

ОЛЕКСАНДР СЕРЕДА
OLEKSANDR SEREDA

ОСМАНСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СТЕПОВЕ ПОРУБІЖЖЯ В ОСМАНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ XVIII СТ.

اشبى درون خرطه ده له سرحدلى بالته شهر نك تاسينا وده صوبينه دك سوحد فیه اولان همان و زاپور و تراق و اینك طبراقوى

XVIII. YÜZYIL OSMANLI BELGELERİ İŞİĞINDA OSMANLI-UKRAYNA BOZKIR SERHATTİ

*Пам'яті
мого батька Григорія Івановича Середи
і мого діда Івана Кириловича Середи
присвячується*

*Babam
Grigoriy İvanoviç Sereda
ve büyükbabam İvan Kiriloviç Sereda'nın
hatırasına*

UKRAYNA MİLLİ BİLİM AKADEMİSİ
AGATANGEL KRIMSKIY
ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL
29 MAYIS
ÜNİVERSİTESİ

Oleksandr Sereda

**XVIII. yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında
OSMANLI-UKRAYNA BOZKIR SERHATTİ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА
ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

СТАМБУЛЬСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
“29 ТРАВНЯ”

Олександр Серета

ОСМАНСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СТЕПОВЕ ПОРУБІЖЖЯ

в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.

Одеса
«Астропринт»
2015

УДК 94(477.7)(=512.1)«17»(09)
ББК 63.2/.3(4Укр-9)5
С32

Наукові редактори:

д. і. н., проф. Кемаль Бейділлі
д. і. н., проф. Олена Бачинська

Наукові рецензенти:

д. і. н., проф. Ферідун М. Емеджен
к. ф. н., ст. н. сп. Ірина Дрига

Редакція транслітерації:

Давут Еркан

Редакція перекладу:

д. і. н. Марія Каліцин
д. і. н. Неріман Ерсой Хаджисаліхоглу

İlmi Redaktörler:

Prof. Dr. Kemal Beydilli
Prof. Dr. Olena Baçinska

İlmi İnceleme:

Prof. Dr. Feridun M. Emecen
Doç. Dr. İrina Drıga

Transkripsiyon Redaksiyonu:

Davut Erkan

Tercüme Redaksiyonu:

Dr. Mariya Kalitsin
Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України (протокол № 7 від 30.11.2015 р.)*

***Bu kitap Makina ve Enerji A.Ş. — Çorum / TÜRKİYE katkıları ile basılmıştır.
Видання здійснено за підтримки компанії Макіна ве Енержі А. Ш.
(м. Чорум, Туреччина).***

Середа О.

С32 Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. [= XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti] / Олександр Середа [= Oleksandr Sereda]. — Одеса : Астропринт, 2015. — 312 с.
ISBN 978-966-927-105-1

В історико-документальному дослідженні вперше запропоновано широке коло османсько-турецьких джерел з історії Півдня України. Зокрема, залучено понад тридцять різних за обсягом і змістом османських документів, які дають можливість відтворити уявлення про османсько-українські взаємини початку XVIII ст.; долю козацтва під османсько-кримською протекцією; заселення і міграційні процеси в Буго-Дністровському межиріччі; адміністративно-територіальні утворення Очаківської землі; широке коло соціально-економічних аспектів життєдіяльності населення регіону.

Видання розраховано на істориків, науковців, студентів, викладачів вищих навчальних закладів, всіх, хто цікавиться історією України й Туреччини в цілому, а також на всіх, хто досліджує краєзнавчі сторінки історії Буго-Дністровського межиріччя зокрема.

УДК 94(477.7)(=512.1)«17»(09)
ББК 63.2/.3(4Укр-9)5

ЗМІСТ / İÇİNDEKİLER

ПЕРЕДМОВА	9
ÖNSÖZ	11
Скорочення / Kısaltmalar	13
ОЧАКІВСЬКИЙ ВІЛАЙЄТ У КРИМСЬКО-ОСМАНСЬКОМУ ПРОСТОРІ...	15
OSMANLI VE KIRIM ENGİNLİĞİNDE ÖZİ VİLAYETİ	44
УКРАЇНСЬКО-КОЗАЦЬКЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ЗА ОСМАНСЬКОГО ПАНУВАННЯ	57
OSMANLI HÂKİMİYET DÖNEMİNDE KUZEY KARADENİZ BÖLGESİ UKRAYNA KAZAKLARI	77
“ХАНСЬКА УКРАЇНА” чи “МУКАТАА ТОМБАСАР” (кінець XVII – XVIII ст.).....	97
“HANLIK UKRAYNASI” veya “TOMBASAR MUKATAASI” (XVII. yüzyıl sonlarından XVIII. yüzyıl sonuna kadar).....	119
Osmanlı Belgeleri / Османські документи	141
Dok./Док. № 1 Osmanlı-Leh sınırı hakkında Kanuni Sultan Süleyman'dan kral I. Zygmunt'a mektub / <i>Лист султана Сулеймана Кануні до короля Сигізмунда I щодо розмежування османсько-польського кордону (949 Ş 1–10 / 10–19.XI.1542)</i>	142 – 146
Dok./Док. № 2 Nogaylara Sarısu (Kuçurgan) nehri üzerinde Bender topraklarını kullanma izni verilmesi / <i>Надання дозволу використання ногайцями бендерських земель вздовж ріки Сарису (Кучурган) (1121 Ra 21–30 / 31.V.–09.VI.1709)</i>	148 – 151
Dok./Док. № 3 Poltava seferi akabinde Boğdan voyvodası tarafından yazılan havadis mektubu hulâsası / <i>Резюме листа войводи Богдану (Молдови) щодо подій після Полтавської битви (1121 C 14 / 22.VII.1709)</i>	152 – 154
Dok./Док. № 4 İsveç kralının ve Mazepa hetmanın masraflarına dair defter / <i>Видатковий дефтер щодо витрат на шведського короля і гетьмана Мазепу (1121 N 03 / 06.XI.1709)</i>	155 – 163
Dok./Док. № 5 İsveç kralının ve Mazepa hetmanın masrafları hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо витрат на шведського короля і гетьмана Мазепу в Бендері (1121 N 15 / 18.XI.1709)</i>	164 – 165

Dok./Док. № 6	Bender civarında yerleşmiş 3000 Kazak'a erzak verilmesi ve hetman için yapılan harcamaların ödenmesi hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо забезпечення провізією 3000 козаків, розташованих біля Бендер, і покриття витрат на гетьмана</i> (1123 § 09 / 22.IX.1711)	166 – 170
Dok./Док. № 7	Özi suyu üzerinde 4000 Kazak'a erzak verilmesi hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо забезпечення провізією 4000 козаків, розташованих біля Дніпра</i> (1123 § 27 / 10.X.1711)	172 – 173
Dok./Док. № 8	Kardeş Ormanı'nda kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti / <i>Хюджет Очаківського кадія щодо забезпечення козацької громади в Кардеш Ормани</i> (1123 N 01–10 / 13.X.–22.X.1711)	174 – 176
Dok./Док. № 9	Kardeş Ormanı'ndaki kazaklara verilen erzak hakkında muhasebe kaydı / <i>Роз'яснення відносно зернового збіжжя для козаків в Кардеш-Ормани</i> (1123 Za 13 / 23.XII.1711)	178 – 180
Dok./Док. № 10	Bender civarında 2000 piyade ve Kardeş Ormanı'nda 3000 kazak süvarisine erzak verilmesi hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо забезпечення провізією 3000 верхових і 2000 піших козаків в Бендері і 3000 козаків в Кардеш Ормани</i> (1123 Za 13/ 23.XII.1711)	182 – 185
Dok./Док. № 11	Kazak topluluğuna erzak verilmesi hakkında Kırım Hanı yarlığı / <i>Ярлик Кримського хана щодо забезпечення козацької громади</i> (1124 S ... / ... III.1712)	186 – 187
Dok./Док. № 12	Kardeş Ormanı'nda kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti / <i>Хюджет Очаківського кадія щодо забезпечення козацької громади в Кардеш Ормани</i> (1124 S 28 / 06.IV.1712)	188 – 190
Dok./Док. № 13	Kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti / <i>Хюджет Очаківського кадія з роз'ясненням постачання зернового збіжжя</i> (1124 S 28 / 06.IV.1712)	192 – 194
Dok./Док. № 14	Kazaklar topluluğuna erzak verilmesi hakkında Baş-muhasebeci açıklaması / <i>Завірча баш-мухасебеджі щодо забезпечення провізією козацької громади</i> (1124 R 21 / 28.V.1712)	196 – 198
Dok./Док. № 15	İbrail metropolitliğinin yönetim ve vergi ödemesi şartları / <i>Правила управління і оподаткування в Браїлавській митрополії</i> (1130 Z 29 / 23.XI.1718)	200 – 204

Dok./Док. № 16	Turla (Dnister) ve Sarısu (Kuçurgan) arasındaki bölgeye Kamanıçe eyaletinden gelen kazakların yerleşmesi / <i>Розміщення козаків поміж Дністром і Кучурганом, прибулих з еялету Кам'янецького</i> (1133 Ra 10–19 / 09–18.I.1721)	206 – 208
Dok./Док. № 17	Acıdere iskelesi tahmil defteri / <i>Дефтер завантажень пристані Аджидере</i> (1170 M 01 / 26.IX.1756)	210 – 214
Dok./Док. № 18	İbrail metropolitinin beratının yenilenmesi / <i>Поновлення берату Браїлавського митрополита</i> (1170 Ra 19 / 12.XII.1756)	215 – 220
Dok./Док. № 19	Boğdanlılardan gasbedilen hayvan ve eşyalar için inceleme başlatılması / <i>Роз'яснення щодо розпочатого розслідування випадків крадіжок худоби-і майна у молдован</i> (1172 R 21 / 22.XII.1758)	222 – 226
Dok./Док. № 20	Karakerman-Hocabey'in Yeniden imarı ve bulunduğu yer hakkında bir Osmanlı Arşiv Belgesi / <i>Витяг з архіву османської канцелярії щодо місця знаходження та розбудови Каракерману – Ходжабея</i> (1178 Ş 05 / 28.I.1765)	228 – 232
Dok./Док. № 21	Acıdere mahallindeki buğday hakkında Hocabey emini ilanı / <i>Повідомлення еміна пристані Ходжабей щодо зернового збіжжя в селищі Аджидере</i> (1178 Ş 21 / 13.II.1765)	234 – 236
Dok./Док. № 22	Acıdere mahallindeki buğdayın durumu hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо зернової ситуації в селищі Аджидере</i> (1178 Ş 14 / 06.II.1765)	238 – 240
Dok./Док. № 23	Acıdere mahallindeki buğday hakkında sadrazamdan sultana telhis/ <i>Телхіс великого везіря до султана щодо розпорядження використання зернового збіжжя в селищі Аджидере</i> (1179 S 14 / 02.VIII.1765)	241 – 245
Dok./Док. № 24	Tombasar hasına voyvoda tayin edilmesi / <i>Призначення войводи до хассу Томбасар (Дубоссар)</i> (1191 C 20–29 / 26.VII–04.VIII.1777)	246 – 251
	1700 senesinde Kamanıçe kalesinden gelenlere Bender sancağında toprak verilmesi, defterden hülasadır / <i>Витяг з дефтеру бендерських земельних володінь, виділених для прибулих у 1700 р. з фортеці Каманіче (Кам'янець)</i> (1194 N 25 / 24. IX.1780)	
Dok./Док. № 25	Yaske karyesindeki nüfusun vergi ödemesi hakkında Tombasar voyvodasının şikâyeti / <i>Скарга войводи Томбасар щодо оподаткування населення села Яске</i> (1191 C ... / ... VIII.1777)	252 – 254

Dok./Док. № 26	Deligöl (Tiligul) nehrinde kazakların yerleşmesi hakkında sadrazam telhisi / <i>Телхіс великого везіря щодо розміщення козаків на Делігьолі (Тилігул) (1192 S 01 / 01.III.1778)</i>	256 – 259
Dok./Док. № 27	Deligöl (Tiligul) mevkinin Özi dizdarına verilmesi / <i>Підпорядкування селища Делігьоль (Тилігул) Очаківському коменданту (1192 Ra 15 / 13.IV.1778)</i>	260 – 262
Dok./Док. № 28	Tombasar hası mukataasında vergi ödenmesi ve maliyetleri defteridir / <i>Дефтер оподаткування і видатків в мукатаа хассу Томбасар (1194 R 03 / 08.IV.1780)</i>	263 – 289
Dok./Док. № 29	Tombasar hası ahalsinin sultana müracaatı / <i>Звернення до султана жителів хассу Томбасар (1194 Za 11 / 08.XI.1780)</i>	290 – 292
Dok./Док. № 30	Aksu nehri üzerindeki kazaklar hakkında Rusya elçisi Bulgakov'un raporu / <i>Донесення посла Росії Булгакова щодо козаків біля ріки Буг (1199 R ... / ... III.1785)</i>	294 – 296
Dok./Док. № 31	Hotin ve Tombasar kazalarında rakı (arak) yapılmasının yasaklanması hakkında Hotin muhafızı tarafından gönderilen mektup / <i>Звернення мухафиза Хотина щодо заборони варіння горілки в каза Хотин і Томбасар (~ 1785–1787)</i>	298 – 300
	ВИСНОВКИ	301
	SONUÇ	303
	Термінологічний словник	305
	Позначення місяців за мусульманським календарем	311

ПЕРЕДМОВА

Історія України та історія Туреччини переплетені багатомістовими традиціями доволі складних і суперечливих взаємин. Дослідження османського спадку в українському державо-будівничому русі та ролі українців в османському цивілізаційному просторі допомагають збагатити загальне уявлення про спільне існування двох сусідніх народів.

Османська держава від середньовіччя являла собою багатоетнічний конгломерат народів і племінних об'єднань, які різнилися як за рівнем свого соціально-економічного розвитку, так і за етнічно-конфесійним складом. Суттєвим є розуміння, що українські землі, які перебували у складі Османської держави, також мали свої особливості існування на межі християнського і мусульманського світів. Зокрема, Північно-Західне Причорномор'я України має більш як трьохсотрічну спільну історію України і Туреччини. Розбудова в регіоні важелів управління, мережі поселень та інфраструктури передусім пов'язана з кримськотатарським і османським пануванням у степовій Україні. Насамперед Османська держава на цих теренах організовує управління провінційного апарату відповідно до встановленого адміністративно-територіального поділу, а Кримське ханство у свою чергу зберігає ключові позиції в господарському освоєнні регіону.

На жаль, трьохсотрічний період османського панування в дослідженнях історії Південної України наразі не має належного представлення. Досить значний пласт історії регіону часто обмежується загальною інформацією початку і кінця османського володарювання. Османський період Причорномор'я протягом останніх двохсот років розглядається, як правило, через призму наробок російських історичних досліджень, які, оперуючись викривленими даними чи замовним пропагандистським спрямуванням, подають досить тенденційне висвітлення історії. Найбільш дискусійним залишається питання перебування Очаківської землі під османською владою у XVIII ст., розселення українців по Причорномор'ю, анексії османських територій Росією і спустошення прикордонних територій.

Запропонованим історико-документальним дослідженням зроблена спроба ознайомити з краплею величезного пласту османсько-турецьких джерел з історії Півдня України. За проведеною евристикою тематично відібрано османсько-турецькі документи з фондів Урядового Османського Архіву в Стамбулі (Туреччина), османського архіву Орієнтального відділу Народної Бібліотеки Кирила і Methodія в

Софії (Болгарія), проведено ревізію і заново перекладено деякі документи з Головного архіву давніх актів (Польща).

Османсько-турецькі джерела подаються у контексті історичних подій, викладених в аналітичних текстах з відповідної проблематики, що допомагає розглянути зміст офіційних документів з огляду на складність сприйняття стилістики написання і особливостей перекладу: 1) Очаківський вілайет у кримсько-османському просторі; 2) Українсько-козацьке Причорномор'я за османського панування; 3) “Ханська Україна” чи “Мукатаа Томбасар”. У текстах аналітичних розділів використовуються опубліковані джерела з чотиритомної збірки документів Н. Дубровіна “Присоединение Крыма к России”, матеріалів “Сборника Русского Императорского Исторического Общества”, джерел “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”, досліджень А. Скальковського, Д. Яворницького та інших, що є взаємодоповнюючим матеріалом до наданих до уваги османсько-турецьких джерел.

* * *

Опрацювання османсько-турецьких рукописних текстів потребує скрупульозної роботи і містить низку труднощів, з якими стикаються всі дослідники, хто звертається до такого роду документів. Тож автор передусім висловлює велику вдячність Давуту Еркрану за корегування латинічної транслітерації османсько-турецьких текстів даної роботи. Найскладніші частини деяких текстів опрацьовано колегіально з проф. Кемалем Бейділлі і проф. Ферідунем Емедженом, що є дуже важливим внеском до даного дослідження. Автор і надалі сподівається на колегіальність і наставничество у подальших дослідженнях з високошанованими колегами з Центру Досліджень Ісламу (İslam Araştırmaları Merkezi).

Окремо автор висловлює подяку науковим редакторам проф. Кемалю Бейділлі і проф. Олені Бачинській, як і науковим рецензентам проф. Ферідуну Емеджену і ст. н. сп. Ірині Дризі за ґрунтовний і критичний підхід до викладеного автором тексту дослідження, а доц. Марії Каліцин і доц. Неріман Ерсой за корегування перекладу.

Необхідно зазначити, що запропоноване дослідження проводилось за підтримки Генерального Консульства Республіки Туреччина в Одесі. Проведення дослідження відбувалось протягом п'яти двомісячних періодів у бібліотеці і кабінетах Центру Досліджень Ісламу в Стамбулі, за що окрема подяка керівництву İSAM за надані автору можливості. Дослідницька робота потребувала постійного перебування в Стамбулі і подорожування з України до Туреччини протягом кожного терміну каденції. У цій складовій допомогли автору дуже вдячний справжньому прихильнику українсько-турецької дружби, бізнесмену з міста Чорум, Алі Досту.

ÖNSÖZ

Ukrayna tarihi ve Türkiye tarihi karşılıklı ve çelişkili münasebetler içinde uzun yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahiptir. “Ukrayna devletinin kuruluş aşamasında Osmanlı mirası” ve “Osmanlı medeniyetinde Ukraynalıların rolü” konulu araştırmalar iki komşu milletin ortak varlığı hakkında genel görüşün zenginleştirilmesine yardım edebilir. Çeşitli etnik ve dinsel farklılıklar arzeden halkları bünyesinde barındıran bir imparatorluk olarak Osmanlı devleti için Kuzey sınırlarında aynı anlamda farklılıklar gösteren Ukrayna toprakları büyük bir sınır ülkesi olarak iki devletin karşılıklı ilişkilerinde önemli bir rol oynadı. Özellikle Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Ukrayna ve Türkiye tarihinde üçyüz seneden fazla süren bir zaman dilimini paylaşmıştır. Güney Ukrayna bozkırlarında Osmanlı ve Kırım-Tatar egemenliği zamanında özellikle bölgenin yönetim sistemi, yerleşme şebekesi ve yaşam şartları incelenmeye muhtaç konuların başında gelir. Bu uzun zaman döneminde Osmanlı devleti tarafından bölgenin yönetimi ve idarî taksimatı kurulmuş, aynı zamanda Kırım Hanlığı bölgesinde de önemli ekonomik faaliyetler geliştirilmiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinde Özi Kırî'na dair en münakaşalı mesele Kuzeybatı Karadeniz toprağında Ukraynalıların yerleşimi, Rusya tarafından Osmanlı toprağının işgali ve sınır bölgelerindeki insanların yerlerini terk ederek burasının şenliksiz kalıp çöle çevirilmesidir.

Maalesef yapılan araştırmalarda üç yüz yıllık bu dönemle ilgili olarak Osmanlı egemenliği altındaki Güney Ukrayna tarihi gereği gibi incelenmemiştir. Bölgenin gayet geniş olan coğrafyasında tarihî gelişmeler genelde çok kısıtlı bir bilgi akışı içinde aktarılmıştır. Son iki yüz yıl içinde yapılan araştırmalarda Osmanlı dönemi Kuzeybatı Karadeniz bölgesi tarihi genel olarak Ruslar tarafından sunulan incelemeler ışığında yorum bulmaktadır. Bu sebepten ötürü anlatımlar Rusya'nın bakış açısı doğrultusunda değerlendirilmekte ve haliyle objektiflikten uzak kalmaktadır.

Takdim etmekte olduğumuz bu çalışmada, Güney Ukrayna tarihi büyük bir hacim tutmakta olan Osmanlı kaynaklarının küçük bir parçasının ışığı altında ele alınmakta ve aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Osmanlıca belgeleriyle konumuza dair bilimsel araştırma ve inceleme yaparken en ziyade Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), bunun yanında ayrıca Kiril ve Metodi Milli Kütüphanesi Oryantal Şubesi Arşivi (Sofya) ve Eski Vesikalar Merkez Arşivi (Varşova) koleksiyonlarında bulunan evraklardan istifade edilmiştir.

Belgelerin daha iyi anlaşılması ve rahatlıkla takip edilebilmesi için bunlar üç konu üzerinde analitik tasnife ve tahlile tâbi tutulmuştur: 1) Osmanlı ve Kırım Enginliğinde Özü Vilayeti, 2) Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kuzey Karadeniz Bölgesi Ukrayna Kazakları, 3) “Hanlık Ukraynası” veya “Tombasar Mukataası”. Bu bölümlerde Osmanlı kaynakları ile

“Kırım’ın Rusya’ya Bağlanması” ile ilgili olarak Nicolai Dubrovin editörlüğünde yayımlanmış kaynaklar, “Rus İmparatorluğu Tarih Kurumu Kitabı”nda yer alan maddeler, “Yeni Zaporog Siç Arşivi” evrakları, Apalon Skalkovskiy ve Dimitrie Yavornitkiy tarafından yapılan araştırmalar ve diğer belgelerden ve yayınlardan istifade edilmiş bulunmaktadır.

* * *

Osmanlıca el yazısı okumanın arz ettiği çeşitli zorluklar, bu belgelere başvuran bütün tarihçilerin onaylayacağı gibi aşılması kaçınılmaz ve zahmetli bir iştir. Bundan dolayı bu çalışmanın müellifi her şeyden önce Osmanlıcadan Latin harflerine transkripsiyonu gözden geçiren Mag. Davut Erkan’a teşekkür eder. Bazı zor parçaların okunuş ve tahlili Prof. Dr. Kemal Beydilli ve Prof. Dr. Feridun Emicen ile birlikte halledildi ve araştırma için çok önemli belgelere açıklamalar getirildi. Müellif bu saygıdeğer hocalara şükranlarını sunar ve çalışma imkânlarından istifade ettiği İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yöneticilerine teşekkürlerini sunar. Bu büyük kurumun ilerideki çalışmalarında da aynı destek ve kolaylığı esirgemeyeceğini niyaz ederim.

Son olarak sunmakta olduğumuz çalışmayı tenkidî bir gözle denetleyen ilmî redaktör hocalardan Prof. Dr. Kemal Beydilli ve Prof. Dr. Olena Baçınska’ya, ve ilmî inceleme hocalardan Prof. Dr. Feridun Emicen ve Doç. Dr. İrina Drıga’ya müellif hassaten teşekkür etmeği vazife addeder, ayrıca çeviri düzeltmeleri için emek sarfeden meslektaşları Doç. Dr. Mariya Kalitsin ve Doç. Dr. Neriman Ersoy’a şükranlarını sunar.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde önemli katkı ve desteği vermiş olan Odesa’daki Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğuna hassaten şükranlarımı sunarım. Çalışmayı malî açıdan destekleyen Ukrayna-Türkiye dostluğunun önde gelen muhibbi Çorumlu iş adamı sayın Ali Dost Beyefendi’ye burada mahsusen teşekkür ederim.

Скорочення / Kısaltmalar

- AGAD** Archiwum Główne Akt Dawnych. Warszawa.
Eski Vesikalar Merkez Arşivi. Varşova.
- BOA** Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İstanbul.
Урядовий Османський Архів. Стамбул.
- НБКМ** Народна Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий”, Ориенталски отдел.
София.
Kiril ve Metodi Milli Kütüphanesi Oryantal Şubesi Arşivi. Sofya.
- СИРИО** Сборник Императорского Русского Исторического Общества.
Rus İmparatorluğu Tarih Kurumu Kitabı.
- ПКР** Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, реляции
и донесения: [в 4 т.] / под редакцией Н. Дубровина
Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması: emirleri, mektupları ve raporları. 4 ciltte.
Editör: Dubrovin N.

В аналітичних розділах тюркські назви географічних об'єктів співставлено з традиційними українськими назвами, що зазначаються в круглих дужках. Окремі оригінальні османські терміни з притаманною їм вокалізацією записано згідно з українським правописом. Зазначені терміни виділено курсивом, а їхнє пояснення подано у термінологічному словнику.

ОЧАКІВСЬКИЙ ВІЛАЙЄТ У КРИМСЬКО-ОСМАНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Українське Причорномор'я в тюркському історико-географічному просторі займає найзахіднішу частину “Великого Степу” – Дешт-і Кипчак¹. Унікальний степовий масив Південної України має сегментарне розмежування річками Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро і Дон. В межах цих причорноморських територіальних сегментів формуються історико-географічні області – Буджак, Очаківський степ, Приазов'я. В османсько-турецькій термінології до таких історико-географічних територій, у територіальному і розмежувальному аспектах, використовується дефініція *вілайєт*.

Вілайєт разом з такими термінами як *бейлербейлік* та *еялет* у різні періоди є означенням найбільших адміністративно-територіальних одиниць у османському провінційному поділі. Однак, зокрема у XVII–XVIII ст., для розмежування такого роду територіальних формацій використовується виключно термін *еялет*, а *вілайєт* натомість має декілька інших тлумачень, як-то провінція, край чи регіон, в аспекті історично-географічної області того чи іншого *еялету*. Виключенням є означення податкового округу, до якого можуть входити декілька *каза*, у межах даної історично-географічної області. Як правило *вілайєт* має географічне розмежування ріками, водоймами, горами та ін., що відповідно регламентує визначення назви *вілайєту* за сталим історично вживаним географічним чи місцевим означенням, наприклад: *вілайєт* Деліорман, *вілайєт* Добруджа, *вілайєт* Буджак та ін.

У Північно-Західному Причорномор'ї за такими ж принципами формується історично-географічна область – *اوزی ولایتی* [Ozi vilayeti] Очаківський *вілайєт*. Територіальні межі Очаківського *вілайєту* фіксуються на заході рікою Дністер, на сході рікою Буг, на півночі ріками Кодима та Ягорлик, на півдні – Чорним морем. Подеколи в джерелах до Очаківського *вілайєту* включають східні землі від Бугу до Дніпра і задніпровський берег Кримського ханства. Походження назви *вілайєту* у межах Буго-Дністровського межиріччя тісно пов'язано з освоєнням цих теренів номадами-тюрками. Історик і географ з Дамаску Абу-уль-Фіда (1273–1331 рр.) ще у ранніх оповіданнях подорожі навколо Чорного моря позначає ріку Дніпро тюркською назвою “Озен”² чи “Озі” (Ozen ~ Ozi)³. За османського панування в гирлі Дніпра розбудовується фортеця, що дозволяє контролювати цю водну артерію. Тюркська назва ріки визначає назву ключового міста-фортеці в регіоні як Озі-кале (Özi kalesi), а також трансформується на означення всього регіону.

В османсько-турецьких джерелах назва Буго-Дністровського межиріччя частіше зустрічається як: اوزى قيرى [Ozi kıri]⁴ “Очаківська земля”,

اوزى تاتارلارینک طپراغى [Ozi tatarlarının toprağı]⁵ “Земля очаківських татар”,

اوزى تاتارلارى چول [Ozi tatarları çölü]⁶ “Пустеля очаківських татар”.

В слов'янськомовних джерелах нарівні з найбільш вживаною назвою “Очаківська земля”⁷ також зазначаються “Очаківській степ”⁸, “Очаківська область”⁹.

Формування кримсько-османського адміністрування

Сторіччями степи Північного Причорномор'я знаходяться під контролем кочових народів зі сходу, які розвивають тут свою державність, освоюють економічний потенціал регіону. На межі цивілізаційно-культурного контактування кочових тюркських народів з місцевим слов'янським населенням у степовому прикордонні виникають передумови створення кримськотатарської держави¹⁰. В XV ст. Північно-Західне Причорномор'я стає об'єктом інтересів декількох суміжних держав. Основним претендентом на ці землі протягом зазначеного періоду залишається Кримське ханство, влада якого від початку своєї державності (1427 р.) розповсюджується на Кримський півострів і на степи Приазов'я та Буго-Дністровського Причорномор'я.

Буго-Дністровське межиріччя у XV ст., за так званими ханськими “ярликами”¹¹, належало литовським князям, але на практиці контролювалося кримськими татарами ще з XIV ст. Поширення ханської влади у західному напрямку впроваджувалось через протистояння з Литвою, Польщею та Молдовою. Кримські татари у другій половині XV ст., залучивши ногайські орди, розширюють свою владу на землі до Дністра, де закріпили за собою низку прикордонних укріплених пунктів: Караул (Калаур), Ягорлик і Кара-керман¹². На одній з найзручніших переправ через Дністер встановлюють фортифікації Тегін-кечі (Тегінекячу)¹³. За іншими даними кримська влада розповсюджувалась і на внутрішнє бессарабське узгір'я Кодру впритул до Прута¹⁴, де зокрема була заснована нова ханська ставка – Кишла-ноуа (Кишинів)¹⁵.

Іншим напрямком татарського впливу у регіоні є використання низки литовських міст-портів чорноморського узбережжя. Зокрема, з 1415 р. відомо про литовський порт Кочубеїв, а в 1431 р. в гирлі Дніпра, при його витокі до Чорного моря, існувало укріплення **Дашков**¹⁶. Останнє позначено у списках польських замків, наданих кримському хану, як фортеця під назвою **Дашов** (Dassowa)¹⁷, а в російських джерелах з самого початку існування цієї фортеці фігурує з назвою **Очаков**¹⁸. В деяких публікаціях цю назву ототожнюють з татарським Ачик-кале або Ачікале (“відкрита фортеця”, чи “фортеця на відкритому просторі”). Однак, на думку тюркологів Туреччини, російська назва **Очаков** скоріше має тюркське походження від слово-сполучення **Оджак-Ова** (букв.: “вогонь в долині” чи “військовий гарнізон в долині”).

Кримське панування в степу сягає свого максимального розвитку наприкінці XV ст., коли Польська і Литовська держави втрачають контроль над Очаківською фортецею та прилеглими землями. Відбудовуючи в гирлі Дніпра найбільше місто Очаків і його фортифікації, Буго-Дністровське Причорномор'я в 1494 р. переходить у повне користування Кримського ханства¹⁹. Встановлення ханської влади над містом і фортецею позначилось наданням їм нової татарської назви – **Джан-керман**: **جان کرمان** [Can-kerman] чи **جانکرمان** [Cankerman]²⁰. Татарську назву Очакова – Джан-керман можна перекласти як “Нова Фортеця” чи “Новоград”. Тому російські джерела подеколи свідчать, що татари у 1492 р. на місці Дашова розбудовують Менглі-Гіраїв “Новый городок Очаков”²¹.

У продовж XV ст., з добруджанського плацдарму розгортається османська експансія у північному напрямку, безпосередньо сягаючи Очаківської землі. З 1484 р. частина земель *вілайету* Буджак вздовж Дунаю до Дністра переходить під владу Османської держави. Аккерман і Кілія з околіями стають складовою частиною Силістринського *санджаку бейлербейліка* Румелія. Османське адміністрування в дунайсько-дністровському секторі Північно-Західного Причорномор'я бере початок зі створення судово-адміністративних округів – *каза*, з управлінськими центрами в Аккермані та Кілії. До сформованої *каза* Аккерман призначається суддя – *кадій*, натомість до *каза* Кілія – управлінець з адміністративно-фіскальною посадою *назір*.

Кілійській *назір* також опікується судово-адміністративними справами упорядкування митних і податкових зборів на Дунаї та Дніпрі, зокрема отримує у підпорядкування фортецю Джан-керман з навколишніми землями²². З часом місто-фортеця стає центром окремого судово-адміністративного округу – *каза* Джан-керман **قضاء جان کرمان** [kazâ-i Can-kerman]²³ у складі Силістринського і згодом Аккерманського *санджаку*. Протягом всього часу османського панування в Причорномор'ї татарська назва Очакова – Джан-керман – фігурує в фінансово-фіскальних документах *дефтердара*, судово-правових протоколах окружного *кадія* і особливо при зазначенні даного округу-*каза*.

Фортеця Джан-керман і належні до її округи землі згадуються у листах султана Сулеймана Кануні до польського короля Сигізмунда щодо розмежування османсько-польського кордону²⁴. Зокрема, відповідно до листа, датованого серединою листопада 1542 р. (Док. № 1), відбувається “визначення кордону [земель] фортеці Джанкерман (Очаків) з країною Лех (Польща)”, для чого були надіслані відповідні комісари з османської і польської сторін. Розмежуванню підлягають землі Буго-Дністровського межиріччя вздовж річок Кодима чи Саврань. Стверджується, що фортеця Джан-керман є в османському володінні, водночас землі до Кодими “вже більш тридцяти-сорока

років є у володінні татарських ханів, які збирали податок ресмі-отлак з овець, яких випасають там, а також мають надходження з категорій бейтюлмала і баді-хава. Решта овець є у володінні моєї особистої султанської власності (султанський хасс)”²⁵.

Таким чином, джерело вказує на початок османського володарювання в Джанкермані, а також на Очаківській землі у період з 1502 по 1512 р. Однак, видається більш обґрунтованим період початку османського панування в степу з 1510–1512 рр., від часу перебування Явуз Селіма султана в Аккерманських землях. Відповідно до ймовірних домовленостей султана з Кримським ханом, Явуз Селім султан після сходження на трон, проголосив Очаківську землю султанською власністю. Кримський хан натомість отримав ці землі у господарське використання, як султанський хасс із зобов’язаннями сплачувати державну ренту – бейтюльмал. Відбулось формальне упорядкування володіння цими землями і закріплення османського оподаткування на віддавна освоєних кримськими татарами територіях. Саме у цей період закладено підвалини для створення на основі султанського хассу майбутньої мукатаа Томбасар – Ханської України.

Остаточно перебираючи на себе управління в регіоні, османи в 1538 р. встановлюють пряме управління над містом-фортецею, зробивши його головним опорним пунктом османів в Північно-Західному Причорномор’ї. Добудовану фортецю Джанкерман османи перейменовують на турецький кшталт – اوزی [Ozi] Озі²⁶. Як зазначалось вище, місто-фортеця Озі отримує свою назву за віддавна вживаною тюрками-кочовиками назвою ріки Дніпро – “Озен”²⁷, “Озі” (Ozen ~ Ozi)²⁸ чи “Озі суйу” اوزی صویى [Ozi suyu], в гирлі якої було побудовано фортифікацію. Трансформація назви ріки у назву фортеці віддзеркалює найменування, вживане османською адміністрацією протягом всього періоду панування османів в причорноморському регіоні – “Озі-кале”: اوزی قلعه سی [Özi kalesi, Özü kalesi]²⁹. Таким чином, місто дістало номінацію за тюркською назвою ріки Дніпро – Ozi у сполученні зі словом “kale” (фортеця), що можна перекласти як “Дніпровська фортеця”.

В XVII–XVIII ст. місто-фортеця Очаків-Озі набуває першочергового значення в обороні північних кордонів Османської держави, де концентруються досить значні військові сили османів. Від початку XVII ст. Очаків стає центром військово-адміністративної одиниці – санджаку. Очаківський санджак чи اوزی سنجاقی [Özi sancığı]³⁰ сформовано на південних землях Буго-Дністровського межиріччя на основі каза’ Джанкерман і решти земель султанського хассу. Подеколи до Очаківського санджаку відносять Ходжабей і придніпровську фортецю Тіган (Тягінка) з належними до них землями.

В адміністративно-територіальному аспекті Буго-Дністровське межиріччя має досить складну структуру поділу, що пов'язано з різним періодом приєднання до Османської держави навколишніх земель. Від початку османського управління частина Очаківської землі від Дністра до Куяльницьких лиманів, включно з фортецею Ходжабей, входять до складу *каза* ' Аккерман. *Каза* ' Джанкерман займає територію від Куяльницьких лиманів і Пересипу до Південного Бугу. Після приєднання до Османської держави у 1538 р. дністровської переправи Тегін-кечі (Тегінекячу, Тягиня) з навколишніми землями, місто перейменовується на Бендер і створюється *каза* ' Бендер. До складу підконтрольних земель *каза* ' Бендер включено території від Дністра до Кучургану. На основі судово-адміністративних округів-*каза* ' Аккерману, Джанкерману і Бендер сформовано Аккерманський *санджак*, до складу якого увійшли всі османські землі Буго-Дністровського межиріччя і Буджаку.

У 1593 р. з Румелійського *еялету* виокремлюються землі Аккерманського і Силістренського *санджаків*, які стають основою для новоствореного Силістренсько-Очаківського *еялету* – *бейлербейлік* Озі³¹. В слов'яномовних джерелах ця провінція більше відома як Очаківський *еялет*, натомість в османсько-турецьких джерелах завжди прописано як “*еялет* Озі” *اوزی ایالتی* [Ozi eyaleti]³². Адміністративний центр *еялету* містився переважно в Сілістрі й Очакові³³, де перебував *бейлербей* з провінційним *діваном*. У XVII ст. *бейлербей* змінює свою ставку з Силістри на Бабадаг, пізніше базується в Аккермані³⁴. На початку XVIII ст. закріплюється у фортеці Бендер³⁵, і згодом центром *еялету* стає Очаків-Озі³⁶.

Називаючи *еялет* ім'ям “Озі” відповідно до тюркської назви Очакова і в той же час відповідно до тюркської назви Дніпра, Османська держава таким чином позначає своє північне територіальне розширення до ріки Дніпро, як один з трьох напрямків османської експансії до Центрально-Східної Європи. Цим же відбувається закріплення за османами важливого шляху зі Стамбулу через нижній Дунай до Аккерману, Очакова і Криму, який в османських джерелах фіксується як Кримський шлях чи дорога від Стамбулу “правого скерування” (*Sağ kol*)³⁷.

Подальше освоєння регіону і збільшення населення у новосформованому *еялеті* Озі призводить до створення окремого Бендерського *санджаку* на основі *каза* ' Бендер і окремого Очаківського (Озі) *санджаку* на основі *каза* ' Джанкерман. Таким чином, на початку XVII ст. землі Буго-Дністровського межиріччя входять до складу трьох окремих *санджаків*³⁸ за відповідним територіальним розширенням *каза* ' Аккерман, Бендер і Джанкерман з рештою земель султанського хассу. Процес залюднення Очаківської землі продовжується у XVIII ст., коли до її центральної частини переселяють Єдисанську орду, а межиріччя Дністра і Кучургану з його притоками

віддають у користування ногайцям Буджакської орди, переселеним з території “Халіль-Паша Юрду” (Док. № 2). У той же час до північної частини Очаківської землі масово прибуває українське і молдовське населення, що також відбивається на її подальшому адміністративно-територіальному розмежуванні.

Адміністративне підпорядкування земель Буго-Дністровського межиріччя зазнає вагомих змін у другій половині XVIII ст., пов’язаних передусім з російсько-турецькою війною 1768–1774 рр. та підписанням Кючук-Кайнарджийського договору 1774 р. й Айнали-Кавакської конвенції 1779 р. Відповідно до них російський уряд визнає Очаківську землю володінням виключно Османської держави. Територія Буго-Дністровського межиріччя поділяється на дві частини: перша, північна частина – нейтральна чи буферна зона, де османи не мають права мати фортифікації і де їм заборонено засновувати нові поселення окрім вже існуючих до цього; друга, південна частина – Очаківський *санджак*, під прямим османським управлінням. Розмежування між двома частинами Буго-Дністровського межиріччя встановлюються по лінії від Бендер через верхів’я Куяльницьких і Тилігульського лиманів та річок басейну Березані до містечка Соколи на Південному Бузі, вздовж так званого “Бендерського шляху”. Окрім того, за вимогою Айнали-Кавакської конвенції, Порта зобов’язується надати список поселень Очаківської землі, які *“обитаемы только природными турками и молдаванцами с другими христианами”*³⁹.

Очаківський *валі* й комендант фортеці Очаків – Еген Сейїд Хаджі Мехмед паша, відповідальний за нове розмежування Очаківського *санджаку*, отримав ферман з розпорядженням практичного втілення умов конвенції, де акцентувалось на можливості розселення ногайських татар по всій її території та необхідності збереження існуючих християнських поселень з довоєнного часу: *“Лежащие места, включительно со степью Озу-Кыры, между реками Буга и Днестра, означенные в Кайнарджийском мирном трактате, были отданы татарской нации; а как ныне в 4-м артикуле упомянуть, чтобы по размене взаимных ратификаций возобновленного и утвержденного мира между моей Высочайшей империей и Империей Всероссийской, помянутая степь Озу-Кыры осталась, по-прежнему, в вечном владении Оттоманской.*

*От помянутой линии назначенного расстояния до границы российской и польской, должна остаться так, как она и была. Кроме деревень там находящихся, кои означены в нынешнем списке, вновь не строить и не допускать поселяться неизвестных людей”*⁴⁰.

Кримська адміністрація в Очаківській землі і Буджаку повністю ліквідується, а належні їм території приєднуються до Бендерського *санджаку*, на основі якого

створюється Бендерський пашалик. У повідомленні *“от сераскера Дагистанлы Али паши, Бендерского губернатора”* говориться, *“что от Порты фирман прислан учредить новую губернию или пашалык в Бесарабии, с присоединением Коушан, Балты, Дубасара и всех прочих ханам крымским даже до реки Буга принадлежащих земель и селений, с выгнанием из тех мест ханских управителей в досаду Шагин-Гирея”*⁴¹. На приєднаних до Бендерського пашалику землях замість кримської адміністрації *каймакамликів* запроваджувалась загальноосманське судово-адміністративне упорядкування з відповідним призначенням *кадія* і створенням округів – *каза* ‘Томбасар і *каза* ‘Каушан.

Російська адміністрація анексованого Криму, після остаточної окупації півострова у 1783 р., намагається через родинні зв’язки кримських ханів впливати на численні ногайські орди в Очаківській землі і Буджаку, зазначаючи, що ці родові об’єднання кочовиків на *“землях в Бесарабии, Балте по набережных местах реки Днестра, они из давних времен принадлежали крымским ханам”*. Окрім того, окупаційна адміністрація Криму вимагає пояснень щодо: *“во-первых, как вы рассудите поступить с Кизикерманскою крепостью, которая слывет и Хаджи-бей. Она по трактату обоих дворов принадлежит татарам, а посему должно быть ей в ханском владении, но и по сию пору живут в ней подданные Порты Оттоманской; другие места по ту сторону реки Днестра, где и Каушаны турецкого владения и живут татары со своими подданными, на каком остались по трактату положении? Третьи российские, поселяясь между Бугом, Днестром и Очаковом, делают некоторые обиды проезжающим”*⁴².

Використовуючи історичну першочерговість кримських татар і ногайців у господарському освоєнні Північно-Західного Причорномор’я, Росія мотивує свої претензії на Очаківську землю. Натомість османська влада надає докази щодо офіційного закріплення цих земель за Османською державою ще з часів Явуз Селім султана, вказуючи, що *“Дубоссары и прилежащий уезд принадлежали к государству нашему; что изъяснено и в мирном с Россией трактате, а крымским ханам отдавались оные по единому нашему высокому милосердию в знак награждения или жалования. Ныне же снова оные нам принадлежат и для владения ими определен от престола моего один из придворных моих агов”*⁴³.

Ліквідація кримської адміністрації в Очаківській землі та Буджаку призводить до остаточного розриву зав’язків Кримського ханства з ногайськими мурзами. Наслідки такого стану простежуються у звітах кримських сановників та відбиваються на взаємовідносинах з османською адміністрацією в Очакові і Бендері: *“Когда по определению вашей светлости ехал я в Аккерман, то по прибытии моем на урочище*

Хаджи-бей получил я от Бендерского Али-паши чрез нарочного татарина письмо, в коем пишет, чтоб я остановился на том месте, где нахожусь, и отнюдь не ехал бы далее. Прибыв на Днестр к урочищу, “Маяк” называемому, получил я от паши копию с присланного к нему от Порты указа. Для воспреещения в продолжении пути забраны были все лодки на другую сторону реки... Слух носится, что по сию сторону Очакова наши народы, а по другую ханские находятся, и нашим на свою границу вступать запрещают. Находясь на урочище Делиголь (Телигул), слышал я премоножество ругательных слов от аккерманских народов. Для объяснения и призыва послал я к ним Богдакли-мурзу, Гусейн-газу и мурзу рабов наших, они отвечали: мы родственников в Крыму не имеем и Шагин-Гирея благодетелем не именуем и вольности не делаем, хвалясь при том у Порты вечные рабы, что они всех, посылаемых от вашей светлости, убивать будут”⁴⁴.

Османське пряме адміністрування в Очаківській землі продовжується до 1791 р., до часу повної анексії Буго-Дністровського межиріччя Російською імперією. Наслідком розв’язаної Росією війни Очаківський *вілаєт*, що мав до того чотири міста і понад сто п’ятдесят сіл⁴⁵, перетворюється на обезлюднену пустелю. Християнське населення змушене переселитись до Поділля і Молдови, ногайці і татари Єдисанської орди, які не перейшли в степи Буджаку, примусово були переселені до підконтрольного росіянам Північного Кавказу.

Протягом всього періоду кримського господарського і османського централізованого провінційного управління в Очаківській землі вагоме місце займало адміністрування релігійних громад. Окрім домінуючої мусульманської, існувала численна православна громада, згуртована під орудою церковно-парафіяльного управління. Формування церковного адміністрування відбувається від початку володарювання Османської держави в регіоні, коли християнське населення перетворено на османську *рейю*. Православне населення Очаківської землі закріплено за деканатами в Аккермані та Ізмаїлі, які є складовою частиною Браїлівської митрополії Константинопольського патріархату. “Проїлавський (Браїлівський) митрополит”⁴⁶ перший раз згадується у 1590 р. Згодом, за рішенням Константинопольського патріархату у 1641 р., офіційну назву проголосили як “Митрополія Проїлавська і Ізмаїльська” з прямим підпорядкуванням Константинопольському патріарху⁴⁷.

Очаківська земля з її Дубосарським християнським регіоном (Ханська Україна) складала так звану “турецьку” єпархію “Проїлавської митрополії”. За османсько-турецькими джерелами патріархії, у 1718 р. титулярій Проїлавського митрополита містить згадку про землі, з яких згодом сформовано Ханську Україну. Патріарх Ієремія призначив митрополита Йоанікіоса (Yoanikios) над священницьким, чернечим кліром і

всім християнським населенням земель Браїли, Мачина, Ісакчі, Тулчі, Ізмаїла, Кілії, Аккерману, Бендеру, Очакова і фортеці Тіган (Тягинка) (Док. № 15)⁴⁸. Майже через сорок років Константинопольський патріарх Кирилос до Проїлавської митрополії над православним населенням *вілайетів* Браїла, Аккерману, Бендер, Кілії, Хотину та їхніх округів призначає Даниїла митрополитом Браїльським, Хотинським і Аккерманським (Док. № 18)⁴⁹.

Російська анексія Очаківської землі та ліквідація османського управління в регіоні також призводять до захоплення московським патріархатом православних парафій Буго-Дністровського межиріччя і згодом всього Буджаку. Таким чином, відбулось примусове усунення Проїлавської митрополії Константинопольського патріарха від православного населення півдня України.

Економічне адміністрування Очаківських земель

Північно-Західне Причорномор'я в економічному просторі Османської держави посідало особливе місце, як регіон-постачальник зернового збіжжя й продукції скотарства. Евлія Челебі ще у середині XVII ст. у своїх подорожніх записках зазначав, що *“неможливо облікувати і підрахувати кількість різноманітного зерна і різних припасів, які зберігаються тут у амбарах”*, міста і селища регіону *“славляться своїм білим хлібом, оливою для маяків, добірною пшеницею, ячменем”*, а навколишнє татарське населення *“постачає масло і мед до Стамбулу”*⁵⁰.

Аграрний фактор розвитку регіону у загальноосманському економічному просторі значно збільшується до кінця XVII і особливо протягом – XVIII ст. Виробництво зерна, у свою чергу, спонукає до розвитку логістичних систем зі столицею Османської держави. Саме на цей період у Північно-Західному Причорномор'ї сформовано розгалужену транспортну мережу сухопутних шляхів, які передусім були спрямовані до торгівельних портів-пристаней чорноморського узбережжя. Останні забезпечували морське сполучення зі Стамбулом і рештою османських портів, куди перевозили більшу частину збіжжя. Кримське ханство у цьому сенсі виступало скоріше як гарант забезпечення столиці поставками необхідної продукції.

У чорноморському басейні Північно-Західного узбережжя здавна існували такі торгівельно-транспортні вузли, як Аккерман, Кілія, Очаків і Бендер. Залюднення степових просторів Очаківської землі на межі XVII–XVIII ст. призводить до збільшення товаровиробництва, що спонукає до відновлення чи відбудови портів і пристаней, які віддавна функціонально не використовувались. У такому вирішенні питань логістичного забезпечення османська влада буде нову хлібну гавань Аджидере навпроти Аккерману і відбудовує здавна існуючий порт Ходжабей, який ще у 1415 р.

був відомий як порт з перевалки зернових. За домовленістю з Османською державою Польща досить довгий період до XVIII ст. використовувала “Кочубеївську пристань” та навколишні соляні запаси⁵¹.

Першочергово у середині XVIII ст. поновлюється функціонування хлібної гавані в Аджидере. Про це свідчить низка документів Урядового Османського Архіву, зокрема першим з джерел є виписка з портового журналу-*дефтеру*, в якому міститься інформація про завантаження і відправку торгівельних суден з пристані Аджидере – *آجی دره* [Acidere] до стамбульської гавані Капан-и дакік (суч. – *Ункапани*) – прибережного кварталу в затоці Золотого Рогу у Стамбулі. В анотації до цього документу зазначено, що портовий журнал-*дефтер* є реєстром завантаження і відправлення збіжжя з пристані Аджидере з початку місяця мухаррем 1170 р. за *хіджрою*, що відповідає терміну з 26 вересня 1756 р. В самому *дефтері* відображено реєстраційні дати прибуття суден з вересня по листопад 1756 р., до часу замерзання прісноводного лиману Дністра (Док. № 17)⁵².

Відповідно до записів *дефтеру*, для відправки до Стамбулу двох основних продуктів – пшениці і ячменю, в Аджидере завантажено на 23 судна, з яких більшість мали фрахтування стамбульської гавані Капан-и дакік та Аккерману, а решта з портів Варна, Трабзон та Уньє. Загальна кількість завантажень відправленого збіжжя у *дефтері* становила вагу 20773 аккерманських *кіле*⁵³, що відповідало 70850 стамбульським *кіле* (приблизно 1771,25 тонни зерна). У документі також зазначено відвантаження у цей же період 1756 р. з Аккерману – 57150 стамбульських *кіле* пшениці та ячменю, що на чверть менше від Аджидере, таким чином наголошено на більшій економічній значимості останнього.

В *дефтерах* збіжжя початку XVIII ст. головними центрами зберігання зернових є “*анбари*” в Аккермані і Бендері⁵⁴. До того ж основна частина збіжжя з Очаківської землі доправлялася саме до Бендер, що не влаштовувало ні аккерманську адміністрацію, ні кримських представників. Основну масу зерна збирали з центральної та північної частини Буго-Дністровського межиріччя, підконтрольного кримському хану. До того ж, ще з XVI ст., Очаківські землі “*протилежаного берегу Турли* [починаючи] *від селища Маяк*” за адміністративно-територіальним поділом є у володінні Аккерману⁵⁵. Своєчасний збір зернового збіжжя і контроль з боку кримського хана над потоками транспортування спонукав до розбудови пристані з *анбарам* в селищі Аджидере, яке за *дефтером* знаходиться в судово-адміністративному окрузі *каза* Аккерман.

З 1756 р. подальше функціонування пристані в Аджидере набуває ключового значення для регіональної транспортно-торгівельної мережі Очаківської землі. Вже у

грудні 1758 р., за наказом кримського хана про постачання зернового збіжжя до Стамбулу, Аджидере фігурує як основний пункт збору зернових з Єдисану і Ханської України. Відправка зібраного збіжжя має відбуватися з портів Аджидере та Аккерману (Док. № 19)⁵⁶. Підтвердженням існування у ці роки потужного торгівельного центру Аджидере є також одне з повідомлень російської розвідки від 9 жовтня 1758 р. Зокрема в донесенні зазначається щодо закупівлі зерна і його зведення до “*магазинів Білгорода (Аккерман) і Гаджидере*”⁵⁷. Тенденція до зростання значення Аджидере поряд з Аккерманом та іншими великими центрами призводить до розширення чи відновлення портових потужностей на суміжних землях Аккерманського і Очаківського санджаків у Буго-Дністровському межиріччі.

Масштаби використання та перевалки зернових в Аджидере набувають такого значення, що спричиняють втручання кількох різних інстанцій османського державного управління і особливо кримського хана. На тлі зростання потужностей Аджидере, підконтрольного кримському хану, османська адміністрація у 1764 р. відбудовує порт і хлібну гавань в Ходжабеї (Док. № 20). Голова адміністрації Ходжабею – Хафиз Ельхадж Мехмед 13 лютого 1765 р. звертається до Очаківського вали-губернатора, Аккерманського кадія-судді та до командира яничарського корпусу з проханням перенаправляти вантажі до Ходжабею, під приводом неправомірних дій перекупщиків зерна з Аджидере і виявлення спекуляції у розрахунках з ногайцями Єдисанської орди (Док. № 21)⁵⁸. Зокрема викладено обставини перебування кримського володаря Селім Гірай хана в селищі Аджидере, необхідність визначення кількості зернового збіжжя, притриманого до більш вигідного часу продажу, і причини звернення до султана з проханням видати “височайший ферман” з наступним змістом: “*згадувану тиєницю зі вказаних 114 складів необхідно буде підготувати у часі від початку березня цього року до Георгієвого дня; завантажити на кораблі і якомога бодай на годину швидше відправити з Аджидере до столиці; зернове збіжжя, що знаходиться в руках спекулянтів, нехай буде перевезено до портової пристані Ходжабей*”. Резолюція і розпорядження Очаківського вали на цьому повідомленні датуються 17 лютого 1765 р.

Наступною інстанцією розгляду ситуації в Аджидере є канцелярія великого везіря, представник котрої виписав розпорядження з листа кримського хана, де більш детально викладено перебіг подій. Додатково *телхіс* великого везіря (Док. № 22) зазначає, що “*Велико-славний Селім Гірай хан – володар Криму – прибув до пристані Ходжабей, яка цього щасливого року відповідно до султанського ферману повинна бути відкрита. По своєму прибуттю він призначив достойну найвищої довіри людину [для надзору] на пристань Аджидере, яка знаходиться навпроти Аккерману. ...Він*

побажав видати височайший ферман, у такому розумінні, що згадуване зернове збіжжя повинно бути перевезено з пристані Аджидере до портової пристані Ходжабей і спродано за поточними цінами капітанам кораблів..." Резолюція і заповідь великого везіря на розпорядженні має дату 6 лютого 1765 р.

Наведені свідчення ханського інспектування Ходжабею і Аджидере вказують, що у господарському секторі Північно-Західного Причорномор'я порти і пристані займають ключові місця у взаємовідносинах османської і кримської влади. Враховуючи те, що едисанці були підданими Кримського ханства і знаходились на османських землях, наданих султаном у відкуп ханській родині, кримська влада намагалась призначити своїх ставлеників на місця, у котрих переплітались економічні інтереси Порти і Криму. Часто такий подвійний контроль призводив до протистоянь місцевих османських управлінців з кримськими представниками.

Судові розслідування, проведені на підставі звернення кримського хана і голови адміністрації Ходжабею, наголошують на провині військових службовців, що спричинили утиски представників *"Єдисанської орди, які їдуть з місць відстанню 20–30 годин шляху, і які привозили пшеницю, ячмінь, свіже молоко і оброблені шкури"*. Для вирішення цієї проблеми наказувалось *"...відтепер і на майбутнє, все привезене з Єдисанської орди масло, пшеницю і ячмінь, нехай не скеровується до портової пристані Аджидере і не продається торговцям (купцям), а всі згадувані продукти нехай доправляються до портової пристані Ходжабея, щоби їх відправити до столиці"* (Док. № 23)⁵⁹.

Таким чином, у середині XVIII ст. Аджидере як хлібна гавань чи перевалочна база хронологічно функціонувала раніше, ніж було відновлено потужності Ходжабею. Відновлення пристані Ходжабею і заповнення складів її хлібної гавані ймовірно і було основною причиною перенаправлення торговельних потоків з Аджидере до Ходжабею. Іншою причиною міг би бути природний фактор, за яким у холодний період зими унеможлиблювалось використання замерзлої хлібної гавані Аджидере, що також зумовлювало необхідність перевантаження зерна на кораблі в більш соленому незамерзаючому порту Ходжабея.

У дійсності, подальші обсяги виробництва зернових на едисанській частині Очаківської землі і Ханської України перевищували портові можливості відправки збіжжя виключно з Ходжабею. Аджидере і надалі використовувався як один з головних портів регіону та займав вагоме місце в економічному розвитку Очаківської землі, що спонукало до збільшення населення і розбудови селищ регіону. Про це свідчить низка джерел наступного двадцятиріччя. Так, у подорожньому описі французького інженера Лафітте-Клаве, який працював на військове відомство Османської держави у 1784–

1787 рр. зазначалось: *“Деревня Гаджи-Дере, лежащая по другую сторону реки на супротив Акермана, в заливе или впадине ее левого берега перерезывается ручьем, от коего она получила свое название. Она была, как говорят, более нежели Акерман, но разорена Русскими во время прошедшей войны [1768–1774 рр.] и не приведена в прежнее состояние”*⁶⁰.

Опис Очаківської землі, здійснений російським інженером Де-Воляном у 1791 р., натомість дозволяє з’ясувати ситуацію в Аджидере по закінченню російсько-турецьких війн другої половини XVIII ст., подаючи характеристику селища за татарсько-османської минувшини. Зокрема визначалось, що: *“Положение Аджидери, по-видимому, было из самых привлекательных во времена его расцвета. ...Руины, свидетельствующие о существовании этого города, имеют около 3 с половиной верст в периметре... Молдаване, проживающие в Калаглее в 5 верстах отсюда, говорят про Аджидери как о земном рае и в особенности хвалят вино, которое здесь делали, считая его лучшим во всей Молдавии и Бессарабии. ...земля между балкой Перебойна и берегом моря и до самого берега лимана повсюду покрыта бороздами, следами пшеничных полей. ...Аджидери [до російського вторгнення 1787–1791р.] был самым большим городом в этой провинции после Очакова и имел, должно быть, весьма обширный рынок вывоза пшеницы и скота (в основном баранов) в Константинополь”*⁶¹.

Свого торговельно-транспортного статусу Аджидере не втратив і за часів російської влади. Про це свідчать документи архіву Очаківської портової митниці, які стосуються отримання дозвільних документів у зв’язку з торговою діяльністю окремих купців, якто справа *“очаківського купця Георгія Врета, який вирішував питання безперешкодної доставки пшениці до Очакова від Аджидеру для відправлення до Константинополя (1794 р.)”*⁶².

Таким чином, зерновий фактор економічного розвитку регіону залишається головним протягом всього періоду османського панування. Про важливість цього говорить факт заборони для українського населення в каза’ Томбасар (Ханська Україна) і в каза’ Хотин перетворювати зернове збіжжя у *“смердючу і сильно оп’янюючу ракію, яку називають хорілка”*, що призводить до зменшення зернових запасів зібраного збіжжя (Док. № 31)⁶³.

Очаківська земля в османському картографічному зображенні

Територіальне розширення османського і кримського адміністрування на теренах Буго-Дністровського межиріччя представлено ґрунтовними картографічними зображеннями Річчі-Занноні, зроблених на основі даних першої половини XVIII ст. Передусім необхідно визначити досить значну викривленість самого зображення, помилкове нанесення гідронімів і подеколи зовсім фантастичне відображення деяких ділянок карт. Але при всіх цих недоліках Річчі-Занноні надає найбільшу номенклатуру назв населених пунктів і місцевостей Очаківської землі за османсько-турецьким арабографічним та латиничним написанням.

Буго-Дністровське межиріччя у картографічних матеріалах Річчі-Занноні представлено як окремими картами, так і у складі Атласу Польщі 1772 р.⁶⁴, де на 23–24 сторінках міститься “*Karta granic Polski, zaczqyszi od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawierająca slobody kozaków Humańskich, j Zaporohowskich; stepy Tatarów, Oczakowskich, Bessarabskich, j Nogajskich z ich Ordami, j tak ie w roku M.DCC.LXVII [1767] Han-Krymsky posadzał. Znajduie się tu jescz, dalsze Wyciągnienie Bōgu, j Dniestry; Dnieper także od Porogow, aż do wpadnienia w Morze Czarne*” (Карта № 4).

В атласі Річчі-Занноні 1772 р. гідронімія і найважливіше – топонімія – представлені як у арабському, так і у латинському написанні. Збір даних до картографічного доробку Річчі-Занноні щодо одного і того ж населеного пункту відбувався із залученням різних за конфесійним та етнічним складом інформативних груп. Передусім це видно з порівняння арабського написання, що ясно підкреслює османсько-турецьку основу назв, з дублюванням цієї ж назви латиницею, де спостерігається домінація слов’янського коріння. Так, наприклад, османська назва населеного пункту اق كوى [Ak-köy] латиницею зазначена як Białakew [Бялакев], що є прямим його перекладом і може означати “Біле село”. В іншому місці назва селища видозмінюється з قوجه لقن [Kocalıkn] на еквівалент латиницею Kujalicz [Куялич]. Ще один населений пункт вписано як قوجمن [Kocaman], а в латинському варіанті має польське чи українське найменування Kuczman [Кучмань] – від української назви транспортної артерії “Кучманський шлях”, що проходив біля містечка Балта.

Помилковість у позначенні Куяльницьких і Тилігульського лиманів призводить до повністю хибного уявлення центральної частини Буго-Дністровського межиріччя. Ріка Кучурган, домінуюча водна артерія західної частини Очаківської землі, представлена як незначний потічок, а її північний басейн поєднано з притоками Дністра, які мають непропорційно великі розміри у порівнянні з реальним положенням. В результаті це позначилось помилковим нанесенням кордону між Бендерським і Очаківським санджаками по річці Тилігул чи по Сухому Куяльнику.

В дійсності, за письмовими джерелами, цей кордон проходив саме по долині Кучургану (Сари-Су).

Номенклатуру назв за картографічними матеріалами Річчі-Занноні також представлено російською мовою списком населених пунктів Очаківської землі, опублікованим у збірці документів Н. Дубровіна⁶⁵. Список складено на основі перекладу ландкарти Польщі 1779 р., надрукованої у Лондоні, який було надано додатком до Айналі-Кавакської конвенції, укладеної між Російською імперією та Османською державою: *“Список селений и урочищ, лежащих по Днепру (Дністру) от Балты до Воджии, оттуда до Очакова, а от оного по Бугу обратно до Балты, взятый из польской ланкарты, выданной от Риццы-Цанони в Лондоне 1779 г.”* У російському варіанті написання транслітерації назв є більш відповідним до османсько-турецького оригіналу. Натомість транслітерація назв французькою латиницею на картографічних зображеннях часто суттєво відрізняється від оригіналу, особливо розлогі тюркські найменування, вокалізацію яких складно відтворити французьким прописом.

Таким чином, аналізуючи картографічні матеріали Річчі-Занноні щодо Очаківської землі, слід пам'ятати, що відтворення більш реалістичної топонімічної ситуації потребує залучення трьох можливих написань назв, використовуючи арабографічний, латиничний і кириличний варіанти, поданих в авторській **Таблиці № 1**.

Окрім масштабного зображення Очаківської землі, в матеріалах Річчі-Занноні існують фрагментарні картографічні дані османсько-турецькою мовою, які частково відображають регіони Побужжя. Зокрема, **Карта № 2** середини XVIII ст. дає загальне уявлення про басейн рік Південний Буг і Дніпро. Південний Буг позначається як **اقصو** [Aksu], натомість Дніпро вписано за сталою формою **اوزى صويى** [Ozi suyu]. У північній течії Південний Буг має декілька відгалужень, з яких кордони Очаківської землі визначались по Кодимі **نهر كدمن** [nehr-i Kedmen] чи Саврані **نهر صوران** [nehr-i Savran]. В середній течії Південного Бугу позначено два фортифікаційні спорудження **كوجك قونار** [Küçük Konar] Малий Конар та **بويك قونار** [Büyük Konar] Великий Конар, місцезнаходження майбутнього козацького Гарду. Нижче по течії позначено новоспоруджену переправу для Кучманського шляху.

Дещо інформативнішими є **Карта № 1** і **Карта № 3**, які також укладені у середині XVIII ст., але номенклатуру назв представлено у ширшому ракурсі, що представлено окремими списками перекладу назв карти:

Список перекладу назв карти № 1.

Harita № 1'den isimler listesi.

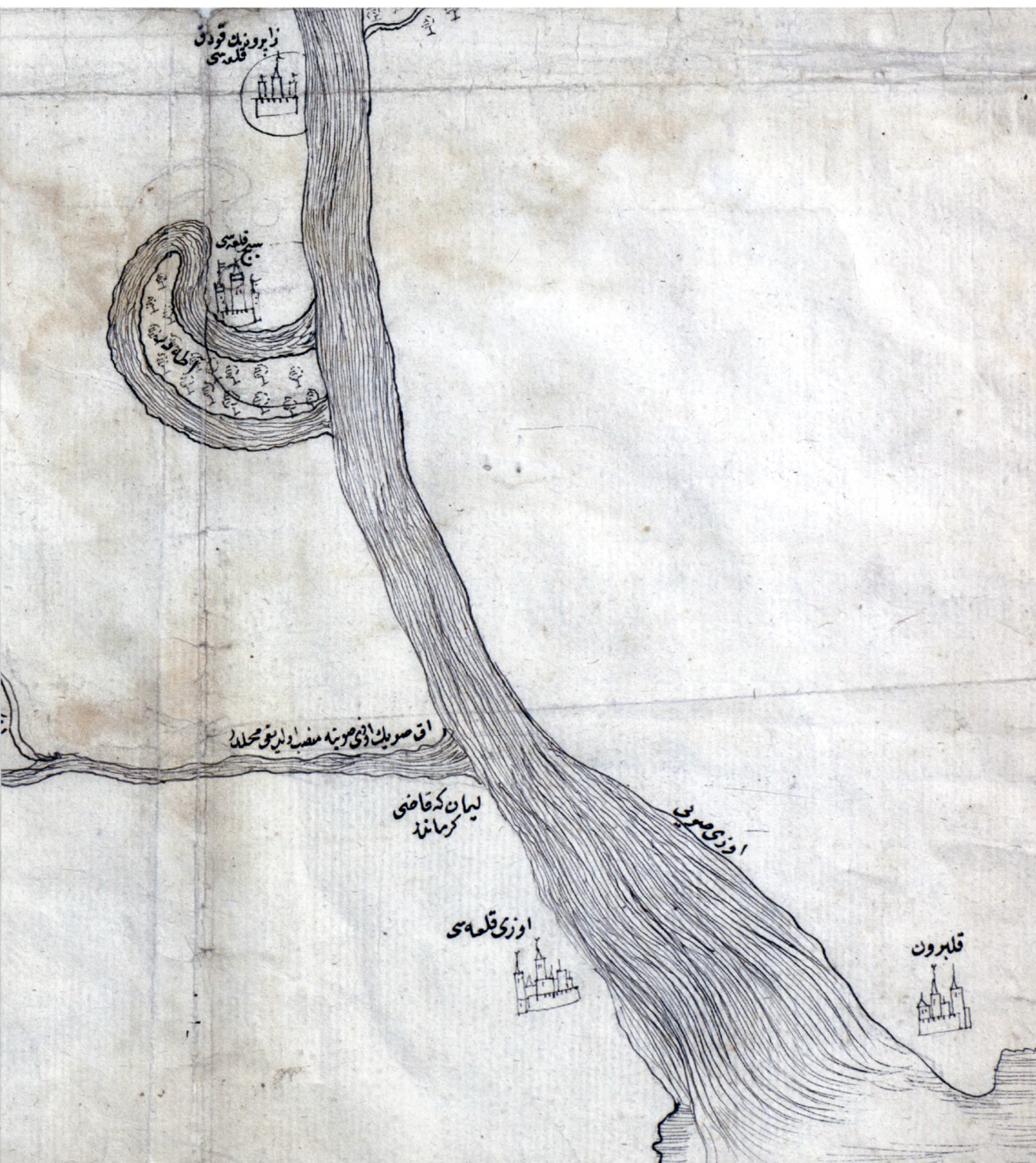
	[Kılburun] Килбурун
	[Özi suyu] Дніпро
	[Özi kalesi] фортеця Очаків
	[Liman ki Kadı Kirmanlı] Порт Кади-Кірманли
	[Ak suyun Özi suyuna munsap olduğu mahaldir] Селище біля впадіння Бугу до Дніпра
	[İngul suyunun Ak suya munsap olduğu mahaldir] Селище біля впадіння Інгулу до Бугу
	[Han hazretleri Özi suyu geçip Bucak askeriyle kavuştuğu yeridir] Місце об'єднання з військами Буджаку після пересічення Дніпра Його величності Хана
	[Potkalı balıkçıların mahallidir] Селища Поткальських рибаків
	[Sarı su gölüdür] Озеро Жовтих Вод
	[Potkalı kazağı manastırır] Монастир Поткальських козаків
	[Adadır] Острів
	[Siç kalesi] фортеця Січі
	[Zaporozın Kodak kalesi] Запорізька фортеця Кодак

Фрагмент карти № 1. Карта зображення ріки Дніпро з притоками і розміщеними на них фортецями України і Росії. Рукопис. (Західна частина)

Harita parçası № 1. Rusya-Ukrayna, Özi Nehri ve kolları ile üzerindeki kaleleri gösterir takribi harita. Elle yapılmıştır, a.g.y.tt. (Batı toprağı)

BOA. HRT.h..92

Фрагмент карти № 1. Карта зображення ріки Дніпро з притоками і розміщеними на них фортецями України і Росії. Рукопис. (Східна частина)

Harita parçası № 1. Rusya-Ukrayna, Özi Nehri ve kolları ile üzerindeki kaleleri gösterir takribi harita. Elle yapılmıştır, a.g.y.tt. (Doğu toprağı)

BOA. HRT.h..92

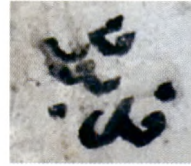
Фрагмент карти № 2. Карта зображення ріки Дніпро з притоками і розміщеними на них фортецями України і Росії. Руконіс. Harita parçası № 2. Rusya-Ukrayna, Özi Nehri ve kolları ile üzerindeki kaleleri gösterir takribi harita. Elle uyarma, a.g.y.tt. BOA. HRT.h..91

Список перекладу назв карти № 3.

Harita № 3'den isimler listesi.

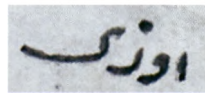
[Kara Deniz]
Чорне море

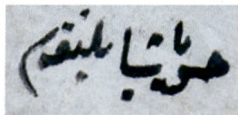
[Kıl-burun]
Килбурун

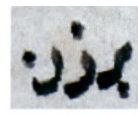
[Ak-su]
Буг

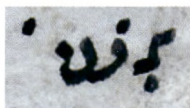
[Özi]
Очаків

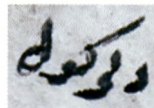
[Hasan Paşa Palankası]
Хасан Паша Паланкаси

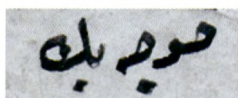
[Berezen]
Березань (острів)

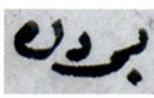
[Berezeni]
Березені (ліман)

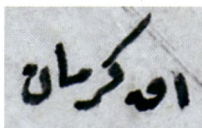
[Deligöl]
Делігьоль

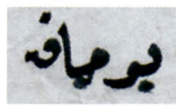
[Hocabeu]
Ходжабей

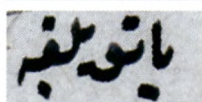
[Acı-dere]
Адждидере

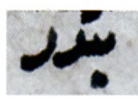
[Ak-kerman]
Аккерман

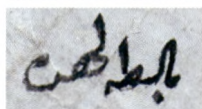
[Bucak]
Буджак

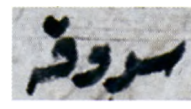
[Yanik Palanka]
Яник Паланка

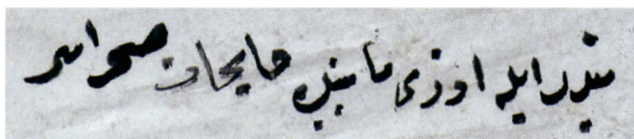
[Bender]
Бендер

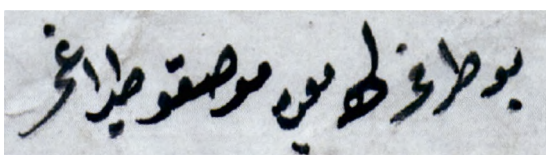
[Balta, Leh'de]
Балта,
що є в Польщі

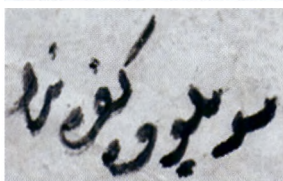
[Soroka]
Сорока

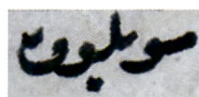
[Bender ile Özi mâbeyninde
Hayhat Sahrası]
Степові простори землі поміж
Очаковом і Бендер

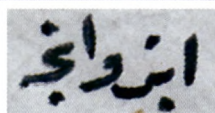
[Bu tarafi Leh'den mu'ayyen
Moskov toprağı]
Ця сторона від Польщі [відокремлена і]
визначена як Московська земля

[Soyluk keferenin]
Сойлюк невірників
– (?)

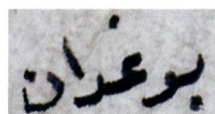
[Soyluk]
Сойлюк – (?)

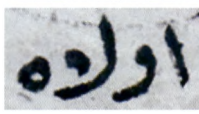
[İzvançe]
Жванець

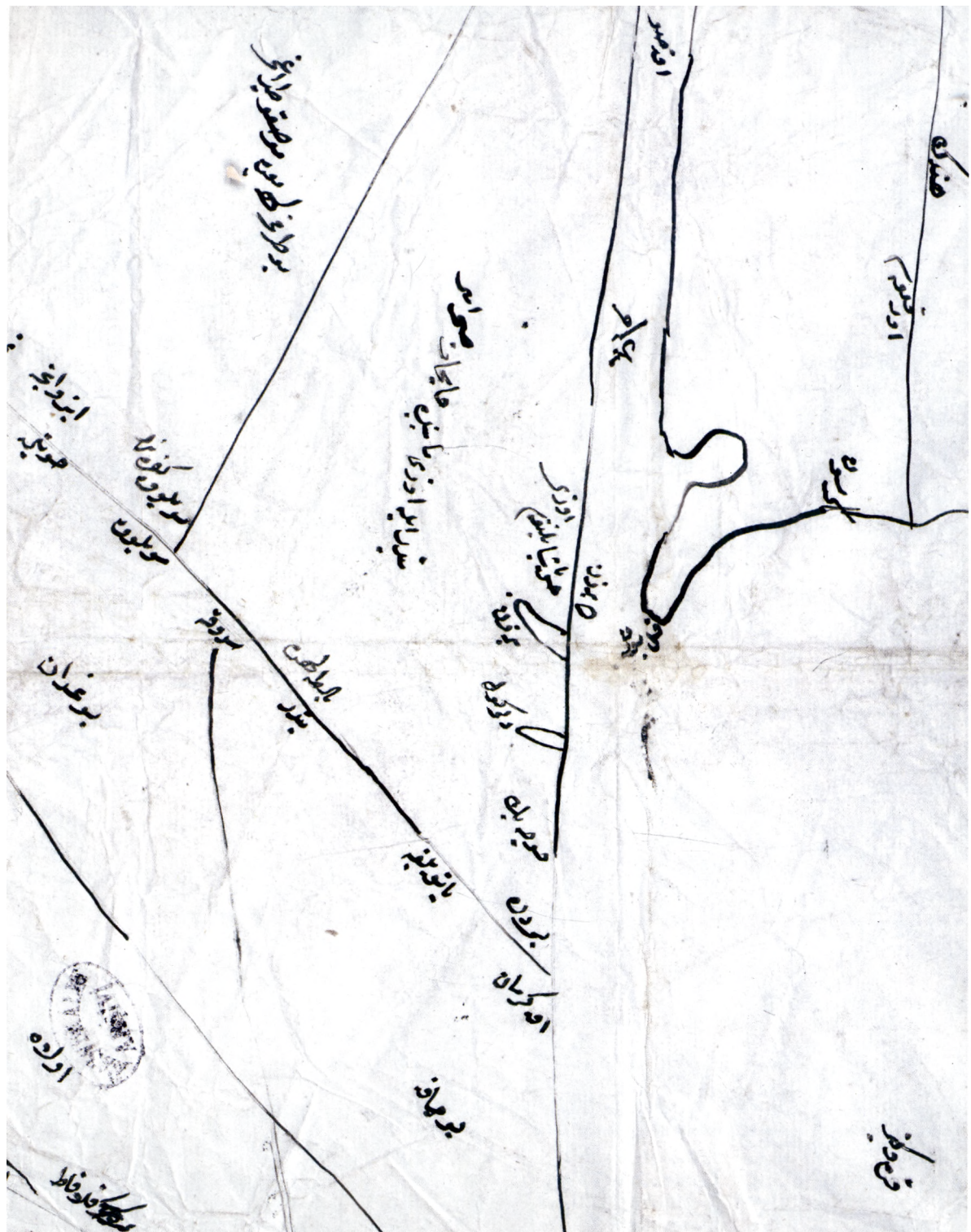
[Hotin]
Хотін

[Boğdan]
Молдова

[Evlah]
Волощина (Влахія)

Фрагмент карти № 3.

“Карта-чернетка зображення місцевостей Молдови, Аккерману, Сілістри і Стамбульської протоки.” Рукопис

Harita parçası № 3.

“İstanbul boğazı, Silistre, Akkirman ve Boğdan civarı müsvedde haritası, a.g.y.tt, EHT”

Kapma № 4. Karta granic Polski, zaczawszi od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawieralqca slobody kozaków Humańskich, y Zaporohowskich; stepy Tatarów, Oczakowskich, Bessaraskich, y Nogayskich z ich Ordami, tak ie w roku M.DCC.LXVII [1767] Han-Krymsky posadzał. Znayduie się tu ieszc, dalsze Wyciągnienie Bõgu, y Dniestry; Dnieper takze od Porogow, aż do wpadnienia w Morze Czarne (з Атласу Польци 1772 р. 23–24 сторінки.)

Harita № 4. Polonya sınırları haritası: Balta'dan başlayıp Göksu nehrine kadar Zaporog ve Uman kazakları yerleşimi. Turla ve Aksu arasında Kırım hanı tarafından yerleştirilmiş Nogaylar Ordaları, Özi ve Besarabya Tatarlarının stepleri. Özi nehrinin akıntılarının en şiddetli olduğu kısımdan Karadeniz'e kadar (1772 tarihli Polonya Atlası, sayfalar 23-24)

Таблиця № 1

Номенклатура назв населених пунктів і місцевостей Очаківської землі за картографічними матеріалами Річчі-Занноні

Tablo № 1

Ricci Zanoni'nin haritalarına göre Özi Kırı'nda meskûn yer ve mevki isimleri listesi

Османсько-тур. <i>Osmanlıca</i>	Транскрипція <i>Transkripsiyon</i>	Латиницею <i>Latince</i>	Російською мовою <i>Rusça</i>
بالته	[Balta]	<i>Balta</i>	Балта
قوجمان [قوجه مان]	[Kuçman] [Kocaman]	<i>Kuczman</i>	Коджаман
اوردوی گزوحلی [اوردوی کزوجلی]	[Ordu-î Gözuhli] [Ordu-î Gözüceli]	<i>O. Czevdzely</i>	Ордуй Гьезухли
یاورلیکی صوی	[Yaurlıkı suyu]	<i>Strumien Jaorlıkı</i>	Явурлики-Суи
قینار	[Kaynar, Kinar]	<i>Jaorlik albo Kaynar</i>	Кайнар
تاتار قینار	[Tatar Kaynar]	<i>Tatar Kaynar</i>	Татар-Кайнар
دوبروصاری	[Dobrusarı]	<i>Dubresary</i>	Добрусари
اق کوی	[Ak köy]	<i>Bialakev</i>	Ак-Киой
طترلق [طشلق]	[Tatızlık] [Taşlık]	<i>Taczlık</i>	Татызлык
-----	-----	<i>Daslika</i>	-----
تاتار انسقان	[Tatar Aneskan]	<i>Tatar Aneskan</i>	Татар-Анескан
زوباسقزی	[Zubaskızı]	<i>Zubaszı</i>	Зубас-Кызи
قومرول	[Kumrul]	<i>Komorul</i>	Кумрул
کزغار پلنقه [کنی غار پلنقه]	[Kızgâr palanka] [Keni Ağar palanka]	<i>Czagar Palanka</i>	Кени-Агар-Паланка
خاص بك	[Has Bey]	<i>As-beg</i>	Хас Бей
قره کوی	[Kara köy]	<i>Karakul</i>	Кара-Киой
ولمزسو [اولمز سو]	[Velmezsü] [Olmaz su]	<i>Olmassu</i>	Олмаз-Су, Велмесу
بندر	[Bender]	<i>Bender</i>	Бендер
بيقلمش قلعه	[Yıkılmış kale]	<i>Iik. Palanka</i>	Икильмыш-Кале
نعسیر صوی	[Neğsir suyu]		Неасир-Су
لینوتی [لیونتی]	[Linoti] [Livonti]	<i>Linoti</i>	Линоли
ابراهيم تمرک	[İbrahim Temrük]	<i>Ibrahim Temruk</i>	Ибрагим-Темрюк
يکي قزرنه [يکي چورنه]	[Yeni Kazarıne] [Yeni Çorne]	<i>Iegni Czarne</i>	Ени-Карзене
اشرق	[Aşrak]	<i>Asrak</i>	Асрак
تاتار پکار	[Tatar pınar]	<i>Tatar Pınar</i>	Татар-Пунар
قويه لیچ [قوجه لقن]	[Kuyalıç] [Kocalıkın]	<i>Kujalicz</i>	Куджалыкин
-----	-----	<i>Janiduni</i>	-----
اسیاق صوی	[Asyak suyu]	<i>Asyak souii</i>	Асияк-Су
ووجیا	[Vociya]	<i>Vozia</i>	Воджия
اولو قلته	[Olu kulle]	<i>Olu kulle</i>	Оллу-Кулле

Продовження таблиці № 1. Tablo № 1 devamı.

برزان اطاسی	[Berezan adası]	<i>Berezan Atasi</i>	Березен-Адасы
حسن پاشا قلعه سی	[Hasan Paşa kalesi]	<i>Hasan Paşa Kalasi</i>	Хасан-Паша-Каляасы
قلعه اوزی	[kale-i Ozi]	<i>Oczakov, Kal-ai-Ouzi</i>	Каляй-Ози
قریمندی بازار	[Krimendi bazar]	<i>Krimendi bazar</i>	
قریمندی	[Krimendi]	<i>Crimendi</i>	Крыменди
قورو صوبو	[Kuru suyu]	<i>Kourou s.</i>	
اوتدن قلعه	[Öteden kule]	<i>Otden K.</i>	Отдан-Кулле
كومر کویی	[Kömür köyi]	<i>Kumer Kewii</i>	Кумюр-Киой
اسکی بدرقی قلعه	[Eski Badraki kale]	<i>Eski Badraki Kal.</i>	Эски-Бадураки-Кале
قبی قولى قلعه سی	[Kapı Kuli kalesi]	<i>Kapikuli Kalasi</i>	Капу-Кули-Калесы
تره قلعه	[Tarîh kule]	<i>Tara Koulle</i>	Тара-Кулле
کلکره صویی [کلکره صویی]	[Gülgükra suyu] [Güllüllere suyu]	<i>Kukukra Kewii</i>	Гюлгюлре-Су
ادساق	[Adsak]	<i>Adsak</i>	Адсак
قراته قیر	[Karatağı Kır]	<i>Karanga Kir</i>	Каранга-Кыр
اوزون کوی	[Uzun köy]	<i>Ouzoun K.</i>	Узун-Киой
صولونطسه	[Solonitsa]	<i>Solonitza</i>	Сулунитсе
اوج چشمع	[Üç çeşme]	<i>Utsch Tchechme</i>	Уч-Чешме
روس اسکی مترسی	[Rus Eski meteresi]	<i>Rus Eski Meteresi</i>	Рус-Эски-Метересы
اندرویو	[Andreyuv]	<i>Andreev</i>	Андреюф
قزداغان [قزه غان]	[Kızdıgân] [Kazagân]	<i>Kazagan</i>	Курган
علی سرای	[Ali saray]	<i>Ali Serali</i>	Али-Сарай
زقراقلو	[Zikzaklu]	<i>Zikzakli</i>	Зикеаклу
اوسان اطه سی	[Osan adası]	<i>Osan Atasi</i>	Осан-Адасы
بیزانوتی	[Beyzanuti]	<i>Byzanoti</i>	Базануги
قوقز کمویی [قرقز کمولی]	[Kokuz Kemuyi] [Karkaz Kemuli]	<i>Cryczkiezemy</i>	Кокюр-Кемули
کروان اسکی مترسی	[Kervan Eski meteresi]	<i>Kervan Eski Meteresi</i>	Керван-Эски- Метересы
قبی قولى اسکی قلعه سی	[Kapı Kuli Eski kalesi]	<i>Kapikuli Eski Kal.</i>	
اوردوی میر علی	[Ordui Mir Ali]	<i>Ourd Mir Ali</i>	Ордуй-Мир-Али
گُرد مکزت [گُرد مچت]	[Kurd manzıt] [Kurt meçet]	<i>Kourd Meczet</i>	Кюрд-Мекзет
کورد ایرمجق	[Kurd irmacık]	<i>Kourd Irmadzik</i>	Кюр-Ирмаджик
سنور قلعه	[Sinor kule]	<i>Sinor Koulle</i>	Синор-Куле
رومان	[Roman]	<i>Roman</i>	Роман
تатар اورل	[Tatar Orel]	<i>Tatar Orel</i>	Татар-Урел
قدمه دره سی	[Kodma deresi]	<i>Kodeme Deresi</i>	Катга-Дересы
کریوه بالته بازارى	[Kriva Balta Bazarı]	<i>Kriva Balta Bazari</i>	Крива-Балта-Базары

Продовження таблиці № 1. Tablo № 1 devamı.

اوزی تاتارلرینک توپراغی [Özi tatarlarının toprağı]
 Ouzi-Kala Tatarlerinungn Topraghi, Ози-Татарларын-Топраги

روسلی دره سی [رومیلی دره سی]	[Rusli deresi] [Rumeli deresi]	<i>Roumeli Deresi</i>	Русли-Дересы
اون چادر	[On çadır]	<i>On Tschadir</i>	Он-Чадыр
کروان یولی	[Kervan yolu]	<i>Kervan Joli</i>	Керван-Уолы
چرباتی صویی	[Çerbatî suyu]	<i>Tscherbatî Sou.</i>	Чербаты-Суи
قزل ایدل	[Kızıl İdil]	<i>Kizil Idel</i>	Кызыл-Идиль
تامان	[Taman]	<i>Taman</i>	Таман
قزق قیو [قوق قیو]	[Kazak köyu] [Kavak köyu]	<i>Kuk Kuju</i>	Кюк-Кою
اوردوی کسای میرزا	[Orduy Kasay mirza]	<i>Ourd Kasai Mirza</i>	Ордуй-Касай-Мирза
کرش	[Kerş]	<i>Gersch</i>	Керш
کسکنا ایدل	[Kesgâna İdil]	<i>Kskenna Idel</i>	Кескена-Идиль
یشیل قیو	[Yeşil köy]	<i>Iaschel Kuju</i>	Ешил-Кою
اولی دره سی	[Avlı deresi]	<i>Auli Deresi</i>	Авли-Дересы
زقزакلو صویی	[Zikzaklu suyu]		Зикзаклу-Суи
تسیقرتباته صویی	[Tesikâretbate suyu]	<i>Sakrembata souii</i>	
بوغان	[Bogan]	<i>Bogan</i>	Буган
اولغانی او	[Olağanı Ev]	<i>Ulgani ev</i>	Олгани-Эв
طنه ایدل	[Tane İdil]	<i>Tana Idel</i>	Тана-Эдиль
یکی زاپلزакلی اسلم کرای	[Yeni Zapelzaklı İslam Girey]	<i>Iegni Zapelzaklu Islam Kerai</i>	Ени-Запелзаклы- Ислям-Гирей
چورتلی صویی	[Çorteli suyu]	<i>Tschertoly Sou.</i>	Чуранли-Суи
جنویز کوی	[Ceneviz köyu]	<i>Dgenewiz Kewi</i>	Дженевиз-Кюй
قرو صویی	[Kuru suyu]	<i>Kourou Souii</i>	Куру-Суи
اوردوی ایرخان قانلی	[Orduyu İrhan Kanlı]	<i>Irkhan Kangli</i>	Ордуй-Ирхан- Канли
اوی	[Evi]	<i>Evi</i>	Эви
الماح	[Almah]	<i>Almah</i>	Алмах
صولونطسه صویی	[Solonitsa suyu]	<i>Sulonitze Souii</i>	Солонитсе-Суи
برزان صویی	[Berezen suyu]	<i>Berezan Souii</i>	Березен-Суи
سلقان دره سی	[Salkân deresi]	<i>Salkan Dere</i>	Салкан-Дересы
اولو قغالник صویی	[Olu Kağılnık suyu]	<i>Olou Kagalnik Souii</i>	Олу-Кагалник-Суи
اولو بطاقلو بیابان	[Olu Bataklu Beyaban]	<i>Olou Bataklu Beiaban</i>	Олу-Батаклу- Бябан
قوری قغالник صویی	[Kuru Kağılnık suyu]	<i>Kourou Kagalnik S.</i>	Куру-Кагалник-Суи
کوچک قغالник صویی	[Küçük Kağılnık suyu]	<i>Kutschuk Kagalnik Souii</i>	Кючюк-Кагалник- Суи
قبیله نوغای یدزان	[Kabile-i Nogay Yedızan]	<i>Kabilei Nougai Jedsani</i>	Кабилги-Ногай- Едисан
اوردوی کرو توجакی	[Orduy Krutuçaku]	<i>Ourd Krotojaki</i>	Ордуй-Крютючки

Продовження таблиці № 1. Tablo № 1 devamı.

نرد دره سی	[Narrad deresi]	<i>Narrad derisi</i>	Наррад-Дереси
ویرانه شحر	[Veyrane şehir]	<i>Virane Chehir</i>	Вейране-Шегер
جیللی سویی	[Ceylli suyu]	<i>Dschili Souii</i>	Джилли-Суи
سوسار گولی	[Susar gölü]	<i>Susar Gheuli</i>	Сусаз-Киой
قره قیو	[Kara köy]	<i>Kara Kuju</i>	Кара-Кую
بهادر	[Bahadur]	<i>Bahadur</i>	Багадур
اورمان ایدل	[Orman İdil]	<i>Urmani Idel</i>	Орман-Идилъ
ای اورمان	[Ay orman]	<i>Ai Urman</i>	Эй-Орман
قارچالیک	[Karçaleylek] [Karçalılık]	<i>Kar Tchialilik</i>	Карча-Лейлек
اولو تلی گولی	[Olu Teli gölü]	<i>Olou Teli Gheuli</i>	Улутчи-Киой
اسیاق	[Aseyak]	<i>Asyak</i>	Асияк
وردوی اسماعیل میرزا	[Ordu-i İsmail Mirza]	<i>Ourd Ismail Mirza</i>	Ордуй-Исмаил- Мирза
قوملی اراضیسی	[Kumlı arazısı]	<i>Kumli Arazisi</i>	Кумлу-Аразыси
یالی توزلی	[Yalı Tuzlu]	<i>Jali Tuzli</i>	Ялы-Тузла
بیقلмыш جامع	[Yıkılmış cami-i]	<i>Iikilmich Dgiami-i</i>	Икълмыш-Джами
وردوی الاش میرزا	[Ordu-i Alaş Mirza]	<i>Ourd Alasch Mirza</i>	Ордуй-Алаш- Мирза

Продовження таблиці № 1. Tablo № 1 devamı.

بوجاق تاتارلرينك طپراغى [Bucak tatarlarının toprağı]
Budzak Tatarlerinungn Topraghi, Буджакъ-Татарларынь-Топраги

يوز قيو	[Yüz kuyu]	<i>Iuz Keiou</i>	Юз-Кую
اوچ چشمه	[Üç Çeşme]	<i>Utch Tchechme</i>	Учь-Чешме
منغولى صويى [منغولى صويى]	[Menguli suyu] [Numguli suyu]	<i>Manguli S.</i>	Мангули-Су
اوردوى منذاب	[Ordu-i Manzab]	<i>Ourdoui Mandzab</i>	Ордуй-Манзаб
اللى صو	[Elli su]	<i>Elli S.</i>	Элли-Су
دوه نك صو	[Devenin su]	<i>Devenugii Souii</i>	Девенен-Су
قورغاش صويى	[Koragaş suyu]	<i>Korgasch Souii</i>	Кургаш-Су
چشمه كويى	[Çeşme köyü]	<i>Tschischma Kev.</i>	Чешме-Киой
قتينى صويى	[Katını suyu]	<i>Katini Souii</i>	Кайнаны-Су
-----	-----	<i>Baran S.</i>	-----
قومرول صويى	[Kumrul suyu]	<i>Komorul Souii</i>	Кумруль-Су
بيقلمش قوبان	[Yıkılmış Kuban]	<i>Tatar Kuban</i>	Икылмыш-Кубан
اسكى زاپلزакلى سليم كراى	[Eski Zapelzaklı Selim Girey]	<i>Eski Zapelzakly Selim Kerai</i>	Эски-Заперзаклу- Селим-Гирей
اوردوى قياسول	[Ordu-i Kıyasul]	<i>Ourd. Kajasul</i>	Ордуй-Қыясуль
اق قيو	[Ak köy]	<i>Ak Kuju</i>	Ак-Кую
قورومش ايرمق	[Kurumuş ırmak]	<i>Koroumich Irmak</i>	Курумьш-Ирмак
اوردوى قالجى	[Ordu-i Kalıçıcı]	<i>Ourd. Keliczi</i>	Ордуй-Клыджу
ردمانى صويى	[Radamanı suyu]	<i>Radamani Souii</i>	Редманы-Суи
هديم كولى	[Hedim gölü]	<i>Hedjm Gheuli</i>	Гедим-Киой
خاص بك	[Has Bey]	<i>Ass beg</i>	Хас-бей
كوچك تلى كولى	[Küçük Teli gölü]	<i>Kutschuk Teli Gheuli</i>	Кючюк-Тели-Гооли
بيابان اراضيسى	[Beyaban arazısı]	<i>Bejaban Arazisi</i>	Беябан-Аразосся
ابوالغازى [ابدالغازى]	[Abulgazi] [Abdalgazi]	<i>Abulgasi</i>	Абулгазы
-----	-----	<i>Tschorbut</i>	-----
تابناق صويى [ياببئاق صويى]	[Tabannak suyu] [Yalbattak suyu]	<i>Tabannak S.</i>	Табанак-Суи
كفه	[Keffeh]	<i>Keffeh</i>	Кефе
اسكى پسقه	[Eski Peski]	<i>Eski Piska</i>	Эски-Писка
يكي پسقه	[Yeni Peski]	<i>Iegni Piska</i>	Ени-Писка
كورك زغان صويى [كوچرغان صويى]	[Kürk Zağan suyu] [Küçürgân suyu]	<i>Kurczagan Souii</i>	Кюркуган-Суи
مرد كراى كويى	[Murad Girey köyü]	<i>Mourad Kerai K.</i>	Мурад-Гирей-Киой
بوساو صويى [برساو صويى]	[Busau suyu] [Birsav suyu]	<i>Busau S.</i>	Бусау-Суй
تاتار قزان	[Tatar Kazan]	<i>Tatar Kazan</i>	Татар-Казан

OSMANLI VE KIRIM ENGİNLİĞİNDE ÖZİ VİLAYETİ

Ukrayna'nın Karadeniz bölgesi Türk tarihî-coğrafya enginliğinde Deşt-i Kıpçak' bozkırın en batıda bulunan kısmıdır¹. Güney Ukrayna geniş bozkır sahası Tuna, Turla, Aksu, Özi ve Don nehirleriyle sınırlanan bölge parçalarından oluşmaktadır. Bunun Karadeniz bölgesi parçalarında Bucak, Özi bozkırı (Oçakiv stepi), Azak bölgesi (Nogay stepi) gibi tarihî-coğrafya toprakları yer almaktadır. Osmanlı terminolojisinde bu tip bölünmüş tarihî-coğrafya topraklarını isimlendirmek için *vilayet* terimi kullanılır.

Osmanlı idarî taksimatında *vilayet* terimi dışında genelde farklı dönemlerde ama aynı anlamda olmak üzere *beylerbeylik* ve *eyalet* terimleri kullanılmıştır. Fakat XVII–XVIII yüzyıllarda idarî taksimat için sadece *eyalet* terimi kullanılıp, *vilayet* ayrıca tarihî-coğrafya topraklarını isimlendirmek için istimal edilir. Bunun istisnası *vilayetlerin* vergi bölgesi olarak vergi defterlerindeki kayıtlarda kazalar arasında gösterilmeleridir. Genel olarak tarihî-coğrafya anlamındaki *vilayet* sınırlarının belirlenmesi nehirler, dağlar, ormanlar ve diğer doğal engellerin işaretlemesiyle olur. Osmanlı idarî taksimatından bağımsız olarak doğal sınırlara işaret eden tarihsel isimler o vilayetin de isimlendirilmesi için kullanılır: Deliorman *vilayeti*, Dobruca *vilayeti*, Bucak *vilayeti* gibi.

Kuzeybatı Karadeniz'in aynı şekilde tarihî-coğrafi bölgesini اوزى ولايتى [Ozi vilayeti] oluşturmaktadır. Vilayet toprağının sınırlarını batıda Turla nehri, doğuda Aksu nehri, kuzeyde Kodıma ve Yahorlık nehirleri ve güneyde Özi nehri ve Karadeniz kıyıları teşkil eder. Bazı kaynaklarda Aksu ve Özi nehirleri arasındaki topraklar ve Özi nehri öte kıyısında Kırım Hanlığına ait olan topraklar da Özi vilayetine bağlı olarak gösterilir.

Aksu-Turla nehirleri arasındaki toprağın da bir vilayet ismi olarak meydana çıkması doğrudan Türk-göçebelere ile bağlantılıdır. Tarih ve coğrafyacı Ebu'l-Fidâ (1273–1331) Karadeniz çevresine dair de bilgiler verdiği büyük coğrafya eserinde (Takvîmü'l-Büldân) Dnipro nehrini Türk isimli olarak “Ozen”² veya “Özi”³ olarak işaretlemiştir. Dnipro nehrinin denize döküldüğü yeri kontrol etmek için Osmanlılar burada nehir ağzında bir kale inşa etmişlerdir. Bu yeni kale-şehrini isimlendirmek için nehrin Türk isminden hareketle “Özi kalesi” denmiştir. Aynı zamanda kale ismi bütün bölgenin tesmiyesinde kullanılır olmuştur. Aksu-Turla nehirleri arası toprağı Osmanlıca kaynaklarda daha çok اوزى قيرى [Ozi Kıyısı]⁴, اوزى تاتارلرينك طيراغى [Ozi Tatarlarının toprağı]⁵ veya اوزى تاتارلرى چولو [Ozi Tatarları Çölü]⁶ olarak belirtilmektedir. İslavca kaynaklarda en çok kullanan ismi “Oçakov Kıyısı”⁷ ile daha “Oçakov Stepisi”⁸, “Oçakov Bölgesi”⁹ isimleri kullanılmıştır.

Kırım-Osmanlı İdarî Sisteminin Kurulması

Kuzey Karadeniz bölgesi doğudan gelen yüzlerce göçebe halkların yerleşimi altındaydı. Bunlar bu topraklarda zamanla kendi devlet yapılarını geliştirdiler. Bozkır serhaddinde, göçebe Türk milletleri ve yerli İslav nüfusunun medeniyet ve kültürel sahada temasta bulunduğu havzada Kırım-Tatar devletinin temelleri atılmıştır¹⁰. XV. yüzyılda Kuzeybatı Karadeniz bölgesine, buralara mücavir olan devletler tarafından ilgi gösterilmiştir. Uzun dönemde bu topraklarda etkin gücü Kırım Hanlığı oluşturmuştur. Hanlık hâkimiyeti Kırım yarımadasına ve bazı Azak bölgesinin steplerine ve Aksu-Turla arası Kuzey Karadeniz toprağına doğru genişleme imkânı bulmuştur.

XV. yüzyılında Aksu-Turla arası toprağı Hanlık yarlıklarına¹¹ göre Litvanya prensliğine ait idi. Fakat XV. yüzyıl sonundan itibaren buraları tamamiyle Kırım-Tatar kontrolüne geçmiş bulunuyordu. Kırım Hanlığının Batıya doğru genişlemesi Litvanya-Polonya devletine ve Moldova prensliğine karşı askerî mücadelelerle geçti. XV. yüzyıl ortasından sonra Nogay-Tatarları yardımıyla Turla nehrine kadar Hanlık toprakları genişletilip, sınır bölgesinde Karaul (Kalaur), Yahorlık, Kara-Kerman mevziileri ele geçirilmiştir¹². Turla nehrinin en uygun yerinde geçit kurulurken, karşı kıyısında Tegîn-Keçi (Teginekaçu)¹³ istihkâmları oluşturulmaktaydı. Diğer kaynaklara göre Kırım hâkimiyeti altında Besarabya Kodru tepeleri ile Prut¹⁴ nehrine kadar olan toprakları içine almış ve burada Hanların yeni karargâhı Kışla-Noua (Yeni Kışla / Kişinev)¹⁵ kurulmuştur.

Tatarlar daha önemli bir stratejik atılım olarak, Karadeniz kıyısında bulunan Litvanya ticaret şehir-limanlarını kendi yönetimlerine tâbi etmeği planlamaktaydılar. Ayrıca kaynaklarda 1415 yılında Litvanya limanı Koçubeyiv ve 1431 yılında Dnipro (Özi) nehri ağzında Karadeniz'e kavuştuğu yerinde **Daşkov**¹⁶ istihkâmı belirtilmektedir. Son isimlerden, Kırım Hanına verilmiş Polonya kaleleri hakkındaki bir defterde **Daşov** (Dassowa)¹⁷ isimli kaleye de yer verilmektedir. Rus kaynaklarında burası kuruluşu anından itibaren **Oçakov**¹⁸ olarak geçmektedir. Bazı eserlerde bu ismin Tatarca'dan gelme olduğu ileri sürülür ve **Açık-kale** isimden özdeşleşme yapılır. Fakat Türkiyeli Türkologlara göre Rusça bir kelime olduğu ileri sürülen **Oçakov** aslında Türkçe **Ocak-Ova**'dan gelmektedir.

XV. yüzyıl sonunda Kırım'ın topraklarını büyük ölçüde genişlettiği dönemde, Litvanya-Polonya devleti Daşov kalesi ve civarındaki topraklar üzerindeki kontrolü kesin olarak kaybetmiş bulunuyordu. Artık 1494 yılında Kırım Hanlığı serhad istihkâmından olmak üzere yeni bir şehir-kale kurulur¹⁹. Hanlık hâkimiyetini devamlı kılmak üzere oluşturulan bu şehir-kale Tatarca **جان کرمان** [Can-Kerman] veya **جانکرمان** [Cankerman]²⁰ olarak isimlendirilmiştir. Tatarca ismi tercüme edecek olursak, bu "Yeni kale" veya "Yenişehir" anlamına gelir. Bu yüzden bazı Rusça kaynaklarda Kırım Hanı Mengli-Giray'ın 1492 yılında Daşov şehrinin bulunduğu yerde "Yeni şehir Oçakov"²¹ kurduğunu belirtilmektedir.

XV. yüzyılda Osmanlı yayılması Dobruca alanından kuzey istikametine doğru açılmıştır. 1484 yılından beri Bucak *vilayetinde* Turla ve Tuna nehirleri boyunca bazı topraklar Osmanlı devletinin hâkimiyeti altına geçmiştir. Akkerman ve Kili şehirleri onların çevresi bölgeleri Rumeli beylerbeyinin Silistre sancağına dâhil edilmiştir. Tuna-Turla nehirler arası Karadeniz kıyılarda Osmanlı idaresinde Akkerman'da ve Kili'de kaza kurulmasına başlanır. Ayrıca Akkerman'a kadı ve Kili'ye nazır tâyin edilmiştir.

Kili nazırlığına dâhil edilen Tuna ve Özi nehirlerinde, ayrıca Can-Kerman kalesi ve civarındaki topraklarında, gümrük ve vergi ödemelerini toplamak görevi Kili Nazırı'na aittir²². Zamanla Silistre sancağı içinde ve sonra kurulmuş Akkerman sancağında Cankerman şehri kaza merkezi olmuş ve buraya kaynaklarda قضاء جان کرمان [kazâ-i Can-Kerman]²³ olarak müstakilen yer verilmiştir. Karadeniz bölgesinde Osmanlı dönemi başlarından sonuna kadar Oçakov Tatarca ismiyle Cankerman olarak daha çok defterdarlığın maliye evraklarında, kadı hüccetlerinde geçmekte ve kaza bu adı ile isimlendirilmekteydi.

Kanuni Sultan Süleyman'dan Polonya kralı Sigizmund'a gönderilen bir mektupta Cankerman kalesi ve ona ait topraklar Osmanlı-Polonya sınırlarının belirlenmesi anlamında dile getirilmiştir²⁴. 1542 yılın Kasım ayı ortasında yazılmış olan bu mektupta (Dok. № 1) “*Cankirman kal'asının sınırıyle Leh vilayetinin sınırı ta'yin*” olunmak için hem Osmanlı hem Polonya taraflarından iki heyet gönderilmiştir. Aksu-Turla nehirleri arasında sınırlama Kodıma veya Savran nehirleri üzerinde yapılacaktı. Ona göre Cankerman kalesi eskiden beri Osmanlı mülkiyetinde olmuştur ve Cankerman toprağından Kodıma nehrine kadar olan yerleri, “*otuz kırk yıldan ziyâde Tatar hânları zabt idüp, anda koyunları yürüyentlerin resm-i otağın ve beytü'l-mâlin ve sâir bâd-i hevâsın hânlar alup gayr-i ağnâmları hassa-i hümmâyûnum cânibinden zabt olunur*”²⁵ imiş.

Söz konusu kaynaklara göre Cankerman'da ve Özi Kırısı'nda Osmanlı mülkiyeti 1502–1512 yıllarda başlamış görünüyor. Daha açık bir şekilde Yavuz Selim'in şehzadeligi zamanında Akkerman toprağında bulunduğu sıralarda (1510–1512) Cankerman ve etraflarında Osmanlı hâkimiyetinin genişlemeye başlaması kuvvetle muhtemeldir. Yavuz Selim tahta çıktıktan sonra Kırım hanı ile vardığı anlaşmalar uyarınca Özi Kırısı'nı has statüsünde Osmanlı devletine bağlamıştır. Aynı zamanda, Özi Kırısı sultan hası olarak Kırım hanına ekonomik getirisi olan faaliyetlerde kullanmak üzere verilmiştir. Bunun karşılığında Kırım hanı her sene devlet hazinesine belirli bir vergi vermeyi taahhüt etmiş bulunuyordu. Özi bölgesi böylece Kırım Tatarları tarafından şenlendirildikten sonra Osmanlı yönetimi ve vergi sistemi buraya yerleşmiştir. Bu dönemdeki sultan hası toprağı üzerinde ilerideki Tombasar Mukataası ve Hanlık Ukrayna'sının kurulmasının temelleri atılmıştır.

1538 yılında, Suçava seferinden sonra, Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Osmanlı idaresine kesin olarak geçip, bölgenin baş şehir-kalesinde güçlü bir askeri temsiliyet sağlanmıştır.

Osmanlılar, Cankerman kalesi inşasını bitirdikten sonra, buraya Kıpçak-Tatarca'sından Oğuzca-Türkçesi'ndeki yeni adı ile اوزى [Ozi]²⁶ ismi verilmiştir. Şehir-kale, Dnipro nehri Karadeniz'e kavuşmuş yerinde kurulduğu için, nehir Türk-göçebelerince kullanılmış olan اوزى صويى [Ozi suyu] (Ozen²⁷~ Ozi²⁸) adıyla isimlendirilmiştir.

Bu şehir-kalesi اوزى قلعه سى [Özi kalesi/Özü kalesi]²⁹ ismini taşımış olarak Rus işgaline kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu şekilde nehrinin ismi şehrine verilmesi “Özi nehrinden kalesine” kadar Kuzey Karadeniz toprağının Osmanlı idaresi altında olunduğunun da bir göstergesiydi.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı devletinin kuzey sınırlarının savunması için Oçakov-Özi kalesine büyük önem verilmiştir. Burada ve etrafındaki istihkâmlarda Osmanlı serhad askerleri toplamıştır. İdarî taksimata göre XVII. yüzyılda Özi kalesi sancak merkezi idi. اوزى سنجاغى [Özi Sancağı]³⁰ Aksu-Turla nehirler arasında kalan topraklar Cankerman kazası ve sultan hasının temelini oluşturmuştur.

Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklar Osmanlı devletine farklı dönemlerde bağladıklarından dolayı bölgedeki idarî taksimat farklı şekilde oluşmuştur. Özi Kırı'nda Osmanlı yönetimine ilk önce Turla nehri ve Kuyalnik gölleri arasındaki topraklar katılmış ve Hocabey kalesi Akkerman kazasına bağlanarak ilk idare kurulmuştur. Cankerman kazası idaresine ise Kuyalnik göllerinden Aksu nehrine kadar uzanan topraklar ayrılmıştır. 1538 yılında Osmanlı devletine Turla nehrinin öte kıyısında Tegin-Keçi (Teginekaçu) kalesi ve onun yanında toprakları bağladıktan sonra kalesinin ismi Bender olarak değiştirilmiş ve bunun alanında Bender kazası kurulmuştur. Bender kazasına genel olarak Besarabya vilayetinden topraklar katılmış, fakat Özi vilayetinden de Turla ve Kuçurgan nehirler arasındaki topraklar kaza ile birleştirilmiştir. Akkerman, Kili, Cankerman ve Bender kazaları ve diğer Özi Kırı ve Bucak toprakları temelinde Akkerman sancağı oluşturmaktadır.

1593 yılında Rumeli eyaletinden Akkerman sancağı ve Silistre sancağı ayrıştırılınca yeni Özi beylerbeyliğinin³¹ temelleri yaratılmıştır. İslavca kaynaklarda bu beylerbeylik daha çok “Oçakov eyaleti” nameyle mâruftur. Fakat Osmanlıca arşiv dokümanlarında kesin olarak اوزى ايالتى [Özi eyaleti]³² şeklinde yazılmaktadır. Eyalet idaresi merkezi ve beylerbeyin konağı genel olarak Silistre'de ve Özi'de³³ mekân tutmuştur. XVII. yüzyılda beylerbeyin konağı Silistre'den Babadağ'a geçip, sonra Akkerman'a yerleştirilmiş³⁴. XVIII. yüzyıl başında Yusuf paşa vali olarak Bender kalesinde konaklamış³⁵ ve sonra eyaletin merkezi Özi kalesi olmuştur³⁶.

Eyalet adı “Özi” olduğu için kalesine ve Dnipro nehrine de Türk ismi verilmiştir. Bu şekilde Osmanlı devletinin toprağı Özi (Dnipro) nehrine kadar genişlemekteydi. Sonuçta Özi eyaleti kurulmasıyla, kuzeye doğru Osmanlı yayılmasının önü açılmakta ve Sağ kolunda İstanbul'dan gelip Tuna'yı geçerek Akkerman'a, oradan da Özi'ye kadar giden ve devamla

Kırım'a uzanan yolu³⁷ her zaman için elinde tutmak ve denetlemek imkânına sahip olmaktaydı.

Zamanla Özi eyaletinde nüfusun artması sebebiyle Bender kazası temelinde Bender sancağı ve Cankerman kazası temelinde Özi sancağı kurulmuştur. Böylece XVII. yüzyılda Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklarda üç ayrı sancak görülmektedir³⁸. Özi Kırırındaki sancakların sınırları önce Akkerman, Bender ve Cankerman kazalarının sınırlarına göre tespit edilmişti. Daha çok Özi Kırırında nüfus çoğalması XVIII. yüzyılda olurken, merkez steplere Yedisian Ordası'nın Nogayları göç edip, Turla ve Kuçurgan nehirleri arasındaki vadi Halil Paşa Yurdu'ndan gelen Bucak Nogaylarına verilmiştir (**Dok. № 2**). Özi Kırırının kuzey kısmına yakın bölgelerden Ukraynalılar ve Moldovalılar geçmektedir.

XVIII. yüzyıl ortasından sonra Osmanlı-Rus savaşından dolayı ve Küçük-Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşmalarına göre Aksu-Turla nehirler arası toprağının idarî taksimatta büyük değişiklikler yapmak zarureti hâsıl olmuştur. Buna göre Rusya hükümeti Özi Kırırını Osmanlı toprağı olarak kabul ediyordu. Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklar ise iki parçaya bölünür: 1) kuzey parçası – tarafsız veya tampon bölgesi. Buradaki Osmanlı istihkâmlarının bulunmasına ve yapılmasına izin verilmez ve eskiden beri yaşayan nüfus dışında ayrıca yeni yerleşimlere müsaade edilmez. 2) güney parçası – Özi sancağı olarak doğrudan Osmanlı yönetimindedir. Bunun iki bölge arası sınırı, Bender kalesinden Kuyalnik ve Deligöl göllerini ve Berezen nehri havzasının yukarı bölgesini geçerek Aksu nehrinde Sokolı kasabasına kadar uzanan "Bender yolu" olacaktır. Ayrıca Aynalıkavak anlaşması göre, Osmanlı hükümeti "*sadece gerçek Türkler, Moldovalılar ve diğer Hristiyanlar ile eskiden beri oturulmakta olan*"³⁹ köylerin defterlerini hazırlayıp verecekti.

Özi kalesi muhafızı ve eyalet valisi Seyyid Hacı Mehmed paşa, Aynalıkavak anlaşmasına göre Özi bölgesinin sınırlarını belirlemek üzere bir ferman gönderilmiştir. Buna göre Nogay-Tatarlarının Özi bölgesinin bütün topraklarında yerleşebilmesi öngörülmekte savaştan önce kurulmuş Hristiyan köylerinin mahfuz tutulmaları istenmekteydi: "*Küçük-Kaynarca barış anlaşmada işaretlemiş Aksu-Turla nehirler arası olan yerleri ve Ozu-Kırırı stepi Tatar millete verilmiştir... Yalnız, hâlihazır defterinde işaretmiş oradaki köyleri ayrıca yeni kurulmak ve yabancı yerleşimcisine kabul etmek yasaktır*"⁴⁰.

Özi Kırır ve Bucak'ta Kırım idaresi tümüyle tasfiye edilirken, daha önce bunun denetiminde olan topraklar Bender sancağına bağlanmış ve bunun temelinde Bender paşalığı kurulmuştur. Bender valisi Dağıstanlı Ali paşaya gelen fermana göre: "*Babiâli tarafından Besarabiya'da yeni bir eyalet(paşalık) kurulmak için ferman gönderilmiştir. Fermana göre yeni paşalığa Kauşan, Balta, Dubosar ve diğer önce Kırım hanlara ait Aksu nehrine kadar toprakları ve köyleri eklemiştir. Aynı zamanda, Şahin-Giray'a can sıkıntısı vermek için, zikredilmiş yerlerden bütün Hanlığının yönetimcileri kovmak gerekir*"⁴¹. Bender paşalığına

eklenmiş topraklarda kaymakamlıklar Kırım idaresi yerine doğrudan Osmanlı kadılık sistemine geçirilerek yeni Tombasar kazası ve Kauşan kazası kurulmuştur.

İşgalinde bulunan Kırım'da yeni Rus idaresi Kırım Hanların aile fertleri arasındaki ilişkileri kullanırken, Özi Kırında ve Bucak'ta olan Nogay ordaları etkilemek için “*Besarabya, Balta ve Turla nehri üzerindeki toprakların eskiden beri Kırım hanlarına ait olduğunu*” ilan etmiştir. Kırım'ı işgal altında tutan Rus makamları bazı açıklamalar istemiştir. Genel olarak bunlar şu hususları içermekteydi: “*Kızıkerman kalesi ve Hocabey kalesi ile ne yapmayı düşünüyorsunuz? İki devlet arasındaki anlaşmaya göre buraları Tatarlara bırakılmış olup, bu yüzden buraları hanın hâkimiyetinde olması gerekiyor. Fakat hâlâ oralarda Osmanlılar yaşıyorlar; Başka yerlerde, yani Turla nehri öte yakasında Kauşan yerinde Osmanlı hâkimiyetinde olarak reaya Tatarlar ile beraber yaşıyorlar. Anlaşmaya rağmen bunlar burada nasıl devamlı kalıyorlar?; Üçüncü olarak, Aksu, Turla ve Özi kalesi arasında yerleşmiş Rus reayası yolculara sıkıntılar veriyorlar*”⁴².

Özi Kırını üzerinde Kırım'ın hak iddiasında bulunması sebebiyle, Osmanlı devleti Yavuz Selim döneminden başlayan hâkimiyetini öne çıkartmış ve bu husus Osmanlı hükümeti tarafından dile getirilmiştir: “*Dubosarı kasabası ve onun kazası bize [Osmanlı] aittir. Bu durum Rusya ile yapılan anlaşmada açıklanmıştır. Zamanında bu toprak Kırım hanlara bizim yüksek lütüfkârlığımızdan ötürü mükâfatlandırma amacıyla verilmiştir. Halen buraları gene bize aittir ve burayı bizim hâkimiyetimize sokmak üzere tahtım tarafından saray ağalarından birisi tayin olunmuştur*”⁴³.

Bucak'ta ve Özi Kırında Kırım idaresinin tasfiyesinden dolayı, Kırım Hanlığı ve Nogay mirzaları ile mevcut ilişkiler kesin olarak koparılmıştır. Özi'de ve Bender'de Osmanlı idaresi ve Kırım temsilcileri arasında yapılan görüşmeler bu hususu gözler önüne serer ve münasebeti aksettiren bazı raporlarda bu durum açıkca takip edilir: “*Kırım Hanı hazretlerinin emri ile Akkerman'a giderken, Hocabey mevkiine gelince Bender muhafıza Ali paşanın göndermiş olduğu ulaktan mektup aldım. Mektubunda bana olduğum yerde durmam ve devam etmemek emri yazılmıştır. Turla nehrinde “Mayak” isimli mevkiine gelince artık Babialı tarafından gönderilmiş ferman kopyası paşa tarafından bana verilmiş. Benim yolumu engellemek için nehir iskelesinden bütün kayıklar nehrin öte yakasına alınmıştı.*”

“*Gelen haberlerde, Özi tarafında bizim milletler yaşıyor, öbür tarafta hanın milletleri yerleşmiş ve bizim adamlara sınırlarına girmelerini yasaklamıştır. Deligöl mevkiinde kalırken Akkermanlı milletlerden kötü sözleri çok duydum. Açıklama almak için onlar yanına Boğdaklı-murza, Hüseyin-gazi murza ve diğeri gönderdim. Cevabında “Kırım'da akrabamız yok ve biz Şahin-Girayı velinimet olarak tanımıyoruz ve ihtiram göstermiyoruz” demiştir. “Biz artık Babialı'nın ebedî kuluyuz” övünmektedir. Hazretleriniz tarafından daha fazla gönderilen olarsa, hepsini öldüreceğiz, demişler*”⁴⁴.

1791 yılında Rusya Özi Kırını işgal etmiş olduğundan Osmanlı idare merkezi Özi'den Bender'e geçiyor. Osmanlı-Rus savaşından önce Özi Kırınında dört şehir ve yüz elli köyleri varmış⁴⁵. Ruslar Özi Kırınına geldikten sonra bölge milletsiz çöle çevirilmiş. Hristiyanlar Podolya'ya ve Moldova'ya kaçmak zorunda kaldılar, aynı zamanda Nogay-Tatarlarının bir kısmı Bucak'a geçmiş bir kısmını da Ruslar zorla Kuzey Kafkas'a göç ettirmiştir.

Özi Kırını'nın idaresinde farklı din toplumları önemli yer tutuyorlardı. En kalabalık olanı Müslümanlardı, ayrıca Ortodoks Hristiyanlar kendilerine mahsus ayrı kilise idaresine sahiptiler. Kuzey Karadeniz bölgesi Osmanlı devletine bağladığı zaman Hristiyanları reaya olarak Fener Patrikhanesine bağlandılar. Özi Kırını'nın Ortodoks nüfusu İbrail metropolitliği ile Akkerman ve İsmail kiliselerinin idarelerine dâhil oldular. "Prailav"⁴⁶ veya İbrail metropoliti ilk olarak 1590 yılında ortaya çıkar. 1641 yılında "İbrail ve İsmail metropolitliği"⁴⁷ resmi adı altında doğrudan Fener patrikliğine bağlanmıştır.

Özi Kırını ve özellikle Dubosar Hristiyan bölgesi (Hanlık Ukrayna'sı) İbrail metropolitliğinde ayrı bir piskoposluk dairesi oluşturmuştur. Bu Patrikhane Osmanlıca belgelere göre 1718 yılında (Dok. № 15)⁴⁸ İbrail metropoliti ünvanıyla Hanlık Ukrayna'sı toprağı olarak zikredilmiştir. Patrik Yeremiya tarafından İbrail, Maçın, İsakçı, Tolcu, İsmail, Kili, Akkerman, Bender, Özi ve Tigan Kal'ası toprağında yaşayan papazlar, rahibeler ve bütün Hristiyan nüfusu başında metropolit olarak Yoanikios adında birisini tayin etmiştir. Kırk yıl sonra Fener patriği Kiril İbrail metropolitliğine Damian adında birisini tayin etmiştir. Bunun ünvanı, "Prailavi ve Akkerman ve Bender ve Kili ve Hotin vilayetlerinin metropoliti" olarak geçmektedir. (Dok. № 18)⁴⁹.

Özi Kırını Rus işgalinde olduğu için, Osmanlı idaresinin tasfiyesinden sonra Moskova patrikliği tarafından Aksu-Turla nehirler arasında ve sonra Bucak'taki bütün kiliseler de yeniden düzenlendi ve Rus idaresine uyum sağlandı. Böylece Fener patriğinin İbrail metropolitliğinden Güney Ukrayna Hristiyan nüfusu zorla uzaklaştırılmış oluyordu.

Özi Vilayetinin Ekonomik İdaresi

Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Osmanlı devleti ekonomik enginliğinde hububatı ve hayvancılığı itibariyle çok önemli yer tutmuştur. Daha XVIII. yüzyılında Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bölgenin ekonomik durumu hakkında bahsederken "*yerli ambarlarında saklanmış çeşitli hububat ve farklı erzakların miktarını saymak ve ölçmek imkânı yoktur*" şeklinde bir açıklamada bulunur. Bölgedeki şehirler ve köyler, "*beyaz ekmek, fenerler için yağ, kaliteli buğday ve arpa ile meşhur olmuşlardır*". Bölgede yerleşmiş Tatarlar, "*İstanbul'a tereyağı ve bal sağlamaktadır*"⁵⁰.

Genel Osmanlı ekonomik enginliği için tarımsal alanda bölgenin gelişmesi daha çok XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyılda yükselme kaydeder. Buğday üretimi Osmanlı

devletin başkenti için hayati önem arzeder. Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde bu dönemde geniş ve yaygın bir kara yolları sistemi oluşmuştur. Genel olarak bu kara yolları Özi Kırısı'nın merkezinden ve kuzey ve batı sınırlarından Karadeniz kıyılarında Osmanlı limanlarına ve iskelelerine uzanmıştır. Bunlardan İstanbul'a ve başka Osmanlı limanlarına hububat ve hayvancılık erzakı gemilerle nakledilmekteydi. Bu anlamda Kırım Hanları başkente gereken erzakı bol miktarda sağlamakla mükellef tutulmaktaydılar.

Kuzeybatı Karadeniz kıyıları havzasında eskiden beri Akkerman, Kili, Özi ve Bender gibi ticaret-ulaştırma merkezleri bulunmaktaydı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Özi Kırısı'nın steplerine çok sayılarda göç olduğu için hububat istihali çok yükselmiş bulunuyordu. Mahsulün geciktirilmeden satılması ve başkente nakli için eskiden kullanılmamış limanlar ve iskeleler yeniden ihya edilerek devreye girdiler. Bu şekilde lojistik bağlantıya katkıda bulunmak üzere Osmanlı hükümeti Kırım Hanlığı ile beraber Akkerman karşısında yeni bir hububat iskelesini Acidere kasabasında açmıştır. İhtiyaca göre yirmi yıl sonra Acidere'ye yakın mesafedeki Hocabey'de 1415 yılından beri bilinen hububat limanı yeniden çalıştırılmıştır. Osman devleti ile yaptığı anlaşmaya göre Polonya XVIII. yüzyıla kadar uzun bir süre "Koçubey iskelesi" ve yakınlarındaki tuz ocağını kullanmıştır⁵¹.

XVIII. yüzyılın ortasında Acidere kasabasındaki yeni hububat iskelesi hakkında en açık şekilde gemilere yükleme defteri bilgi verir. Ona göre Muharrem 1170 (26.IX.1756) yılından beri آجی دره [Acidere] iskelesinden 23 gemi yüklenip İstanbul'un Kapan-ı dakik (Unkapanı) iskelesine gönderilmiştir (Dok. № 17)⁵². Kapan-ı dakik iskelesine gelen yirmi üç kaptandan çoğu Akkerman iskelesine kayıtlıdır. Bunların dışında Varna, Trabzon ve Ünye limanlarından gelen gemiler bulunur. Genel olarak defterde hamule olarak buğday ve arpa kayıtlıdır. Toplam olarak 20.773 Akkerman kilesi⁵³ (yaklaşık 70.850 İstanbul kilesi veya 1.771,25 ton) yüklenmiştir. Aynı zamanda 1756 yılında Akkerman limanından 57.150 Akkerman kilesi buğday ve arpa alınmıştır. Ekonomik potansiyelinden ötürü yeni hububat limanına daha büyük önem verilmektedir.

XVIII. yüzyılın başında bölgenin en önde gelen hububat ambarları Akkerman ve Bender'deki ambarlardır⁵⁴. Özi Kırısı'ndan hububat daha ziyade Bender kalesine gönderilmektedir. Fakat Aksu-Turla nehirler arasındaki topraklar daha çok Akkerman idaresine ve Kırım Hanlığına bağlı olduğu için Bender'den bağımsız bir hububat limanı oluşturulmasına ihtiyaç duyuldu. Akkerman kazasına ait "Turla nehri öte yakasında Mayak mevkiinden"⁵⁵ yeni iskele kurulması ve Nogay-Tatarların mallarını Özi Kırısı merkezinden getirilmesi için en uygun yer Acidere kasabası olmuştur. Aynı zamanda Kırım Hanlığı tarafından ticari yollarını ve mahsulün kaldırılmasını denetim altında tutmak için Acidere'ye özel bir idareci gönderilmiştir. 1758 yılında Yedisan Nogayları ve Hanlık Ukrayna'sından hububat toplayıp İstanbul'a göndermek için Kırım hanı emriyle Acidere ve Akkerman baş ticaret limanları

olmuştur (**Dok. № 19**)⁵⁶. Rus ajanları göre de 1758 yılında bozkırda yaşayanlardan hububat alınıp, “*Belgorod (Akkerman) ve Gacidere [ambarlar] mağazalarında*”⁵⁷ saklanılmaktadır.

Acidere’de hububat yüklemesi çok yükseldiği için hem Osmanlı idaresi hem de Kırım Hanlığı yöneticileri uyarılmaktaydı. Özellikle Osmanlı hükümeti, Acidere’deki potansiyeli görünce, 1764 yılında kendi kontrolünde olan Hocabey limanında yeni bir hububat iskelesi kurdu (**Dok. № 20**). 1765 yılında Hocabey emini olan Hafız Elhac Mehmed hububatları Acidere’den Hocabey’e gönderme konusunda ilgili olarak Özi valisine, Akkerman kadısına ve Yeniçeri ocağı zabıtine mektup yazmıştır (**Dok. № 21**). Bu mektupta Mehmed Efendi Yedisian Ordu Nogayları mal getirirken muhtekirlerin onların yolunu keserek, fiyatları indirmeye zorladıklarını bildirmekteydi. Olayı öğrenen Selim Giray Han bizzat Acidere’ye gelmiş ve muhtekirlerin engellenmesine dair bir ferman isdarını talep etmiştir. Özi valisine gönderilen ferman meseleye bir çözüm getirmekteydi: “*ve zikr olunan yüz on dört mahzende olan hintayı kapalı tüccarları işbu seneye mezbure martı ibtidâsından ruz-î hıızır gelince amade eyledikleri sefinelerine evvel-be-evvel Acidere’den tahmil ve asitane-i Aliyye nakl ve teysîre tefrid... mühtekir yedlerinde olan hinta ve sair ecnâs-ı zahâ’ir Hocabey iskelesine nakl ve si’r râici üzere kapalı tüccarına bey’ olunmak*”⁵⁸ (17 Şubat 1765).

Acidere hakkında 6 Şubat 1765 tarihli sadrazam telhisinde (**Dok. № 22**), Kırım Hanının mektubu ele alınmakta ve gelişmeler özetlenmektedir: “*işbu seneyi amîmetü’l-meymenede küşadı ferman buyurulun Hocabey iskelesine halâ fermân-fermây-ı iklim-i Kırım celadetlü Selim Geray Han hazretlerinin hin-i vürûdlarında Akkerman mukabilinde vaki’ Acidere iskelesine dahi mu’temed-i aliye adam ta’yin edüp... zikr olunan zahair Acidere iskelesinden Hocabey iskelesine nakl ve kapalı sefaini ruesasına si’r râici üzere evvel-be-evvel fûrûht olunması babında ferman-î ali-şan sadır olmağın*”.

Zikredilen belgelere göre Osmanlı devleti ve Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerde Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde Hocabey ve Acidere limanları ekonomik faaliyetlerde kilit mevzii konumunda olduğu görülmektedir. Özellikle bu iki limanda Osmanlı ve Kırım çifte kontrolü için idareler bulunmaktadır. Bu yüzden Hocabey emini ve Kırım hanı taraflarından yazılmış mektuplara göre iki taraf faaliyetleri üzerinde kadı karar vermektedir: “*yirmi otuz sa’at mesafe mahalleden hinta ve şağır ve revgan-i sade ve gön nakl iden Yedisian kabilesi... asitane-i sa’adete sevk ve tesyir olunmak için Hocabey iskelesine nakl ve tahvil olunmak üzere*” (**Dok. № 23**)⁵⁹.

Böylece, XVIII. yüzyılın ortasında yeni kurulmuş Hocabey iskelesinden daha önce Acidere limanında hububat iskelesi olduğu anlaşılmaktadır. Hocabey limanının en önemli avantajı kış aylarında denizin buzlanmaması idi. Acidere limanı ise Turla nehrinin Karadeniz’e kavuştuğu yerde olduğu için seyrüseferler sadece Kasım ayı sonuna kadar yapılabilmekteydi. İlk zamanlar iki liman arasında rekabet söz konusu olmuş ise de, sonuçta

Yedisan mahallerinde ve Hanlık Ukrayna'sında hububat rekoltesinin yükselmesi bu iki limanın da potansiyelini yetersiz bırakmıştır.

Fransız mühendis Lafitte-Klave 1784–1787 Osmanlı devleti hizmetinde olarak Özi (Oçakov) kalesine giderken özellikle Acidere hakkında bilgi vermiştir: “*Akkerman karşısında Turla nehri sol yakası limanında Gacı-Dere kasabası bulunmaktadır. Kasaba ortasında geçen küçük ırmağın ismiyle anılır. Eskiden Gacı-Dere kasabası Akkerman'dan daha büyük imiş. Fakat geçen savaşta [1768–1774] Ruslar tarafından komple yıkılmış ve hala evvelki duruma dönmemiş*”⁶⁰.

1791 yılında Rusya tarafından gönderilmiş mühendis Devolan yörenin ekonomik potansiyeli hakkında bilgiler vermekte, Özi Kırı ve özellikle Acidere hakkında geniş açıklamalarda bulunmaktadır: “*Öyle görünüyor ki, gelişme zamanında Acidere'nin durumu çok cazip imiş. Şehrin bu günkü harabesinin genişliği 3,5 km.ye varmaktadır. 5 kilometre mesafede Kalagliya köyünde yaşayan Moldovalılar Acidere'nin sanki bir cennet gibi olduğunu söylüyorlar. Özellikle onun şarabı çok methedilmekte ve bütün Moldova ve Besarabya'da daha iyisinin bulunmadığı ifade edilmektedir. [Savaşlara kadar Özi] bölgesinde Oçakov(Özi) şehriden sonra Acidere en büyük şehir idi. Oradan İstanbul'a buğday ve sığır (daha çok koyunlar) ihraç edilmiştir*”⁶¹.

Rus işgalinden sonra Acidere daha uzun süre ticaret-lojistik statüsü ile bölgesinde önemli yerinde olunmaktadır. Oçakov (Özi) limanın arşive göre 1794 yılında “*Özi tüccarlardan birisi Georgi Vreta, Acidere'den Özi'ye serbestçe buğday alıp ve sonra bunu İstanbul'a göndermek için izin alınmıştır*”⁶².

Böylece, Osmanlı döneminde Özi vilayetinin ekonomik gelişmesinde hububat önemli bir faktör idi. Bunun önemini tekrar vurgulamak için bazı Osmanlıca belgelerde hububatla ilgili ciddi kontrol örneklemelerini gösterebiliriz: Tombasar ve Hotin kazalarında yaşayan Ukraynalılara buğday ve diğer hububattan “*müskirat cinsinden horilka tabir olunur bir nevi arak imal ve böylece taklil-i zahire cesaret eyledikleri*” sebebiyle öngörülen yasaklamalarla ilgili olarak bir takım fermanlar isdar edilmiştir (Dok. № 31)⁶³.

Osmanlıca Haritaların Tasvirinde Özi Kırı

XVIII. yüzyılda Aksu ve Turla nehirleri arasında Osmanlı ve Kırım topraklarının genişlemesinin haritalarda gösterilmesi en iyi şekilde Rizzi Zannoni tarafından yapılmıştır. Rizzi Zannoni'nin kartografi tasvirlerinden birisi 1772 yılında yayımlanmış olan “Polonya Atlası”⁶⁴ olup, bu eserin 23 ve 24. sayfalarında Aksu ve Turla nehirleri arasındaki bölge “*Karta granic Polski, zaczqvszi od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawieralqca slobody kozaków Humańskich, y Zaporohowskich; stepy Tatarów, Oczakowskich, Bessaraskich, y Nogayskich z ich Ordami, tak ie w roku M.DCC.LXVII [1767] Han-Krymsky posadzał.*”

Znayduie się tu ieszc, dalsze Wyciągnienie Bõgu, y Dniestry; Dnieper także od Porogow, aż do wpadnienia w Morze Czarne” (Polonya sınırları haritası: Balta’dan başlayıp Göksu nehrine kadar Zaporog ve Uman kazakları yerleşimi. Turla ve Aksu arasında Kırım hanı tarafından yerleştirilmiş Nogaylar Ordaları, Özi ve Besarabya Tatarlarının stepleri. Özi nehrinin akıntılarının en şiddetli olduğu kısımdan Karadeniz’e kadar (1772 tarihli Polonya Atlası, sayfalar 23–24, paftalar halinde bölünmüştür) **Harita № 4** olarak gösterilmektedir.

Öncelikle tasvirinde bir takım hatalar olduğu için bu kaynağa ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. En başında haritaların bazı parçaları çok yanlış veya olmayacak bir şekilde gösterilmiştir. Hidronimleri ve köy isimleri sık sık yanlış yerlerde yazılmış ve gerçek isimleri tahrif edilmiştir. Her şeyden önce haritalar hazırlanırken kartografi bilgileri farklı etnik ve din gruplarındaki isimlerden yola çıkıldığından bir bütünlük sağlanamamıştır. Aynı isimler farklı şekillerde yazılmıştır. Mesela Osmanlıca olarak اق كوی [Ak-köy] Latin alfabesiyle Białakew olarak göstermiştir, oysa ikisinde de aynı anlam yatmaktadır: “Beyaz”. Başka bir yerde قوجه لقن [Kocalığın] Latin alfabesiyle Kujalicz şeklinde yazılmıştır. قوجمن [Kocaman] yerine Ukraynaca olarak “Kuczman” yazılmıştır. Bu isimler kendi etnik grupları tarafından kullanılmış isimler olup, “Kocaman yolu” ve “Kuçman yolu” aynı yerde yazılmıştır.

Aksu-Turla nehirleri arası merkezinde bulunan Deligöl ve Kuyalınk gölleri aynı şekilde hatalı olarak gösterilmiştir. Özi Kırısı’nın Batısında Kuçurgan gerçekten bölgenin en büyük nehridir, fakat Rizzi Zannoni onu küçük bir ırmak olarak gösterir. Sonuçta nehirler yanlış yerlerde gösterilirken Bender ve Özi sancaklarının sınırları da hatalı olarak çizilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, Rizzi Zannoni haritası Özi Kırısı’ndaki meskûn yerler ve mevkiiler hakkında en geniş isimler listesine sahiptir. 1772 tarihli Rizzi Zannoni atlasında yer ve köy isimleri Arapça ve Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1779 yılında Londra’da yayımlanmış Rizzi Zannoni haritasını kullanan Nikolai Dubrovin⁶⁵ aynı isimleri Rusça olarak vermiştir. Rusça listesi Aynalıkavak anlaşmasına göre hazırlanmış olup, “1779 yılı Londra’da Rizzi Zannoni tarafından yayımlanmış Polonya haritası. Balta’dan Turla nehri üzerinde Vociya kadar, ondan Oçakova kadar, ondan Aksu nehri üzerinde Balta’ya kadar köyler ve mevkiiler listesi” şeklinde Dubrovin kitabında yer almıştır. Böylece Özi Kırısı hakkında Rizzi Zannoni kartografi tasvirleri analize tâbi tutulurken, daha realistlik toponimi durumu göstermek için üç yazı şeklinde Arapça, Latin harfleriyle ve Kirilce olarak **№ 1 tablo-listesinde** gösterilmiştir.

Rizzi Zannoni kartografi tasvirleri ve Özi Kırısı hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ayrıca daha birkaç fragman halinde haritalar bulunmaktadır. Fragmanları genel olarak Aksu nehri ve Karadeniz kıyısı üzerinde bilgileri verilmektedir.

Harita № 2 XVIII. yüzyıl başında Özi Kırısı'na ait topraklardan اوزى صوبى [Ozi suyu] Özi nehri ağzının ve اقصو [Aksu] Aksu nehri bölgeleri gösterilmektedir. Özi Kırısı sınırı, Aksu nehrinin kolları olarak, نهر كدمن [nehr-i Kedmen] ve نهر سوران [nehr-i Savran] yerlerinde işaretlemiştir. Aksu nehri ortasında, gelecekte Ukraynalı kazakların Gard kalesi yerinde, iki istihkâm كوچك قونار [Küçük Konar] ve بويك قونار [Büyük Konar] bulunmaktadır.

Harita № 1 ve Harita № 3 aynı bölgenin XVIII. yüzyılın ortasındaki durumu göstermektedir. Meskûn yerler ve mevkiiler daha genişlemiş olduğundan ilgili isimler 30 ve 34 sayfalarda analiz edilmiş bulunmaktadır.

¹ Зайончковский А. Летопись Кипчакской степи (Теварих-и Дешт-и Кипчак) как источник по истории Крыма // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. — Москва, 1969. — С. 15–17.

² Брун Ф. *Крым в половине XVIII столетия*. — Одесса, 1867. — С. 2–5.

³ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. — Москва, 1969. — С. 79.

⁴ BOA. Fon adı: "HRT.h." Harita № 37.

⁵ Ricci-Zannoni. *Carte de la Pologne divisée par palatinats et subdivisée par district construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux*. — Paris, 1772. — Карта № 24.

⁶ ممالك عثمانية نك اقطار شمالية سى حريطه سيدن / Турецкие владения. (Бассейн Черного моря). 1780 г.

⁷ Деволант. *Карта географическая изображающая Область Озу или Едизань иначе называемую Очаковскою землю и присоединенную ныне к Российскому государству в силу заключенного в Яссах мирного договора*. 1791.

⁸ *Материалы для истории южнорусского края в XVIII столетии (1715–1774)* // Извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А. А. Андриевским. — Одесса, 1886. — С. 268.

⁹ Русов А. А. Осада и взятие Очакова. (1788) // *Киевская старина* (отдельный оттиск). — Киев, 1888. — С. 589; Дружинина Е. И. *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение*. — Москва, 1955. — С. 363.

¹⁰ Зайончковский А. Летопись Кипчакской степи (Теварих-и Дешт-и Кипчак) как источник по истории Крыма // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. — Москва, 1969. — С. 15–17.

¹¹ Петрунь Ф. С. Ханські ярлики на українські землі // *Східний світ*. — 1929. — № 2. — С. 182–183.

¹² Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу // *Східний світ*. — 1928. — № 6. — С. 158–162.

¹³ Аствадатуров Г. *Бендерская крепость*. — Бендеры, 1997. — С. 19.

¹⁴ Мохов Н. А. Молдавский торговый путь в XIV–XV вв. // *Польша и Русь: сборник статей*. — Москва, 1974. — С. 301; Spiney V. *Moldova in secolele XI–XIV*. — București, 1982. — С. 331.

¹⁵ Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу // *Східний світ*. — 1928. — № 6. — С. 156.

¹⁶ *Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów / zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz*. Tom II. — Wilno, 1862. — P. 123–126. — Dok. № 1562. — Rok 1431.

¹⁷ *Сборник князя Оболенского*. № I. — М., 1838. — С. 88; *Skarbiec dyplomatów...* — P. 330–331; Dok. № 746. — Rok 1402.

¹⁸ Русов А. А. Осада и взятие Очакова. (1788) // *Киевская старина* (отдельный оттиск). — Киев, 1888. — С. 589.

¹⁹ СИРИО. — СПб., 1884. — Т. 41. — С. 210.

²⁰ *Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел / издал В. В. Вельяминов-Зернов*. — СПб., 1864. — С. 256–260, 494–496, 774–777, 886–888; BOA. Fon adı: "C.ML." Dosya № 13. Gömlek № 599 [1127 Za 06 / 03.11.1715].

²¹ СИРИО. — СПб., 1884. — Т. 41. — С. 156–157, 261.

²² BOA. Fon adı: "TT.d." Defter № 701. S. 112–115.

²³ *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455–1672 / opracował Zygmunt Abrahamowicz* // *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich*. Tom I, część 1. — Warszawa, 1959. — P. 113.

²⁴ Hacer Topaktaş H. Ahmet Arslantürk // *Kamuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520–1566)*. — İstanbul, 2014. — S. 106–108, 227–228.

²⁵ AGAD. Arch.Kor. Dz. turecki. Teczka 78, nr 165.

- ²⁶ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. — М., 1969. — С. 79.
- ²⁷ Брун Ф. *Крым в половине XVIII столетия*. — Одесса, 1867. — С. 2–5.
- ²⁸ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. — М., 1969. — С. 79.
- ²⁹ BOA. Fon adı: “C.AS.” Dosya № 43. Gömlek № 1994 [1110 Ş 14 / 15.02.1699]; BOA. Fon adı: “C.AS.” Dosya № 319 Gömlek № 13206 [1197 Ca 14 / 17.04.1783]; НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 311А. Арх. ед. 73. Л. 1.
- ³⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî // *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. V. Kitar. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. — İstanbul, 2001. — S. 91.
- ³¹ Inalcık H. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. — London, 1994. — P. 117; Tuncer H. Aynî Ali Efendi // *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı*. — Ankara, 1964. — S. 19.
- ³² Nejat Göyünc. Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar) // *Osmanlı*. Cilt.6. — Ankara, 1999. — С. 77–78; Orhan Kılıç. Beylerbeylikler/Eyaletler, Kapitanlıklar, Voyvodalıklar (1362–1799) // *TÜRKLER*. Cilt.9. — Ankara, 2002. — С. 887.
- ³³ Kolodziejczyk D. *Podole pod panowaniem tureckim. Eyalet Kamenetskiy 1672–1699*. — Warszawa, 1994. — С. 20.
- ³⁴ Birken A. *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. — Wiesbaden, 1976. — С. 50–51.
- ³⁵ Güler M. 1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması // *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: IX, Sayı: 2. — Aralık, 2007. — С. 103.
- ³⁶ Недков Б. *Османско-турска дипломатика и палеогеография*. Т. I. — София, 1966. — С. 65.
- ³⁷ Антонов А. Важен документ за Кримския път (Sağ kol) и неговите отклонения през XVII–XVIII в. // *Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове*. — Велико Търново, 2003. — С. 596–621.
- ³⁸ Бачинский А. Д., Добролюбовский А. О. Буджакская орда в XVI–XVII вв. (Историко-археологический очерк) // *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. — Кишинев, 1988. — С. 86.
- ³⁹ ПКР. — СПб., 1887. — Т. III. — С. 79.
- ⁴⁰ ПКР. — СПб., 1887. — Т. III. — С. 286–287.
- ⁴¹ ПКР. — СПб., 1885. — Т. I. — С. 772–774.
- ⁴² ПКР. — СПб., 1885. — Т. I. — С. 754–756.
- ⁴³ ПКР. — СПб., 1885. — Т. I. — С. 771.
- ⁴⁴ ПКР. — СПб., 1885. — Т. I. — С. 768–771.
- ⁴⁵ Григорович В. *Записка о пособиях к изучению южно-русской земли*. — Одесса, 1876. — С. 17.
- ⁴⁶ Hurmuzaki E. *Documente privitoare la istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Vol. XIV. — București, 1915. — P. 204.
- ⁴⁷ Поповский Н. *История Молдавской (“бессарабской”) церкви*. — Кишинев, 1931. — С. 31.
- ⁴⁸ BOA. Fon adı: “C.ADL.” Dosya № 28. Gömlek № 1657 [1130 Z 29 / 23.11.1718].
- ⁴⁹ BOA. Fon adı: “C.ADL.” Dosya № 36. Gömlek № 2150 [1170 Ra 19 / 12.12.1756].
- ⁵⁰ Эвлия Челеби. *Книга путешествия*. Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. — М., 1961. — С. 36–40.
- ⁵¹ *Хаджибей — Одеса та Українське козацтво (1415–1797 роки)*. — Одеса, 1999. — С. 21–22.
- ⁵² BOA. Fon adı: “D.MKF.d.” Defter № 29796-Y [1170 sene / 26.09.1756–14.09.1757].
- ⁵³ Кіле — міра сипучих продуктів, яка використовувалась в Османській державі для вимірювання кількості зерна. Ваговий розмір «кіле» був різним у різних провінціях держави; стамбульське кіле в залежності від роду зерна складав 18–20 окка, тобто близько 25 кг.
- ⁵⁴ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 311А. Арх. ед. 2 [1120 S 19 / 10.05.1708].
- ⁵⁵ BOA. Fon adı: “T.T.d.” Defter № 701. S. 48 [980 / 1573].
- ⁵⁶ *Osmanlı belgelerinde Kırım Hanlığı/Crimean Khanate in Ottoman documents*. — İstanbul, 2013. — S. 188; BOA. Fon adı: “C.HR.” Gömlek № 1087 [1172 R 21 / 22.12.1758].
- ⁵⁷ Аргатюк С. С., Левчук В. В., Сапожников И. В. *Адждидер — Овидиополь: очерки по археологии и истории города и крепости*. — Одесса; Овидиополь, 2014. — С. 62–67.
- ⁵⁸ BOA. Fon adı: “C.BDL.” Dosya № 38. Gömlek № 1865. Sayfa 1 [1178 Ş 21 / 13.02.1765].
- ⁵⁹ BOA. Fon adı: “C.BDL.” Dosya № 38. Gömlek № 1865. Sayfa 2 [1179 S 14 / 02.08.1765].
- ⁶⁰ [Лафитте-Клаве] *Описание пути от Константинополя до Очакова*. — Санкт-Петербург, 1821. — С. 82.
- ⁶¹ Отчет относительно географического и топографического положения провинции Озу или Едисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по высочайшему указанию. 1792 г. // *Наследие Ф. П. Де-Волана. Из истории порта, города, края*. — Одесса, 2002. — С. 99–101.
- ⁶² Державний архів Миколаївської області. Ф. 414. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1; Головка Ю. І. Матеріали фонду Очаківської портової митниці Державного архіву Миколаївської області як джерело з історії зовнішньої торгівлі Південної України кінця XVIII — початку XIX ст. // *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*. — Дніпропетровськ, 2012. — № 1 (5). — С. 60–67.
- ⁶³ BOA. Fon adı: “C.ZB.” Dosya № 11. Gömlek № 501.
- ⁶⁴ Ricci-Zannoni. *Carte de la Pologne divisée par palatinats et subdivisée par district construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux*. — Paris, 1772. — С. 23–24.
- ⁶⁵ ПКР. — СПб., 1887. — Т. III. — С. 91–92.

УКРАЇНСЬКО-КОЗАЦЬКЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ЗА ОСМАНСЬКОГО ПАНУВАННЯ

Ідентифікація козаків в османсько-турецьких джерелах

Степи Північно-Західного Причорномор'я від Дунаю до Дніпра протягом багатьох століть знаходились під військовим впливом козаків Запорозької Січі. У протистоянні козаків із сусідами на цих теренах саме козаків можна було назвати справжніми господарями степу. Зокрема Евлія Челебі, перебуваючи в Аккермані, у своїх подорожніх записках зазначає: “Протилежна північна сторона від ріки Дністер, що в землях Очаківської фортеці, є територією належною лише до країни козаків русів – лиховісних мисливців...”¹.

Евлія Челебі називає козаків *русами*, саме так його сучасники ідентифікували українців, натомість щодо росіян вживає термін *московлу*, *москолу* чи *москоулі*. Окрім того, у подорожніх записках Евлії Челебі та в інших джерелах щодо українських козаків існують їхні означення за територіальним розміщенням чи за ознакою очільника тощо. У територіальному означенні зазначаються назви: Дніпровський козак (Özi kazağı), Азовський козак (Azak kazağı), Запорозький козак (Zaporog kazağı), Бузький козак (Ak suyu kazağı) і Сарикамиський козак (Sarı-kamış kazağı). Тобто козацькі спільноти вказуються відповідно до їхнього географічного розташування – на Дніпрі (Озі), на Азові, за порогами, на Південному Бузі, на Великому лузі і т. ін. Відповідно щодо російських козаків на цей період використовується означення Донський казак (Ton kazağı), Московський казак (Moskovlu kazağı), Некрасівський казак (İğnat kazağı).

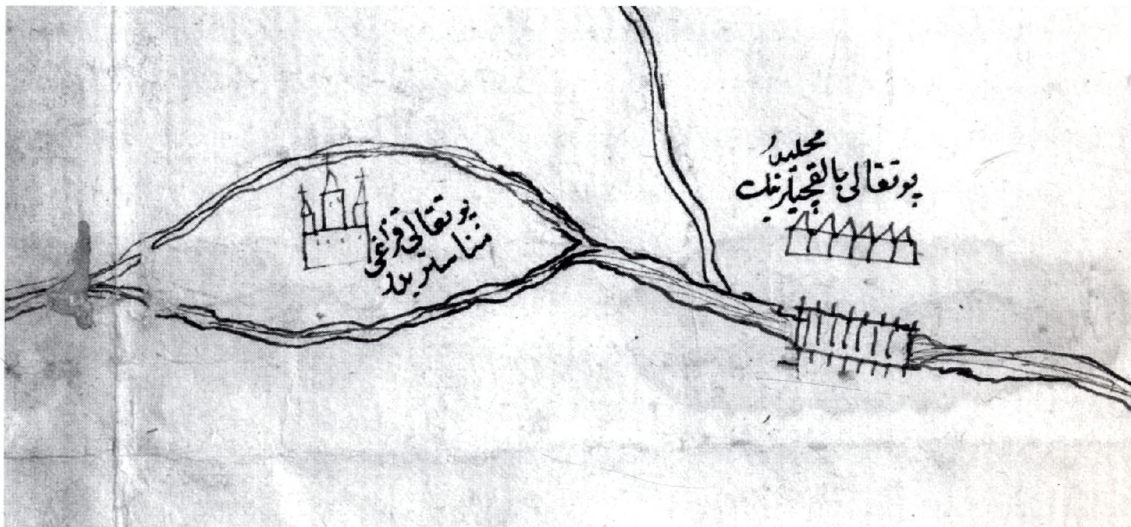
Друга група назв, за ознакою очільників чи властивостей, вирізняє: Барабаш козаки, Поткали козаки, Кардеш козаки, Іхмеліх козаки та ін. Походження зазначених термінів і територіальної ознаки сарикамиських козаків потребує додаткового тлумачення:

1. Сарикамиш *ساری قامیش* [Sarı kamış]² – один з найуживаніших термінів XVII ст. у територіальному означенні запорозьких козацьких формувань. Нижня частина течії Дніпра мала безліч рукавів, що утворювали Великий Луг з безкраїм очеретом. Саме жовтий очерет, в османсько-турецькій формі “Сарикамиш”, вказує на територіальне розташування козаків, що трансформується у назву, яку використовують турки і татари при ідентифікації запорозьких козаків. Термін “Сарикамиш” переважно зустрічається до часу гетьманування Юрія Хмельницького, подеколи згадується в документах часів гетьмана Петра Дорошенка. В представленому Док. № 3, Запорозькі козаки позначені

скороченою формою “Камиш козаки” قامش قزاقلىرى [Kamış kazakları]. Якщо у першій половині XVII ст. “Сарикамиш” є ознакою всього Запорозького Війська, то у подальшому так позначають козаків, що перебувають за межами Січі у плавнях Дніпра.

2. Одним з найпоширеніших османсько-турецьких найменувань щодо козацьких спільнот є بوتقاللو [potkallu] чи بوتقالى [butkalı] – тобто “Поткалі” чи “Буткалі” козаки. Як правило в османсько-турецьких документах XVII–XIX ст. саме щодо запорозьких козаків і щодо самої Запорозької Січі, вживають термін بوتقالى [Potkalı]. Визначний дослідник історії Кримського ханства В. Д. Смірнов зазначає, що на початку XVIII ст. кримський хан Девлет-Гірай “привел в повиновение Высокой Державе (т.е. Порте) Запорожских козаков, именуемых путкалами, да начальника города Токалы (Соколи–?)”³.

Позначення Буго-Гардівської паланки і навколишніх рибних промислів козаків на фрагменті карти течії Південного Бугу

بوتقالى قزاقى مناستىرى
[Potkalı kazağı manastırđı]
Монастир поткалійських козаків

بوتقالى بالقچىلارنىك محلىد
[Potkalı balıkçılarının mahallidir]
Селище поткалійських рибалок

Назва “potkalı” чи “butkalı” походить від тюрк. “potka” чи “butka” – варена подрібнена пшенична крупа крупної фракції чи каша з пшеничної крупи⁴, так званої “арнаутки”, еквівалент турецької крупи “булгур (bulgur)”. В такому значенні термін “potka” чи “butka” вживається у всіх кипчацьких мовах, до яких належать ногайська і кримськотатарська мови⁵. За звичаєм набуття статусу козака передбачало вміння готувати найбільш популярну козацьку страву – куліш. Саме кулішем, звареним з пшеничної крупи, на Запорозькій Січі пригощалися численні гості з Криму під час короткотермінових військових союзів за часів гетьманів Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка.

Таким чином, ногайці і кримські татари ідентифікували запорожців як козаків, що вживали куліш на загальній трапезі, чи “козаки з кулішем (козаки кашпоїди)”, з чого і складалося словосполучення *potkali* (*butkali*) = *potka* (*butka*) + *li* (афікс має значення прийменника «з»)⁶. У свою чергу турецька чи османсько-турецька є огузькими мовами, в яких означена лексика не фіксується. Це вказує на походження слова з кримсько-татарського середовища, в першу чергу серед ногайців придніпровських степів, які межували з сусідніми землями запорозьких козаків. В подальшому термін “*potkali*” чи “*butkali*” було запозичено до османського офіційного діловодства. Незрозуміла назва для османської бюрократії часто викривлялась насамперед у фінансових документах, де використовувався стиль почерку *сіякат*, який дозволяв не виписувати діакритичні крапки. В результаті деколи зустрічалися написання “*pankali*”⁷, “*pontali*”⁸ чи “*tutkali*”⁹. Потрібно зазначити, що вже після знищення Росією Запорозької Січі і примусового переселення запорожців на Кубань частина козаків, згуртованих на османській території Побужжя і з часом переселених на дельту Дунаю до організованої Задунайської Січі, протягом XIX ст. також носили назву “*Potkali kazaklar*”¹⁰, але вже у відрізненні останніх від некрасовських козаків–росіян “*İğnat kazaklar*”.

3. Означення козацьких спільнот реєстрового козацтва Лівобережної України в османсько-турецькій термінології пов’язано передусім з підпорядкуванням гетьману. Позначаються як “козаки гетьмана Барабаша” *براباش خطمانی قزاقلری* [*Barabaş hetmanı kazakları*]. Використання такої номінації з’являється у першій половині XVII ст. для означення гетьмана, призначеного королем для “барабашських (польських) козаків”¹¹. Можливо припустити, що цей термін з’явився після морських походів гетьмана Дмитра Барабаша, який у березні 1617 р. спалив стамбульські передмістя. За часів гетьманування Богдана Хмельницького Евлія Челебі розділяє “*barabaş*” козаків та “*ihtmelih*” козаків, таким чином відділяючи реєстрове козацтво від козаків безпосереднього підпорядкування гетьману.

Подальше використання терміну “барабаш” переважно є означенням гетьманського і реєстрового козацтва. Особливо часто номінування “гетьман Барабаш козаків” використовувалося на позначення гетьманування Івана Мазепи і Пилипа Орлика¹². Часто у порівняльному контексті об’єднані загони козаків з Гетьманщини і Запорозжя в османських документах називають як: *براباش قزاقلری و بوتقالی* [*Potkali ve Barabaş kazakları*] “Барабаш і Поткалі козаки”. У такому сполученні позначають козаків, що перебували в османських кордонах до часу знищення гетьманського устрою в Україні і ліквідації об’єднаних козацьких поселень на Дніпрі і Дністрі. Дослідник Н. Смірнов, цитуючи переклад османсько-турецьких текстів, згадував “*посла от козаков буткальских и барабашских, который наговорил татарам, что*

конечная цель московскаго часаря – завоевать Крым и обратить их, козаков, в свою райю, и предлагал татарам союз для совместного противодействия русским в предстоящее лето”¹³. Термін “барабаш” проіснував до кінця XVIII ст., після чого представників цих козаків на османських теренах називають уніфікованим терміном “поткали”.

4. На противагу до “Барабаш козаків” Лівобережної Гетьманщини правобережні козаки в низці документів з часу гетьманування Петра Дорошенка позначаються як “Кардеш козаки” чи “Кардаш козаки”: *قرداش قزاقلى* [kardeş kazakları], тобто “братські” чи то “вірні”¹⁴. Ще до часів Дорошенка, такий термін вживав Євлія Челебі на позначення козаків, які перебували в межах Кримського ханства. Також “вірними” козаками називали загони у складі османської регулярної армії, які мали дислокацію коло фортеці Каманіче (суч. Кам’янець-Подільський), котрих після Карловецького мирного договору переселили в османські межі до лівобережжя Дністра Очаківської землі – майбутньої Ханської України¹⁵.

Встановлення османського протекторату над українським козацтвом

Запорозьке козацтво у XVIII ст. зазнає радикальних змін у своєму існуванні, від роздроблення війська до повного знищення. Більшість запорожців, пам’ятаючи блискучі звитяги часів гетьмана Богдана Хмельницького та занепад періоду Руїни, в якій опинилася Україна у другій половині XVII ст. за московського протекторату, намагалася повернути свою славу, шукаючи долі під опікою інших володарів.

Спроба відродження української державності гетьманом Іваном Мазепою була підтримана більшістю запорозького козацтва на чолі з кошовим Костем Гордієнком. Розуміння гетьманом неможливості подальшого існування України під зверхністю Москви призводила до неминучого протистояння. Доля майбутнього України вирішувалася на полях Полтавської битви. Військові прорахунки союзників, московські інтриги та підкуп частини верхівки козацького війська призвели до розколу козацтва під час найважливіших військових дій. 30 червня 1709 р. відбувся відступ решток шведського війська під командуванням генерала Левенгаупта вздовж р. Ворскли у напрямку Дніпра. Гетьман Іван Мазепа і кошовий Кость Гордієнко з вірними їм козаками також вирішили перейти на османські землі.

На першому етапі переходу, війська шведів і козаків дісталися до Переволочної, де під час московського наступу перебиралися на правий берег Дніпра. Подальший рух військ спрямовано степом до османського кордону, що супроводжувався переслідуваннями і облогами московських військ. Саме такий розвиток подій розкриває

резюме листа воєводи Молдови (у док. Воєводство Богдан), надісланого до *капукетхуда* Копароглу (Док. № 3).

Зокрема у листі повідомляється про розгром московськими військами Переволочної, переслідування українсько-шведського з'єднання і причини переходу запорожців на правий берег Дніпра: *“здобуття паланки Нової Переволочної царським каральним загоном призвело до переходу Каміш козаків на протилежну сторону Дніпра”*. Продовжуючи виклад подій, зазначалось, що *“Каральні заони московців, переслідуючи, оточили шведського короля... і Мазепу і полковника Прилуцького і кошового Каміш козаків та інших Барабашів кількістю двісті осіб”*¹⁶.

Наведені уривки османсько-турецького тексту повною мірою підтверджують дані відомого дослідника козацтва – Д. І. Яворницького – щодо подій на Переволочній: *“росіяни вдерлися в містечко, тисячу-чоловік перебили на місці, частину людей попалили в хлівах і хатах... лють росіян була такою великою, що вони знищили всіх жінок, дітей і старих, спалили всі млини на ріках, усі будівлі в містечку, всі судна, що стояли на Дніпрі біля Переволочненської переправи”*¹⁷.

У документі йдеться про те, що гетьманські козаки та інші реєстрові козаки разом з запорізькими козаками *قامش قزاقلى* [Kamış kazakları] під командуванням кошового Костя Гордієнка переправили пораненого шведського короля Карла XII, який на той час вже перебував в оточенні московського війська. “За голови” Івана Мазепи та Карла XII, чи хоча б за звістку про їх загибель, було виголошено винагороду. Натиск на козацьке і шведське військо послабився необхідністю переслідування московцями “нового” короля Польщі Станіслава Лещинського з його гетьманами, зазначаючи, що держава його попередника Августа II сягала Словаччини. Ім'я Августа II в документі зазначено османсько-турецьким *نال قران* [Nalkıran] (букв. переклад “Підковолом”), що є еквівалентом польського прізвиська “Сильний”.

У цей час козацьке військо, добре орієнтуючись на Правобережжі, разом з рештками шведської армії віддалилося у степ і надсилає звістку до османської адміністрації Очакова. Іван Мазепа з Карлом XII опинилися в османських володіннях очаківського *мухафиза* Абдурахман-паші¹⁸ 6–8 липня 1709 р. За декілька днів, отримавши позитивну відповідь від бендерського *сераскера* зі згодою на розміщення переселенців навколо його фортеці, обоз отримав необхідні для подорожі речі, у тому числі намети. 21 липня 1709 р. гетьманський і королівський обози добралися до Дністра. Цей факт задокументовано літописцем Н. Костіном, який писав, що *“після того, як король перетнув Очаків, він продовжив свій шлях до Бендер і там розмістився разом з козацьким гетьманом Мазепою та з іншими полковниками”*¹⁹.

Підготовкою до зустрічі шведської та української еліти в Бендері опікувався особисто *валі* (губернатор) Сілістринсько-Очаківського еялету Юсуф-паша (Özi valisi Yusuf Paşa)²⁰. Про їхню урочисту зустріч Ф. Лагус написав наступне: “Коли король зрушив до Бендер, сераскер з великою кількістю вершників та піших зустрів його на половині дороги, оголосив повеління султана та запросив Карла до заздалегідь підготовленого місця розміщення...”²¹.

Відповідно до наказу султана неподалік фортеці Бендер у селі Варниця для гостей розгорнуто військовий табір. За різними даними, розміщенню підлягали залишки шведської армії з офіцерським складом – чотирнадцять тисяч військових²² і військо гетьманських і запорозьких козаків – від однієї до двох тисяч вершників та до п’яти тисяч піших²³. Розуміючи чисельність оточення сановних осіб і війська, що поклало вагомий тягар на бендерську скарбницю, Юсуф-паша звернувся до султана з проханням про покриття видатків за рахунок витрат державної казни на шведського короля і гетьмана Мазепу з почетом.

На початку XVIII ст. саме в Бендері були сконцентровані передові сили османської армії північного напрямку на чолі з *сераскером* чи *санджакбесом* Бендерського *санджаку*. Також Бендер з 1700 р. стає місцем перебування адміністративного апарату Сілістринсько-Очаківського *еялету*²⁴. В 1695 р. Юсуф-паша, за походженням черкес, став *везірем* і головою *яничарського* корпусу, а вже у 1698 р. призначений на губернаторство до еялету Озі (Сілістринсько-Очаківського)²⁵. Відповідно статусу центра провінції в Бендері були квартировані *валі* (бейлербей чи губернатор), *кадій* (суддя), *дефтердар* (скарбник) і господарсько-розпорядчі чиновники у ранзі *войводи*.

Бендер, як найпотужніша фортифікація османів у Північно-Західному Причорномор’ї, стає прихистком для гетьмана Мазепи і численного козацького війська. Короткочасний закордонний період життя гетьмана позначається його перебуванням у передмістях фортеці. Тут же поступово козацькі частин запорожців на чолі з кошовим Гордієнком та частина гетьманських козаків на чолі з Мазепою формуються у військові зағони постійно діючого козацького війська під османським командуванням.

В одному з документів особистого архіву М. Чайковського (Садик-паші), опублікованого дослідником мазепинців Ів. Застирцем у 1914 р., міститься оповідь про перебування гетьмана Івана Мазепи та його сподвижників на еміграції, і деякою мірою окреслюється їхній побут в Бендерах: “Було нас дев’ять: Мазепа, гетьман України, Костянтин Городинський (Гордієнко), кошовий отаман, Филип Орлик, головний писар козацький, Горленко, полковник полку Прилуцького, Войнаровський, осавул отамана,

Кісилевський, хорунжий український, Чайка, отаман куреня Блатнерівського (Платнерівського), Безрукавий, писар кошового отамана, і я, Даміан Щербина, осавулу кошового отамана, ми підписали рача conventa, котрі великий султан Агмет III уділив козакам Запорожжя і України, котрі схоронилися під його могутчу опіку в 1710 році. ...Султан Ахмет III приймав козаків яко своїх войовників, давав їм землі між Прутом і морем, право риболовлі, припаси для 40 куренів, зброю, одежу на кожний похід, платню, як спагам і бакчиш (дарунки) в часі війни. Отаман отримав почесни і атрибуції наші”²⁶.

Дослідження, присвячені Мазепіані у вітчизняній та зарубіжній історіографії, представлено численною літературою. Водночас деякі дискусійні аспекти, насамперед стосовно питань періоду перебування Івана Мазепи і кошового в Бендері, кількісних показників прибічників гетьмана, організації побуту українців і шведів в османських умовах, дати смерті й місця поховання гетьмана можуть бути уточнені після залучення відповідних османсько-турецьких джерел. Організаційні питання перебування Мазепи в Бендері відбилися в офіційній документації і листуванні османських військових та провінційних сановників. Наразі відомо декілька дефтерів, що стосуються життєзабезпечення Карла XII, Івана Мазепи та кошового поткальських козаків “*Potkallu koşevoysi*”.

Очільник провінції Юсуф-паша, усвідомлюючи весь тягар витрат, що ліг на плечі Бендерського і Аккерманського санджаків, надсилає до султанської канцелярії листа для вирішення питань фінансування: “*Прохання Очаківського валі Юсуфа-паші щодо покриття витрат відповідно призначеного 69-денного запасу для перебування короля Швеції і гетьмана Мазепи в Бендері, зазначених у чинному дефтері*” від 8 листопада 1709 р. за старим стилем (29 жовтня 1709 р. за новим стилем) (Док. № 4)²⁷.

Зазначений “чинний дефтер” є видатковим реєстром-відомістю щоденних витрат на продовольчі запаси із зазначенням загального терміну видатків по кожному з трьох послідовних розділів: витрати на шведського короля; витрати на гетьмана Мазепу; витрати на кошового запорозьких козаків. Резолюція завірена губернаторською печаткою Юсуфа-паші. Окрім дефтеру, додається опис виділення наметів і пояснювальна записка до наданих наметів, де згадуються як шведський король, так і гетьман Мазепа, і кошовий запорозьких козаків.

Заключною частиною документу є текст *телхісу* (Док. № 5) – ґрунтовне викладення проблеми великим *везірем* султанові з пропозицією вирішення питання витрат, що підлягало обговоренню на султанському *Дівані*. *Телхіс* завірено резолюцією Великого *везіря* і подвійним візуванням у *Баш-дефтердара* – головного скарбника.

Також текст *телхісу* увінчується останнім кроком в османській бюрократичній ланці – підписом султана, чим документ призначається до виконання.

В текстах *дефтеру* видатків Юсуфа-паші і *телхісу* великого *везіря* досить чітко прописані особи, які представляють відповідні громади із зазначенням їх посади:

ایسوج قرال [İsveç kral-ı] “шведський король”;

مازه پا خطمان [Mazera hetman-ı] “гетьман Мазепа”;

پتقاللو قوشویسی [potkallu koşevoysi] “кошовий поткальських козаків”.

У даному *дефтері* османське діловодство чітко розділяє посаду “гетьмана” з посадою “кошового”.

Датування в документі відбувається за мусульманським календарем *хіджри*, що при перекладі на християнське літочислення відображає специфіку XVIII ст., коли різниця поміж юліанським і григоріанським стилем дорівнювала 11 дням.

Початок щоденних витрат у *дефтері* для всіх трьох осіб фіксується 10 джемазіюлахир 1121 р., що відповідає 7 серпня 1709 р. за старим стилем. Початок розквартирування в Бендері підтверджується подорожнім щоденником Даніеля Крмана (посол до Карла XII від лютеранської церкви), який стверджував що “...*Карло, переправивши свої війська через Дністер, розташував табір біля самого передмістя, а 6 серпня за шведським календарем, 16 серпня за нашим*²⁸, *відсвяткував день покаяння...*”²⁹. За сумарним підрахунком витрат шведський король і кошовий поткалійських козаків мають забезпечення на 69 днів, тобто до 20 шабан 1121 року, що відповідає 15 жовтня 1709 р. У свою чергу забезпечення гетьмана Мазепа є лише на 47 днів, тобто до 27 реджеп 1121 року, що відповідає 22 вересня 1709 р.

Термін у 47 днів і дата закінчення фінансування витрат на гетьмана тісно стосуються дискусійного питання щодо дати смерті гетьмана. Якщо припустити, що фінансування припиняється через смерть Івана Мазепа, то датою смерті гетьмана є 22 вересня 1709 р. за старим стилем. У той же час, вираховуючи за новим стилем, 27 реджеп 1121 р. відповідатиме даті 2 жовтня 1709 р. Цю різницю в 11 днів часто можна побачити і у датуванні дня смерті гетьмана Мазепа. Його наступник Пилип Орлик, як католик, зазначав саме 2 жовтня 1709 р.³⁰ Багато інших документів українського чи російського походження за православним звичаєм старого стилю подають саме 22 вересня 1709 р.

Подальше забезпечення перебування козацького і шведського війська в Бендері після 23 жовтня 1709 р. відбувається за аналогічними продовольчими статтями. За прикладом вищезазначеного *дефтера*, з 25 жовтня 1709 р.³¹ до 30 квітня 1710 р.³² складають ще декілька видаткових реєстрів-відомостей щоденних витрат з відповідними термінами фінансування. Ці реєстри вирізняються тільки зазначенням

лише двох послідовних розділів: витрати на шведського короля і витрати на кошового запорозьких (поткальських) козаків і реєстрових гетьманських (барабаш) козаків, яких після смерті гетьмана Мазепи у *дефтерах* закріплюють до групи запорожців.

Запропоновані до уваги документи є малою частиною османських джерел, пов'язаних зі славетною постаттю гетьмана Мазепи. Можна бути впевненим, що подальша евристика в османських архівних збірках надасть ще не одну можливість повернутися до означеного. Прикладом може бути документ з архіву М. Чайковського, опублікованого Ів. Застирцем у своєму оповіданні 1914 р., який на французькому перекладі зробив примітку: *“Переклад з українського (Traduction du Ruthenien); малоруський оригінал цього акту знаходиться в архіві Високої Порти; копію перекладу мав Гладкий і передав її російському уряду 1828 р., себто тоді, коли піддавався з своїми козаками Миколі Г”*³³.

Перебування козацького війська в гирлі Дніпра

Перебування шведського і козацького війська в Бендері виявилось неабияким фінансовим тягарем для провінційної адміністрації. За домовленістю нового гетьмана Пилипа Орлика з султаном і погодженням з кошовим та старшиною всі козацькі з'єднання перегруповуються у одне військо як: *پوتکالی و براباش قزاقلى* [Potkali ve Barabaş kazakları] “Поткали і Барабаш козаки”, з подальшим відправленням до нижнього Дніпра, лівий беріг котрого до впадіння в Чорне море віддавна був знайомою місцевістю для козаків.

Протягом декількох століть від самих початків козацтва в Україні козацькі загони перебували на Нижньодніпровських теренах, де існувало декілька поселень на кшталт зимівників. З часів об'єднання Богдана Хмельницького з Кримським ханом у спільній боротьбі проти Польщі козаки все частіше мають можливість знаходитися біля Дніпра на підконтрольних татарам територіях. А наступний союзницькій договір Петра Дорошенка з Османською імперією дозволив козакам використовувати Нижньодніпровські землі, де їм відводились Олешки і з'явилося нове поселення Кардашин.

За даними Д. Яворницького, у 1710 р. відбувається переселення великої частини Запорозького війська і колишніх реєстрових козаків гетьмана до Нижнього Дніпра в урочище Олешки і на Кардашинський лиман³⁴. Згідно з топографічними даними, документальними свідченнями та матеріалами археологічних досліджень, Олешківська Січ містилась в урочищах Олешки, або Кардашині (Кардаши, Кардаш-Орман) – на лівому березі Дніпра. Також за свідченнями самих запорожців-сучасників, козацька Січ у Олешках (Кардашині) виникла вже у 1709 р., незабаром після

зруйнування Чортомлицької Січі. У той самий час (1711 р.) виникають січові слободи навколо Кардашинського лиману. Як зазначав у жовтні 1712 р. запорожець Лук'ян Василів, “ныне в том урочище к ним из малороссийских городов идут многое число с женами и детьми, а сказывают, что они идут от налог и от поборов”³⁵.

Існування в цій місцевості Січі з традиційним козацьким устроєм протягом декількох десятків років спонукало до масового переселення українців до дельти Дніпра. Питання перебування запорозьких козаків в пониззі Дніпра усебічно висвітлює низка повідомлень від Очаківського коменданта. Одним з перших є “Доповідь Очаківського мухафиза Мустафи паші і шариатського іляма Очаківського кадії щодо відпущених, відповідно заповіді султана, 4900 кіле (1 кіле 100 акі) борошна для Буткалійських козаків (2000 кінноти), поселені на Очаківщині, які були на турецькій службі. – 1123 (1711) р.” (Док. № 8)³⁶.

Документ складається з двох аркушів, завізованих печаткою і розпорядженням. Першим є *хюджет* – офіційний документ повідомлення чи донесення з викладом проблематики, виданий шариатським судом, складений Очаківським кадієм Абу-Бекіром, що у подальшому надсилається до провінційної адміністрації Сілістринсько-Очаківського еялету (Озі еялеті), кадія Аккерману і *дефтердару*. Другий аркуш – це *ферман*, який підписав Очаківський мухафиз Мустафа паша. На цьому ж листі містяться два текста фінансових звітів *башмухасебе* і *телхіс* Великого везіря.

Хюджет досить детально описує представництво козацької громади на шариатському суді в Очакові: “Гетьман Хречко (Грицько = ?), Петре, Ішкренсеке, Кошсет і Андрій толмач, які є представниками Гетьмана Кошового”. В першу чергу привертають увагу посади, зазначені при іменах: гетьман кошовий, гетьман, толмач. Термін “толмач” вживається як в османсько-турецькій, так і в українській мові зі значенням – “перекладач”. “Гетьман кошовий” чи просто “гетьман” у даному випадку використовується скоріше для означення військової посади отамана. На початок XVIII ст. в османсько-турецькій термінології на позначення керівників гетьманської України, якто гетьман, і ватажків Запорозького Війська, якто отаман, вживається один термін *حطمن* [hetman]³⁷. Таким чином, *قوشوی نام حطمن* [Koşevi nam hetman] буквально “гетьман на ім'я кошовий” може перекладатися як “кошовий отаман”, яким на той час був Кость Гордієнко. В *хюджеті* зазначається, що “гетьман кошовий” очолює громаду *буткалійських* козаків *بوتقالی* [butkalı]. В текстах фінансових звітів і *телхісі* Великого везіря даного документу прописано помилково “tutkalı”.

Прописані в *хюджеті* імена *پتره* [Petre] Петре і *آندری* [Andriy] Андрій мають чітко виразну українську вокалізацію. В свою чергу, решта імен, вимовлені козаками

українською мовою і записані *кадйським* писарем згідно з османсько-турецькою вокалізацією, потребують додаткового аналізу:

هرچقو [H.r.ç.k.o.] – при буквальній транслітерації звучить як *Хіречко* чи *Хречко*, але наближаючи до української вокалізації, вірогідніше, отримуємо – “Грицько”. Відомо, що Кошовий отаман Гордієнко доручав військовому товаришу **Грицьку** оприлюднювати свої універсали і зорганізувати козаків, які перебували біля рік Бугу, Інгульця та Інгулу³⁸;

قوشت [K.o.ş.s.t.] – найближчим до оригіналу може бути ім'я Кость, при цьому можливість повторного згадування Костя Гордієнка виключена, якщо прийняти словосполучення قوشوی نام حطمن [Koşevi nam hetman] за “кошового отамана”;

اشقرنسکه [İ.ş.k.r.n.s.k.i.] – складне ім'я, подібне до прізвища, і при транслітерації може звучати як: Іскренській; Шкоронськи; Іскоронський, що є близьким до імені Іскра.

Друга фінансова відповідь документа містить посилання на прохання “гетьмана Барабаш козаків” براباش خطمانی [Barabaş hetmanı] по виділенню борошна козакам у кількості 2000 вершників. У даному випадку Барабашським гетьманом називають лівобережних керманичів і відповідно гетьманських козаків – براباش قزاقلری [Barabaş kazakları]. За роком написання прохання зрозуміло, що саме гетьман Пилип Орлик опікувався козаками, які прийняли османське підданство.

Перебування козаків зазначено на навколишніх землях Очакова в “місцевості Кардешім Ормани” – قرداشیم اورمانی نام محله [Kardeşim ormanı nam mahalde], чи відповідно до фінансового звіту “в Кардаш Ормани” قرداش اورماننده [Kardeş ormanında]. І в першому, і в другому варіанті зазначається “Кардешім Ормани” чи “Кардаш Ормани”, що можна перекласти як “Братський ліс”. Османська назва використовується і в українських та російських джерелах: “...турки, відійшовши від Кизикермана на три дні дороги, зупинилися в урочищі Кардаш-Урман і пробули там 17 днів; ...Та коли турки, йдучи полем, лише на три години віддалилися від урочища Кардаш-Урман, на них наскочили козаки, котрі стояли при гирлі Дніпра...”³⁹.

Встановлення постійного перебування козаків в цій місцевості поновило стали назву існуючого тут населеного пункту – **Кардашин**: “запорожці з Кардашина прийшли і в облозі спільно з іншими перебували”⁴⁰. В той же час можна говорити, що цю назву козаки використовували ще за часів Івана Сірка: “Залишивши кіш з ясиром у Кардашині над Дніпром, Сірко, бажаючи випередити турків, котрі йшли з-під Чигирина, рушив до Бугу, до застави й турецького мосту”⁴¹. Таким чином, можна стверджувати, що Кардашин як населений пункт “братських козаків” існував задовго до масової передислокації сюди козацьких з'єднань з Бендер і Запорозької Січі.

Заохочування козацького війська до османської служби передбачало чимале забезпечення останніх провіантом і фуражем, що становило досить вагому частину видатків Очаківського еялету. Продовольче постачання відбувалось з “анбарів” фортець Аккерман і Бендер. Формально саме кримський хан Девлет-Герай прийняв запорозьких козаків, за ярликами якого вони перебували в кримських володіннях (Док. № 11)⁴⁶. Це надавало кримському хану важелів контролю і вимагало від нього ж всебічної допомоги козакам. За цих обставин османський період історії запорожців у документах часто трактується як “кримська протекція”⁴². Як згадував у своїх листах Каплан-Герай хан, в той час запорожці “ели у нас хлеб и соль и жили Вы у нас добре”⁴³. Хоча сучасник тих подій зазначав, що “как они [запорозькі козаки] стали быть под властью крымскою, то сперва определено им было хлебное и денежное жалованье, токмо не на долгое время; а потом, хотя они ничего от татар не получали, но и сами татарам никакой дани не давали”⁴⁴.

Подальші доповіді Очаківського *мухафиза* містять подібні до вищезазначеного тексти засідань шариатського суду з більш детальним розписом структури козацьких з’єднань. Зокрема у *хюджеті* згадуються очільники куренів, як-то: “*Стефан син Никифора з Бурковського куреня і Терешко з Деревянського куреня – представники Поткали і Барабаш козаків [які перебувають] в Кардеш-ормани*” (Док. № 12)⁴⁵:

بورقه وسقه كورنندن اشتفان [Burkevski kureninden İstefan] *Стефан з Бурковського куреня,*
 درويانسقه كورنندن ترشقو [Derevyanski kureninden Tereşko] *Терешко з Деревянського куреня.*

Накопичення значної кількості козаків в Кардашині потребує додаткових витрат османської казни на провізію війська. Відтак забезпечення відбувається не тільки з анбарів Аккермана, Бендера і Очакова, а також з віддалених дунайських портів Кілії та Ісакчі (Док. № 13, 14)⁴⁷. Загальна кількість козацького війська в гирлі Дніпра у османсько-турецьких джерелах зазначається досить різними показниками, з поступовою тенденцією до збільшення. На початку у Кардашинських паланках за найменшими підрахунками верхових козаків налічувалось дві тисячі (Док. № 9). Поступовий перехід козаків з Бендер згодом збільшив чисельність до чотирьох тисяч вершників (Док. № 7)⁴⁸. Враховуючи те, що їм спершу було обіцяне розташування в Бессарабії, в навколишніх землях Бендер все ще залишалось три тисячі вершників і дві тисячі піших козаків (Док. № 6, 10)⁴⁹. Подальший масовий відхід козаків з Бендер і з контрольованої московцями Запорозької Січі поповнив Кардашинське військо за різними даними до семи чи десяти тисяч козаків без урахування жінок і членів козацьких сімей, що були поза військовою службою.

Османсько-кримська протекція 1711–1734 рр. мала свій вплив на порозуміння козаків з турками і татарами, але у той самий час запорожці набули негативної оцінки

у російських колах. Перебування козаків в османсько-кримських межах ще *“будучи за кримцями, имели главныя жилища свои в двух сечах, а именно: в Каменке и в Олешках; и в степи хуторами и зимовниками жили по Очаковской стороне, от Переволочны даже до Буг реки; и на оной степи, по всем хуторам рыбную ловлю они казаки имели и зверей всяких ловили и били, а на Крымской стороне хуторов и зимовников не имели, а рыбы не ловили, токмо, что за звериною охотою езживали”*⁵⁰.

Перебування козаків в Кардашині під протекторатом Порти і Кримського ханства триває до 1734–1735 рр. Так, одним з останніх згадувань козаків був лист Коша до Кримського хана Каплан-Герая про відмову повернення до *“низу Дніпра і до Олешків і Кардашину, вийти і Кошем сісти”*⁵¹. Так, саме у 1740 р. до Очаківської землі відправлено *“предписания... к войску Запорожцев, бывшему на Днестре, предписав... привести всех казаков на верность-службы и подданства к присяге и проводит [их] в то место, где прежде была их Сечь”*⁵².

Козаки, що повернулася з Кардашина до Запорозького війська, вже перебуваючи *“під російською рукою”* у 1734–1775 р., ще довго з ностальгією згадували про *“кримську протекцію”*, яка у переказах перетворилась у стійку *“кримську легенду”* про ті часи: *“коли до інструмента (до розмежування кордону між Росією та Туреччиною) 1740 р. не полягала між Кримом та Запорожжям якась межа”*, на *“Очаківським степу запорожці вільно пасли свої табуни і бадались рибою на Тилігулі, Березані, Кодимі”*, тобто використовували всі вигоди *“в трунті економічних обставин”*⁵³.

Наслідком таких настроїв є поступове переселення і вкорінення козаків в *“очаківській стороні”*, що до середини XVIII ст. набуває досить масштабного характеру. Османський уряд, пам'ятаючи перехід з Олешків до Запорожжя, ще з опаскою дивиться на християнські загони козаків у своїх межах, але і не перешкоджає вільній господарській діяльності на своїй території. Такий стан козацької вольності на османських землях найбільше дратує російське керівництво, вбачаючи у козаках загрозу при подальшій експансії на Балкани. Вирішення козацького питання у Буго-Дністровському межиріччі покладалося передусім на місцеву османську владу в Очакові і з російської сторони на дипломатичну місію в Стамбулі.

Козацько-прикордонні питання у російсько-турецькому протистоянні

Перебування козацьких загонів на османській території загострює взаємини з Росією особливо у міжвоєнний період 1774–1787 р., після зруйнування російськими військами Запорозької Січі (1775 р.). Значна частина козаків, пам'ятаючи каральні акції московитів від подій на Переволочній до фактичного знищення Січі 1775 р., масово подалась до османських володінь. *“Колонізація одночасно йшла на степ із*

*Запоріжжя 1775 р. всіма шляхами: водою Дніпром і Богом, чумацькими шляхами на Березань, Тилигул, Кодиму, Кучурган*⁵⁴.

Кримський хан, вбачаючи у козаках передусім значну військову потугу, намагається залучити їх до посилення своїх позицій в Османській імперії. Згадуючи “кримську протекцію” над козацьким військом, він звертався до свого ставленика в Ханській Україні – “дубосарського гетьмана Якуб-аги” з міркуваннями щодо залучення колишніх запорожців до ханської гвардії – сейменів: “...полагаю я послать нарочных людей в Балту и другие места вызывать охотников к себе в службу до пяти тысяч человек... из татар и христиан надобное число пехоты...”⁵⁵. Кримська активність спонукала османський уряд до більш рішучих дій з козацького питання, що неабияк сполошило російський уряд.

Російська адміністрація неодноразово намагалася повернути колишніх запорожців під свою владу, оголошуючи всілякі амністії та привілеї тим, хто зголоситься прийняти російське підданство. 1776 р., зокрема, до очаківської землі були надіслані колишні запорожці Григорій Кривецький і Семен Кислицький, які у своєму рапорті до князя О. Прозоровского повідомляли: “Посланы мы были от вашего сиятельства в Очаковские стороны, где проживают бывшего Запорожского войска серомахи и объявить им, чтоб они возвратились в прежния свои жилища и в свое отечество. А именно ездили мы в Березан и в Телигул, да над морем и Днепровым лиманом, где они имеют жилища свои в землянках, также и в городе Очакове у турков в наймах. Между себя за полковника выбрали, еще прошедшей весны, казака Игнатуру, то оного полковника между ними нет, а уехал в Волощину для доправления на жиду трех сот рублей, что они в долг рыбу им жидам отдали. То мы приехавши в вышеписанное жильё их в Телигул посылали, из них-же казаков во всех местах призывали к себе и объявили им все наставления вашего сиятельства, чтоб они оставивши все возвратились в Россию, на что они многие согласны возвращаться, только сказали, чтоб обождать выше писанного казака Игнатуры и в то время обещаются оттуда выдти”⁵⁶.

Надії російської влади стосовно повернення запорожців на підконтрольну територію часто виявляються нездійсненими. Натомість заборона подальшого виходу козаків за кордон призводить до протилежного результату. Зі свого боку Османська імперія намагається зорганізувати розрізнені загони козаків у єдину військову структуру й узгодити їхнє перебування на османській території, що викликало особливе занепокоєння російської розвідки. Повідомлення прикордонної адміністрації прямо вказували на схильність султана розглядати запорожців як своїх підданих. Посланець Росії в Стамбулі Стахів⁵⁷ у своїх скаргах зазначав: “турки не только

единоверных своих, но и подданных наших христиан и именно ушедших запорожцев охотно приемлют"⁵⁸. Таким чином, Порта у переговорах щодо кримського питання, використовуючи козаків, могла таким чином тиснути на Росію⁵⁹.

Головною метою Стахієва було домогтися реалізації рішень Кючюк-Кайнарджийського мирного договору 1774 р. Рішуча заява Стахієва влітку 1779 р. щодо розриву дипломатичних відносин і виїзду зі Стамбула всієї російської місії заставило османську владу відмовитись від надання військової допомоги Криму. Наслідком напруги у взаєминах, посиленої козацько-прикордонними інцидентами, стали підготовка і підписання 21 березня 1779 р. Стахієвим з турецьким урядом додаткової до мирного договору Айналі-Кавакської конвенції, умови якої охоплювали широке коло проблем, зокрема низка положень конвенції безпосередньо стосувалась України.

Османська імперія зобов'язувалася: 1) відпустити запорозьких козаків, які були на її території та побажали скористатися амністією, що її проголосила імператриця Катерина II; 2) переселити на правий берег Дунаю тих, хто не скористався амністією. Росія повинна була переконати кримського хана добровільно відмовитися від земель між Дністром, Південним Бугом, польським кордоном і Чорним морем⁶⁰. Очаківська земля мала zostаватися безлюдною, за винятком поселень, що утворювали Очаківський повіт. Та основним завданням для Стахієва у Константинополі залишалась дипломатична підготовка приєднання Криму до Росії.

Своєю чергою, Порта, втративши Крим, усіляко намагалась утримати за собою Буго-Дністровське межиріччя, вміло використовуючи запорожців у протистоянні з Росією. Передусім щоб запобігти новій війні, Порта мала чітко виконувати рішення Кючюк-Кайнарджийського мирного договору і Айналі-Кавакської конвенції. Однак, вбачаючи у запорожцях досить вагомий військовий аргумент і численний людський потенціал, прихильний до османської влади, очаківська адміністрація згуртовує колишніх запорожців у нове козацьке формування у складі постійно діючого османського війська.

Офіційне оформлення козацького війська відбувається у 1777–1778 рр., коли самі запорожці відряджали делегації до турецького султана і константинопольського патріарха з проханням прийняти у підданство і надати землі під заснування Січі⁶¹. Остаточне вирішення питання про положення козаків було здійснено султаном у серпні 1778 р. Козацька громада була офіційно прийнята під османську юрисдикцію, незважаючи на протести російської дипломатичної місії в Стамбулі. У вересні 1778 р. полковник О. Репнинський повідомляв Стахієву про те, що турецька влада згуртовує козаків під керівництвом кошового і має намір створити на Дністрі Січ: "... 26-го числа

августа которые были в Очакове запорожцы приводимы к присяге по полученному от султана фирману в том, чтобы когда война объявлена будет, стали бы противу неприятелей своих со всевозможною силою... причем запорожцев было не более только 100 человек, а прочие как видно по отдаленности еще к присяге не приведены”.

“Из числа находящихся в Очакове и в околичности оного, бежавших из России запорожцев, один казак именем Игнатий, неизвестный прозванием, от султана турецкого сделан кошевым, которому и дан бунчук, с тем, чтобы старался завести Сеч, для которой место назначено между Бендерами и Аккерманом, по левую сторону Днестра и обещано сему вновь сделанному кошевому от султана, если войска под начальством своим иметь будет до 30000, то, без сомнения, получит и другой бунчук, а получив сие будет иметь равную честь, как двухбунчужного звания паши, для чего того ж 30 августа находящиеся в Очакове запорожцы собраны были в самый замок на пашинский двор и в присутствии самого его [Очаковского паши] с прочими чиновниками турецкими, валашским священником приводили оных к присяге с таковыми обязательствами, чтобы служили турецкому двору, так верно и не отменно, как во многих бывших войнах служили России, а запорожцы тому последовали и сделали присягу”⁶².

З наведеного джерела видно, що козацьке військо налічувало понад 15000 осіб, кількість, при якій надають звання однобунчужного паші. Цим однобунчужним пашею чи кошовим було призначено полковника Гната (Гнат Чорний або Гнат Натура⁶³), колишнього отамана Полтавського куреню. Про важливість цих подій свідчить видання султанських *ферманів* щодо новоствореного війська і залучення Вселенського патріарха до листування з козацькими ватажками: *“...прислан от Порты указ и от здешнего⁶⁴ патриарха к запорожцам увещание о повиновении Оттоманской Порте и что Очаковскому паше поручается их поселить близ Очакова, которая комиссия однако ж еще не исполнена”⁶⁵.*

Російські дипломатичні кола категорично заперечували можливість розміщення козаків у безпосередній близькості до Очакова і російського кордону, тому *“всем в окружности Очакова находящимся запорожцам, обещано от паши дать землю для поселения, по их выбору, в урочище Кучурканах, по левую сторону Днестра, и что об оном послано к султану и ожидают через восемь дней повеления, а по получению оного обнадежены, что выдаться им всякое оружие и провиант и потом отправятся на поселение”⁶⁶*, окрім того *“...для поселения оных казаков отведены в Бесарабии⁶⁷ места Хаджибей⁶⁸, Ацидере⁶⁹ и Яникополония⁷⁰, в туже сторону Днестра дана им одна разоренная крепость, которую они починить хотят для заграждения отведенных им мест в очаковской окружности”⁷¹.* Зокрема щодо Паланки Яник-Хисар (згадуваної

Яникополонії) А. Мейер зазначає, що ця невеличка фортеця на правому березі Дністра була свого часу передана *“от турок бежавшим к ним запорожцам”*⁷².

На цей час в османських податкових *дефтерах* вздовж лівого берег Дністра зазначаються п'ять населених пунктів, де мешкають козаки: Слабодзія, Яскє, Казаклар-муафдір, Грика-Казак і Джедід. Більше того, два останніх села є новоствореними, з яких *“по новизні свого заснування з цих сіл ніяких податків не стягується”* (Док. № 28)⁷³. У перекладі назва села Джедід (*Cedid*) означає “Нове” село. Казаклар-муафдір (*Kazaklar-muafdir*) можна перекласти як “вільні Козаки” чи “вільне Козацтво”. Назва села Грика-Казак (*Grika Kazak*) передусім пов'язана з іменем козака Григорія, ймовірно власника хутору, з якого виникло дане село. Остання назва у вигляді “хутір козака Григорія на Кучурганах” зустрічається і в російських джерелах.

Переселення козаків у глиб османських територій на Дністер та згодом за Дунай була обумовлена обставинами їх перебування на Бугсько-Тилігульських теренах. До початку організації військових загонів з відповідним забезпеченням зброєю і провіантом, тобто на прикордонні козаки були залишені напризволяще, як зазначалось вище, від місцевої влади *“нічого не отримували, але і самі ніякої данини не давали”*. Основною статтею поповнення їх доходів було риболовство на Тилігулі (Док. № 26, 27)⁷⁴ і Південному Бузі, а також на допоміжних будівельних роботах при зведенні фортифікаційних споруд чи земляних укріплень. Працюючих у наймах на таких допоміжних роботах називали *“ямаками”*. Навколо Тилігульського і Березанського лиманів існувало три села: Джангин-Козачі (*Giangin-Cosaghi*), Бікоза (*Bicuzza*) і Онікі (*Onichi*), мешканці котрих зазначались, як *“турецкие ямаки и подданные”*⁷⁵.

Запорожці добре знали прикордонну місцевість, саме тому козацьке військо мало бути вагомим чинником в разі війни з Росією. По-перше, могли скласти ефективно поповнення постійно діючої армії під османським протекторатом, по-друге, це надало можливості повернути втрачені землі і освоєння їх в умовах прикордоння, що спричинило б вагомий тиск на російську адміністрацію. Стахів, розуміючи таку загрозу, у жовтні 1779 р. у спеціальному поданні султанському уряду підкреслював, що *“беглецы далее удерживаемы... в областях Блистательной Порты”*, яка *“старается составить из них, и подобных им поляков и австрийцев корпус войска на европейский образец”*, чим продовжується приховування немалої кількості козаків, *“коих множество еще страждет в неволе у партикулярных людей”*⁷⁶.

В дійсності, значна кількість козаків вже була на гарнізонній службі чи у прикордонних загонах. У циркулярному наказі *“к бендерскому мухадифу-наше, тамошнему яничару-аге и к домбасарскому и бессарабийскому начальникам, изданного в... исходе ноября 1781года”*, зазначалось, що *“российский курьер*

прапорщик Петров с двумя приданными к нему янычарами Алием и Мегмедом, выехал из императорской моей резиденции... по полудню прибыл в Балту и при входе в дом к воеводе, один из запорожских казаков на помянутого курьера напав и ударяя его, зачал кричать... в помянутом месте и по ныне великое число находится запорожских казаков”⁷⁷.

Активним продовжувачем справ Стахієва був наступний посол Росії в Стамбулі Булгаков⁷⁸, а головним його завданням у Стамбулі було послаблення негативного враження османів від факту вже підготовленої окупації Криму Росією. У контексті цього дипломатичного тиску на Порту Булгаков вишукував виправдання мотивації цієї анексії та закидав султанську канцелярію листами на кшталт козацько-прикордонних конфліктів на річці Буг. Навесні 1782 р. російський посланник Булгаков констатував факт бездіяльності у вирішенні питання щодо козаків, передусім вимагаючи їх повернення до російських територій та зазначаючи, що натомість чиновники Дубосарського воеводства – *“начальники Олты, Балты и Домбасара и из жителей очаковских известные в злодеяниях Хусейн-Байрактар и Токмакчи-Байрактар, имеющие в Анчукраке хутора, людям, подобным гайдамакам, дают в оных прибежище... и потому доносят, что... от Днестра до Олты не безопасно будет российским курьерам проезжать”⁷⁹.*

Втрата Криму Османською державою спонукає її до рішучих дій щодо вирішення питань розташування козаків на Прибужжі і переселення вглиб Очаківської землі. Неузгодженість у закріпленні місця перебування козаків в Буго-Дністровському межиріччі призводить до скрутного економічного стану численної козацької громади. Пошук стабільного продовольчого поповнення подеколи призводив до прояву розбійництва і пограбування суміжних з Очаківською землею поселень. Так, ще до створення регулярних формувань на Дністрі відзначались, що *“...проживающие за Очаковом, близ Березани, бывшие запорожцы, проводя набеги на польские селения, разорили селение Куртей и близ онога три слободы”⁸⁰*, ймовірно саме ті козаки, яких називали ямаками на Березані. Однак, як зазначав Стахієв, частіше такі інциденти відбувались на Побужжі, де *“...в устье реки Ингульца... под 8-е число (августа 1778 г.) переехавшие с той стороны реки Буга на лодках к урочищу Плавной Косе, бывшие запорожцы, напав на состоящий тамо рыбачий завод, живущих при оном рыболовов, некоторых перевязав, били и спрашивали о количестве российских войск при устье реки Ингульца состоящих, причем, пограбив у тех рыболовов разные вещи, обратно уехали на ту сторону Буга. Почему от него, полковника, и писано было Очаковскому губернатору с требованием выдачи тех злодеев, причиняющих частые грабительства со всем пограбленным к нему, на которое получил от него, только словесно чрез*

посылаемого офицера, что тех грабителей старается он сыскать, для чего нарочная команда послана и по отыскании обещается выдать со всем пограбленным”⁸¹.

У контексті вищенаведених повідомлень доповнюючим матеріалом можуть слугувати переклади листів-донесень посла Я. І. Булгакова, і рішення султанської канцелярії з приводу інцидентів на кордоні вздовж ріки Ак-су *آق صو نهري* [Ak-su nehri] – Південний Буг (Док. № 30). Лист-донесення від Булгаова до канцелярії султана з викладенням проблеми завізовано печаткою з елементами чітко окреслених рис гербу роду Булгакових, який своїм головним елементом абданку **W** із золотим хрестом над ним⁸⁴ є дуже подібним до гербу і печатки Богдана Хмельницького. Ця геральдична подібність у свою чергу спонукала султанську канцелярію у своїй відповіді, звертаючись до посла Росії, вживати форму *بولحاقو ختمنى* [Bulhakov hetmani] “гетьман Булгаков”. Принагідно нагадати, що на початок XVIII ст. в османсько-турецькій термінології на позначення керівників гетьманської України, якто гетьман, і ватажків запорозького війська, як-то кошовий отаман, вживається один термін “hetman”⁸³. Таким чином, султанська канцелярія використала форму звертання і до посланника Булгакова, де термін “хетман” є у значенні “очільник” чи представник гетьманського роду.

Султанська заповідь до візира-мухафиза Озі (Очакова) і до кадія має датування “останньої десятиднівки місяцю мухаррем 1200 року за хіджрою”, що відповідає десяти дням християнського літочислення з 24 листопада по 3 грудня 1785 року. Лист-донесення Булгакова не містить підпису і датування. Однак у тексті Булгаков зазначає події, що відбулись “минулого місяця, 4 лютого”, відповідно до яких можна визначити час написання листа березнем 1785 р.

Треба зазначити, що порівнюючи з вищезазначеним повідомленням Стахієва 1778 р., “[султанська] заповідь до візира-мухафиза Озі (Очакова) і до кадія” містить досить схожий текст, де говориться що “Запорозькі козаки зі зброєю напали на торговця на ім'я Кабр (Фабр), який є підданим Росії і має помешкання у близькості до ріки Інгул, пограбували майно і спричинили збитки на 1000 рублів, а також вбили єврея, який є російським підданим...”⁸². Однак султанський ферман вийшов восени 1785 р., вже після згуртування козацьких загонів на Дністрі, які не повинні були бути на Південному Бузі. У фермані зазначається, що Булгаков неодноразово відправляв письмові повідомлення з протестом щодо інцидентів на прикордонні по річці Південний Буг, які напряду суперечать рішенням Кючюк-Кайнарджийського мирного договору і Айналі-Кавакської конвенції.

На прикладі наведених османсько-турецьких документів у порівнянні з російськими джерелами виокреслюється вся гострота османсько-російських

взаємовідносин у міжвоєнний період другої половини XVIII ст. Кореспонденція Стахієва і Булгакова вказує на пошук можливих причин дорікнути Османській державі невиконання рішень Кючук-Кайнарджийського мирного договору й Айналі-Кавакської конвенції. Наочною є маніпуляція козацьким питанням у дипломатичному листуванні. Подеколи використовуються події десятирічної давності у вирішенні нагальних завдань щодо пом'якшення наслідків анексії Криму Росією.

Про розуміння цього факту з османської сторони говорить хоча б те, що лист від Булгакова до султана був надісланий у березні 1785 р., а відповідь султанської канцелярії датується листопадомгруднем 1785 р. Неквапливість розгляду листа-скарги Булгакова протягом дев'яти місяців і перевірка викладених фактів пояснюються перебільшенням подій на прикордонні, метою чого було загострення і без того складних османсько-російських взаємовідносин.

Таким чином, у XVIII ст. вздовж османсько-російського кордону співіснують козацькі військові формування і розрізнені громади колись єдиного Запорозького Війська, перебуваючи під султанською і царською владою, що нерідко використовувала їх як розмінну монету у своїх дипломатичних взаєминах.

OSMANLI HÂKİMİYET DÖNEMİNDE KUZEY KARADENİZ BÖLGESİ UKRAYNA KAZAKLARI

Osmanlıca Kaynaklarda Kazaklar Özdeşlemesi

Tuna'dan Özi (Dnipro) nehrine kadar Kuzey-Batı Karadeniz bozkırları yüzyıllar boyunca Zaporog Siç'i kazaklarının saldırılarına maruz kalmaktaydı. Bu bölgede kazakların komşularıyla karşı karşıya gelmiş olmaları, onların bozkırın gerçek sahibi olmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu durum Akkerman'da bulunduğu sıralarda Evliya Çelebi tarafından da dile getirilmiştir: “*Nehr-i Turla'nın karşı şimâlî tarafında Özü kal'ası hâkinde sâfi-i Kazağistân Rus-ı menhûsların şikârgâh yerleridir*”¹.

Evliya Çelebi kazaklara doğru olarak *Rus* diyor, ve bu tanımlama Evliya'nın muasırları tarafından Ukraynalılara işaret eden bir kavram olup, bunun bugünkü Rus ismini taşıyan halkla ilgisi yoktur. Kaynaklar bugünkü Rus'a işaret etmek istediğinde, bunu *moskovlu*, *moskolu* veya *moskuli* isimleri ile tanımlar. Bunun dışında gerek Evliya Çelebi seyahatnamesinde ve gerekse başka kaynaklarda Ukraynalı kazakların tesmiyesi hakkında, onların bölgesel yerleşimlerinin veya komutanlarının isimlerine göre tanımlamada bulunmaktadır. Bölgesel yerleşimlerine örnek olmak üzere Özi kazağı, Azak kazağı, Zaporog kazağı, Aksu kazağı ve Sarı-kamış kazağı tanımlamalarını öne çıkartabiliriz. Öte yandan bu dönemde Rusya kazakları için Ton (Don) kazağı veya Moskovlu kazağı terimleri kullanılmaktaydı. Kazakların gruplandırılmasında onların coğrafik yerleşimlerine göre isimler verilmiş olduğu görülmektedir: Özi nehrinde (=Özi Kazakları), Azak denizi kenarında (=Azak Kazakları), Dinyeper nehrinin akıntılarının en şiddetli olduğu kısmın karşısında (=Zaporog) yer alanlar (=Zaporog Kazakları), Aksu nehrinde (=Aksu Kazakları) ve bu gibi diğerleri.

Diğer bir kısım kazak grubu ise daha çok komutanlarının isimlerine veya kendilerini karakterize eden özelliklere göre tanımlanmıştır: Barabaş kazakları, Potkalı kazakları, Kardeş kazakları, İhmeli (Boğdan Hmelnitski'den hareketle) kazakları ve bu gibi diğerleri.

Aşağıda bazı teknik tabirler ve “Sarıkamış Kazakları” tanımlamasının kökenleri daha geniş bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

1. *صاری قامش قزاقلری* [Sarı Kamış Kazakları]²: XVII. yüzyılda kazakların bölgesel yerleşimlerinden hareketle isimlendirmelerinin en önemli terimlerinden biridir. Özi'de (Dnipro/Dinyeper) şiddetli akıntı ve çağlayanlarının nihayetinde nehir yatağı birçok kollara bölünür ve bu şekilde oluşan onlarca ırmağın suladığı geniş bir kamışlık bölgesi meydana

getirir. Buna “Velikiy Lug (Büyük Çayır)” denmektedir. Özi ovasında kamışlıklar çok geniş bir alanda yayılır ve bütün toprağa sarı rengini verir. Bu sebepten, Osmanlılar ve Kırım tatarları, sarı kamışlık bölgesinde bulunan Zaporog kazaklarına “Sarıkamış Kazakları” ismini vermişlerdir. “Sarıkamış” terimi genel olarak Yuriy Hmelniçkiy’nin (ö. 1657) hetmanlık dönemine kadar yaygın olarak kullanılmış, daha sonralardaki dönemlerde de terim olarak yaşamaya devam etmiştir. Zaman zaman Petro Doroşenko’nun (ö. 1676) hetmanlık dönemindeki yazışmalarında da bu terimle karşılaşmaktayız. XVII. yüzyıl ortasına kadar “Sarıkamış” terimi genelde bütün Zaporog kazaklarını içine alan bir kavram olmuştur. Bundan sonra ise bu terim sadece Zaporog Siç’i dışında yaşayan kazaklar için kullanılmaya başlanmıştır.

2. بوتقالى قزاقلى [Potkalı Kazakları], بوتقاللو [Potkallu] veya بوتقالى [Butkalı]: Bu isimle anılan kazak toplulukları XVII’den XIX. yüzyıla kadar Osmanlıca belgelerde çok yaygın olarak geçmektedir. Potkalı tabiri genelde hem Zaporog kazaklarını ve hem de Zaporog Siç’ini karşılamaktadır. Örneğin, Kırım Hanlığı tarihi önde gelen araştırmacılarından olan Smirnov’un belirttiğine göre, XVIII. yüzyıl başında “Potkalı isimli Zaporog kazakları ve Tokalı (Sokolı) şehri”³ Kırım Hanı Devlet Giray tarafından itaat altına alınmış ve Osmanlı devletine tâbi olmuştur.

“Potkalı” veya “Butkalı” teriminin kökeni Tatarca-Türkçesinden türeyen “potka” veya “butka” dan gelir. Bu kelime bulgur tipi bir çeşit kırılmış yarma buğdaydan⁴ suda pişirilmiş yemek (bulgur pilavı gibi) anlamındadır. “potka” veya “butka” terimleri Kırım-Tartarca, Nogayca ve diğer Kıpçak dillerinde de kullanılmaktadır⁵. Zaporog Siç’inde Kazak statüsüne yükselebilmek için adayların bir dizi geleneksel becerilere sahip olması ve bunu göstermesi gerekmektedir. Bunlardan biri de adayların yarma buğdaydan en popüler yemek olan “kuliş” (bulgur pilavı) yemeği yapabilmesi şartı imiş. Bogdan Hmelniçkiy ve Petro Doroşenko’nun hetmanlık dönemlerinde Kırım Hanlığından gelen misafirlere Zaporog Siç’inde en çok “kuliş” (potka) yemeği ikram edilmekte olduğu belirtilmektedir.

Böylece Nogaylar ve Kırım Tatarları Zaporog Kazaklarını kuliş (potka) yemeğiyle özdeşleştirmiş, dolayısıyla bunlar “Potkalı” kazakları olarak anılmıştır⁶. Öte yandan Osmanlıca-Türkçesi Oğuz grubunda olduğundan “potka” aslında bilinmeyen bir kelimeydi. Özi steplerinde Zaporog kazaklara komşu olarak yaşayan Nogaylar ve bütün Kırım hanlığında böyle bir terimin ortaya çıkmasının sebebinin bu olduğu var sayılır. Sonradan “potkalı” veya “butkalı” terimi Osmanlı devleti kalemiyesinde ve resmi belgelerde kullanılmaya başlandı. Osmanlı bürokrasisinin tanımlayamadığı bu kelime oldukça bozulmuş şekilde yazılmıştır. Bu bazen “pankalı”⁷, “pontalı”⁸ veya “tutkalı”⁹ olarak kaydedilir. Zaporog Siç’in Rusya tarafından yıkılmasından (1775) sonra Zaporog kazakları zorla Kuzey Kafkas’ındaki Kuban’a sürüldüler. Bunlardan üçte biri Osmanlı toprağına kaçarak Tuna nehri

deltasında Zadunayska Siç (Tuna'nın öte tarafındaki Siç) kurulmuştur. XIX. yüzyılda, Osmanlı yönetiminde yer alan bu kazaklardan oluşan birlik de "Potkalı kazaklar"¹⁰ olarak tanınmış olup, ayrıca böylece özellikle Rus "İgnat kazakları" ile Ukrayna kazakları arasındaki farklılık vurgulanmak istenmiştir.

3. **براباش خطمانی قزاقلری** [Barabaş Hetmanı Kazakları]: Bunlar Ukrayna'da Özi nehrinin (Dnipro) sol yakasında bulunan hetmana ait resmi sicillere geçirilmiş "kayıtlı" kazaklar olup, Osmanlı belgelerinde de bu isimle geçerler. XVII. yüzyıl başından beri Polonya kralı tarafından "Barabaş kazakları"¹¹ için tayin edilmiş olan hetmanlar kaynaklarda belirtilmektedir. Tahminen Mart 1617 yılında Hetman Dmitro Barabaş denizden İstanbul şehrinin Boğaziçi'ndeki yakın yerleşimlerini bastıktan sonra "Barabaş kazakları" terimi Osmanlıca kroniklere girmiştir. Bogdan Hmelniçkiy hetmanlık döneminde, Evliya Çelebi "Barabaş" kazakları ve "İhmeliç" (Hmelniçki'nin) kazaklarından bahseder. Bu şekilde Lehistan krallığına "kayıtlı" ve tâbi oldukları hetmana bağlı olmak üzere iki kısma ayrılmış olmakla beraber, zaman içinde Barabaşlar için sadece bir anlam geçerli kalmıştır ki bunlar da hetmana sadık kalacağı yemininde bulunmuş olan kazaklardır.

Özellikle İvan Mazepa (ö.1709) ve Filib Orlik'in (ö. 1742) hetmanlıkları zamanındaki orduda "Barabaş Kazakları"nın¹² varlığı belirtmektedir. Hetmanın ve Zaporog kazaklarının birlikleri Osmanlıca kaynaklarda beraberce **پوتقالی و براباش قزاقلری** [Potkalı ve Barabaş Kazakları] olarak yazılmıştır. Bu terkip genel olarak Osmanlı toprağında Özi ve Turla nehirlerde yaşayan kazaklar için kullanılmıştır. Smirnov çevirisini yaptığı bir Osmanlıca belgede "*Butkalı ve Barabaş kazaklarının Kırım hanına elçi göndererek, Moskov çarının Kırım'ı işgal altına almayı ve bütün kazakları kendisinin reayası yapmayı başlıca hedefi olduğunu ve gelecek sene Tatarlarla beraber askerî işbirliği içinde Ruslara karşı savaşmayı tavsiye ettiğini*"¹³ belirtmiştir. "Barabaş" terimi XVIII. yüzyılı sonuna kadar kullanılmıştır. Bu dönemden sonra Osmanlı toprağında yaşayan bütün Ukrayna kazaklarına "Potkalı" genel ismi verilmiş ve bunlar resmi belgelerde bu isimle kaydedilmişlerdir.

4. **قرداش قزاقلری** [Kardaş/Kardeş kazakları]: Ukrayna'da Özi nehrinin Sağ yakasındaki Hetman kazaklarını belirtir. Petro Doroşenko ve Yuriy Hmelniçkiy hetmanları döneminde (1665-1681) Sağ yakasında Hetmanlık Osmanlı İmparatorluğu ile yoğun ve dostça bir ilişki içindeydi, dolayısıyla resmi belgeler bu kazaklar için "Kardeş" veya "sadık"¹⁴ terimini kullanmışlardı. Aynı terim Kamanıçe eyaletinde Osmanlı kuvvetleri arasında hizmet gören Ukraynalı kazaklar için de geçerlidir. Karlofça anlaşmasından (1699) sonra Osmanlı idaresi Kamanıçe'deki Kardeş kazakları Özi kıyısında Turla nehri kıyısındaki mahallere yerleştirmiş, böylece Kırım Hanlığı yönetimindeki bu yeni bölge ilerideki "Hanlık Ukrayna"sının temellerini teşkil etmiştir¹⁵. Hatta Evliya Çelebi kendi döneminde, Özi deltasında Kırım Hanlığı toprağında yaşayan kazakların "Kardeş" kazaklar olarak tanınmakta olduğuna işaret

etmektedir. Daha sonraki dönemlerde de Özi deltasındaki Kazakların kaldıkları yerler Osmanlı belgelerinde “Kardeş Ormanı” olarak tanımlanır.

Ukrayna Kazaklarının Osmanlı himayesine alınma girişimi

XVIII. yüzyılda Zaporog Kazakları kaderlerini belirleyen çok ağır sınavlardan geçti. Ordunun parçalamasından Zaporog Siç’in tamamen ortadan kaldırılmasına kadar (1775) uzayan bir dizi felaket yaşandı. Zaporog kazakları Bogdan Hmelınskiy’nin zaferlerini yaşatmaya çalışırken, Moskov Çarlığı idaresi altında kalmamak ve Ukrayna özgürlüğünü sağlamak ve koruyabilmek için başka hükümdarlardan yardım ve himaye aramak zorunda kaldı.

Ukrayna özgürlüğünü ayakta tutmaya teşebbüs giriştiğinde Koşoviy-ataman Konstantin Gordiyenko komutanlığında Zaporog Kazakları genel olarak Hetman İvan Mazepa’nın tarafını tutmuşlardır. Ancak Moskova’nın gücü karşısında varlıklarının devamını imkânsız görmekteydiler. Bu sebepten Ukrayna’nın geleceği açısından Poltava muharebesi önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Muharebenin en kızgın anında Moskova’nın entrikaları kazak komutanları arasında ayrışmalara yol açtı. Müttefik İsveç’in askerî stratejisindeki yanlışlıklar bu gelişmeye kuvvet verdi ve sonunda Zaporog kazaklarının birliği parçalandı. 28 Eylül 1709’daki Lesnaya’da meydana gelen muharebede İsveç yardım ordusunun başında bulunan general Levenhaupt Petro tarafından bozguna uğratılarak, kurtarabildiği ordu ağırlıkları ve asker döküntüleriyle birlikte Vorskla nehri üzerinde Özi nehri istikamette çekilmek zorunda kaldı. Hetman İvan Mazepa ve Koşoviy-ataman Kost Gordiyenko yanlarındaki sadık kazakları ile Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kaldılar. Rus kuvvetleri ise bunları takip etmekteydi. Böylece Ruslar da Osmanlı topraklarına girmiş oldular.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki bir mektup bu gelişmeye işaret etmektedir (Dok. № 3). Burada Rus askerleri tarafından Perevolocna kasabasının imha edilmesi ve Ukrayna-İsveç müşterek ordusuna mensup askerlerin takip edilmesi ve ayrıca Zaporog kazakların Özi nehrinin öte tarafına geçmeleri anlatılmaktadır: “*Kamış kazaklarının zabtlarında olup çar harâb eden Yeni Perevolosna nam palankaya ki Özi suyunun öte caniblere oldu... Moskov cezalları te’akub ederek gelüp ihâta eldileri İsaac kralı... ve Mazepa ve Preluka’nın başı polkovnik ve Kamış kazaklarının başı koşevoy ve sağır bellibaşlu iki yüzer mikdarı adamlarıyla... çar dahi ilgar ile yetişüp tabur üzerinde geldi...*”¹⁶

Perevolocna olayları hakkında verilen bilgi, Kazaklar tarihinin önde gelen isimlerinden olan Yavornitskiy’nin yazdıklarıyla örtüşmektedir: “*Moskovlar kasabaya istilâ etmişti, bin kişi hemen anında öldürülmüştü, insanların bir kısmı ambarlarda ve evlerde ateşe verilmişti... Rusların öfkesi o kadar büyüktü ki, bütün kadınları, çocukları ve ihtiyarları*

*öldürüldüler, nehir kıyısındaki bütün değirmenler, kasabadaki bütün evler, Özi nehri kıyısındaki Perevolocna iskelesinde bulunan bütün tekneler yakılmıştı*¹⁷.

Hülasa, Kost Gordiyenko komutanlığında قامش [Kamış] isimli Zaporog kazakları, Hetman kazakları ve diğer kayıtlı kazaklar ile beraber İsveç kralı XII. Karl Türk tarafına geçmiş olmakla beraber Moskovluların muhasarası altında kalmışlardı. XII. Karl'ın ve İvan Mazepa'nın yakalanması veya öldürülmeleri için ödül konulmuştur. Slovakya'ya kaçmış olan Polonya Kralı نال قران [Nalkıran] II. August'un takibi için gönderilen kuvvetlerden ötürü çembere alınan İsveç-Kazak güçlerinin durumu daha da kötüleşmişti. Bu sıkışık durumda Özi'nin sağ yakasını çok iyi bilen Kazaklar vasıtasıyla Özi (Oçakov)-kalesi muhafızına haber gönderilir. Böylece İvan Mazepa ve XII. Karl Özi-kalesi muhafızı Abdurrahman Paşa idaresindeki topraklara intikal ederler¹⁸. Birkaç gün sonra, Bender seraskerinden sığınanların kale civarında yerleşmelerine dair olumlu cevap gelir ve gelenler için gerekli ihtiyaç maddeleri temin edilir. *“İsveç Kralı, Özi kalesini geçtikten sonra, Bender'e kadar yola devam eder ve orada Kazakların Hetmanı Mazepa ve diğer polkovniklerle beraber mekân tutar*¹⁹.

Bender'de İsveç Kralı ile Hetmanın karşılaşma hazırlıklarına bizzat Özi valisi Yusuf Paşa²⁰ nezaret etmiştir. Bunların karşılaşma töreni hakkında F. Lagus'un kayıtları şöyledir: *“Kral Bender'e gidince, serasker pek çok süvari ve piyade ile yolu ortasında onu karşıladı. Sultanın fermanı ilân edip, Karl'ı bu arada hazırlanmış olan ikametgâha kadar refakat etmek üzere davet etti*²¹.

Sultanın fermanına göre, misafirler için Bender kalesi yanında bulunan Varniçe köyünde han-kampı yapılmıştır. Bu konudaki çeşitli bilgilere göre İsveç ordu döküntüleri ve subaylar ile yaklaşık on dört bin askerin yerleştirilmesi icap etmiş²². Aynı zamanda Hetmanın ve Zaporog kazaklarından iki bin süvari ve beş bin piyade ayrı bir kampta yerleştirilmiştir²³. Çok sayıda asker ve yüksek rütbeli şahsiyetlerin ağırlandırmalarının, Bender hazinesini aşan ağır külfet oluşturacağını Yusuf Paşa anlamış bulunuyordu. Bu sebepten İsveç kralının, Mazepa Hetmanın ve maiyette bulunan diğerlerinin masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanması için Sultana acilen ricada bulunmuştu.

1695'da aslen Çerkes olan Yusuf Paşa, yeniçeri ağalığında bulunmuş, 1698'da vezir statüsü²⁵ kazanmış ve 1700'da Özi eyaleti valisi olarak Bender'e yerleşmiştir²⁴. Eyalet merkezi olan Bender'de kadı, defterdar ve bir dizi yönetimler, mukataa voyvodaları bulunmaktaydı. Osmanlı ordusunun kuzey serhatlerindeki harekât kuvvetlerine Bender seraskeri veya sancakbeyi komutanlık etmekteydi.

Kuzey-Batı Karadeniz bölgesinde en muhkem yerlerinden biri olan Bender kalesinde Hetman Mazepa ve kazakları sığınak bulunmuştu. Kalenin varoşundaki yerleşkesinde Hetman Mazepa'nın kısa sürecek olan Osmanlı misafirligi böylece başladı. Varniçe yerleşkesinde kazaklar iki grup halinde yerleştirilmiştir. Burada, Zaporog kazakları ve

Hetmanın kazaklarının Koşeviy Hordiyenko komutanlığında birleşik bir güç olarak Osmanlı yönetiminde hazır tutulmalarına müşterek toplanan bir kazak meclisinde karar verilmiş bulunuyordu.

Sadık-Paşa'nın (Mihail Çaykovski) şahsi arşivinde bulunmuş ve Zastirets tarafından 1914'de yayımlanmış bir belgede, İvan Mazepa ve ona katılanlar ve bunların özellikle Bender'deki yaşamları tasvir edilmiştir: “*Dokuz kişiydik, Mazepa (Ukrayna Hetmanı), Konstantin Gorodinskıy/Hordiyenko (Koşeviy ataman), Filip Orlik (Kazakların Başyazıcısı), Gorlenko – (Priluki alayının albayı), Voynarovskıy (atamanın yüzbaşısı), Kiselevskıy (Ukraynalı teğmen), Çayka (Platnerivskıy kureninin atamanı), Bezrukavıy (Koşeviy ataman yazıcısı) ve ben Damian Şçerbına (Koşeviy ataman teğmeni). Hepimiz bir tâbiyet belgesi (pacta conventa) imzaladık. Bu belgeyle Sultan Ahmet hazretleri taraflarına müracaat ederek, Zaporog bölgesi ve bütün Ukrayna'yı onun iradesine teslim etmekte olduğumuzu ifade ettik (1710). Sultan, Kazakları kendi ordusu olarak gördü, onlara Prut nehri ve Karadeniz arasında toprağı bağışladı ve balık avlamak izin verdi, 40 kureni için erzak, silah, mühimmat, kıyafet ve maaş verilmesini irade etti*”²⁶.

Ukraynalı ve yabancı tarihçiler tarafından Mazepa hakkında çok sayıda araştırmalar yapılmıştır. Öte yandan, Mazepa ve Koşeviy'nin Bender'de kalışına oradaki kazakların sayısına, ikamet sürelerine ve diğer meselelere dair bilgiler çok daha ayrıntılar içermek üzere ancak Osmanlı arşiv belgelerinde bulunur. Özellikle Bender'de Mazepa ile kazakların yaşamları hakkında arşivde yer alan bazı defterler önemli açıklamalar içerir. Bunların ikameti Bender ve Akkerman sancaklarına çok ağır masraflar getirdiğinden, buna dair kayıtlar Başmuhasebede tutulmuştur. İlmühaberlere ve bunların kayıtlarına ve hesapların tesviyesine işaret eden defterler yapılan harcamaları gözler önüne sermektedir: “*Bender'de bulunan İsveç kralı ile Mazepa Hatmanı'na Özü Valisi Yusuf Paşa marifeti ile verilen 69 günlük tayinat esmanının varit olan defterde muharrer olduğu veçhile edası hakkında arz*” (Dok. № 4)²⁷.

Yusuf paşa imzalı ve mühürlü günlük erzak harcamalarını içeren masraf defterleri İsveç kralına, Mazepa hetmanına ve Potkalı koşevoyına olmak üzere üç kısımda tertip edilmiştir. Deftere ayrıca daha önce zikredilen grupların yerleşkelerine verilmiş çadırlar hakkında da bir kayıt ilave edilmiş. Sadrazam telhisi ile (Dok. № 5) ve Başdefterdarlık hesaplama göre Bender'deki mültecileri için yapılan masrafların devlet hazinesi tarafından edası padişah onayını gerektirmekteydi.

Yusuf paşadan gönderilmiş defterde ve sadrazam telhisinde asker topluluklarının başında bulunanlar çok açık şekilde yazılmıştır: ایسوج قرال [İsveç kralı]; مزه پا خطمان [Mazepa hetman]; پوتقالو قوشویسی [Potkallu koşeviyisi]. Defterde “hetman” ve “koşevoy” gibi unvanlardaki farklılıklar isabetle gösterilir. Defterin başlangıç tarihi Hicri 10 Cemaziyülahır 1121 yılıdır. (eski stil: 7 Ağustos 1709, yeni stil: 17 Ağustos 1709). Bender'de yerleşimin

başlangıcı hakkında, Lüteryen mezhebi tarafından XII. Karl'a gönderilmiş bir elçi olan Daniel Krman tarafından tutulan kayıtlarda şöyle denilmektedir: “*Karl, Dnister nehrini kendi ordusuyla geçtikten sonra, hemen varoş yakınlarında kampa yerleştirildi. İsveç takvimine göre 6 Ağustos'ta veya bizim takvime göre 16 Ağustos'ta*²⁸, Tövbe ve istiğfar gününü kutladı”²⁹.

Toplam olarak, İsveç kralı ve Potkalı koşeviyı için 20 Şaban 1121 (25 Ekim 1709) tarihine kadar 69 günlük tayinat verilmiştir, fakat Mazepa hetmanına sadece 27 Receb 1121 (22 Eylül 1709) tarihine kadar 47 günlük tayinat tahsis edilmiştir. Mazepa'ya verilen tayihatın 47 gün nihayetinde kesilmesi başka bir konuyu da gündeme getirmiştir. Birçok kaynaklarda 22 Eylül 1709 (eski stil) İvan Mazepa'nın vefatı günü olarak gösterilir. Ona 2 Ekim 1709'te³⁰ (eski stil) Filip Orlik halef olur. Bu konudaki hesaplamalar defterdeki tarih kaydının (27 Receb 1121) İvan Mazepa'nın vefatı günü olarak kabul edilmesi gerektiği sonucunu verir.

25 Ekim 1709'dan³¹ 30 Nisan 1710'a³² kadar Bender'de İsveç ordusuna ve Kazaklara ilk deftere kıyasla tayinat ve ihtiyaç maddelerin teminine devam edilmiştir. Mazepa'nın ölümünden sonraki defterlerde bu sebepten ötürü sadece İsveç kralı grubuna ve Potkalı kazakları Koşeviyına olmak üzere iki kısımdan oluşan listelere yer verilmiştir. Koşeviy kazaklarına ve hetmanın kazaklarına yapılan harcamalar bu defterde birleşik olarak gösterilmiştir.

Burada Mazepa hakkında burada dile getirilen şeyler Osmanlıca kaynaklarından öğrendiklerimizin sadece küçük bir parçasıdır. Mazepa üzerinde çalışmış olan Zastrets 1914 yılında Sadık paşanın evrakını incelerken Osmanlı arşivde Mazepa konusunda daha tatminkâr bilgilere ulaşılacağına dikkat çekmiştir. Örnek olarak bir yazısında Fransızcaya çevirmiş olan şu parçayı gösteriyor: “*Eski-Ukraynaca dilinden çevrilmiş (traduction du Ruthenien) bir kararname. Bunun orijinal nüshası Babıali arşivinde bulunmaktadır. Tercüme kopyası Gladkiy isimli biri tarafından yapılmış olup, Sadık paşanın kendisine tâbi kazaklarla Rusya uyruğuna geçtiği 1828 yılında verilmiş olmalıdır*”³³.

Dnipro (Özi) nehri deltasında kazak ordusunun konaklaması

Bender'de İsveç kralı ve Kazak ordusunun kalışı belirtildiği üzere vilayet idaresine ağır bir maddî külfet getirmiştir. Sultan ve yeni hetmanı Filip Orlik arasında yapılan anlaşmaya göre bütün kazak birliklerinin yeni mevzilere yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Birleşip ordu *پوتقالی و براباش قزاقلری* [Potkalı ve Barabaş kazakları] ismiyle Özi nehrinin delta bölgesindeki aşına oldukları yerlere gönderilmiştir. Özellikle nehrin Karadeniz'e kadar uzanan sol yakası eskiden beri kazaklarca çok iyi bilinen bir toprak parçasıydı.

Hetman Bogdan Hmelniçkiy Kırım Hanı ile beraber Polonya'ya karşı savaştığından beri Özi nehrinin aşağı ovaları kazak gruplarına kışlak olarak tahsis edilmiş bulunuyordu.

Hetman Petro Doroşenko döneminde Kırım hanlığı tarafından kazaklara dostluk gösterilmiş ve devamlı olarak Oleşki kasabası ve Kardaşın kasabasının yeniden kurulmak tavsiye edilmişti. Yavornitskiy'nın araştırmaları göre, 1710 yılında Zaporog kazakları ve hetmana sadık kalacaklarını yeminle teyid etmiş olan kayıtlı kazaklar çoğunlukta Oleşki mevziine ve Kardaşın gölü kıyılarına göç etmişlerdir³⁴.

Arkeolojik kazılar ve topografik araştırmaları da yeni "Oleşki Siç" mevkiini Özi'nin sol yakasında bulunan Oleşki veya Kardaşın bölgesine yerleştirmektedir. Bunlar 1709 yılında Petro tarafından Çortomlık Siç'i yıkıldıktan sonra Özi nehrinin aşağı kısmına geçerler. 1711 yılından itibaren Kardaşın gölü etrafında yeni kazak köyleri ve kasabaları meydana gelir. Zaporog kazağı Lukyan Vasıliv 1712 yılında Kardaşın hakkında şöyle der: "*şimdi bu mevkilerde olanlara Ukrayna şehirlerden çok sayıda eşlerle ve çocuklarla adamları gidiyor, onlar vergilerden ve haracdan kaçıyorlar*"³⁵.

Özi nehri ağızlarında kazakların geleneksel Siç varlığından kitlevî göçleri teşvik etmekteydi. Zaporog kazaklarının Bender'den geçmesi ve Özi'de yerleşmesi, Özi (Oçakov) muhafızının gönderilmiş olduğu resmi yazılarda dile getirilmiştir. (Dok. № 8)³⁶. Bu yazışmaları ihtiva eden dosyada Özi kadısı Ebubekir efendi tarafından Özi valisine, Akkerman kadısına ve defterdarına gönderilmiş hüccetler yer almaktadır.

Özi'deki bir kadı duruşmasına dair bir hüccette kazak topluluğu temsilcileri hakkında etraflı açıklamalar yapılmaktadır: "*Botkalı kazaklarının hetmanı olan Koşevi nâm hetman tarafından hetman Hireçko ve Petre ve İşkrenske ve Koşset ve Andriy Tolmaç nâm mesfûrlar...*". Hüccette sözü edilenler *hetman*, *Koşevi nâm hetman*, *tolmaç* olarak nitelendirilmektedir. Bilindiği gibi "*Tolmaç*" kelimesi hem Eski Ukraynada hem de Eski Türkçede "*tercüman*" anlamındadır. *حطمن* [hetman]³⁷ terimiyle XVIII. yüzyıl başında evraklarda askerlerin komutanı olarak karşılaşmak mümkündür, bu kelime hem Ukrayna'da olan hetmanları hem de Zaporog Siç'inde bulunan atamanlara işaret edebilmektedir. *قوشوی نام حطمن* [Koşeviy nâm hetman] teriminde "*hetman*" daha çok "*hotaman-ataman*" manasına geliyor, "*Koşeviy*" ise atamanın görevini göstermektedir. Hüccette *بوتقالی* [Butkalı] Kazakların temsilciler *پتره* [Petre] ve *آندری* [Andriy] isimleri çok açık bir şekilde Ukraynaca telaffuzlarıyla yazılmıştır. Fakat kadı tarafından Osmanlıcada yazılmış bazı isimler doğru okumak için ilave açıklama yapmak gerekmektedir:

هرچقو [H.r.ç.k.o.] – harfi harfine transkripte *Hireçko* veya *Hreçko* Lehçe ismi tutuyor, fakat Ukrayncada daha çok *Gritsko* denir ve bu kelimenin yazılışı Lehçe'ye yakın duruyor. Gordiyenko Koşeviy ataman Osmanlı sınırında Bug (Aksu) nehri, İngul ve İngulets nehirleri arasında bulunan kazaklar gruplarını bir ordu halinde birleştirmek için, "*Gritsko isimli asker yoldaşa beratları ilan etmek havale edilmiştir*"³⁸.

قوشست [K.o.ş.s.t.] – harflerinden oluşan en yakın isim *Kost*’ (Konstantin kısaltması) ismi oluyor. Kazak komutanlığı Koşeviy Gordiyenko’lar arasında Konstantin veya Kost ismini taşıyanlar vardır.

اشقرنسکه [İ.ş.k.r.n.s.k.i.] – isminin yazılması ve telaffuzu işinin Osmanlı yazar için zor olduğu açık. Kelime Ukraynaca olup Lehçe’ye dönüşürken *İskrenski*, *Şkirenski* veya *İskoronski* olarak okunmuş ve kaydedilmeye çalışılmış olmalıdır.

Hücceti göre Kazakların yerleşmesi Özi’de قرداشیم اورمانی نام محلده [Kardeşim ormanı nam mahalde] ve başmuhasebe kaydına göre Özi (Oçakiv veya Dnipro) canibinde قرداش اورماننده [Kardeş ormanında] bulunmaktadır. Yöresel Osmanlıca adı “Kardeş Ormanı” Ukraynaca ve Rusça kaynaklarda aynı anlamında kullanılmaktadır: “... *Türkler, Kızıkerman’dan üç gün yolunda uzaklaşıp, Kardaş-Urman mevkiinde durmuş ve 17 gün orada kalmış, ... Türkler Kardaş-Urman’dan sadece üç saat mesafede bozkırına çıkarken Dnipro (Özi) ağızlarından Kazakları saldırmıştır*”³⁹.

Kazakların mevkiinde devamlı kalma boyunca kasabanın ismi “Kardaşın” olarak tanımlanır: “*Zaporog Kazakları Kardaşın’dan geldi ve diğerleriyle beraber muhasarada bulunmuştur*”⁴⁰. Bu yer ismini Kazaklar daha İvan Sirko atamanı zamanında kullanmaktaymış: “*Sirko, Dnipro üzerinde Kardaşın’da Kiş’e [yerleşke] esirleri bırakıp, Bug nehrinde Türk köprüsüne ve hudut karakoluna hareket etmiş. Çehrın seferinden dönen Türklerin önünü kesmek istemiş*”⁴¹.

Başmuhasebe kaydında (Dok. № 9) Kazakların miktarı 2000 süvari olarak belirtilir. Aynı zamanda Kazaklara zahire ve un vermesi براباش خطمانی [Barabaş hetmanı] tarafından rica ile olunacaktır. Barabaş hetmanı genel olarak براباش قزاقلری [Barabaş kazakları] birliği başında olunur, fakat Bender’de yeni hetmanı seçim olduktan sonra, Filip Orlık bütün birleşmiş Kazakların gruplara başkomutan olarak olunmuş.

Kardaşın’da Kazakların devamlı kalma döneminde Özi muhafızı tarafından aynı surette daha birkaç hüccet yazılmıştır. Hüccetlerin muhtevası genel olarak yiyecek maddeleri sağlması gibi konular hakkında açıklamalar getirmektedir. Bazı hüccette kazakların komutanları daha geniş şekilde gösterilmektedir: “*Kardeş Ormanında olan Potkalı ve Barabaş kazakları taraflarından gelen Burkevski kureneninden İştəfan veled-i Nikipor ve Derevyanski kureneninden Tereşko nâm kazaklar meclis-i şer’-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîrde*” (Dok.№ 12)⁴⁵. Komutanların isimleri yanında belirtme sıfatları olarak kazak ocaklarının isimleri geçiyor:

بورقه وسقه کورنندن اشتفان [Burkevski Kureni’nden İştəfan],

درویانسقه کورنندن ترشقو [Derevyanski Kureni’nden Tereşko].

“kuren” veya “kureni” – askerlerin ocağı manasında kullanılmaktadır.

Kazakların birlikleri Osmanlı devleti yönetimi altında olmasından ötürü büyük miktarda erzak ve yem sağlaması Özi eyaletine havale edilmiş bulunuyordu. Bu tür ihtiyaç maddeleri genelde Akkerman, Bender, Özi kalelerindeki ve uzakta bulunan Kili ve İsakçı limanlardaki ambarlarından teslim edilmektedir. Resmî olarak Zaporog Kazakları Devlet Giray Han'ın bir yarlığıyla kırım toprağına davet edilmişti (**Dok. № 11**)⁴⁶. Bu sebepte Kazakların yerleşimde kontrol ve destekleme işleri Kırım Hanı tarafından yapılmaktaydı. Bu şartlar altında, araştırmalarda Osmanlı yönetiminde Kazakların yaşaması dönemi “*Kırım himaye usulü*”⁴² olarak belirtilmektedir. Kaplan Giray Han mektuplarda Zaporog kazaklarına hitap etmekte ve “*Siz bizde yahşi yaşadınız ve ekmek ve tuz yiyendiniz*”⁴³ derken bu hususu vurgulamaktaydı. Fakat o döneminin çağdaşı olan bir gözlemciye göre bu devamlılık arz eden bir uygulama olmamıştır: “*Kırım hâkimiyeti başladığı zamandan beri, onlara [Zaporog Kazaklarına] hem ekmek hem de para olarak maaş tayin olunmuştur, ancak bu uzun süreye olmamıştır; ve sonra, onlar tatarlardan bir şey almamışlar ve kendileri de tatarlara hiçbir harac verilmemişlerdir*”⁴⁴.

Kardaşın'da kazakların çok çoğaltmasına rağmen Osmanlı hazinesinden yapılan ilave harcamalar ve erzak akışı devam etmiştir. Bunlar sadece Akkerman, Bender ve Özi ambarlarından değil, çok daha uzaktan, Tuna nehrinde Kili ve İsakçı limanlardan sağlanmıştır (**Dok. № 13, 14**)⁴⁷. Dnipro (Özi) nehri ağızlarında kazakların genel miktarı en azından 2000 süvariden fazla bir artış göstermiştir. Tedricen Bender'den geçmiş kazaklarla dört bin kadar süvarileriyle bu sayı daha da artmıştır (**Dok. № 7**)⁴⁸. Besarabya'da yerleşmeleri öngörülmüş olması sebebiyle Bender civarında da üç bin süvari ve iki bin piyade kazak beklemekteydi. (**Dok. № 6, 10**)⁴⁹ Farklı kaynaklara göre, Bender'den ve Moskovalı kontrolünde Zaporog Siç'inden gelecek kazakların da intikaliyle Kardaşın'daki ordu sayısı, aileleri hariç, yedi veya on bine askerlere kadar çıkmıştı.

1711–1734 yıllarda Osmanlı-Kırım himaye usulü türkler ve tatarlar ile kazakların birbirlerini daha yakından tanımaları anlamında çok önemli neticeler verdi, aynı zamanda Ruslar hakkındaki mevcut olumsuz değerlendirmelere yoğunluk kattı. Osmanlı-Kırım Serhat'ında bulunan kazaklar “*Kırım himayesindeyken, iki Siç'te de kendi evleri bulunuyordu. Bunlar Kamenka ve Oleşki'deki Siç'lerdi. Pekçokları ise Oçakov civarındaki bozkırda, Perevolocna'dan Bug nehrine kadar, çiftliklerde ve kışlaklarda yaşamaktaydı. Kazaklar bu bozkırdaki bütün çiftliklerde balık ve yaban hayvanları avlanmak imkânı buluyorlardı. Fakat Kırım tarafında onların çiftlikler ve kışlaklar yoktu ve balık avlayamıyorlardı, sadece yaban hayvanları avlaya hakları varmış*”⁵⁰.

Osmanlı-Kırım himayesi altında kazakların Kardaşın'da kalması 1734–35 yıllara kadar devam etti. Kaplan Giray Han'a yazılan son mektuplardan birisinde kazaklar “*Dnipro ağızlarına ve Oleşki'ye ve Kardaşın'a*” geri dönmeği reddedip, “*taşra çıkmak ve bir Kiş*

oluşturmak” kararı verdiklerini ifade etmekteydiler⁵¹. 1740 yılında Moskovalılar tarafından Özi kıyısında “*Turla nehri bölgesinde bulunan Zaporog kazaklarına gönderilmiş bir talimatta, bütün kazakların devletine ve vazifelerine bağlılık yemini edip eski Siç bölgesine dönmeleri irade edilmekteydi*”⁵².

Kardaşın’dan Zaporog ordusuna geri dönmüş kazaklar, artık Rusların etkisi altında bulunurken (1734–1775), “*Kırım himayesi*” dönemi daha uzun zamanlar özlem ile hatırlanmaya devam etti ve bu dönem “*Kırım efsanesi*” olarak nakledilen hikâyelerle dillerde yaşadı: “*1740 yılında toprakların sınırlanması zamanına kadar Kırım ve Zaporog bölgesi arasında hiçbir hudut yoktu*” ve “*Özi bozkırlarında Zaporog kazakları kendi yulkılarını serbestçe otlamakta ve Deligöl, Berezen ve Kodıma nehirlerde balık avlamaktaydı*”; tarzındaki beyanlar, özlemle hatırlanan o zamanları tasvir eden söylemlerden oldu. Bu sözlerle kazaklar “bütün ekonomik imkanlardan”⁵³ olarak istifade edilmesi herkes için mümkün olduğu bir dönemi yâdetmekteydiler.

Bu tür yaklaşımlar sonucunda Kazaklar tedricen devamlı yaşamak için “*Oçakiv (Özi) canibine*” geçerler ve XVIII. yüzyıl ortasına kadar büyük ölçüde orada kalırlar. Osmanlı hükümeti Kazakların Oleşki-Kardaşın’dan Zaporog bölgesine geçmelerine müsaait davranırken, daha ziyade Hristiyan asker gruplara ihtiyatla yaklaşmıştır. Aynı zamanda kazakların Özi bölgesinde serbestçe ekonomik faaliyetlerde bulunmalarına engel olmamıştır. Öte yandan Osmanlı topraklarında kazakların bu şekilde serbestçe faaliyet göstermeleri Rusya’yı huzursuz etmekteydi. İlerideki Balkanlara doğru sarkma planları önünde Ukraynalı kazakları ciddi bir engel olarak görmekteydi. Bu sebepten ötürü Turla-Aksu nehirler arasında yaşayan Kazaklar, Özi vilayeti idaresi ve İstanbul’daki Rus elçisi tarafından yakından takip ediliyordu.

Serhaddeki kazaklar sebebiyle oluşan Osmanlı – Rus gerginliği

1774–1787 yıllar savaşlar arasında geçen iki savaş arası döneminde Osmanlı toprağında kazakların konaklaması Rusya ile ilişkileri gerginleşmiştir. Bu durum özellikle Zaporog Siç’in Rus ordusu tarafından yıkılmasından sonra (1775) daha da artarak devam etmiştir. Kazaklar, Perevolocna’da Moskovlular tarafından yapılmış tenkil olaylarına maruz kaldıktan ve Zaporog Siç’inin imha edilmesine şahit olduktan sonra, çoğunlukta Osmanlı mülkiyetindeki topraklara geçtiler. “*1775 yılında Zaporog’dan [Özi kıyısına] göç bütün yollar kullanılarak gerçekleşmiş, Özi ve Aksu nehirleri geçilerek, Kocaman (Kuçman) karayolu Berezan, Deligöl, Kodıma ve Kuçurgan nehirler kadar gelinmiştir*”⁵⁴.

Öte yandan Kırım hanı da baştan beri kazakların askerî gücünden istifade etmekte, hatta bu gücü Osmanlı devleti nezdindeki durumunu tahkim etmek üzere kullanmak istemiştir. Kazaklara “*Kırım himaye usulü*” hatırlatılarak seymen olarak hanın hassa kuvvetlerine

katılmak için davet edilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Hanlık Ukrayna'sı başında hanın adamı “*Dubosarı'nın hetmanı Yakup Ağa*” vazifelendirilir. Yakup Ağa'ya çağrıda bulunarak, şu talimatı verdi: “*Balta kasabasına ve başka yerlere ulaklar göndermeyi gerekli görüyorum, Tatarlardan ve Hristiyanlardan piyade olarak isteyenlerden beş bin kadar neferi orduya katılmaya çağırmak gerekiyor*”⁵⁵. Kırım'daki bu tür faaliyetler Osmanlı hükümetinin kazaklar sorununa daha kararlı önlemlerle yaklaşmasına yol açmış, bu da en ziyade Rus hükümetinin telâşlanmasına yol açan bir gelişme olmuştur.

Rus idaresi Zaporog kazaklarının geri dönmelerini sağlamak ve bunları tekrar idaresi altına sokmak amacıyla defalarca af ilânı etmiştir. Rus uyruğuna geçmek isteyenlere iktisadi ve hukuku imtiyazlar vermeği taahhüt etmiştir. Bu tür ilânlar sebebiyle 1776 yılında Özi kırındaki Zaporog kazaklarına gönderilen Grigoriy Krivetskiy'i ve Semen Kislitskiy'i vasıtasıyla Knez Prozorovskiye teslim edilmiş olduğu ilgili raporlarda dile getirilmektedir: “*Knez hazretleri [Prozorovskiye], Zaporog ordusunun neferlerini vatana ve kendi eski evlerine dönmeleri için Özi kırında yaşadıkları yerlere bizi gönderdi. Böylece biz onların yaşadıkları ve işledikleri yerler olan Özi şehrine, Özi deltasına, Berezan ve Deligöl nehirlerine gittik. Onlar geçen ilkbaharda kazak İgnatura'ı polkovnik olarak seçmişlerdi. Fakat sözü edilen polkovnik yerinde değildi. Yahudilere veresiye olarak satılan balıkların bedeli olan üç yüz ruble tutan parasını tahsil için Boğdan'a gitmişti. Biz Deligöl yerine geldiğimiz zaman bütün kazakları çağırıp Knez hazretlerinin bildirisini ilânı ettik ve ne var ne yok hepsini geride bırakmak ve Rusya'ya dönmelerini için onları tebliğ ettik. İçlerinden çok kişi dönmeği kabul etmişti, ancak kesin karar verilmeden önce İgnatura'nın Boğdan'dan avdetini bekleyip daha sonra yola çıkmayı vadedmişlerdir*”⁵⁶.

Bununla beraber Zaporog kazaklarının Rusya topraklarına dönmesi umutları gerçekleşme imkânı bulmadı. Öte yandan Rusya sınırı içinde kalmış kazakların yurt dışına çıkmalarının yasaklanması ise olumsuz bir etki icra etmiştir. Osmanlı devleti Rusya'nın telâşa kapıldığına gördüğünde, kazaklardan asker bir güç olarak istifade ve onları bu yönde örgütlemeye girişmiştir. Rusya casuslarının getirdikleri haberlere göre, sultan tarafından kazaklar Osmanlı tabiiyetine girmiş olarak kabul edilmiştir. İstanbul'da Rus elçisi Stahiyev⁵⁷ tarafından dile getirilen şikâyetlere göre, “*Türkler hem dindaşlarını hem de Hristiyan kazakları (yani Zaporog kazaklarını) tâbiyetlerine kabul etmişlerdir*”⁵⁸. Osmanlı hükümeti Kazakları kullanırken bu şekilde Kırım meselesi hakkında Rusya'ya baskı icra edebileceğini hesaplamaktadır⁵⁹.

Stahiyev'in en önde gelen vazifesi Küçük Kaynarca anlaşmasının (1774) kararlarının tam olarak uygulanmasıydı. 1779 yılında Stahiyev tarafından diplomatik ilişkileri kesilmesinden ve bütün Rus diplomatik misyonunun İstanbul'u terk etmesinden ötürü Osmanlı hükümeti Kırım'a askerî yardımda bulunmama kararı almak zorunda kalmıştır.

İlişkilerde ağırlıklı yer tutan Kazakların ve sınırlardaki olayların bir sonucu olarak meydana gelen kriz Aynalıkavak Antlaşması'nın (Tenkîhnâmesi) imzalanmasıyla neticelendi (21 Mart 1779). Böylece antlaşmasının anlaşmazlık konusu olan maddeleri diğer hususlar yanında özellikle Ukrayna ve kazaklar hakkında açıklamalar getirmekteydi.

Osmanlı devleti tarafından yapılan yeni taahhütlere gelince: 1) II. Yekaterina tarafından ilan edilen af doğrultusunda Zaporog kazaklarından isteyenlerin Osmanlı toprağından çıkıp gitmeleri. 2) Bağışlanmaya kabul etmeyenlerin Tuna'nın sağ yakasına göçürülmesi. Kırım Hanı'nın Rusya baskısı ile Turla, Aksu, Polonya sınırı ve Karadeniz sahili arasında toprağından vazgeçmemesi ve Özi kazasında bulunan eski köyleri hariç, Özi kırımın boş arazi olarak bırakılacaktı⁶⁰. Böylece Stahiyev'in Kırım'ın Rusya'ya bağlaması için diplomatik hazırlıklara girişmesi için gereken şartlar oluşmuş bulunuyordu.

Osmanlı devleti Kırım'ı kaybettiği zaman (1783) Turla ve Aksu nehirleri arasındaki bölgeyi kendi hâkimiyetinde tutmak için gereken her şeyi yapmaya çalıştı. Ancak yeni bir savaştan kaçınmak için Küçük Kaynarca ve Aynalıkavak antlaşmalarının eksiksiz bir şekilde uygulanmasına da özen gösterdi. Kendi toprakları üzerindeki Zaporog kazakları ise genel olarak Özi idaresi tarafından yeni bir kazak ordusu oluşturulmak üzere organize edildi. Kazaklar 1777-1778 yıllarda sultana ve Fener patriğine resmî olarak bir heyet yollayarak, Osmanlı devletinin uyrukluğı altına girmek ve yeni bir Siç kurmak için toprak tahsisi ricasında bulundular⁶¹.

İstanbul'da Rus elçisinin protestolarına bakılmayarak Ağustos 1778'da kazak topluğı sultan tarafından resmen Osmanlı uyrukluğına alınmasına karar verildi. Aynı senenin Eylül ayında Stahiyev'e Polkovnik Repninskiy'den gönderilmiş bir raporda, Osmanlı hükümetinin altındaki kazakları bir yerde toplamakta olduğu ve Dnister (Turla) nehri sahilinde Koşeviy komutanlığında yeni bir Siç kurulduğu ihbar edilmekteydi: "*Sultandan gelmiş fermana göre Ağustos 26 gününde Özi kalesinde olan Zaporog kazakları yemin ettirildi ve kazaklar Savaş zamanında düşmanlara karşı bütün güçleriyle karşı koyacaklarına dair yemini bastılar. Bu merasim esnasında hazır bulunan Zaporog kazaklarından 100 neferden fazla yoktur. Diğerleri uzaktan gelmedikleri için buldukları yerde yemin ettirilecektir*".

"Özi kalesi ve civarında olan Rusya'dan kaçmış Zaporog kazaklardan bilinmeyen bir şahsiyet olan kazak İgnatiy sultan tarafından koşeviy olarak tayin edildi. Ona tuğ verilip Siç kurmak için Bender ve Akkerman arasında Turla nehri sol yakasında yer tayin edildi. Eğer bu yeni koşeviy kumandası altında 30.000 nefere kadar asker toplayacak olursa, kendisine ikinci bir tuğ verileceği sultan tarafından vaad edilmiştir. Bu durumda kendisi İki tuğlu paşa gibi unvanı ve maaşı olacaktır. Onun için 30 Ağustosta Özi kalesinin meydanında ve paşa sarayında kazakları toplayıp Özi paşası, diğer idarecileri ve Eflaklı papaz huzurunda koseviy ve sair kazaklar yemin ettirilirdi. Geçmiş savaşlarda nasıl Rusya'ya hizmet etmişler ise, şimdi

*de aynı şekilde Osmanlı devletine sadakatle hizmet edeceklerdi. Zaporog kazaklarının hepsi birden sadakat ve hizmete söz vererek yeminlerini bastılar*⁶².

Zikredilmiş kaynaklara göre bir tuğlu paşa unvanı verilmiş olmasından ötürü kazakların ordusu 15.000 kişi fazla imiş. Bu bir tuğlu paşa veya koşeviy olarak önce Poltava küreni atamanı olan polkovnik Gnat (Kara-gnat veya Gnat Natura⁶³) isimli adam tayin edilmiştir. Yeni kazak ordusu kurulması için sultan tarafından ferman gönderilmiş ve oluşumu takdis etmek üzere Fener patriği tarafından da mektuplar yazılmıştır: “*Patrik nâmesinde*⁶⁴ *Kazaklara Osmanlı devletine sadık olmayı öğütlemekteydi. Fener patriğinin mektubu ve Özi paşasına Bab-i Ali’den gönderilmiş ferman uyarınca Zaporog kazaklarının Özi canibinde yerleştirilmesine karar verilmiş olmakla beraber, bu henüz oluşum halindedir*”⁶⁵.

Rusya’nın Özi civarında kendi sınırlarına yakın mesafedeki bölgelerde kazakların yerleştirilmesine kesinlikle itiraz etmesinden ötürü, “*Özi canibinde olan bütün kazakların Turla nehrinin sol yakasındaki Kuçurgan mevkiindeki istedikleri yerlerde yerleşmek için toprak tahsis edilmesi Özi paşası tarafından taahhüt edilmiştir. Sultana bu durum hakkında haber verilip sekiz gün sonra ondan gelecek emri beklemeye başlamışlardır. Ferman gelinceye kadar kazaklara önce silah ve erzakı verilecekmış ve sonra da yerleşim yerine gönderileceklermiş*”⁶⁶. Bundan başka “*kazakların yerleşimi için Besarabya’da*⁶⁷ *bulunan Hocabey*⁶⁸, *Acidere*⁶⁹ *ve Yanık Hisar Palankası*⁷⁰ *verilecektir. Turla nehri tarafında bir yıkılmış kale onlara bırakılmıştır. Kazaklar bu kaleyi tamir edip, Özi kırında kendilerine tahsis edilen toprağı korumak için kullanacakmış*”⁷¹. Yanık Hisar Palankasından söz eden Meyer, Turla sahilindeki bu küçük hisarın, “*Türkler tarafından Osmanlı devletine gelmiş olan Zaporog kazaklarına*” verilmiş olduğunu belirtir⁷².

Savaşlar arası döneminde (1774–1787) Osmanlı vergi defterlere göre Turla nehrinin sol yakasında kazakların yerleşmiş oldukları beş köy vardır. Bunlar: Slabodziya, Yaske, Kazaklar Muafdır, Grika Kazak ve Cedid köyleridir. Bunlar içindeki “*iki köye yeni yerleşim olmasından ötürü henüz vergiye tâbi tutulmamış olduğu belirtilmişti.*” (Dok. № 28)⁷³. Bazı köy isimleri çok açık olarak kuruluşunda rol oynayan kazaklara işaret eder ve sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam eder. Mesela, “*Grika kazak*” köy ismi Rusya döneminde “*Kuçurgan mevkiinde kazak Grigoriy çiftliği*” olarak geçmekteydi.

Kazakların Aksu ve Deligol’dan Osmanlı toprağı içindeki Turla’ya ve daha sonra Tuna’ya göçmesi nehirler üzerinde yaşama şartlarından kaynaklanmıştır. Kazaklara silahlar ve erzakı verilmekte olup, kazak birliğinin (ordusu) toplanmasından önce bunlar, “*idareden bir şey almayarak ve bir hangi bir vergi ödemeyerek*” istediği şekilde yaşamışlardır. Genel olarak Rusya sınırı üzerinde nehirlerde balık avcılığı yapmışlar (Dok. № 26, 27)⁷⁴ ve Özi’de yamak olarak çalışarak hayatlarının idamesi için gereken parayı kazanmışlardır. Deligöl ve

Berezan nehirler kenarında yer alan üç köyde: *Giingin-Cosaghi, Bicuza ve Onichi* (Oniki) isimleriyle sâkindiler ve “*Osmanlı reayası ve yamaklar*”⁷⁵ olarak belirtmekteydiler.

Zaporog kazakları serhat bölgelerini çok iyi bildikleri için Rusya’ya karşı verilecek bir savaşta önemli bir faktör olmaktadır. Osmanlı devleti idaresinde ilave bir ordu olarak çıkıp, geçen savaşta kaybedilmiş toprakların geri alınmasında önemli katkıları olabileceği söz konusuymuş. Stahiyev bu tehlikeyi gördüğü için Ekim 1779’da Osmanlı hükümetine verilmiş özel protestoda açık bir şekilde işaret etmişti: “*Babiâli bölgedeki Rusya’dan kaçmış firarilere sahip çıkmakta ve çok sayılardaki kazaklara sahiplenerek, bunlardan Avrupa’nın örneği göre askerî birlikler teşkil ederek Polonya veya Avusturya’daki benzerleri gibi istifade etmek istemektedir*” ve bu şekilde büyük miktar kazakları saklayarak “*hususî(tikel) insanları olarak bırakmamak devam eder*”⁷⁶.

Gerçekten de kazaklar çoğunlukla garnizon işlerinde ve sınır müfrezesi birliklerde istihdam edilmekteydiler. “*1781 yılı Kasım sonunda Bender muhafızı paşaya ve yeniçeri Ağasına, Tombasar ve Besarabya voyvodalarına yazılmış*” genelgelerde yer alan şu ifadeler duruma açıklık getirir: “*Rus ulak (kuriye) asteğmen Petrov’a refakat eden Ali ve Mehmed isimli yeniçerilerle ile benim imparatorluk konağından çıkıp öğleden sonra Balta kasabasına geldi. Balta Voyvodası evine girerken Zaporog kazaklardan biri Rus ulağa vurarak ve bağırarak saldırdı. Balta’da hâlâ büyük miktarda Zaporog kazakları bulunmaktadır*”⁷⁷.

İstanbul’da Rusya büyükelçisi Bulgakov⁷⁸ işlere selefi Stahiyev’in bıraktığı yerden devam etti. En önde gelen vazifesi Rusya’nın Kırım’ı işgal etmesi şartlarını hazırlamak olduğundan, olumsuzlukları yumuşatmalıdır. Kırım’dan dikkati çıkartmak için Bulgakov Osmanlı hükümete baskı yaparak başka meselelerle işgali emek oldu. Bu amaç için Kazakların gündeme getirilmesi önem kazanıyordu. En başında Aksu nehri civarındaki kazakların ve sınır ihtilâfları hakkında Divan’a defalarca mektupları gönderdi. 1782 yılı ilkbaharında Bulgakov’un kazaklar sorusunda ve onların Rusya’ya dönmesi hakkındaki faaliyetsizlik tespit edilir. Bu arada ele aldığı konular arasında, Tombasar voyvodahğının idarecilerinden şikâyet ve “*Holta, Balta ve Tombasar kaymakamları ve Özi sâkinlerden Hüseyin Bayraktar ve Tokmakçı Bayraktar çapulcuları Ukraynalı Gaydamaklara sığınma vermiş olmaları ve bu yüzden Turla’dan Holta’ya kadar Rus ulakların (kuriye) geçmelerinin tehlikeli bir hale gelmiş olduğu*”⁷⁹ gibi meseleler vardır.

Osmanlı devleti Kırım’ı kaybettiğinden (1783) sonra kazakların Özi kıyı içerlerine göçürülmeleri ve Aksu bölgesinde yerleşmeleri hakkında meseleler güncelliğini korudu. Kazakların Turla ve Aksu nehirler arasında devamlı göçleri ve sık sık yeni yerlerde yerleşmeleri sebebiyle kalabalık gruplar halindeki kazaklar topluluğu çok zor bir duruma düştüler. Bundan dolayı erzakı istikrarlı doldurmak için Özi kıyı sınırlanmış bölgelerinde eşkiyalık ve yağmacılık yapmak zorunda kalıyorlardı. Turla’ya göç etmekten önce “*Özi*

kalesinden sonra Berezan'ın yakında yaşayan Zaporog kazakları Polonya köylerine akını yaparken, Kurtey kasabası ve onun yanında üç köyü talanlarıyla tamamen tüketmişlerdi”⁸⁰. Bu büyük ihtimalde zikredilmiş önce Berezan bölgesinden gelen kazak yamaklarının işleriymiş.

Stahiyev de daha önceleri Aksu nehrinin Rusya sahilde cereyan eden aynı olayları anlatmış bulunuyordu: “8 Ağustos 1778 yılında İngulets ırmağının Aksu nehrine kavuştuğu yerin öte tarafından Plavna Kosa mevkiine gelmiş olan Zaporog kazakları balık avı yerine saldırdılar. Balıkçı sâkinlerin ellerini bağlayıp İngulets ırmağı üzerindeki Rus askerlerinin miktarını öğrenmek için onlara vurarak sorguluyorlardı. Balıkçıları soyup eşkıyalık yaptıktan sonra Aksu nehrinden kendi taraflarına geri döndüler. Bu sebepten dolayı polkovnikten Özi valisine mektup yazıp sık sık eşkıyalık yapan kazakları çalmış oldukları mallarıyla yakalamaları ve iade etmeleri istendi. Vali tarafından gönderilen subay bunların yakalanmaları ve malların iadesi için bir takım hazırlayıp inzibati tedbirler alanıcağına söz verdi”⁸¹.

Kaynaklardan zikredilen bu bilgilere ilave olarak Bulgakov da Divan’a Aksu nehri sınırında olayları dile getiren yazılar takdim etmekte ve sorun hakkında önlemler alınmasını talep etmekteydi (**Dok. № 30**). Divan’a gelmiş Bulgakov’un resmî yazıları kendi aile armalı mührüyle mühürlüdür. Özi kalesi muhafızı olan vezire ve kadısına yazılan hükümdeki tarih “1200 yılının Muharrem ayında son on günü” olup, bu miladi 1785 senesi 24 Kasımdan 3 Aralığa kadarki bir zaman aralığına denk düşer. Bulgakov’un zikredilen yazısı tarihsiz olmakla beraber, metin içinde “geçen ayın 4 Şubatı” ifadesinden olayları anlatan mektup tarihinin Mart 1785 olduğu istidlal edilebilmektedir.

“Özi kalesi muhafızı vezire ve kadısına hüküm ki” metni içerik olarak, Stahiyev’in 1778 yılında kaleme aldığı yazısıyla örtüşmektedir: “Zaporog kazakları silahla İngul nehrine yakın mesafede Rusyalı Kabır isimli tüccar evini saldırdılar. Eşyaları alarak, 1000 ruble zarar verildiler. Ayrıca Rusyalı bir Yahudi’yi öldürdüler”⁸². Hüküm tarihi olan 1785 sonbaharında kazaklar artık Aksu nehri bölgesinden Turla nehri sol yakasına göç emiş bulunuyorlardı. Buna rağmen Bulgakov tekrar sınırdaki olayları dile getirmekte, defalarca protesto mektupları göndermekte ve Küçük Kaynarca ile Aynalıkavak anlaşmalarının koşullarına uyulmamakta olduğunu dile getirmekteydi.

Hükümde Rusya elçisine **بولحاقوو ختمنى** [Bulhakov hetmanı] olarak hitab edilmekte olması ilginçtir. XVIII. yüzyıl başında “hetman”⁸³ terimi Ukrayna devlet başkanı ve Zaporog Kazakların Siç’i Koşoviy Ataman için kullanılırdı. Sultan Divan’ında bu kelime “yönetim başı” veya “diplomatik misyonun başı” anlamındadır ve Bulgakov için “hetman” terimi bu yönde kullanılmıştır. Bulgakov armalı mühründe yalnızca “W” harfine benzeyen bir şekil bulunduğundan Bogdan Hmelnitstkiy hetmanı armasına çok benzetilmiştir⁸⁴. Bu arma

benzerliğinden ötürü İstanbul'da Bulgakov'a hetman olarak hitab edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlıca kaynaklarından aktardığımız yukarıdaki örnekleri ve Rusça kaynaklardan aldığımız alıntılar karşılaştırdığımızda, XVIII. yüzyıl ortasından beri süre gelen bütün Osmanlı-Rus ilişkilerinin genel görünüşüne dair açıklamalar yapmak olanak bulur. Stahiyev ve Bulgakov'un mektuplarında Osmanlı devleti Küçük Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşmalarının koşulları riayet etmemesi için sebepleri arayarak sitem etmektedir. Diplomatik mektuplaşmada kazak sorununun bir istismar konusu olduğu açıkça görülüyor. Kırım'ın işgali sebebiyle oluşan gerginliğin yumuşatılması için on sene önceki olaylara dayanılarak suçlamalarda bulunulduğu görülmektedir.

Osmanlı idaresi kazak sorununun Rusya tarafından abartılarak istismar edilmekte olduğunu gördüğünü, Bulgakov'un Mart 1785 yılında yazmış olduğu mektubuna dokuz ay sonra cevap vermiş olmasından da anlayabiliriz. Dokuz ay içinde oluşan vakaların abartılması ve sürekli istismar konusu yapılması Osmanlı-Rus ilişkilerini gergin tutma politikasının bir ürünü olduğu açıktır.

Sonuç olarak, önceki tek Zaporog kazaklar ordusu, XVIII. yüzyılında Osmanlı-Rusya serhaddinin iki tarafına yayılmış kazak toplulukları, her iki devletin siyasetinde kullandıkları birer araç, Osmanlı ve Çarlık hükümetlerinin siyaset pazarında harcadıkları "küçük para" durumuna düşmüş bulunuyordu.

¹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. V. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. — İstanbul, 2001. — S. 89.

² *Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел* / издал В. В. Вельяминов-Зернов. — СПб., 1864. — С. 932.

³ Смирнов В. Д. *Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII столетии*. — Одесса, 1889. — С. 21.

⁴ Радлов В. В. *Опыт словаря тюркских наречий*. Том IV, часть 2. — СПб., 1911. — С. 1284, 1676.

⁵ Севортян Э. В. *Этимологический словарь тюркских языков*. Т. 2. — М., 1978. — С. 201–202.

⁶ Pritsak O. İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648) // *İlmi Araştırmalar*. — İstanbul, 1999. — № 7. — S. 281.

⁷ BOA. Fon adı: "C.AS." Dosya № 20. Gömlek № 896 [1201 Ra 29].

⁸ BOA. Fon adı: "C.AS." Dosya № 172. Gömlek № 7501 [1242 N 29].

⁹ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх. ед. 178/43, телхис.

¹⁰ Бачинська О., Середа О. Османсько-турецькі документи про задунайське козацтво напередодні та під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. // *Чорноморська Минувшина: записки Відділу історії козацтва на Півдні України*. — Одеса, 2012. — Вип. 7. — С. 150–159.

¹¹ Чухліб Т. В. Зимовий похід 1683/1684 рр. українського козацтва проти османів до Причорноморського степу // *Надчорномор'я: студії з історії та археології (з IX ст. до н. е. по XIX ст. н. е.)*. — Київ, 2008. — Вип. 1. — С. 173; *Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących...* / przez J. J. Sękowskiego. T. I. — Warszawa, 1825. — S. 182.

¹² BOA. Fon adı: "C.MTZ." Dosya № 5. Gömlek № 227 [1255 Z 29].

¹³ Смирнов В. Д. *Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века*. — Санкт-Петербург, 1887. — С. 696.

- ¹⁴ Pritsak O. İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648) // *İlmî Araştırmalar*. — İstanbul, 1999. — № 7. — S. 282.
- ¹⁵ BOA. Fon adı: "IE.HR." Dosya № 8. Gömlek № 819 [1133 Ra 10-18 / 09-17.01.1721].
- ¹⁶ BOA. Fon adı: "IE.HR." Dosya № 15. Gömlek № 1458 [1121 C 14 / 22.07.1709].
- ¹⁷ Яворницький Д. І. *Історія запорозьких козаків*: у 3 т. Т. III. — Львів, 1992. — С. 281.
- ¹⁸ Kurat A. N. *İsveç kralı XII Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar*. — İstanbul: Ekler I, 1948. — С. 42.
- ¹⁹ Costin N. *Letopiseşul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711* // *Opere* / ed. Junimea. — Iași, 1976. — P. 207.
- ²⁰ Güler. M. 1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması // *Sosyal Bilimler Dergisi*. — Aralık 2007. — Cilt: IX, Sayı: 2. — S.103.
- ²¹ Лагус Ф. Карл XII в Южной России // *ЗООИД*. — 1853. — Т. 3. — С. 325.
- ²² Kurat A. N. *İsveç kralı XII Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*. — İstanbul, 1948. — С. 93.
- ²³ BOA. Fon adı: "AE.SAMD.III." Dosya № 66. Gömlek № 6667 [13 Za 1123 / 23.12.1711]; Bertil Häggman. *Poltava'nın neticesi: Rusya'ya yenmeye yönelik İsveç-Ukrayna-Osmanlı-Kırım tatar stratejileri, 1709-1714 (The Sequel to Poltava — Swedish-Ukrainian-Turkish-Crimean Khanate Strategy 1709-1714)* // *Emel (Crimean Tartar Journal)*. — Ankara, Turkey. — 1997. — May - July. — P. 10-16.
- ²⁴ Середа А. *Силистренско-Очаковскіяят еялет през XVIII — нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. — София, 2009. — С. 65-71.
- ²⁵ Süreyya Mehmed. *Sicill-i Osmâni Yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (Yay. Orhan Hülagu vd.) cilt. VI/2. — İstanbul, 1998. — S. 266.
- ²⁶ Застирець Ів. Мазепинці в Туреччині. З паперів Садик-паші (Чайковського) // *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*. — 1914. — Кн. 2. — С. 68-69.
- ²⁷ BOA. Fon adı: "C.HR". Dosya № 143. Gömlek № 7109 [1121 N 03 / 06.11.1709].
- ²⁸ Даниел Крман був лютеранином з Австрії, де перехід на григоріанський календар відбувся ще у 1584 році, а Швеція долучилася до нового літочислення з 1753 року.
- ²⁹ Крман Д. *Подорожній щоденник (Iterarium 1708-1709)*. — Київ, 1999. — С. 124.
- ³⁰ Борщак І. *Мазепа, Орлик, Войнаровський*. Історичні есе. — Львів: Червона калина, 1991. — 256 с.
- ³¹ BOA. Fon adı: "C.HR". Dosya № 32. Gömlek № 1584 [1121 L 01 / 01.01.1710].
- ³² BOA. Fon adı: "D.BŞM". Defter № 01164 [1122 Ra 30 / 30.04.1710].
- ³³ Застирець Ів. Мазепинці в Туреччині. З паперів Садик-паші (Чайковського) // *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*. — 1914. — Кн. 2. — С. 72.
- ³⁴ Яворницький Д. І. *Історія запорозьких козаків*: у 3 т. Т. III. — Львів, 1992. — С. 300.
- ³⁵ Мільчев В. Військо Запорозьке Низове під кримською протекцією // *Історія українського козацтва*: нариси: у 2 т. / ред. кол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. — К., 2006. — Т. 1. — С. 589-590.
- ³⁶ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх. ед. 178 / 43.
- ³⁷ Pritsak O. İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648) // *İlmî Araştırmalar*. — İstanbul, 1999. — № 7. — S. 282-283.
- ³⁸ Яворницький Д. І. *Історія Запорізьких козаків*. Т. III. — Львів, 1992. — С. 266.
- ³⁹ Яворницький Д. І. *Історія Запорізьких козаків*. Т. III. — Львів, 1992. — С. 40.
- ⁴⁰ Яворницький Д. І. *Історія Запорізьких козаків*. Т. III. — Львів, 1992. — С. 178.
- ⁴¹ Яворницький Д. І. *Історія Запорізьких козаків*. Т. II. — Львів, 1992. — С. 362.
- ⁴² Сапожников І. В. Запорожці в Очаківській області та Україні Ханській під час «кримської протекції»: 1711-1734 роки // *Південна Україна. XVIII-XIX століття*. — Запоріжжя, 2003. — Вип. 7. — С. 240-244.
- ⁴³ Скальковский А. К истории Запорожья // *Киевская старина*. — 1882. — № 7. — С. 179.
- ⁴⁴ [Мышецкий С.И.] *История о казаках запорожских, как оные издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся, сочиненная от инженерной команды*. Издана со списка, хранящегося в библиотеке князя Михаила Семеновича Воронцова, Одесским обществом истории и древностей. — Одесса, 1852. — С. 20-21.
- ⁴⁵ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Л. 2.
- ⁴⁶ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Л. 1.
- ⁴⁷ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Л. 3.
- ⁴⁸ BOA. Fon adı: "C.AS.", Dosya № 875, Gömlek № 37557 [27 Ş 1123 / 10.10.1711]
- ⁴⁹ BOA. Fon adı: "A.SAMD.III". Dosya № 30. Gömlek № 2850 [1123 Ş 9 / 22.09.1711]; BOA. Fon adı: "A.SAMD.III". Dosya № 66. Gömlek № 6667 [13.Za 1123 / 23.12.1711].
- ⁵⁰ [Мышецкий С.И.] *История о казаках запорожских...* — С. 70.
- ⁵² *Описание о Малой России и Украине с приложениями* / сочинение Станислава Зарульского, служившего в Российской армии капитаном. — М., 1847. — С. 22.
- ⁵³ Рябинин-Скляревский О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття // Малинова Г. Л., Сапожников И. В. // *А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии*. — О.; К., 2000. — С. 136-137.

- ⁵⁴ *Хаджибей — Одеса та Українське козацтво. (1415–1797 роки) // Серія збірок наукових статей, матеріалів та републікацій. Том III. — Одеса, 1999. — С. 54.*
- ⁵⁵ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. I: 1775 г. — С. 710–712.*
- ⁵⁶ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. I: 1775 г. — С. 216–217.*
- ⁵⁷ Олександр Стахіїв Стахіїв (5.08.1724–12.04.1794) — 23 листопада 1775 р. призначений «надзвичайним і повноважним міністром у Константинополі». Стахіїв був відізваний зі Стамбулу 21 січня 1781 р. і заміщений Я. І. Булгаковим.
- ⁵⁸ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 619.*
- ⁵⁹ Бачинська О. *Козацтво в “післякозацьку добу” українського історії (кінець XVIII–XIX ст.).* — Одеса, 2009. — С. 90.
- ⁶⁰ Osman Köse. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması: oluşumu-tahlili-tatbiki.* — Ankara, 2006. — S. 281–287.
- ⁶¹ Могульова С. М. Перші кроки Задунайського козацтва: про причини переходу запорожців до Туреччини // *Південна Україна XVIII–XIX ст.* — Запоріжжя, 1996. — № 2. — С. 111.
- ⁶² *ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 699–701.*
- ⁶³ Каюк С. М. *Задунайська Січ (1775–1828 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Каюк Світлана Миколаївна; Дніпропетровський держ. ун-т. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 85–87.*
- ⁶⁴ Тобто від Константинопольського Вселенського патріарха.
- ⁶⁵ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 842.*
- ⁶⁶ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 455.*
- ⁶⁷ У даному контексті Бессарабією названо землі навколо Дністровського лиману до Куяльницької протоки через одеську пересип — території, що входила до складу судово-адміністративного округу *kaza-i Akkerman*, зазначаючи таким чином, що назва «Бессарабія» окрім свого природного ареалу Дунай-Дністровського межиріччя мала також розповсюдження на частину Буго-Дністровського степу.
- ⁶⁸ Сучасне місто Одеса.
- ⁶⁹ Сучасне селище Овідіополь (Одеська обл.).
- ⁷⁰ Сучасне село Паланка (Молдова), яке мало османську назву Яник-Хісар Паланка.
- ⁷¹ *ПКР. — СПб., 1887. — Т. III: 1779–1780 гг. — С. 166.*
- ⁷² Мейер А. *Повествовательное, землемерное и естественное описание Очаковской земли, сообщенное в двух донесениях.* — СПб., 1794. — С. 20.
- ⁷³ ВОА. Fon adı: “D.BŞM.d.” Defter № 42650. Sayfa 3.
- ⁷⁴ ВОА. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 783. Gömlek № 31937 [11 Re 1192 / 09.04.1778].
- ⁷⁵ *ПКР. — СПб., 1887. — Т. III: 1779–1780 гг. — С. 286–287.*
- ⁷⁶ *ПКР. — СПб., 1887. — Т. III: 1779–1780 гг. — С. 419.*
- ⁷⁷ *ПКР. — СПб., 1889. — Т. IV: 1780–1782 гг. — С. 360–361.*
- ⁷⁸ Яків Іванович Булгаков (15.10.1743–7.07.1809) — у травні 1781 року призначений надзвичайним посланником і повноважним міністром у Константинополі. 7 листопада 1789 року залишив місію в Стамбулі.
- ⁷⁹ *ПКР. — СПб., 1889. — Т. IV: 1780–1782 гг. — С. 422.*
- ⁸⁰ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. I: 1775 г. — С. 631.*
- ⁸¹ *ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 700–701.*
- ⁸² ВОА. Fon adı: “C.HR.”. Dosya № 149. Gömlek № 7444 [21-30 M 1200 / 24.11–03.12.1785].
- ⁸³ Pritsak O. *İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648) // İlmî Araştırmalar.* — İstanbul, 1999. — № 7. — S. 282–283.
- ⁸⁴ Герб багатьох українських, польських і литовських шляхетських родів (за деякими оцінками близько 100) має означення як “Сирокомля”. Походить від гербу “Абданк”. Такий герб мали включно і роди Булгаків і Хмельницьких.

“ХАНСЬКА УКРАЇНА” чи “МУКАТАА ТОМБАСАР” (кінець XVII – XVIII ст.)

Ханська Україна – регіон Північно-Західного Причорномор’я, який у складі Османської держави має свій історичний розвиток з кінця XVII – протягом XVIII ст. Дослідження з історії Ханської України, як правило, характеризуються фрагментарністю та ситуативністю: по-перше, через невизначеність статусу регіону в адміністративно-територіальному управлінні як Османської держави, так і Кримського ханства; по-друге, через брак джерельної бази визначення регіону. Фундаментальні дослідження щодо Ханської України чи Придністровського регіону південної України провадяться у першій половині XX ст.¹ – період введення дефініції до історичної науки. Сучасні дослідження регіону відбуваються на основі переосмислення макро-регіональної історії України² та провінційно-прикордонних процесів в Османській державі³. З’ясування історичного розвитку регіону у такому контексті вимагає: по-перше визначити загальний стан військово-політичних взаємовідносин на прикордонних територіях, що стало основою до формування Ханської України; по-друге, дослідити економічні підґрунтя функціонування податково-прибуткового округу з християнським населенням на основі архівних даних османсько-турецьких джерел.

Україна у другій половині XVII ст. потерпає від натиску сусідніх держав, її частини опиняються під юрисдикцією чи то Польщі, чи то Московії, чи то Османської держави і Кримського ханства. Хоча і роз’єднані таким чином, у межах цих держав українські землі зберігають свою стару назву з прикметником, регламентованим відповідною анексією: Український *вілайет*, Московська Україна, Польська Україна чи Ханська Україна. Відповідно до підписаного Карловицького мирного договору 1699 р. Османська держава втрачає значну частину своїх територій, натомість Польща повертає собі Поділля з “Українським *вілайетом*” і Правобережну Україну, а Московська держава отримує Азов і Лівобережну України⁴. Під юрисдикцією і контролем Кримського ханства в межах Османської держави залишаються українські землі Північно-Західного Причорномор’я. Саме така політична залежність цих земель від Кримського ханства обумовила їх назву як “Ханська Україна”. Початково дефініція використовується як історико-географічна назва без конкретного адміністративно-територіального змісту. Визначення османських територій такою дефініцією скоріше має політичний підтекст у контексті роз’єднання України, головно як антитеза до назви сусіднього регіону “Польська Україна”.

Османська адміністрація, задля посилення своєї влади в Ханській Україні, формує на польсько-османському прикордонні господарсько-податковий округ –

“Мукатаа Томбасар”, надаючи першість у господарському освоєнні її Кримському ханству. Два цих терміни використовуються для означення одного і того ж регіону Північно-Західного Причорномор’я – прикордонної частини межиріччя Бугу і Дністра вздовж рік Кодима і Ягорлик. “Ханська Україна” і “Мукатаа Томбасар” як територіальні найменування утверджуються протягом першої половини XVIII ст. Вживання цих термінів має місце у різномовних спільнотах. “Ханська Україна” зустрічається в українських, молдавсько-волооських та російських джерелах, натомість інша назва того ж самого регіону – “Мукатаа Томбасар” зазначається в османсько-турецькій адміністративно-територіальній та податковій документації.

У другій половині XVIII ст., окрім зазначеного Кодимсько-Ягорлицького порубіжжя, зустрічаються посилення на адміністративну залежність придністровських територій Буджаку від управлінського центру Ханської України. У церковних джерелах вся Очаківська земля у межах Буго-Дністровського межиріччя визнавалася як Ханська Україна. До титулярію Браїлавських митрополитів включалася єпархія Аккерману, Бендеру, Очакова (Док. № 15, 18) і всіх земель, що склали Ханську Україну: “*Митрополит Проевлавия, Томаровский, Хотинский, всего побережья Дунайского и Днестровского и целой Украины Ханской*”⁴⁷.

Проте політично регіон виокремлюється саме на північно-західних місцевостях османської Очаківської землі вздовж кордонів з Молдовою, Польщею і Запорозькою Січчю, яка вже знаходилась під московським протекторатом. Саме у такому прикордонному трикутнику Польщі, Московії і Кримського ханства найчастіше зустрічаються означення, якто Польська Україна, Ханська Україна чи Московська Україна⁵. Як наслідок політичних претензій московської деспотії на Московську Україну, у подальшому її частіше іменують Малоросією⁶. У контексті московської агресії другої половини XVII ст. проти Гетьманської України і Запорізької Січі відбувається політичне формування Ханської України.

Політичні передумови формування Ханської України найімовірніше беруть початок від зближення українського Гетьманату з Кримським ханством і Османською державою у другій половині XVII ст. Так, вже у 1668 р. Петро Суховієнко (Суховій) став гетьманом України під протекторатом Кримського ханства⁷. Наступним кроком формування підвалин Ханської України є перетворення східного Поділля на своєрідний “Український вілайет” під управлінням гетьмана Петра Дорошенка, при цьому західне Поділля з 1672 р. існує як османська провінція з центром у Кам’янці. “Український вілайет” як васальна територія Османської держави простягався до ріки

Кодима, що давало поштовх до козацького розселення на південніших османських володіннях.

Відповідно до умов Бахчисарайського миру 1681 р. між Османською державою та Московським царством, під протекторатом султана південною частиною Правобережного Гетьманату спочатку опікується “князь малоруської України і вожде Війська Запорозького” Юрій Хмельницький, а з кінця червня 1681 р. – молдовський вейвода Георгій Дука, якому султан передав в управління й “турецьку” частину України. Він сприяв зближенню територій “Ханської України”, Правобережного Гетьманату та лівобережних районів Дністра, в тому числі через політику заселення спустошеного правобережжя та відновлення там козацького устрою. Майже одночасно у 1681 р. кримський хан, маючи від султана право відкupu з прикордонних територій, також і над південними районами Правобережжя встановив податки за користування лісами, добуванням солі та риболовлі⁸. Так, на кінець XVII ст. Кримське ханство поширює свою владу на східне Поділля і Придністровську частину Очаківської землі. Таким чином, готуючи плацдарм для майбутньої Ханської України, закладали підвалини для більш щільного контролю за Воєводством Богдан (Молдова) і для спостереження за Правобережним Гетьманатом з його “Українським вілайетом”.

Після 1684 р., султан Мегмед IV на турецькій частини Правобережної України (згідно з Журавненським та Бахчисарайським договорами) проголосив новим гетьманом козацького полковника Теодора Сулименка (Сулимку). Напевно саме Сулименка можна вважати одним з перших гетьманів Ханської України; адже він був призначений за безпосередньою пропозицією кримського хана і почав здійснювати свою діяльність з території лівобережного Придністров'я, яка була підконтрольна хану. Як зазначав Олександр Оглоблін, “ця Ханська Україна мала свого гетьмана, який признавався ханом кримським і який являвся чимось середнім між васалом кримського хана або урядовцем, поставленим над тутешньою українською людністю”⁹. Резиденцією гетьмана став Ягорлик у безпосередній близькості до Дубосар (Томбасар). Від султана Сулименко “і його суддям барви дали, хоругви, бубни та інше”¹⁰.

Наступним гетьманом Ханської України на межі 1685–1688 рр. відповідно до султанського *ферману* був призначений Стецик (за іншими варіантами мав прізвиство Стець, Стецик Тягинський, Стецько або Степан Ягорлицький). Резиденцією Стецика залишався Ягорлик, звідки він розсилав “універсали” із закликами до населення Правобережної України перейти у підданство султана та хана. З 1690 р. Стецик перейшов під контроль кримського хана, за наказом якого обороняв фортецю Сороки від польських і козацьких військ. Під час одно з походів “польських” козаків восени

1695 р. на “села Стецькові” або “ханські села” в районі Дубосар, Стецик був смертельно поранений¹¹.

Виділення Ханської України як територіального формування пов’язано з колишнім писарем гетьмана Івана Мазепи Петром Іваненком (Петриком). У травні 1692 р. він прибуває до Криму, де від імені “Удільного Князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорізького городового і народу малоросійського” скріплює з ханом договір про “вічний мир і братерство”¹² і спільну оборону від Москви і Польщі. Кримський хан, в свою чергу, визнає Петрика гетьманом України і йому надається військова допомога у протистоянні з московськими військами. Поразка у військовій компанії обумовила перехід Петрика до османських володінь, де були визначені землі вздовж Дністра для розміщення гетьмана і його війська. Саме ці північно-західні території Буго-Дністровського межиріччя, де вже перебувало переважно християнське населення, названо “Ханською Україною” під керівництвом гетьмана. Згодом у 1696 р. Петро Іваненко був призначений османським урядом першим гетьманом Ханської України з чітко визначеними територіальними межами своєї юрисдикції. За різними даними він міг обіймати цю посаду до 1712 р.

До середини XVIII ст. управління в Ханській Україні здійснюється козацькими обранцями з титулом “гетьман”, що ще раз підкреслює домінування звичаєвого українського елемента в регіоні. Однак завжди зазначалось, що над козаками та іншим християнським населенням регіону призначено “гетьмана ханською милістю”¹³. Посилення кримського управління в регіоні відчувається у другій половині XVIII ст., коли очільником Ханської України призначається бахчисарайська креатура татарського-липканського походження – Якуб-Ага. За цією креатурою була збережена посада з традиційним українським титулом – „гетьман Дубосарський”¹⁴.

Створення цієї територіальної формації першочергово пов’язано з прийняттям частини козацького війська до османського підданства і розміщення останніх на північних прикордонних землях Очаківської землі покрай річок Дністер, Кодима і Буг¹⁵. Окрім українських козаків, населення регіону складалось з українців Поділля, волохів та інших задунайських переселенців, розміщених в Молдові, зокрема і болгарів¹⁶ Силістринсько-Очаківського і Румелійського еялетів, які з часом разом з місцевим молдованами переселяються до османського Придністров’я.

Спочатку у XVII ст. вздовж Дністра осідає молдовське і вірогідно болгарське населення Буджаку, що є наслідком розширення ногайських територій у Пруто-Ялпугському межиріччі, і як слідство переселення християнського населення до буферної зони навколо селища Дубосар¹⁷. Також фактор наявності вільної землі і відносно лояльні закони Османської держави стосовно християнських переселенців

приваблює у північні частини Очаківської землі українське населення Польської і Московської України. Відзначимо, регіони Придністров'я (і молдовський, і османський берег) були добре відомі козакам через походи Тимоша Хмельницького, Петра Дорошенка та інших гетьманів цього періоду. Окремі козацькі групи оселялись, в селищах на Дністровському кордоні¹⁸.

Масштабніші переселення козаків до Придністров'я пов'язані з їх участю в османсько-польському епізоді (1683–1699 рр.) війни “Священної ліги” з Османською державою. Велика кількість козаків “Українського вілайєту” і козаків регулярного османського війська еялету Кам'янецького взяли участь у останньому етапі війни з Польщею, де багато з них опинилися у польському полоні. Відповідно до Карловицького мирного договору 1699 р., Османська держава повертає Поділля Польщі, а піддані, які воювали на османській стороні, у тому числі “живо полонені” козаки, повинні були бути переміщені на османську територію. Найбільша частина цих козаків були розміщені в селах навколо Дубосар (Док. № 16, 24)¹⁹, де вже містився козацький контингент гетьмана Петра Іваненко (Петрика).

На територіях компактного їх розселення вводиться традиційно-звичаєвий козацький устрій з отаманами – очільниками сільських громад, за прикладом, як це було по старих їх місцях в еялеті Кам'янецькому²⁰. Особливо у цей період при домінуванні українсько-козацького населення в Придністров'ї закріплюється за регіоном назва “Україна”. До того ж це є давній термін, що вживався до цього регіону з часів Польської і Литовської держави, як до регіону історичного розселення українців. Згодом позначення “Ханська” головним чином показує політичну залежність цієї частини України від Кримського ханства. Все це пояснює неосманську назву регіону – Ханська Україна, з підкресленим християнським характером, що контрастує з термінологією османського адміністративно-територіального поділу.

В офіційних молдовських хроніках вже на початку XVIII ст. до територій між Бугом і Дністром вживається назва “Ханська Україна”²¹. Одна з перших згадок зустрічається в кореспонденції молдовського агента Лупула до російської влади у 1737 р. Як зазначав в своїй роботі А. Кочубинський, пропонувалось надіслати на правий берег Бугу запорозьких козаків, де необхідно “казацкими партиями нападения чинить в Ханскую Украину”²². Відзначимо, що в джерелах XVIII ст. російського походження дана територія мала ще назви “Ганьщина” (земля, де проживало християнське населення, підпорядковане ханському управлінню), “Татарська Україна”²³, “Татарська Волощина”, “Волоська Татарія” і навіть “Кочубейська Татарія” (через важливе значення фортеці Кочубей (Ходжабей, тепер м. Одеса) як одного з центрів османського управління в регіоні)²⁴.

Відомості щодо управління в Ханській Україні на початку XVIII ст. фрагментарні, але дозволяють прослідкувати існування його протягом всього століття до часу встановлення російської адміністрації. В описі шляху з Києва до Стамбулу у 1714 р. позначаються кордони території та її управління: *“Егорлык стоит при Днестре в долине и подошедши к нему еще 2 речки имянуемые Егорлыки один большой а другой меншой до з бендерскую сторону высокая гора, и тем Егорлыком окончилась польская граница. А владеет им крымский Хан, и Дубасары от него в двух милях. За ханом же, и тем Егорлыком и Дубасарами по [1]714 год управлял присланной от хана изменник Пляка, которой был сотником в Новосергиевском [полку], что близ Самары. А в Егорлыке жителей Волохов и Болгаров и Евреев з 200 домов, и для христиан в том местечке Егорлыке есть церковь великомученика Георгия, а фартецыи никакой нет. А ныне тем Егорлыком вместо Пляки управляет сотник Егорлыцкой казак прозванием Апостас, а в Дубасарах Хвастовской казак Гаврило Алейченкой, который прежде сего служил при Палее. От Егорлыка до села Беляковки 2 мили дорога гориста. Оное село Бендерского наши стоит при Днестре в лощине”*²⁵.

На початку XVIII ст. кримський хан продовжує запрошувати до Ханської України християнське населення з сусідніх польських та московських територій, що дозволяє за досить короткий час залюднити північно-західну частину Очаківської землі. Хан отримує економічну вигоду через зростання доходів з сіл, що знаходяться в залежності від Дубосарського *“гетьмана-войводи”*²⁶. Натомість козацькі отамани, консолідуючи сили проти московської окупації України, отримують стабільний плацдарм розгортання протистояння царській деспотії. Так, у 1730-х роках згадується, що гетьман Дубосарський передав листа *“Кошовому отаману, старшині і всьому війську запорізькому низовому”* від Каплан-Герай хана і гетьмана Пилипа Орлика із закликком підтримати спільну боротьбу проти російської анексії²⁷.

До середини XVIII ст. на гетьманську посаду Ханської України обиралися представники зі старшинського складу козаків. Посилення кримських позицій в управлінні Ханською Україною відчужаються у 50–60-х роках XVIII ст., коли на гетьманську посаду було призначено колишнього перекладача Кримського хана, татарина-липкана за походженням, Якуб-Агу (Yakub-Ağa): *“...от константинопольского визиря под видом посланных от его светлости хана крымского в ханское село Голту тож и по Ханской Украине объявления, что в ханской его светлости стороне в соседстве с Россией будет гетман воевода и его светлости хана крымского переводчик Якуб Агалец, и для того под видом Очаковского булалы тиги визирской селигор или конюший Осман Булюк Баши прислан был...”*²⁸.

Якуб-Ага вже у статусі дубосарського войводи на прикордонних територіях продовжує свою співпрацю з російською розвідкою, як це мало місце під час його служби при Бахчисарайському дворі. Таким чином, це йому забезпечувало лояльність з боку російської прикордонної влади і постійну фінансову винагороду у вигляді регулярної пенсії від Росії. Кримський хан, не підозрюючи ганебних намірів Якуб-Аги, вслякко йому надає велике заступництво та підтримку, позаяк той лишався одним з найбільш близьких і покірливих підлеглих. Більше того, після отриманої інформації в провінційному керівництві Сілістринсько-Очаківського еялету відносно розвідницької діяльності Якуб-Аги, його звинувачують у зраді, але кримський хан продовжує захищати свого перекладача і як запобіжний захід відправляє Якуб-Агу як свою креатуру до Дубосар.

Російська розвідка, при постійних змінах ханів в Криму, намагається якомога тісніше співпрацювати з гетьманом Якубом як конфідентом²⁹, чим знаходить постійне джерело інформації, що в свою чергу дало позитивний результат в наступному неминучому конфлікті Російської імперії з Османською державою. Відтак розпочаті у 1763 р. відносин російської адміністрації прибузького міста Орлик (Орел) з гетьманом Якубом мали безперешкодне продовження. Російська адміністрація вже не чинить ніяких перепон, навіть більше, не виступає проти переселення українських козаків “в кримську сторону” і дозволяє їм вільне переміщення. Через це посилює проведення розвідок, посилаючи “в турецьку область нарочных под приличными претекстами для достоверного разведывания”, що надавало набагато більше можливостей проаналізувати наявність населення вздовж Кодимського тракту. Вочевидь, заснування християнських слобід по татарській стороні російська влада вважає корисним: “заводимья от хана крымскаго вдоль реки Буг и против селений наших селения же из христиан для нас больше полезны, нежели вредны”. Окрім прибутків в торгівлі, наївно виправдовує важливістю їх існування “в военное от населяемых христиан можем мы по единоверию не без причины ожидать, что они больше нам, нежели туркам и хищным татарам добротствовать и достатками своими способствовать будут”³⁰.

В дійсності козаки мали досить негативне ставлення до росіян, пригадуючи їм знищення Запорозької Січі та примусове переселення на Північний Кавказ. Українські козаки часто мали конфлікти з російськими військовими на прикордонні, як засвідчує одне з циркулярних розпоряджень “к бендерскому мухафизу-наше, тамошнему яничару-аге и к домбасарскому и бессарабийскому начальникам, изданного в... исходе ноября 1781 года”. Зокрема відносно козаків в османських прикордонних загонах зазначалось, що “российский курьер прапорщик Петров с двумя приданными к нему

янычарами Алием и Мегмедом, выехав из императорской моей резиденции... по полудню прибыл в Балту и при входе в дом к воеводе, один из запорожских казаков на помянутого курьера напав и ударяя его, зачал кричать... в помянутом месте и по ныне великое число находится запорожских казаков”³¹.

Посада Якуб-Аги згадується і як *войвода*, і як *гетьман*, але завжди вживається у сполученні з “Дубосарський”. Територія під управлінням Дубосарського гетьман-войводи вже протягом п’ятдесяти років вказується як “Ханська Україна”. Як вже зазначалося, вживання термінів “гетьман” і “Ханська Україна” відносно цього регіону і його очільників мало місце виключно в російських, молдово-волоських і українських джерелах. Натомість в офіційній документації Османської держави не зустрічається жодного подібного прикладу використання цієї термінології османсько-турецькою мовою.

Османські джерела зазвичай позначають цей регіон як земельний податковий округ “*мукатаа* Томбасар” (Томбасар – османська назва селища Дубосари). Відповідно до османських джерел посада очільника регіону у розгорнутому вигляді часто зустрічається як “*Tombasar Hasi Voynodasi*”³² чи “*Tombasar Mukataasi Voynodasi*”³³. Порівнюючи ці османсько-турецькі терміни зі вживаними у слов’янсько-волоських джерелах термінами “Дубосарський войвода” чи “Дубосарський гетьман”, справедливо зробити висновок, що “Ханська Україна” і “Мукатаа Томбасар” є тотожними територіальними найменуваннями з різних мовних груп і з різних сфер управлінської діяльності.

Оформлення податково-господарського округу Мукатаа Томбасар у північно-західному секторі Буго-Дністровського межиріччя має початок на межі XVII–XVIII ст.³⁴ Впроваджується упорядкування життєдіяльності регіону за наслідками масового переселення християнського населення до Дністерсько-Ягорлицького прикордонного регіону у XVII ст. Османська влада хоча де-юре і володіє регіоном, де-факто реальне управління здійснює Кримське ханство, яке поновило процес створення адміністративно-господарського регіону, самостійного від османського управлінського центру Очаківського санджаку.

Даний регіон, ще з початку XVI ст. при розмежуванні османських земель належних до Очакова і польських територій, передано до господарського користування Кримському хану. Як свідчить кореспонденція Сулеймана I з королем Польщі Сигізмундом I у 1542 р., ці землі “*вже більше тридцяти-сорока років є у володінні татарських ханів*”³⁵. Отримавши ці землі як султанський хас, Кримський хан мав зобов’язання сплачувати до султанської казни річну ренту як “відкуп” за користування

(Док. № 1). Таким чином, після розмежування польських і османських територій у 1542 р. більша частина Буго-Дністровського межиріччя до річок Кодима і Саврань залишаються у володінні Османської держави³⁶. Однак, формальна передача цього регіону у користування Кримському ханству, саме з цього часу спричинила подальшу суперечку поміж османами і кримськими татарами щодо першості володіння регіоном.

У фінансово-територіальному аспекті зазначені території віддані у відкуп і оформлені як поземельна *мукаата* з судовим і фінансовим імунітетом. Територія виокремлена як адміністративно-фінансова одиниця з відповідними посадами очільників управління нею, під прямим підпорядкуванням Кримському ханству. Центральне управління новоутвореного регіону розмістилося в містечку *طومбасар* [Tombasar]³⁷, на лівому березі Дністра. Найменування населеного пункту – Томбасар є визначальним у назві земельного податкового округу як *طومбасар مقاطعه سى* [Tombasar mukataasi]³⁸ чи *طومبصار خاصى مقاطعه سى* [Tombasar Hası mukataasi]³⁹. Посада очільника регіонального податково-фінансового управління вказується як “войвода” над землями *мукаата* Томбасар (Дубосар)⁴⁰. В російських джерелах посада очільника часто присутня в означенні регіону як “земля *войводи* Дубосарського”.

Призначаючи управлінців до Ханської України, містечко Томбасар часто зазначають як центр територіально-адміністративної одиниці – “войводалик”, в кордонах якого можуть міститися декілька чи принаймні одна велика поземельна *мукаата*. Одне з джерел подає посаду очільника регіону як “*Tombasar Voyvodalığının Hazinedar zade İbrahim Bey*”⁴¹. Найімовірніше у даному випадку титулування очільника таким змістом обумовлено об’єднанням бюджетської *мукаата* Каушан з придністровською *мукаата* Томбасар під загальним керівництвом Дубосарського войводи⁴², за часів створення Бендерського пашалику.

Подеколи зустрічається згадування *войводи* Дубосар в одному ж і тому контексті як і *войводи* Молдови (*Tombasâr voyvodası ve Moldova voyvodası*)⁴³, що жодним чином не говорить про рівноцінність їх посад. Якщо у випадку з Дубосарським “войвода” є очільником податково-адміністративної одиниці, то у випадку з Молдовою цей термін означає державного керівника в одному з васальних князівств Османської держави.

Специфіка прикордонної Ханської України є у переважно християнському складі її населення, що є подібним до васальних князівств Молдови і Валахії. Ханська Україна натомість при збереженні традиційних рис козацького управління у поєднанні з накладеною адміністративною системою кримського управління опиняється у більш залежному стані від Кримського ханства, аніж від османської влади, як це має місце з сусідніми молдовськими і волоськими територіями. Таким чином, від початку свого

існування управління регіону різнилося від адміністративних одиниць з централізованим османським адмініструванням в санджаках Північно-Західного Причорномор'я і сусідніх Молдові та Валахії.

Територіальне розширення Ханської України – Мукатаа Томбасар початково концентрується на придністровській ділянці Очаківської землі – від ріки Ягорлик до бендерських володінь поміж ріками Дністер (Турла) і Кучурган (Сари-су). Протягом XVIII ст. до складу Мукатаа Томбасар увійшли землі вздовж рік Ягорлик, Кодима і частково Буг (до паланки Гард, контролюючої перетин Кучманським шляхом ріки Буг). Збільшення християнського населення центральної частини Очаківської землі призводить до включення до складу Мукатаа Томбасар таких сіл, як Карахан (Гараганівка) і Делігьоль. Останнє як місцевість чи населений пункт згадується ще у 1542 р.⁴⁴, під час розмежування польських і османських територій. До середини XVIII ст. цей населений пункт фігурує, як татарське “с. *Делегиль на р. Тилигуль*”⁴⁵. Однак за османськими джерелами у 1778 р. село Делігьоль, що знаходиться в околії чи близькості до Очакова, має українське козацьке населення і є у складі Мукатаа Томбасар⁴⁶ (Док. № 26, 27). Цей факт підтверджує більше територіальне розширення Мукатаа Томбасар, що збігається з описами Ханської України в кириличних і латиничних текстах, де цією назвою позначається все Буго-Дністровське межиріччя. До того ж і в церковних джерелах Ханська Україна ототожнюється зі всією територією Очаківської землі, від Чорного моря до ріки Кодима⁴⁷, коли йде мова про все православне населення регіону.

Територія Ханської України межує з Запорозькою Січчю вздовж Буга, з Польщею по ріках Кодима і Ягорлик і з Молдовою по Дністру. Це дає можливість постійного збільшення кількості населення за рахунок прибуваючих із суміжних територій. Наприкінці XVII ст. перші переселення сконсолідовані навколо прикордонної фортифікації і селища Ягорлик (Егорлик, Yağurluk)⁴⁸, де розмістилось центральне козацьке управління. Особливо масовий переселенський рух спостерігається у першій половині XVIII ст., періоді колонізації османських територій басейну ріки Ягорлик, Кодимського тракту і Дубосарського району⁴⁹. В результаті землі Очаківської землі покрай рік Кодима, Ягорлик і Дністер до бендерських володінь щільно заселені українським/козацьким, молдовським і болгарським населенням.

При всіх свідченнях російських джерел щодо того чи іншого рівня гноблення османцями християнського населення регіону, щодо грабунків ногайцями селян і загалом щодо досить складного стану, в якому опинилося місцеве населення, окреслюються зовсім зворотні висновки: запорозьке козацтво, переселяючись до Придністров'я, масово приймає османське підданство⁵⁰; українці Брацлавщини

шукають захисту від польських конфедератів знову ж на цих османських територіях⁵¹; молдовани і волохи тікають від своїх *войвод* під турецький захист на лівий берег Дністра, а також і болгари переселяються на Дунай і Дністер⁵² з внутрішніх регіонів Балкан. Таким чином, можна уявити стан пригнобленого селянства в кріпосній Московії/Росії чи при дискримінаційному режимі Польщі.

Ханська Україна – Мукатаа Томбасар в економічному сенсі стає особливо привабливою після Коліївщини Правобережної України. Події селянсько-козацького повстання 1768 р. не оминають турецького містечка Балта, і як наслідок дають поштовх до майбутньої російсько-турецької війни 1768–1774 рр.⁵³ Військова ситуація стала перешкодою до використання шляхів через Польщу, натомість це викликало поживлення південних торгівельних артерій до Молдови і внутрішніх османських територій Румелії. Також це спричиняє розвиток інфраструктури Очаківської землі, формування низки митниць, пришляхових селищ, поштових станцій, ярмаркових торгів. Відбувається значне збільшення населення Ханської України, особливо коли найбільший транспортний тракт до Молдови і Бендер проходить вздовж течії ріки Кодима (Кодимський тракт). У цей же час істотно збільшується значення “Бендерського шляху” через центральну частину Очаківської землі, навколо якого формується низка нових сіл і поштових станцій.

Події російсько-турецької війни 1768–1774 р. проходять на території Сілістринсько-Очаківського еялету і безпосередньо торкаються Ханської України. Відповідно до умов Кючюк-Кайнарджийського договору 1774 р., Очаківська область, від Буга до Дністра, повинна належати незалежному Кримському ханству. За наслідком російської анексії Криму Османська держава надає докази першочерговості володіння Очаківською землею, як і докази щодо надання цих територій Кримському хану як султанський хас, де він міг проводити господарську діяльність, збирати податки і мита. Росія у 1779 р. за рішеннями Айналі-Кавакської конвенції визнає право Османської держави на землі, які знаходяться поміж Дністром, Бугом, польським кордоном і Чорним морем, які називаються Очаківська область: *“отделя из оных земель достаточную часть для составления Очаковского уезда, в прямой линии к ближним турецким областям, оставит остальную часть оных под своим владением в пусте, без всяких населений и заведений”*⁵⁴.

Збільшення османського інтересу до Очаківської землі призвело до змін регіонального адміністративного апарату. Першочергово ці землі підпорядкували кілійському *назиру* і очаківському *мухафизу* (Док. № 23)⁵⁵. Османська адміністрація, перебираючи на себе управління в мукатаа Томбасар, для оцінки потенційних можливостей отримання прибутку з регіону, вимагає від дійсного на той час войводи

Сейїд Ахмед Ефенді звіту щодо податково-фінансової ситуації на підконтрольних землях. На вимогу такого роду розпорядження “у судовому порядку були ревізовані (розглянуті) рахунки щодо платників податків і витрати згадуваної мукатаа”⁵⁷.

Порта, посилюючи важелі управління через кілійського *назіря* (Док. № 25) і згодом через призначеного на посаду очільника *мукатаа* Томбасар палацового *капуджибаши* Абдулбаки Агу, неодноразово призводить до неузгодженого збору податків в регіоні. Масові заворушення по селах щодо можливого подвійного оподаткування спричинили звернення (Док. № 29) до султана з приводу поновлення старих правил існування податкового округу. Османська влада, не бажаючи ускладнень на прикордонні, поновлює самостійне управління *войводи* з центром в Томбасар. В податково-фінансовому аспекті нова адміністрація в Томбасар отримує повноваження через призначення місцевого *дефтердара*⁵⁶. Таким чином, Османська держава розраховує на отримання з новоприйнятого до адміністрування регіону важливого економічного ресурсу.

Подальше функціонування Мукатаа Томбасар відбувається з новими османськими очільниками, але з використанням старої схеми кримського оподаткування, поданої у звіті колишнього *войводи* Сейїд Ахмед Ефенді. Звіт являє собою *дефтер* податкових доходів, грошових надходжень і видатків на утримання служб, що відносяться до *мукатаа* Томбасар: “Дійсний *дефтер* опису і роз’яснення статей прибуткових джерел *мукатаа Хасу* Томбасар”⁵⁸. Хронологічні рамки *дефтеру* (Док. № 28), з огляду на написання скарг до Стамбулу щодо подвійного оподаткування, визначаються періодом підготовки Айналі-Кавакської конвенції, тобто часом передачі управління в Мукатаа Томбасар від Кримського ханства до прямого управління османської адміністрації (1775–1781 рр.).

Дефтер подано під загальною назвою цілісного господарсько-податкового округу “Мукатаа Томбасар”. Однак інформативно у змісті *дефтеру* відчувається чітке розмежування даних, отриманих з двох окремих регіонів, які до визначеного часу існували як окремі податкові округи, “Мукатаа Каушан” і “Мукатаа Томбасар”. Османська адміністрація об’єднує поземельні податкові округи під керівництвом одного *войводи* з управлінським центром в Каушан, а назву об’єднаного *войводалику* залишає як “Мукатаа Томбасар”. Саме з цієї причини у *дефтері* опис населених пунктів розпочинається зі ставки *войводи* і місця розквартирування гарнізону *субаши* – містечка Каушан. Підконтрольні території “Мукатаа Томбасар” в *дефтері* розділено на п’ять *каймакамликів* з відповідним адміністративним апаратом провінціальних центрів в селищах Каушан, Хан Кишла, Дубосари (Томбасар), Балта і Голта.

1. Каймакамлик Каушан. Від початку встановлення османської влади в регіоні містечко Каушан набуває статусу центральної ставки Буджацької орди і зимової резиденції кримського хана. У XVIII ст. в Каушані також розміщались ставка гетьмана Пилипа Орлика з козацькою радою, звідки корегувалася боротьба проти московської анексії України. До часу остаточного переведення козацьких загонів до нижнього Дніпра саме в Каушані відбувались загальні збори українських козацьких формувань, які залишились після смерті Івана Мазепи в Буджаку і по прибережних до Дністра місцях⁵⁹.

За адміністративно-територіальним поділом Каушан з навколишнім округом представлено як окрему одиницю під управлінням кримської влади. Представником цієї влади в Каушані є *войвода*, з військовим рангом *субаши* – очільника корпусу *бешлейів*, зібраного з місцевого молдавського населення, яке прийняло мусульманство. До адміністративного апарату Каушан, як прикордонного пункту з Молдовою, включено митника – “*вамаджи*”, з відповідною службою. Окрім цього, у відомстві Каушан відповідали за митні збори з пункту на злитті річок Чага і Кундук, покладені на *еміна-мурзу* з *ногайців* Орак-оглу.

Буджацька територія *мукаата* Томбасар виходить за межі традиційного сприйняття територіального розширення Ханської України, яка у даному випадку є не стільки історико-географічним терміном, а скоріше ознакою території розселення українських козаків і селян. За цим критерієм містечко Каушан і його околія можуть бути умовно включені до складу Ханської України.

Населені пункти, підвідомчі Каушан, відповідно до податково-видаткового дефтеру: Каушан (Nefs-i Kauşan), Старий Каушан (Kauşan-ı Atık), Великий Малкоч (Malkoç-ı Kebîr), Малий Малкоч (Malkoç-ı Sagîr) і Поповка (Popovka). Окрім них, до прямого підпорядкування *войводи* включені *ногайсько-татарські* села: Сейдлер (Seyidler), Киркбагла (Kırkbağala), Аксакал (Aksakal), Аксуді (Aksudî), Акбаш (Akbaş), Куртлу (Kurtlu).

2. Каймакамлик “Прибережних сіл” Дністра (Yalı kurâları). Відповідно до більш ранніх *дефтерів* регіон зазначається у складі Аккерманського санджаку з віддавна розселеним християнським населенням. Під час складання статей прибутків *мукаата* Томбасар у *дефтері* населення “Прибережних сіл” вписано як новоприйняте до складу податково-господарського округу. Населені пункти зазначені як “Прибережні села” вздовж ріки Турла (Дністер): Копанка (Koranka), Левонті (Levontî), Толмаз (Tolmaz), Топал (Topal), Пуркар (Purkar), Султан-Савати (Sultan Savatî), Чобурдже (Çoburce).

До “Прибережних сіл” зараховані також села протилежного берега Турли (Дністра), сформовані головно з козаків, переселених з центральної частини Очаківської землі у 1777–1778 рр.: “Из числа находящихся в Очакове и в окочности оного... запорожцев... завести Сеч, для которой место назначено между Бендерами и Аккерманом, по левую сторону Днестра”⁶⁰. Османська адміністрація, беручи до уваги, що козацькі села є новозаснованими, з їх населення “ніяких інших податків не стягується”, а козаки проголошені “вільними” чи звільненими від сплачування будь-яких податків⁶¹. Водночас інші документи свідчать, що село Яске, де розмістились козаки, “є одним з тих сіл, яке відноситься до... хасу Томбасар, більше як п'ятдесят років було під управлінням Кримських ханів” (Док. № 25), тобто було засновано до 1727 р., як і частина інших прибережних сіл Очаківської землі.

Населені пункти, зазначені як “Прибережні села” протилежного (очаківського) берега ріки Турла (Дністер): Слабодзі (İslabodzi), Яске (Yaske), Хан-Кишласи (Han Kışlası), Казаклар (Kazaklar), Джедид (Cedid), Грика-Казак (Grika Kazak).

В *дефтері* не з'ясовується, чому до списку протилежного берега Дністра включено селище Хан-Кишласи, яке знаходиться на буджацькій території. Більше того, дане селище довгий час було зимовою ставкою кримського хана під управлінням “Прибережного Аги” (Yalı ağası), якого не згадано в *дефтері* після анексії Криму Росією. Найімовірнішою є ситуація, пов'язана з ліквідацією кримської влади в Буджаку, коли кримськотатарська адміністрація і мусульманське населення змушені були залишити Хан-Кишласи і переселитись до Добруджі, а решту християнського населення зачислено до складу Мукатаа Томбасар. Вбачаючи *каймакамлик* новоутвореним, села двох берегів Дністра об'єднано під загальною назвою “Прибережні”, але при цьому адміністрацію розміщено у старому управлінському центрі Прибережного Аги в Хан-Кишлі. Очільником регіону, на відміну від решти *каймакамів*, є “войвода Прибережних сіл” з подібними важелями управління.

3. Каймакамлик Томбасар. Селище Томбасар (Дубосари – молд.) і навколишні землі є основоположними у створенні Мукатаа Томбасар, як це детально зазначається вище. До території, належної до Томбасар, відносяться найпросторіші місцевості придністровського султанського хасу, де розмістилась найбільша кількість сіл з християнським населенням. В Томбасар має розміщення резиденція *войводи* об'єднаної *мукатаа*, який також виконує функції *каймакама* підвідомчого району.

Переправа через Дністер біля Томбасар регламентує найшвидшу торгівельну діяльність на прикордонному перехресті транспортних артерій з Молдови, Польщі, Росії до Османської держави. Це у свою чергу обумовлює наявність в адміністративному управлінні Томбасар прикордонної служби на чолі з митником – “вамаджи”.

Населені пункти підвідомчі Томбасар, відповідно до податково-видаткового дефтеру: Дороскай (Doroskay), Пирліта (Pirlita), Кошнітсе (Koşnitse), Похреб (Pohreb), Лунга (Lunga), Томбасар (Tombasar), Махалле (Mahalle), Корджеве (Korceve), Кочейєри (Koçeyeri), Моловата (Molovata), Гоян (Goyan), Ілія (İliya), Хокна (Hokna), Чорне (Çorne), Дубеві (Dubevi), Дойбан (Doyban).

Більша частина зазначених сіл є відомими ще з періоду масового переселення козаків до регіону наприкінці XVII ст.⁶² Також у 1700 р. переселені козаки з Поділля розміщуються “в селах Домбасар, Кошніче, Яхорлик, Дороская і Маловада”. За двадцять років українське козацьке населення у зазначених населених пунктах збільшується майже удвічі⁶³. Очільниками козацьких сільських громад на цей час були отамани (Док. № 16), як це було заведено на метрополії. Узагальнюючи таку інформацію, А. Скальковський зазначав, що “Дубоссары и Балта были владения (чифлики) ханов крымских и управлялись атаманами, армянами”⁶⁴.

Безпосередня близькість Томбасару до Молдови пояснює послідовне масове переселення молдовського населення, зокрема до цього регіону, і в подальшому до внутрішніх районів Очаківської землі. З часом деякі із зазначених сіл отримують нову молдовську назву, наприклад, Єгорлик вже відомий під іменем Гоян, Бялакевка – Похреб та ін.

4. Каймакамлик Балта. Каймакам в Балті чи Палієвому Озері (як селище ідентифікують в більш ранніх джерелах) призначався з середини XVIII ст. У рапорті Кошу Запорозької Січі, поданому гетьману Кирилу Розумовському у 1755 р., повідомлялося, що козаки, повертаючись з Хан-Кишли, “Едучи-де они обратно из-за Днестра и будучи в вершине Куяльников в тамошного каймакана новосаженного села, зовемом Палеевим Озером, осадчого, именем Василя, который на то время тамо за толмача был...”⁶⁵. Каймакамлик, з огляду розміщення вздовж кордону, має ключове положення у зносинах з Польщею через митниці в Балті та Ставрово, де містилися відповідні служби на чолі з митниками – “вамаджи”.

Населені пункти підвідомчі каймакамлику Балта, відповідно до податково-видаткового дефтеру: Балта (Balta), Пасасел (Pasasel), Ліпеске (Lipeske), Гідерім (Giderim), Беріндепур (Berindepur), Торчіла (Torçila), Нані (Nani), Бурзул (Burzul), Гоціє (Hotsiy), Байтали (Baytali), Андрешевка (Andreşevka), Перліта (Perlita), Голма (Holma), Ставрово (İstavrovo).

Збільшення населення на польсько-османському прикордонні спостерігається від середини XVIII ст., коли населення з суміжних територій “Крым-Гирей в Балту всегда переманивал. Эта штука Девлет-Гирея, чтоб больше иметь дохода”⁶⁶. За таким розвитком подій дійсна адміністративно-податкова одиниця характеризується

швидким збільшенням населення у другій половині XVIII ст. Відповідно до доручень російських прикордонних структур, Запорозький Кіш надав відомості щодо нових сіл по річці Кодима, зібрані за участю перекладача Константинова, який видавав себе за російського купця, що подорожує до містечка Балта у 1763 р. на ярмарок. Зокрема у рапорті Константинова зазначено, що *“Ханские слободы, которые за рекой Бугом населяют суть: 1. Голта... 2. Кривое Озеро... 3. Бобрик... 4. Ясеновая... 5. Гвята (Гольма)... 6. Прилеты”*. Деталізуючи, повідомлялось: *“В тех слободах, сообщает Константинов, живут волохи и, почитай в большую половину, во всякой слободе, народа такого как Малороссийский, а коликом числом в тех местах государства Российского имеетя народа, того дознать невозможно. Во всех же выше описанных новых слободах, обыватели жительствоуют, за новостью тех селений, во всякой слободе, без наложения никаких повинностей. В давно поселенных слободах: Гольме, Прилетах и городе Балте живущие обыватели под ведомом гетмана Волосского (тобто Дубосарського), в откупе которому взимается со всякого прибытка скотского и промышленного десятую долю”*⁶⁷.

5. Каймакамлик Голта. Створення каймакамлику Голта є найостаннішим розширенням адміністрації Мукатаа Томбасар – Ханської України, пов’язане з пізнішою розбудовою прикордонного пункту Голта. У травні 1763 року офіцер Бастевік був відряджений до кримського хана Кирил-Гірая, по поверненню у рапорті повідомляв *“о сообщении ему ханом намерения населить волохами слободу на Крымской стороне по реке Буг”*⁶⁸. Тоді ж до російської фортеці Орел надійшли повідомлення, що кримський хан надав козацькому сотнику Бурлаку “грамоту” з дозволом на заснування на османській стороні ріки Буг поселення: *“с разрешения хана крымскаго от устья реки Кодыма вниз Буга до слободы Орла, где ему дозволено селить греков, волохов, армян и евреев купеческих людей, а туркам и татарам в том селении кроме приезжих быть не дозволено, во избежание неприятностей с Россией”*⁶⁹. За порадою очільника суміжних польських територій – воєводи Потоцького, в *“устраиваемое ханом поселение на р. Буг... предполагается устройство ярмарок”*⁷⁰. Російська адміністрація, вбачаючи конкуренцію своїм статтям доходу, не забарилась з відповіддю: *“если турецкие подданные купцы похотят из Очакова и далее до нашего пограничного с татарами и поляками местечка Орла товары свои привозить и тамо оные нашим подданным продавать, то оные тамо скорее еще, да и с лучшей прибылью проданы быть могут”*⁷¹.

Відповідно до податково-видаткового дефтеру, пояснюючи призначення каймакама Голти, наголошується що *“так як ця Голта знаходиться на з’єднанні трьох кордонів, дуже є важливим щоби [каймакам] був освіченою людиною, якщо навіть і не*

приноситиме доходів, це місце є для розумної людини”. Населені пункти підвідомчі Голті: Кирхоз (Kırhoz, Kırhavuz, Криве Озеро – ?), Голта, за іншим ім’ям Орел (Holta nâm-ı diğer Orel), Камагос (Kamagos) і Гард (Gard). Основною адміністративною функцією *каймакама* Голти залишалось здійснення контролю над митно-торгівельним пунктом, де він частіше зазначався як митник – “вамаджи”. Водночас у *дефтері* зазначається сезонне існування Гарду “влітку і восени”, що підтверджується свідченнями Скальковського: “В урочище Гард Запорожские Козаки прежде сего и ныне ежегодно в летнее время, для ловли рыбы отправляются с Сечи и из зимовников, и тамо чрез все лето даже до самой осени находятся. А как это уже самое граничное место, то для охранения онаго и поимки воров, також для порядочности между рыболовами и козаками, от Коша полковник с особливою пристойною командою Козаков Запорожских туды отправляются. На зимнее же время в ближния к Сечи места, а именно: в Великий и Малый Ингул приходят”⁷².

Російська прикордонна влада протягом 60-х років XVIII ст. налагоджує взаємовідносини з гетьманом-войводою Ханської України – Якуб-Агою, як з основним посередником у стосунках з Кримським ханом, що дозволяє йому мати користь і преференції з обох сторін. Під час бентежних подій на польсько-османському кордоні *каймакам* Голти вірменин Габертов перейшов на російську сторону, натомість граф Румянцев повертає його Дубосарському гетьману для встановлення більш тісного зв’язку з останнім. Зустріч з гетьманом відбулася в Балті. Гетьман Якуб-Ага пояснює своє призначення в прикордонну Ханську Україну фактом створення в Орлі великого міста, розбудови фортифікації, що призвело до занепокоєності татар. Саме з цієї причини на цій ділянці стику трьох кордонів, як згадував Румянцев у листі 1765 р., “татары, нашею предосторожностью в рассуждении гайдамак пользуясь, по самому Бугу и против наших селений свои колонии населяют, но из христиан; по бытности моей на реке Буг в Орле приезжал ко мне с той стороны называемой каймакан, который сию новою деревню откупает от гетмана, а гетман от хана: каковых гетманов начел мне между Буга и Днестра много, а каймаканов еще больше; все однако сии откупщики суть армяне”⁷³.

Пізніше Якуб-Ага *каймакамом* держав свого брата в Кривому Озері, досить важливому населеному пункті Кодимського тракту в 40 верстах від Голти до Балти, що дозволяло контролювати всю протяжність північних кордонів османських володінь вздовж течії ріки Кодима до впадіння в Буг. Росія при постійних змінах ханів в Криму намагалася якомога щільніше співпрацювати з гетьманом Якуб-Агою в якості “конфідента”, накопичуючи таким чином розвідницький матеріал перед військовим конфліктом Росії з Османською державою.

Митна система в Мукатаа Гомбасар має розвиток відповідно до розширення мережі шляхів через Очаківську землю і Буджак. Митниці Ханської України головно розмістились вздовж кордонів з Молдовою, Польщею і Росією. Також існували міжрегіональні митниці на Очаківських і Буджакських землях по межових населених пунктах на кордонах з санджаками.

Найдавніша митниця в регіоні розміщена в населеному пункті Ставрово, що стоїть на пересіченні османсько-польського кордону Кучманським шляхом (Коджаман йолу – *осм.-тур.*). Відповідно до розмежуванням османсько-польських територій, за договором 1703 р.⁷⁴, кордон перенесено північніше по водорозділу річок Кодима і Ягорлик. Селище Ставрово, залишаючись на внутрішніх османських територіях, не припиняє функціонування як митниця до кінця османсько-кримського управління в регіоні. На картах другої половини XVIII ст. біля цього населеного пункту фігурує позначення “Вама”⁷⁵ – у перекладі з молдовської “митниця” чи прикордонний пункт. На згадуваному Кучманському шляху вже при виході з Ханської України до запорізьких територій Росії містився митний пункт в козацькому Гарді, на річці Буг: *“есть на Буге урочище, называемое Запорожский Гард. Здесь у запорожцев наблюдательный пункт и обширная рыбная ловля, здесь и переправа через Буг; за каждый воз берут по 25 копеек”*⁷⁶.

Навпроти устя Синюхи, на стику Бугу і Кодими кримський хан посилив слободу Голта для новозбудованої митниці у 1763 р. Митниця в Голті слугує як прибуваючим через Кодиму з польського Конецьполя, так і купцям з міста Орел (Орлик) з протилежного, російського, берега ріки Буг. Прикордонні польські магнати хоч і потерпали від втечі українців в Ханську Україну та Подністров’я, але все ж таки налагоджували безпосередні зв’язки з гетьманом для виходу на Бендери та Очаків незалежно від російської переправи поблизу Орла⁷⁷. На прикордонних землях до Ханської України поляки також намагаються формувати низку укріплень і поселень, зазначаючи, що польські піддані – українські селяни примножуються і за порадою очільника польських володінь Потоцького *“минушею весною строят город против здешняго Орловскаго форпоста, на устье помянутой реки Синюхи”*⁷⁸ розпочато.

Регіон з огляду на вже існуючі османські і російські поселення з митницями і додаткове польське “підсилення” перетворюється у потужний міждержавний трикутник складних взаємовідносин чи у своєрідне переплетіння торговельних і фінансових інтересів Османської держави, Польщі і Росії. Найбільш обуреною залишилась Росія, коли від польського міста Умань до Очакова було встановлено пряме сполучення. Колись польські шляхи йшли до османських портів через російські митниці, і передусім через прибузький Орел, приносили стабільний дохід. Втрата

монопольного контролю над торговельними шляхами нанесла велику економічну шкоду російській казні.

Збільшення товарообміну і головне збільшення переміщення населення з часом призвело до розбудови митниць вздовж польського кордону до Очаківської землі по Кодимі через Криве Озеро (у дефтері зазначено як митниця Кирхоз) і Балту, яку часто позначають як Палієве Озеро. Зокрема Балта наприкінці османського управління займає найважливіше місце у торговельних і транспортних зв'язках з Польщею, як це видно з найбільшого складу митної служби і козацької охорони, зазначених у *дефтері*.

З Палієва Озера (Балти) віддавна існував торговельний шлях до Очакова через “*татарское урочище Теликул*”⁷⁹. Але через нестабільність в очаківських місцях заселеним ногайцями, частіше використовувався так званий об’їзний “Бендерський шлях” через російську територію: “*через крепость Светой Елисаветы и далее до границ, а оттуда татарскими местами до Бендер*”⁸⁰. “Бендерський шлях” пролягав від містечка Соколи на Бузі, через верхів’я річки Березань, вздовж північних берегів Тилігульського і Куяльницьких лиманів. На самому шляху Очаківським степом по річках розмістилися низка поштових станцій – *мензілів* і внутрішня митниця в Сарису на річці Кучурган, звідки починаються володіння Бендерського санджаку. Після 1774 р. “Бендерський шлях”, розділяючи Очаківську землю на дві частини, набуває значення кордону поміж північною Ханською Україною з християнським населенням і південними територіями, виокремленими для Очаківського санджаку.

Окрім митних пунктів Очаківської землі, управлінню Мукатаа Томбасар підлягають митниці внутрішнього Буджаку: при з’єднання річок Кундук і Чага для прибуваючих з Кілії і Татарбунар; в Каушан для перетинаючих кордон з Молдови і Бендерським санджаком; по татарських місцях на шляхах сполучення з Ісмаїл-гечеді і задунайської Ісакчі.

Всі зазначені митні пункти очолені митниками – “*вамаджи*” чи *каймакамами*, що поєднували функції митника. Митник, як правило, мав у своєму розпорядженні виділену кількість козаків чи молдовських бешлеїв, писаря і робітників митної служби. Фінансове забезпечення митниці покривали з податків та інших надходжень, які обумовлювалися у вищезгаданому *дефтері*.

Податкова система Мукатаа Томбасар зберігає свої регіональні особливості ще від минулого польського чи молдовського управління в Каушанській і Томбасарській околіях. Османська адміністрація накладала свого роду загально-прийняті податки, які були обов’язковими на територіях з прямим управлінням центральної влади, на віддавна практиковані податки доосманського періоду у відповідних державах.

Першою статтею податків в дефтері прописано загальноприйнятій для немусульман податок – *джизіє*. В *каймакамлику* Каушан і Прибережних селас *джизіє* накладалось відповідно до загальноприйнятої практики за встановленою таксою. Однак в *каймакамликах* Томбасар і Балта податок *джизіє* є модифікованим відповідно до давнього податку в цих регіонах – Чинш (*census* – лат.). Оподаткування *джизіє* за зразком чинш-податку відбувається за чотирма роздільними категоріями сплачування, в залежності від кількості волів, які припадають на одне домогосподарство. Відомо, що в польських, українських і білоруських землях чиншовий податок збирався з вільних людей як рента за використання державної землі⁸¹.

Другим за значенням податком в *дефтері* прописано “дъошеме акчесі”, як гроші для очільника даного села чи округу з декількома селами. В околії Томбасар і Балти, за таким же змістом збирався “байрак акчесі”, як гроші для козацького очільника села – отамана, під прапором якого знаходиться відповідне село чи громада. Окрім зазначеного, в околії Каушан і по Прибережних селас практикувалось отримання грошової такси як місячні сплачування, такса за мисливство, за косовицю, за кількість мішків зібраного збіжжя.

Інший вид доходів від населення в *дефтері* прописано як десятину. Повсюдно на всіх землях Мукатаа Томбасар збиралася десятина з пшениці, ячменю, жита, тютюну, виноградної лози, вуликів, плодкових дерев. В околіях Томбасар і Балта збір десятини вирізнявся від загальноприйнятого, зокрема деякі статті десятини “визначались як Деціме”. Так само, як і чинш, збирання деціме-десятини відбувається за чотирма роздільними категоріями сплачування, в залежності від кількості волів, які припадають на одне домогосподарство. Деціме (*decime* – лат.) – в польських, українських і білоруських землях збиралася як церковна десятина чи як натуральна десятина. Окремими статтями оподаткування збирався податок на свиней і кількість возів сіна. Також окремою категорією збирались гроші як святковий податок за Великдень, Різдво і Рамазан-байрам.

Мукатаа Томбасар, відповідно до *дефтеру*, мала розвинуту податкову систему з досить детально прописаними видами податків, таксовими сплачуваннями і всілякими грошовими надходженнями, характерними для регіональної специфіки оподаткування. Територіальне покриття податкового округу показує величину джерела податків і значення його в загальноосманському економічному просторі. Зазначені в *дефтері* населені пункти, митниці і місцевості фіксують адміністративно-територіальне розширення поземельної Мукатаа Томбасар – Ханської України до 1781 р.

* * *

Таким чином, у XVIII ст. північні прикордонні території Очаківської землі набувають важливого значення у політичних і головно економічних взаємовідносинах Османської держави, Росії і Польщі. Османська і кримська адміністрації здійснюють контроль прикордонних територій, зберігаючи від початку козацький звичаєвий спосіб управління над християнським населенням. Кримське ханство, намагаючись обмежити османське втручання в сферу своїх стратегічних інтересів, до управління регіоном призначає очільниками осіб з наближених до хана сановників. Першим таким сановником на посаді гетьмана Ханської України стає довірений хану перекладач Якуб-Ага. Після його періоду управління і шпигунської співпраці з росіянами османська влада бере Мукатаа Томбасар під своє пряме керівництво, призначаючи *войводу* від центрального уряду.

Переселення християнського населення з внутрішнього Буджаку та козацькі розселення по селах і зимівниках на Дністрі дозволяє сформувати особливий статус для регіону. Якщо припустити, що створення Ханської України мотивовано специфічним етнічним складом населення в регіоні, то подальше його функціонування говорить скоріше про пріоритет політичного і економічного використання регіону як кримським, так і османським урядом. Контроль над стратегічно важливими торговельно-транспортними вузлами відбувався через довірених каймакам-намісників Дубосарського гетьмана-*войводи*. По митницях з козацькими загонами охорони спершу призначались *каймаками* і митники з козацьких кіл, а пізніше креатури Кримського ханства.

Створення та існування Ханської України під юрисдикцією Бахчисараю дозволяє кримському хану зберігати ключові позиції у політичних взаємовідносинах Османської держави і Росії на прикордонні. Наслідком російської анексії Кримського ханства і падіння Бахчисарайського двору фактично перестає існувати Ханська Україна.

Ліквідація кримського управління в Ханській Україні і збільшення населення після російсько-турецької війни (1768–1774 рр.) призводять до впровадження централізованих важелів османського управління у територіальних рамках Мукатаа Томбасар. Неврегульовані суперечки щодо володіння регіону спершу вирішуються *кадіями* Бендер і Очакова. Наприкінці османського володарювання в адміністрації поземельної *мукатаа* Томбасар окрім *войводи* згадується *кадій*⁸², що обумовлює в подальшому створення на території *мукатаа* окремої судово-адміністративної одиниці *каза' Томбасар* (Док. № 31)⁸³.

Карта-схема Очаківського санџаку і Ханської України (середина XVIII ст.)

- - кордон османських територій
- - каза Джанкерман (Очаків)
- - Ханська Україна
- - земля Єдисанської орди
- - каза Аккерман

**“HANLIK UKRAYNASI” veya “TOMBASAR MUKATAASI”
(XVII. yüzyıl sonlarından XVIII. yüzyıl sonuna kadar)**

Osmanlı devletinin Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde bulunan Hanlık Ukraynası, XVII. yüzyıl sonlarından XVIII. yüzyıl sonuna kadar önemli bir tarihsel gelişme kaydetmiştir. İlk olarak Osmanlı devleti ve Kırım Hanlığı yönetimi arasında bölgenin statüsü ve idarî taksimattaki belirsizliği sebebiyle ve ikinci olarak temel kaynakların eksikliğinden ötürü Hanlık Ukraynası hakkındaki araştırmalar genelde belirli kesitler veya sadece olaylar üzerine bina edilmiş bulunmaktadır. Ukrayna'nın Hanlık Ukraynası veya Turla nehri bölgesini tanımlayan kavramsal ifade XX. yüzyılın birinci yarısında ortaya çıkarak kullanılmaya başlanmış ve burayı gözlemleyen temel araştırmalar bu dönemde artmıştır¹. Günümüzde, Osmanlı devletinde taşra-sınır meseleleri hakkında ve Ukrayna tarihini makro-bölgesel manada² yeniden düşünerek ele alan araştırmalar yapılmaktadır³. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde bu çalışmada bölgenin tarihsel gelişiminin Osmanlıca kaynakları kullanarak açıklanması amaçlanmaktadır. İlk olarak sınır bölgesindeki genel siyasî durum ve uluslararası Hanlık Ukraynası'nın temel kurulma şartları belirtilmeye çalışılacak ve daha sonra da aynı bölgede yaşayan Hıristiyan halkın mukataası ve bunun iktisadî işletmelerinin açıklanmasına geçilecektir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna, komşu ülkelerin baskısı altındaydı ve toprakları Lehistan (Polonya), Moskova devleti, Osmanlı ve Kırım Hanlığının idaresi altında bulunmaktaydı. Ukrayna topraklarını bu devletler kendi sınırlarına dahil ederek parçalamış olmakla beraber Ukrayna *Moskova Ukraynası*, *Polonya Ukraynası* veya *Hanlık Ukraynası* olmak üzere yine de kendi eski ismini muhafaza etmiştir. 1699 yılında imzalanan Karlofça anlaşmasına göre, Osmanlı devleti önemli toprak kayıpları verdi, Lehistan (Polonya) ise 1672 ve 1676 antlaşmalarıyla kaybetmiş olduğu Podolya, “Ukrayna Vilayeti” ile Batı Ukrayna'yı geri aldı. Moskova devleti de Azak kalesi ve merkezi Ukrayna'nın “Solyaka” büyük bölümünü ele geçirdi⁴. Kuzeybatı Karadeniz bölgesindeki Ukrayna toprağı Osmanlı sınırları içerisine alınmış olarak Kırım Hanlığının kontrolünde kaldı. Bu topraklar Kırım Hanlığına siyasî bağımlılığından dolayı “Hanlık Ukraynası” ismini almıştır. Bu isim tarihsel-coğrafi terim olarak önceleri belirsiz olan idarî taksimattan dolayı kullanılmakta olup, “Polonya Ukraynası” ismine karşıt olarak daha çok Ukrayna'nın parçalanma siyaseti anlamında kullanılmıştır. Nihayet Ukrayna toprakları Osmanlı idaresine dahil edilerek Kırım Hanlığın yardımıyla, Tombasar Mukataası kurulmuştur.

“Hanlık Ukraynası” ve “Tombasar Mukataası” (Mukata-i Tombasar) bölgesel isim olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında belirmiştir. Öte yandan bu terimler değişik toplumların

dillerinde de kullanılmıştır. “Hanlık Ukraynası” (*Hanska Ukrayna*) terimi Ukraynaca, Moldoviyaca ve Rusça arşiv kaynaklarında karşımıza çıkmakta olup, Osmanlı idarî taksimat ve vergi hakkındaki belgelerde ise aynı bölge için kullanılan diğer bir isimde “Mukataa-i Tombasar” şeklinde geçmektedir. Her iki terim de Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde Turla, Yahorlık, Kodıma ve Aksu nehirler arasında bulunan arazi için kullanılmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hanlık Ukrayna’sının idarîsine bağlı olarak bazı Bucak topraklarının Turla nehri kıyı bölgelerini de görmekteyiz. Kilise kaynaklarında bütün olarak Özi toprakları, Turla ve Aksu nehirleri arasında Hanlık Ukraynası’na ait olarak zikredilmektedir. Piskoposluk bölgesi olarak Braila metropolitliğine “Tuna ve Turla kıyıları ve bütün Hanlık Ukraynası”⁴⁷ Akkerman, Bender ve Özi ile dahil edilmiştir (**Dok. № 15, 18**).

Fakat, siyasi olarak, bölge Özi Kırısı’nda sadece Moldova, Lehistan ve Moskova himayesindeki Zaporog Siç’i sınırlarından ayrılmıştır. Bu sebepten ötürü Lehistan, Moskova devleti ve Kırım Hanlığı birleşik sınır üçgeninde daha ziyade *Polonya Ukraynası*, *Hanlık Ukraynası* ve *Moskova Ukraynası*⁵ terimleri kullanmıştır. Moskova tarafından işgal altına alınan Ukrayna *Malorossiya* olarak adını değiştirmiş olup, bu durum Moskova despotizminin önemli bir göstergesi sayılmaktadır⁶. XVIII. yüzyılında Moskova’nın Hetmanlık Ukraynası ile Zaporog Siç’e karşı saldırgan siyaseti Hanlık Ukraynası’nın kurulmasına yol açmıştır.

Hanlık Ukraynası’nın oluşması için siyasî önkoşullar

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Hetmanlık Ukraynası ile Kırım Hanlığı yakın siyasî ilişkiler içine girmişlerdir. Böylece artık 1668 yılında Kırım Hanlığı’nın himayesiyle Petro Suhoviyenko Ukrayna hetmanı olmuştu⁷. 1672 yılından sonra ise Osmanlı taşrasına bağlı varlığını sürdürerek doğu kısımlarındaki Podolya topraklarının hetmanı Petro Doroşenko’nun idaresinde bağımsız *Ukrayna Vilayeti* kuruldu. Ukrayna Vilayeti Osmanlı devletinde bir vasal toprak olarak Kodıma nehrine kadar uzanmakta ve Kazakların daha güneyde bulunan Osmanlı toprakları üzerine yerleşmesine olanak vermektedir.

1681 yılında Osmanlı ve Moskova devletleri arasında imzalanan Bahçesaray anlaşmasına göre Sağyaka Ukraynası Yuriy Hmelnitiski hetmanın yönetimine bırakıldı ve daha sonra Ukrayna’nın “Türk” bölgesinin idaresi Moldova Voyvodası Georgi Duka’ya verildi. Voyvoda Podolya’nın tahrip edilen Turla nehrinin güney-doğu sınır bölgelerine iskân politikası başlattı. Kırım Hanı aynı zamanda, Sultan’dan has olarak verilmiş Sağyaka sınır topraklarında yaşayan ahaliye balık avı, tuz tedariki ve orman kullanımı için vergiler koydu⁸. Kırım Hanlığı böylece XVIII. yüzyılın 80’li yıllarında Doğu Podolya ve Özi topraklarının Turla kıyı bölgesine kadar kendi idaresini genişletti. Bu şekilde gelecekteki Hanlık Ukraynası’nın kurulması için bir alan hazırlayıp, “Ukrayna Vilayeti” ile Sağyaka Ukraynası ve Boğdan (Moldovya) Voyvodalığının kontrolünü elimde tutması için zemin hazırlandı.

1684 yılından sonra Sultan IV. Mehmed Kazak albayı Teodor Sulimenko'yı Sağyaka Ukraynası hetmanı olarak ilân etti. Bu sebepten ötürü Kırım Hanı'nın tavsiyesiyle tayin edilmiş olduğunu bildiğimiz Sulimenko Hanlık Ukraynası'nın ilk hetmanı sayılabilir. Bu Hanlık Ukraynası'nın Kırım Hanı tarafından tayin edilen kendi hetmanı da bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan Oleksandr Ogloblin'nin Kırım Han'ı tarafından görevlendirildiğinden Kırım Hanı'nın vasali veya Ukrayna toplulukların idarecisi arasında yer alan bir konuma sahipti⁹. Hetmanın idare merkezi, Dubosar (Tombasar) yakınlarında, Yahorlık kasabasında bulunmaktadır. Sultan tarafından Sulimenko'ya " yetkiler, bayraklar, davullar vs. verildi", başka bir deyişle konumunu tanıma anlamında "teşrifat" gönderildi¹⁰.

Sultan fermanına göre bir sonraki hetman Stetsik oldu (başka kayıtlara göre Bender'li (Tiagina) Stets, (Stetsik, Stetsko) veya Yahorlık'lı Stepan idi). Onun idare merkezi önceki gibi Yahorlık kasabasında bulunuyordu. Buradan kendisi Sağyaka Ukraynası'na Sultan ve Han'ın hâkimiyetini kabul ettirmek için kendi emirnamelerini ("Universal"namesi – Ukraynaca olarak) göndermiştir. 1690 yılından itibaren Kırım Hanı'nın tamamen emri altında olup, Soroki kalesini savundu. "Leh" kazaklarının Dubosar bölgesindeki "Han köyleri" veya "Stetsko'nun köyleri"ne saldırması sırasında Stetsko yaralandı¹¹.

Hanlık Ukraynası'nın, toprakları belirli bir bölge olarak şekillenmesi Ukraynalı Petro (Petrik) İvanenko'nun sayesinde gerçekleşmiştir. Daha 1692 yılında Petrik Kırım'a gelmiş ve burada "Kiev ve Çernihov münferit prensliği ve bütün Zaporog Kazakların ordusu ve Ukrayna milleti" adına Kırım Hanı ile "ebedî barış ve kardeşlik"¹² anlaşması imzalanmıştır. Böylece Moskova ve Lehistan'ının taarruzlarına karşı ortak savunma kararı alınmıştır. Kırım Han'ı Petrik'i Ukrayna Hetmanı olarak tanır ve Moskova ordusuna karşı savaş esnasında askerî destek sağlar. Petrik'e savaşı kaybettiği için Osmanlı topraklarına geçmesine izin verilmiş, Turla (Dnister) nehri civarında belirlenen yere yerleşmiştir. Burada Kuzeybatı Turla-Aksu nehirleri arasındaki bölgede çoğunlukta Hristiyan ahali bulunmaktaydı. Özellikle bu bölgeler Hanlık Ukraynası adıyla hetman tarafından idare edilmiştir. Böylece 1696 yılında Petrik Babıali tarafından Hanlık Ukraynası'nın ilk hetmanı olarak tayin edilmiş ve onun hetmanlık dönemi 1712 yıla kadar devam etmiştir.

XVIII. yüzyıl ortasına kadar Hanlık Ukraynası'nın idaresi "hetman" unvanı ile seçilmiş Kazaklar tarafından yürütülmüş olup, bunlar Ukrayna nüfusunun çoğunluğunu teşkil etmekteydiler. Bölgedeki Kazak ve diğer Hristiyan ahalinin idaresi için genelde hep "Han'ın teveccühü ile hetman"¹³ tayin edilmiştir. Bölgedeki Kırım-Tatar idaresinin üstünlüğünden dolayı Hanlık Ukraynası'nda Bahçesaray'da bulunan Lipka-Tatarları'na öncelik verilmiştir. Bu sebepten ötürü "Dubosar Hetmanı"¹⁴ ünvanı geleneksel Ukrayna deyişi olarak aynen muhafaza edilmişti.

Özi Kırıda Turla, Kodıma ve Aksu nehirleri arasındaki bölge gelişme safhasında olup, daha çok Kazakların Osmanlı devletinin uyruğuna geçmeleri ve kuzey bölgelerine yerleşmesiyle ortaya çıkmıştır¹⁵. Bölgede daha ziyade Ukraynalılar, Moldovalılar ve Tuna nehrinin öte tarafında Rumeli ve Özi eyaletlerinden gelen göçmen Bulgarlar bulunmaktaydı¹⁶. Bunlar önce Boğdan Voyvodalığına geçip daha sonra yerli Moldovalılarla Turla üzerinde Osmanlı topraklarına yerleştirildi.

XVII. yüzyılında Turla nehri civarında ilk önce Moldovalılar ve muhtemelen Bucak'tan gelen Bulgarlar yerleştirilir. Bunun sonucunda Bucak'ın batı kısımlarında Halil-Paşa Yurduna Nogayların yerleşmesi için mevcut sınırları genişletme kararı verildiğinden dolayı, Hristiyan nüfusunun büyük bir kısmı Tombasar kasabasına yakın mahallere göç etti¹⁷. Osmanlı devletinde Hristiyanlara yönelik nispeten olumlu uygulamalardan ötürü ve burada yeterince boş arazinin de bulunması sebebiyle sınır bölgesi olan Lehistan ve Moskov devletinden buraya yerleşmek üzere Ukraynalılar geldiler. Daha öncelerinden beri Özi Kırı bölgesinde yer alan Turla'nın hem Osmanlı hem de Moldova sahilleri Hetman Bogdan Hmelıtskiy'nin oğlu Timoş'un idaresindeki kazaklar ve Hetman Petro Doroşenko'ya tâbi sair kazaklar tarafından bilinen bir yerd. Kazaklar ayrı gruplar halinde bu döneminden itibaren Turla sınır köylerine yerleştiler¹⁸.

1683–1699 tarihleri arasında Osmanlı devleti “Kutsal İttifak” cephesiyle giriştiği Büyük Türk Savaşları akabinde Lehistan'da kalan Kazaklar Podolya'dan Turla bölgesine göç ettiler. Lehistan savaşının son aşamasında Ukrayna Vilayeti ve Kamañice Eyaleti'nden Osmanlı ordusuna katılan kazaklar Lehliler tarafından esir alındılar. Karlofça anlaşmasına göre Osmanlı devleti Polonya'ya Podolya vilayetini iade etmiş, Osmanlı ordusundaki kazaklar ise Osmanlı toprağına geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Onların büyük bir kısmı Turla üzerinde Tombasar köylerine yerleştirilmiştir (**Dok. № 19, 24**)¹⁹. Bu köylerde daha önce Hetman Petro İvanenko (Petrik) ile gelen kazaklar bulunmaktaydı.

Daha önceleri de sıkça gerçekleşen göçlerin yaşandığı bu bölgede Kamañice Eyaleti'ndeki geleneksel atamanların eski yönetim üsülü muhafaza edilerek, yeni kazakların toplanma ve yerleşimlerinde de aynı köy yönetim sistemi uygulanmıştır²⁰. Bu dönemde Turla bölgesinde baskın olarak Ukraynalı kazaklar bulunduğundan “Ukrayna” bölgesel isim olarak kullanılmaya devam etmiştir. Polonya-Litvanya Birliği döneminde bu bölgede Ukraynalıların yerleşmesinden ötürü “Ukrayna” terimi yöresel olarak zaten kullanılmaktaydı. Sıfat olarak “Hanlık” adının bölgenin Ukrayna'nın parçası Kırım Hanlığına siyaseten bağlılığını göstermektedir. Bütün bunları yukarıda da zikredildiği gibi Hanlık Ukraynası isminin Hristiyan karakterini vurguluyor ve Osmanlı idaresine doğrudan işaret eden tanımlamaların kullanmadığını gösteriyor.

Moldovya, Eflak ve diğ er Slav resmî kroniklerinde XVIII. yüzyıl başından beri Turla ve Aksu nehirleri arasındaki bölge "Hanlık Ukraynası" olarak adlandırılmıştır²¹. 1737 yılında Moldovya'da vazife gö ren Lupul'ın Rus idarecisine gönderdiği mektuplarda bu isim ilk defa kullanılmıştır. Aleksandr Koçubinskiy kendi araştırmasında Zaporog kazaklarının Aksu nehrinin Sağ yakasında, Hanlık Ukraynası'na gönderilmeleri gerektiğine işaret ederken, "Kazak bölükleri ile Hanlık Ukraynası'na silahlı saldırı yapılması gerekir" demektedir²². XVIII. yüzyılında Rus kaynaklarında aynı bölge için daha farklı benzer isimler de kullanılmıştır: Hıristiyan nüfusun Kırım'a olan toprak bağılığına vurgu yapmak üzere "Hanşçına" ve "Tatar Ukraynası"²³, "Tatar Eflakı", "Eflak Tatarıyası" ve de Koçubey veya Hocabey kalesine daha büyük önem verilmesinden dolayı – "Koçubey Tatarıyası" denilmiştir²⁴.

XVIII. yüzyılı başında Hanlık Ukraynası yönetimi hakkında fazla bir bilgiye sahip olunmamakla beraber, Rus idarisine geçtiği zamana kadar bütün bir yüzyıl boyunca buradaki yönetim varlığını takip etmek mümkündür. Kiev'den İstanbul'a 1714 yılında gerçekleşen bir seyahatte bölgenin sınırları ve yönetimi hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir: "Yegorlık'ta Polonya sınırı bitiyor. Kırım Hanının idaresinde ve Dubosarı'ya kadar iki mil mesafe vardır. 1714 yılına kadar Hanlık toprağında Yegorlık ve Dubosarı'da, Rusya'dan kaçan ve önceleri Samara'ya yakın Novosergiyevski alayına yüzbaşı olarak görev yapan Plaka adında birisi idarecilik yapmıştır. Ama şimdi Yegorlık'ta Plaka yerinde Yegorlık yüzbaşı olarak Apostas isimli kazak vardır. Dubosarı'da ise Hvastovski kazak Gavriilo Aleyçenkoy, ki önceleri ataman Paliy ile görev yapmıştır. Yegorlık köyünden Belakovka köyüne kadar dağlık yol iki mildir. Bu köy Turla nehri deresinde bulunuyor ve Bender paşasına aittir"²⁵.

XVIII. yüzyılın başında Rusya ve Polonya bölgelerindeki durumlarından memnun olmayan Hıristiyan halk Kırım Hanı tarafından yerleşmek üzere Hanlık Ukraynası'na davet edildi. Bu tür göçler kısa zamanda Özi Kırı'nın kuzeybatı kısmında nüfusun artmasına yol açtı. Kırım Hanı, Tombasar "Hetman-Voyvodası'na"²⁶ bağı köylerden, burada elde edilen yüksek gelirlerden dolayı, ekonomik olarak kendine önemli faydalar sağladı. Diğ er taraftan, kazakların atamanları Çarlık despotluğuna karşı bu bölgede mücadeleye devam ettiler ve Ukrayna'nın Moskova tarafından işgaline karşı çıkmak için güç topladılar. 1730 yılına ait Tombasar Hetmanı Kaplan Giray Han'dan Ukrayna Hetmanı Filip Orlik'e gönderilen bir mektupta, "Koşeviy atamandan ve zabıtanandan ve Zaporog kazaklarından"²⁷ Rusya'ya karşı beraber hareket etmeleri ve destek vermeleri istenmekteydi.

XVIII. yüzyıl ortasına kadar Tombasar Hetmanlığı'na daha ziyade kazak zabıtlar tayin edilmiştir. Hanlık Ukraynası'nda Kırım'ın konumu kuvvetlendirilmiş ve 1750–1760 yıllarda hetmanlık görevine Kırım Hanı tercümanı Lipka-Tatar asılı Yakub Ağa tayin edilmiştir:

“Sadrazam, kendi hizmetinde bulunan kapucubaşısını Özü valisini Hanlık Ukraynası’ndaki Kırım hanı ilan etmek üzere Golta köyüne göndermiştir. Ayrıca Kırım hanlığının Rusya ile sınır bölgesinde hetman-voyvoda olarak Kırım hanının eski tercümanı Yakub Ağa tayin edilmiştir”²⁸.

Tombasar voyvodası Yakub Ağa, Rusya istihbaratı için haber alma işlerine Bahçesaray’da olduğu gibi burada da devam etmiş, bu faaliyetleri esnasında Rusya’dan kendisine devamlı olarak para verilmiştir. Kırım Hanı Yakub Ağa’nın kötü niyetinden şüphelenmeyerek destek olmuştur. Hattâ Yakub Ağa tayininden önce de Özi eyaleti idaresi tarafından casusluktan dolayı suçlanmış bulunuyordu, yine de bu durum onun Tombasar’a gönderilmesine engel teşkil etmemiştir.

Gerçek olan Rusya istihbaratının casusu olan Yakub Ağa ile işbirliği yaparak hanların sık sık değiştiği Kırım’daki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmuş olduğudur²⁹. 1763 yılından beri Yakub Ağa ile ilişkilerin devamında hiçbir değişiklik olmamıştır. Rus idareciler artık Ukraynalı kazakları “Kırım canibine” göçürmesine protesto etmeyip tam aksine serbest bırakmışlardır. “Kodıma yolu” üzerinde yeni Hıristiyan köylerinin bulunmasının ticari anlamda daha fazla menfaat sağlayacağı düşünülmekte ve “ortak Ortodoks dini sebebiyle savaş döneminde buralara yeni yerleşmiş Hıristiyanların Rusya’ya yardımları olacağı”³⁰ öngörülmekteydi.

Gerçekte Kazaklar, Zaporog Siçi’nin yıkılmasını ve Kuzey Kafkasların zorunlu göçünü hatırlayarak, Ruslara tepki göstermişlerdi. Bundan dolayı sınırlarda Ukraynalı kazaklar Rus askerleriyle sık sık ihtilaflara düşmüşlerdir. Örnek olarak “1781 yılı Kasım sonunda Bender muhafızı paşaya ve yeniçeri ağasıya, Tombasar ve Bessarabya voyvodalarına yazılmış” genelgede çoğunlukla hep garnizon işlerinde ve sınır müfrezesi birliklerinde bulunan kazaklardan söz edilmiştir. “Rus ulak (kuriye) asteğmen Petrov’a refakat eden Ali ve Mehmed isimli yeniçeriler öğleden sonra Balta kasabasına geldi. Voyvodası evine girerken Zaporog kazaklardan birisi adı geçen Rus ulağa vurarak ve bağırarak saldırdı. Kasabada hâlâ büyük miktarda Zaporog kazakları bulunmaktadır”³¹.

Yakub Ağa’nın unvanı hem voyvoda olarak hem de hetman olarak belirtilmiş ve daima Tombasar sıfatı ile beraber kullanılmıştır. Elli yıl yaklaşık Tombasar hetman-voyvodası yönetimindeki toprağı “Hanlık Ukraynası” olarak belirtmektedir. “Hanlık Ukraynası” ve “hetman” terimi yukarıda zikredildiği gibi genel olarak Rusça, Ukraynaca ve Moldovanca-Ulahca kaynaklarda geçmektedir.

Osmanlıca resmi belgelerinde bu tür terimler hiçbir yerde kullanılmamıştır. Osmanlıca kaynaklarda bu bölge genellikle vergi gelir kaynağı “Tombasar mukataası” olarak belirtilmektedir. Başında olan unvanı “Tombasar Hası Voyvodası”³² veya “Tombasar Mukataası Voyvodası”³³ olarak yazılmıştır. Slav-Eflak kaynaklarından “Dubosar

Voyvodası” veya “Dubosar Hetmanı” unvanları ile belirtilirken farklı dillerden ve farklı yönetim anlamları olsalar da “Hanlık Ukraynası (Hanska Ukrayna)” ve “Tombasar mukataası” bölgesel isimler olarak aynıdır.

Tombasar Mukataası'nın şekillenmesi XVIII. yüzyılı başında Aksu ve Turla nehirlerin arası kuzeybatı bölgesinde başlamıştır³⁴. XVII. yüzyıl sonunda burada Turla ve Yahorlık nehirlerinden göçen ve buraya yerleşenlerle yeni bir yönetim oluşturuldu. Bölge yasal olarak Osmanlı devletine ait olmakla birlikte fiili olarak bölge Kırım hanlığının idaresi altındaydı. Özi idaresi Osmanlı yönetiminden ayrılmak için Kırım hanlığı tarafından bölgede bağımsız bir yönetim teşkilatı yeniden kurmaya başladı. XVI. yüzyıl başından beri bu bölge Osmanlı toprağı olarak Kırım hanı yönetime verilmişti (**Dok. № 1**). 1542 yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından Lehistan kralı I. Sigismund'a gönderilen mektuplarda bu toprağın “*otuz kırk seneden önce*”³⁵ Kırım hanlarına *Sultan Hassı* olarak verildiği ve her sene ondan iltizam alındığı belirtmişti.

1542 yılı Osmanlı-Polonya toprak sınır protokollerine göre Turla ve Aksu nehirler arası, Kodıma ve Savran nehirlerine kadar uzanan arazi Osmanlı devleti mülkiyetindeki toprak olarak kalır, fakat Kırım hanlarının yönetimindedir³⁶. Hanlık Ukraynası'nda mukataa vergisinin toplanmasında adlî ve mâlî dokunulmazlığı vardır. Bölge mâlî ve idarî bakımından Kırım hanlığının idaresine doğrudan bağlanmış ve gereken idarecilerin tayinini yapılmıştır.

Bölgede yeni kurulmuş merkez idare Turla nehri sahilinde طومبصار [Tombasar]³⁷ kasabasına yerleştirilmiştir. Tombasar kasabanın ismi kullanılarak mukataasının başlık ismi olarak Osmanlıca kaynaklarında طومبصار مقاطعة سی [Tombasar mukataası]³⁸ veya daha geniş طومبصار خاصی مقاطعة سی [Tombasar Hası Mukataası]³⁹ şeklinde kaydedilmiştir. Tombasar (Dubosar) mukataası yönetimi başında “voyvoda”⁴⁰ unvanı ile bir idareci olduğu için Eflak ve Rus kaynaklarında “Dubosarı Voyvodası Kırı” şeklinde zikredilmektedir.

Hanlık Ukraynası'na yönetici tayin edilirken Tombasar kasabası “voyvodalık” merkezi olarak belirtilmiştir: “*Tombasar Voyvodalığı Hazinedarzade İbrahim Bey*”⁴¹. Voyvodalık içinde farklı mukataalar olabilmektedir. Mesela yeni kurulmuş Bender paşalığında Tombasar voyvodası⁴² yönetiminde Bucak'tan Kauşan mukataası ve Özi Kırı'ndan Tombasar mukataası birleştirilmiştir.

Zaman zaman evraklarda Tombasar voyvodası Moldovya voyvodası olarak zikredilmiştir⁴³. Fakat aynı şekilde yazılmış unvanları farklı anlamlarda taşımaktadır. Tombasar başında olunan voyvoda unvanı maliye teşkilatının bir idarecisiyken, Moldova başında olan voyvoda bilindiği üzere Osmanlı devletine bağlı prensin unvanıydı.

Hanlık Ukraynası'nda Osmanlı devletine bağlı Eflak ve Boğdan topraklarındaki gibi, nüfus çoğunlukla Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Hanlık Ukraynası Osmanlı devlet

yapısından ziyade Kazakların geleneksel yönetimi şekline etkilenerek Kırım idari yapısını benimsediler ve bu Kırım hanlığına bağlılığını göstermektedir. Bölgede en baştan Osmanlı devletinin genel yönetimden ve komşu memleketleri Eflak ve Boğdan yönetimden farklı şekilde yönetim sistemi kurulduğu anlaşılmaktadır.

Hanlık Ukraynası / Tombasar Mukataası toprak genişlemesi ilk olarak Yahorlık ırmağından Bender mülkiyetindeki toprağa kadar Turla ve Sarısu (Kuçurgan) nehirleri arası civarında gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyılında Tombasar Mukataası'na Yahorlık ve Kodıma nehirleri ve kısmen Aksu nehri civarındaki topraklar da dâhil olmuştur. Aksu nehri civarındaki toprakların genişlemesi Gard palankaya kadar olup, Kocaman Yolu (Kuçman Yolu) üzerindeki nehrin geçilmesi esnasında köprüde kontrol yapılırdı. Özi Kırısı merkezinde Hristiyan nüfusu çoğalırken Karahan (Garaganovka) ve Deligöl köyleri Tombasar Mukataası'na dahil olmuştur. Özellikle Deligöl mevki olarak 1542 yılında Lehistan-Osmanlı toprakları sınır bölgesi olmuştur⁴⁴. Daha XVIII. yüzyıl ortasında “*Teligul nehirde Deligöl Tatar Köyü*”⁴⁵ şeklinde kayıtlıdır. Fakat 1778 yılında Osmanlıca kaynaklarda artık, “*Özi kalesi civarında Tombasar Mukataası'na ait Ukraynalı kazakların nüfusu ile dolu olarak Deligöl Köyü*”⁴⁶ olarak görülmektedir (Dok. № 26, 27). Bundan dolayı Turla ve Aksu nehirleri arasında Tombasar Mukataası'nın toprak genişlemesi sadece kuzeybatı kısmında değil Slav kaynaklarda yazıldığı gibi Özi Kırısı'nın en büyük kısmını da içermektedir. Kilise kaynaklarında da, bölgenin bütün Ortodoks nüfusunun yaşadığı yerler olarak, Karadeniz'den Kodıma nehrine kadar Özi Kırısı'nın tüm bölgesi Hanlık Ukraynası'na ait olarak gösterilmektedir⁴⁷.

Hanlık Ukraynası'nın Aksu nehri ile Zaporog Siç'iyle, Kodıma ve Yohorluk nehirleriyle Lehistan'la ve Turla (Dnister) nehriyle de Moldovya ile sınırları bulunmaktadır. Komşu devletlerden devamlı gelen göçmenler bölgede nüfusun arttığını göstermektedir. XVII. yüzyıl sonunda kazakların göçmesi genel olarak küçük Yahorlık (Yagorlık, Yegorlık veya Yağurluk)⁴⁸ kalesi çevresinde olmuştur. Aynı isimli nehrinin Turla nehrine döküldüğü yerde kazakların merkez idaresi yerleşmiştir. Bilhassa büyük göç hareketi XVIII. yüzyıl ortasına kadar devam etmiştir. Yoğun göçlerin yaşandığı Kodıma ve Yahorluk nehirlerin güney sahili yanında Dubosar civarını da etkilemiştir⁴⁹.

Rus propagandasına göre bölgede yaşayan Hristiyan nüfus Osmanlı tarafından zulme uğramış, ayrıca Tatarlar tarafından devamlı eşkıyalık hareketlerine maruz kalmış oldukları ifade edilir ve genel olarak Rus kaynaklarında zor bir hayatları olduğundan bahsedilmektedir. Osmanlı dönemini bu şekilde göstermek isteyenlere çeşitli milletlerin devam etmekte olan göç hareketleriyle cevap verilebilir. Zaporog kazakları kitle halinde Osmanlı topraklarına geçer⁵⁰, Ukraynalılar Lehistan topraklarından kaçıp Osmanlı tarafına sığındılar⁵¹, Moldovyalılar ve Eflaklılar kendi voyvodalarından kaçıp Türklerin korumacılığını arıyorlardı

ve Bulgarlar Tuna ve Turla nehirlerinin ötesinden Balkan tarafından aynı Özi toprağına göç etmekteydiler⁵². Buna bakarak Moskov devletindeki halkın toprak köleliği altında ne kadar ezildiği ve Lehistan’da da bir o kadar ezilmekte oldukları neticesine varmak mümkündür. Neticede Bender sancağına kadar Kodıma, Yahorlık ve Turla nehirleri arasında Özi Kırısı’nın toprağına Ukraynalılar veya kazaklar, Moldovalılar ve Bulgarların nüfusu ile iskân edilmiş bulunuyordu.

1768 yılında Lehistan Ukraynası’nda patlayan ulusal muhalefet ve “patriotların isyanı” sonrası Hanlık Ukraynası iktisadî bakımdan daha cazip bir bölge haline geldi. İsyanın arz ettiği gelişme ve vatanseverlerin Osmanlı toprağındaki Balta kasabasında sığınmaları, Rus birliklerinin bunları takibi ve Osmanlı topraklarına girmeleri ve sergiledikleri tecavüz sonunda bilindiği gibi 1768–1774 yılları arasında sürecek olan büyük Osmanlı-Rus savaşının başlamasına sebep oldu⁵³. İsyandan dolayı Lehistan’dan geçen yollar kullanılmadığı için Moldovya’ya ve Rumeli’ye giden tüccarlar daha güneydeki yolları canlandırdılar. Bu sebepten Özi Kırısı’nda yollar üzerinde bir sürü köyler, menziller, ticaret panayırlar ve sınırların geçtiği yerlerde gümrükler kuruldu. Özellikle Hanlık Ukraynası’nda Kodıma nehri üzerinden Moldovya’ya ve Bender yolu etraflarında yeni köylere Lehistan’dan büyük göç oldu. Aynı şekilde Özi Kırısı merkezinden geçen “*Bender Yolu*”nun önemi arttığından, bu önemli ticaret yolu üzerinde pek çok yeni köy kuruldu.

1768–1774 yıllarında Osmanlı-Rus savaş alanı tam da Özi eyaletinde olup, genelde Hanlık Ukraynası’nda cereyan etmiştir. 1774 tarihli Küçük Kaynarca anlaşması göre Turla ve Aksu nehirleri arasında Özi Kırısı bağımsız Kırım hanlığına ait oldu. Bilindiği üzere Osmanlı devleti bu toprakları baştan beri Tatarlara bırakmamıştır ve bunun gerekçesi olarak da bu toprakların Sultan Hassı olduğu ileri sürülmüştür. 1779 yılı Aynalıkavak Antlaşmasına göre Rusya, “*Özi Kırısı ismi taşıyan Karadeniz’den Polonya sınırına kadar Turla ve Aksu nehirleri arasındaki bölgeyi*”⁵⁴ Osmanlı devletine terk ettiğini kabul etmiştir.

Osmanlıların Özi’ye ilgisi arttıkça bölgedeki idari sistemde de değişiklikler oldu. Önceleri bu bölge Kili nazırına ve Özi muhafızının idaresine bağlamıştır (**Dok. № 23**)⁵⁵. Osmanlı idaresi Tombasar Mukataası’nda yönetimi kendi eline alırken, bölgedeki gelirleri değerlendirmek ve varidat potansiyeli öğrenmek için, Seyid Ahmed Efendi voyvoda tayin etti ve kontrolünde bulunan mukataa gelirlerinin durumunu rapor etmesini istedi: “*tahsil olunan aidât ve rüsûmât ve masrûfâtının hesaplarını ma’rifet-i şer’le rüyet ve tamamen kabz edüp...*”⁵⁷.

Kili nazırı ile yönetimi güçlendirmek için (**Dok. № 25**) Babıalı tarafından Tombasar Mukataası’na voyvoda olarak Kapucubaşı Abdalbaki Ağa’yı tayin etti. Fakat köylerde alınan çift vergilendirilmeden dolayı karışıklıklar başlamış ve bu konuda sultana mektup yazılmıştır (**Dok. № 29**). Osmanlı idarisi sınır bölgesindeki problemleri çözmek için Tombasar

Mukataası'nın yönetimini önceden olduğu gibi voyvodaya bıraktı. Yeniden düzenlenen vergi toplama sistemi ve “yerli” defterdarın⁵⁶ tayini Osmanlı devletinin bu önemli iktisadi bölgenin gelirlerine önem verdiğini göstermektedir.

Osmanlı yönetimi XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Hanlık Ukraynası'nın genel taksimat gelirleri sorununu bu şekilde açıklamıştır. Rapor, varidat ve masraf defteri şeklinde verilmektedir. Defterin üzerinde “Tombasar Hâssı Mukataası'na ait varidat ve aidat defteri” (Dok. № 28) olarak kaydedilmiştir⁵⁸.

Defterin (1775–1781) tarihine baktığımızda Aynalıkavak antlaşmasının hazırlandığı döneme rastladığı ve Tombasar Mukataası'nın da Kırım hanlığından Osmanlı yönetimine geçtiği döneme tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. Defterdeki bilgiler “Mukata-i Tombasar”ın bütün gelirlerini göstermektedir. Fakat defterin içindeki yazıda, önceden olduğu gibi “Mukata-i Kauşan” ve “Mukata-i Tombasar” şeklinde iki ayrı bölge belirtilmiştir. Tombasar ve Kauşan mukataa toprakları Osmanlı idaresine geçtikten sonra birleştirilerek tek mukataa şeklinde Kauşan voyvodalığı yönetimine verildi. Bölgenin idari merkezi olarak Tombasar kasabasına taşınırken, askeri birlikler subaşı yönetiminde olup Kauşan garnizonlarında kalmaktadır. Yönetimi altında toplanan Tombasar Mukataası'na ait topraklar beş kaymakamlığa ayrılarak idari taşra merkezleri Kauşan, Han-Kışlası, Tombasar, Balta ve Golta olarak belirlenmiştir.

1. Kauşan Kaymakamlığı: XVI. yüzyılda bölgenin Osmanlı devletine geçmesiyle güneydoğu Moldova bölgesindeki “Bucak Ordası”nın merkezi ve Kırım Han'ın ikametgâhı olarak Kauşan kasabası oldu. Merkezi idareye göre Kırım Hanlığı ile özel bir statüye sahiptir. Temsili bakımında zaman zaman voyvoda aynı zamanda subaşı görevini de görmektedir. Emrinde bulunan yerli Moldovyalılardan Müslüman olmuş “beşleyi” denen asker birlikleri vardır. Ayrıca Kauşan yönetiminde beşleyiler sınır muhafızı olarak kullanılmışlardır. Moldova ile sınır bölgesi bulunan Kauşan'nın kasaba yönetiminde Moldovyaca'da “vamacı” denen bir gümrük görevlisi vardır.

XVIII. yüzyılda, Hetman Mazepa'nın vefatından sonra Kauşan kasabası, Bucak'ta ve Turla nehri kıyısında kalmış Kazak birliklerinin toplanma yeri ve yeni Ukrayna Kazaklarının hetmanı Filip Örlük'in ikametgâhı olarak belirlendi⁵⁹.

Ukrayna Hanlığı sadece bir coğrafi terim olarak kullanılmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu terimin daha ziyade Kazakların bu topraklara iskânı için istimal edildiği görülür, Kauşan ve civarındaki topraklar da XVIII. yüzyıl başından Hanlık Ukraynası'na dahil edilmiştir. Bu da göstermektedir ki “Hanlık Ukraynası” ve “Tombasar Mukataası” terimleri aynı olup sadece topraklarının genişletilmesi için kullanılmıştır.

Kauşan'ın idaresine ait ve varidat defterinde belirtilmiş köyler şu şekildedir: Nefs-i Kauşan, Kauşan-ı Atik, Malkoç-ı Kebir, Malkoç-ı Sagir ve Popovka. Bunların dışında

Voyvodaya doğrudan tabi olan Nogay-Tatar köyleri bulunur, bunlar: Seyyidler, Kırkbağala, Aksakal, Aksudi, Akbaş, Kurtlu isimli köylerdir.

2. Yalı Karyeleri Kaymakamlığı: Erken tarihli defterlerde bölge, Hıristiyan nüfusunun yaşadığı Akkerman sancağına dahil olarak gösterilmiştir. Tombasar Mukataası'ndaki gelir kalemleri kayıt sırasında Yalı karyeleri mukataasına yeni bağlanmış olarak yazılmıştır. Turla nehrinin sağ yakası üzerinde Yalı karyeleri olarak belirtilen karyeler şunlardır: Kopanka, Levonti, Tolmaz, Topal, Purkar, Sultan, Savatı, Çoburce.

Özi Kırkı orta kısımdan göç etmiş Kazaklar Turla nehrinin sol yakasındaki karyelere yerleştirilip, Yalı karyeleri idaresi altındaydı ve “Zaporog Kazaklarından İgnatıy, Sultan tarafından “koşeviy” olarak tayin edildi ve tuğ verilip Bender ve Akkerman arasındaki Turla nehrinin sol yakasında yer gösterilerek “Siç” kurması istendi”⁶⁰. Osmanlı idaresi burada yeni kurulmuş köylerin nüfusundan, bunların yeni gelmiş olduklarını göz önünde bulundurarak, “dahi harç ahz olmamıştır” ve “Kazaklar muaf olub örş ve cizye ve resm-i bir şey vermezler”⁶¹ kaydının da işaret ettiği üzere vergi almamıştır. Turla nehrinin sol yakası üzerinde Yalı olarak belirtilmiş karyeler şunlardır: İslabodzi, Yaske, Han Kışlası, Kazaklar, Cedit, Grika Kazak. Han Kışlası karyesinin Turla'nın karşı sağ yakasının Akkerman tarafında bulunmasına rağmen sol yakası karyeleri ile beraber neden yazıldığı açıklanamamaktadır. Ayrıca Han Kışlası Yalı Ağa idaresinde olup uzun süre bu karye Kırım Han'ı tarafından kışları karargâh olarak kullanılmıştır. Ruslar Kırım'ı işgal ettikten sonra Tombasar Mukataa defterinde Yalı Ağa'dan artık bahsedilmemektedir. Muhtemelen Bucak'taki Kırım idaresinin tasfiyesinden sonra, Han Kışlası'ndaki Kırım Tatarları Dobruca'ya iskân edildi, karyede kalan Hıristiyan nüfus ise Tombasar Mukataası'na dahil edildi.

3. Tombasar Kaymakamlığı: Yukarıda bahsedildiği gibi mukataanın kuruluşunda Tombasar kasabasının önemi büyüktür. Sultan tarafından has olarak verilmiş Tombasar etrafındaki toprakları ve en fazla köye sahip mukataa için ilk gelir bölgesi olmuştur. Tombasar kasabasında mukataanın voyvodası yerleşti, aynı zamanda civarına kaymakam sorumlu idi. Moldova sınırında olduğu için Tombasar kasabasında ayrı olarak “vamacı” denen gümrük görevlisi idaresindeydi.

Tombasar kasabasının Turla nehri geçidi olduğundan dolayı Osmanlı devleti Lehistan, Moldova ve Rusya ile ticaretinde en hareketli bir durumdaydı.

Varidat defterinde Tombasar kaymakamlığına dâhil edilen köyler: Doroskay, Pırlita, Koşnitsa, Pohreb, Lunga, Tombasar, Mahalle, Korceve, Koçeyeri, Molovata, Goyan, İliya, Hokna, Çorne, Dubevi, Doyban. Bunlardan bazısı yeni isimler almıştır. Örneğin daha önceleri Yegorlık iken, şimdi Goyan olarak geçmektedir, Belakovka ise Pohreb olmuştur.

Sözü edilen köyler çoğunlukla XVII. yüzyılın sonunda büyük Kazak göçü döneminden sonra bilinmektedir⁶². Aynı zamanda Moldova Tombasar'a çok yakın olduğu için sonraları Moldovyalıların kitlesel göçü gerçekleşmiştir. 1700 yılında Podolya'dan göç eden Kazaklar, Tombasar ve yakınında Koşniçe, Yahorluk, Doroskaya ve Molovada isimli karyelere iskân edilmiştir. Yirmi yıl sonra Ukraynalı Kazakların nüfusu iki kat artmıştır (**Dok. № 16**)⁶³. Bu dönemle ilgili Apolon Skalkovskiy şöyle yazmıştır: “*Tombasar ve Balta kasabaları Kırım Hanların mülkiyetinde (çiflikler olarak) olup ve atamanların idaresi altındadırlar*”⁶⁴.

4. Balta Kaymakamlığı: Balta veya daha eski kaynaklara göre Paliyevo Ozero kaymakamı XVIII. yüzyıl ortasından beri tayin edilmektedir. 1755 yılında Zaporog Siç Koş'undan Hetman Kiril Rozumovskiy'e verilmiş raporda Han Kışlası'ndan çıkmış kazaklara dair şu kayıt yer alır: “*Turla nehri öte yakasından dönerken Kuyalnik nehirlerin bulunduğu yerlerde, Paliyevo Ozero isimli yeni karye de bulunan Vasili kaymakamında kaldık. Kaymakam olmaktan önce o tercüman imiş*”⁶⁵.

Varidat defterinde Balta yönetimine ait belirtilmiş köyleri şunlardır: Balta, Pasasel, Lipeske, Giderim, Birindebur, Torçila, Nani, Burzul, Hotsiy, Baytalı, Andreşevka, Perlita, Holma, İstavrovo. Polonya sınırında olduğu için Balta ve İstavrovo karyelerde ayrı olarak “vamacı” gümrük idaresi olarak belirtmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Hanlığın desteği ile Balta kaymakamlığında nüfus artırılmıştır: “*Kırım Giray Han sınıra yakın komşu bölgelerinden nüfusu kandırarak kendi toprağına çekmiştir*”⁶⁶. Rus sınır idaresi, Zaporog Koş'unun tercümanı Konstantinov'u Kodıma nehri üzerinden sınıra Osmanlı toprağına yeni kaçan nüfus hakkında bilgiler toplamaya gönderilmiştir. 1763 yılında tüccar olarak Balta kasabasına kadar seyahat ederek şu açıklamayı yaptı: “*Oradaki köylerde Eflaklılar yaşıyorlar ve her palankada nüfusun yarısından fazla Ukraynalılar vardır. Oradaki yerlerde ne kadar Rusya devletinden kaçmış milletin olduğunu öğrenmek imkânsız. Adı geçen bütün yeni palankalarda esnaflar yaşamakta ve hiçbir haraç verilmemektedir. Eskiden Balta kasabasında, Golma ve Prilet palankalarında yerleşmiş esnaflar Tombasar hetmanı yönetimde yaşıyorlardı. Onlardan iltizam olarak her üretim veya hayvanlardan elde edilen kârdan öşür toplanırdı*”⁶⁷.

5. Holta (Golta) Kaymakamlığı: Varidat defterinde “*Holta üç sınır başı olmakla akıllu âdeme muhtaçtır, vâridâtında mal yoktur lakin akıllı adam yeridir*” şeklindeki uyarıcı kayıttan hareketle buraya müstakil bir kaymakam tayin olunmuş olduğu anlaşılıyor. Burası önemli bir sınır kontrolü olduğu için Holta kaymakamı aynı zamanda “vamacı” gümrük idaresinin başında idi. Ayrıca onun idaresinde şu köyler vardır: Kîrnoz, Holta nâm-ı diğer Orel, Kamagos ve Gard.

1763 yılında Bastevik subayı Kırım Han'ını ziyaretinden sonra “*Aksu nehri Kırım canibinde Han tarafından bir palanka kurup Eflakları yerleştirmek niyetinden*”⁶⁸

bahsetmiştir. Aynı sene Rusların Orel kalesine gelmiş oldukları Kazak Yüzbaşısı Burlaka'nın bundan haberdar olduğu ve Kırım Hanın rızasıyla yeni palanka kurulmuştur. “*Kodıma nehri ağzından aşağına Aksu nehri Orel palankasının karşısında tüccarlardan Eflaklıları ve Yahudilerin yerleşmesine izin verilmiştir. Rusya ile anlaşmazlıklardan kaçınmak için Türkler ve Tatarlar burayı sadece geçiş olarak kullanmak zorundadırlar ve köyde kalmaları yasaktı.*”⁶⁹. Komşu olan Lehistan sınır bölgesinin valisi “*Yeni kurulmuş palankada gelecekte panayır yapılabileceğini*” önermiştir⁷⁰. Diğer taraftan Rus idaresi gümrük gelirlerine rakip olunca, “*Osmanlı tüccarları kendi mallarını Özi'den Orel'e getirecek olsalar daha kazançlı ve çabuk satabilirler*”⁷¹ düşüncesi ortaya atılmıştır.

1760 yıllarda Rus sınır idaresi Tombasar voyvodası Yakup Ağa ile yakın ilişkiler kurdu. Voyvoda artık Rusya ve Kırım hanlığı ilişkilerinde baş arabulucu olarak iki tarafından imtiyazlarını kullanma imkân bulmuştu. Bundan dolayı Polonya, Rusya ve Osmanlı devleti üç sınır üzerinde isyan olayları olduğunda Golta kasabasının kaymakamı Ermeni asıllı Gabertov Rus toprağına kaçmıştır. Fakat Rus idareci Kont Rumiantsev Tombasar hetmanı ile doğrudan bağlantı kurulması için Gabertov'u iade ile Hanlık topraklarına teslim etmiştir. Kont ve hetman Balta kasabasında buluşmuşlar. Rumiantsev kendi mektuplarında kaymakam ve hetman hakkında şunları söyler: “*Haydamaklar Tatarlara tedbirli olmaları gerektiğini haber vermektedir. Bizim (Rus) köylerimizin karşısında Bug nehri üzerinde (Tatarlar) kendi köylerini kuruyorlar ve oraya Hıristiyanlar yerleşmektedir. Bug nehrindeki Orel kasabadayken karşı taraftan (Tatarlardan) bana bir kaymakam geldi. Karşıda olan yeni köyün iltizamını hetmandan aldığından bahsetti. Hetman, böylece bu toprağı Kırım Han'ından iltizam olarak aldı. Turla ve Bug arasındaki hetmanların sayıca çok olduğundan ama kaymakamların daha çok olduğundan bahsetti. Onların çoğu Ermeni asılı imiş*”⁷³.

Golta karşısında Orel kasabasında kale inşaatı başladığından Tatarlar rahatsız olduklarından Yakup Ağa kendisini Tombasar bölgesi hetmanı olarak tayin edilmesi konusunda anlaştılar. Ayrıca Yakup Ağa tarafından, Kodıma yolu üzerinde Balta ve Golta arasında çok önemli pozisyonda bulunan Krivo Ozero köyüne kaymakam olarak kendi kardeşi tayin edildi. Bu şekilde Aksu nehrine kadar Kodıma nehri üzerine Osmanlı sınırı komple Yakup Ağa'nın kontrolüne geçti.

Tombasar Mukataasının Gümrük İdare Sistemi: Özi Kırı'nda ve Bucak'taki yollar paralel olarak gelişti. Tombasar mukataasının gümrükleri genel olarak Moldova, Polonya ve Rusya sınırları üzerinde ve Özi Kırı ve Bucak sancaklarının iç sınırlarında bulunmaktadır.

“Kocaman Yolu” (Kuçmanski Şlah) Lehistan-Osmanlı sınırının bulunduğu İstavrovo köyündeki gümrükler en eskilerden biridir. “Kocaman Yolu” Tombasar mukataasından Rusya'nın Zaporog bölgelerine geçtiği yerde Aksu nehri üzerinde Gard mevkiinde de gümrük

açılmıştır. 1703 tarihli Lehistan-Osmanlı yapılan sınır anlaşmasına göre⁷⁴ sınır İstavrovo'dan kuzeye geçirip, Kodıma nehri üzerinde belirlenmiş ve bölgede Osmanlı-Kırım yönetiminin sonuna kadar faaliyette kalmıştır. XVIII. yüzyıl ikinci yarısında haritalarda İstavrovo köyü Moldovya "Vama"⁷⁵ olarak yazılmaktaydı. Bu kelime gümrük anlamına gelmektedir.

Polonya sınır bölgesinden Ukraynalılar Osmanlı toprağının Tombasar Mukataası'na ve Bender'e kadar göç etmelerinden dolayı Leh büyük beyleri zarar görmelerine rağmen Tombasar voyvodası ile direkt bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Onlar Rus sınır şehri Orel'i geçerek serbest şekilde Lehistan'dan Bender'e ve Özi'ye geçiş yaparak, daha kısa yol açmak amacındaydılar⁷⁷. Bu hedefe ulaşmak için Uman toprakları hâkimi Vinçenti Potoçki Tatar idaresindeki sınırında, Eflak göçmenleri ile kurulmuş yeni Golta palankasının daha fazla kontrol yapılmasını önermektedir.

1763 yılında yeni kurulmuş Golta gümrüğü Konetspol kasabasını geçerek Lehistan'dan ve Bug nehri karşısından Orel (Orlik) kasabası geçerek Rusya'dan gelen tüccarları için kullanılmaktadır. İstavrovo ve Golta gümrükleri ayrıca, Lehistan'dan Özi bölgesine giriş kapısı olan Krivo Ozero (defterinde Kırhoz olarak yazılmış) ve Balta (eski ismi Paliyevo Ozero) kasabalarında bulunmaktaydı. Osmanlı yönetimi döneminin sonunda Polonya ile ticaret ve transport bağlantısı bakımından özellikle Balta gümrüğüne çok büyük önem verilmiştir.

Diğer taraftan Polonyalılar da Hanlık Ukrayna'sı sınırı üzerinde bazı köyler ve palankalar kurmuşlardır. Ve daha çok Leh uyruklu Ukraynalı köylülerin sayıları "Sinüha nehri üzerinde çoğalmıştır"⁷⁸. Oradaki Osmanlı ve Rus palankaları önceden kurulduğu ve Lehistan'ının nüfus güçlenmesinden dolayı, bölge Osmanlı devleti, Lehistan ve Rusya ilişkileri için uluslararası anlamda güçlüklerle dolu "zorlu bir üçgen" haline gelmiştir. Önceden ticaret yolları Polonya'dan Osmanlı devletine Rusya'nın gümrükleri ve daha çok Orel palankası kontrolünde olup, Rus gümrük idaresine istikrarlı kazanç sağlamıştır. Artık Lehistan'ının Uman şehrinde Osmanlı Özi kalesine direkt yol bağlandığından Rusya hazinesi ekonomik zarara uğramaktaydı.

Paliyevo Ozero (Balta) kasabasından "*Deligöl isimli Tatar mevkinde*"⁷⁹ geçerek birkaç yüzyıl boyunca Özi kalesine uzanan canlı bir ticaret yolu bulunmaktaydı. Fakat Özi steplerinde bulunan Nogay tatarlarından dolayı uzun olmakla beraber daha ziyade "Bender Yolu" kullanılmaktadır. Rus toprağına girerek "*Aziz Elezaveta kalesi geçilerek Osmanlı sınırına varınca, oradan Tatar mevkilerden geçerek Bender'e*"⁸⁰ yönelinmekteydi. "Bender Yolu" Özi Kırından geçerken Bender sancağına giriş kapısı olarak Kuçurgan nehri üzerinde Sarısu gümrüğünü gelinirdi, yol boyunca bir çok menziller bulunmaktaydı. 1774 yılından sonra "Bender Yolu" sınır olarak Özi Kırının toprağı bölündü, kuzey kısmı Hıristiyan nüfusu ile Hanlık Ukraynası'na ait ve güney kısmı ise Özi sancağında kalmıştır.

Özi toprağı dışında Hanlık Ukraynası yönetimine ait Bucak içinde bulunan gümrükler şu şekildedir: 1. Kili ve Tatar Pınarı kalelerinden gelenler için Kunduk ve Çaga nehirlerin birleşmiş noktasında; 2. Moldova’dan ve Bender kalesinden gelenler için Kauşan kasabasında; 3. İsmail Geçidi kalesinden ve Tuna nehri öte tarafında İsakça kasabasından gelenler için Tatar mevkilerin yollarında.

Deftere göre bütün zikredilmiş gümrüklerin idaresinde işletme yapan “vamacı” veya kaymakam unvanı ile idareci bulunmaktadır. Gümrükçü idaresinde yardımcıları olarak “pisar”-yazıcı ve güvenlik olarak kazaklar veya Moldovyalılardan “beşleyi” vardır. Defterlerde gümrük işletmesinin giderlerinin vergi ve gelirlere karşılandığını belirtilmiştir.

Tombasar Mukataası’nın Vergi Sistemi: Kauşan ve Tombasar bölgelerinde Moldova ve Polonya yönetiminden kalmış eski özellikleri korunmuştur. Osmanlı hükümeti idaresindeki topraklarda uygulanan vergi sistemi bir şekilde eski, Osmanlı döneminden önce kullanılmış, geleneksel vergileri toplama şeklini aynen korumuştur.

Defterde ilk sırada belirtilen gayrimüslimlerden toplanan cizye vergisidir. Kauşan’da ve etrafındaki Yalı köylerinde cizye genelde belirlenen değeri karşılığında nakdî olarak toplanmaktadır. Fakat Tombasar, Balta ve etrafındaki nüfustan cizye değişik şekillerde, bölgesel eski “Çinş” (*census* > lat.) vergisi olarak dört kategori ile hanedeki öküz sayısına göre toplanmaktadır. Çinş vergisi Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna’daki devlet toprağı kullanan kişilerden alınmıştır⁸¹.

Defterde ikinci sırada önemli “döşeme akçesi” denilen vergidir ki bu bölge veya köy yöneticileri için toplanan gelirdir. Tombasar ve Balta etrafında aynı anlamda “bayrak akçesi” toplanıp, bununda aynı bayrak altında bulunan köy ve cemaatlerin başında olanlara veya kazak atamanlarının yöneticileri için toplanan paralardır. Bahsedilen vergilerin dışında ayrıca Kauşan etrafında ve Yalı köylerinden daha “mahiye (aylık) akçesi”, “kapkana (avlanma) akçesi”, “tırpan akçesi” ve “sıra çuvalı akçesi” toplanır.

Nüfus gelirlerinden diğer bir vergi türü de öşürdür. Tombasar, Balta ve etrafındaki nüfustan öşürleri değişik şekilde, “Çinş” gibi, bölgesel eski “Deçime” (*decime* > lat.) vergisi dört kategori ile haneye öküz sayısına göre toplanmıştır. Deçime vergisi Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna memleketlerde “kilise öşrü” olarak veya tabii ondalık olarak alınmıştır. Tombasar mukataasının tamamından buğday, arpa, çavdar, tütün, üzüm, arı kovani ve meyve ağaçlarından öşürler, domuz vergisi, ot arabalarından, ayrı gelir türleri olarak vergi almıştır. Aynı şekilde, ayrıca yine gelir türü olarak, Paskalya, Noel ve Ramazan bayramı için de para alınmaktadır.

Tombasar mukataasından bölgeye özgü ödemeler, her türlü vergi ve gelirlere oldukça geliştirilmiş vergi sistemine sahiptir. Vergilendirilmiş toprak, mukataanın bölgesel genişlemesini gösterip, genel Osmanlı ekonomi sistemindeki yerine de işaret eder. Aynı

zamanda defterde gösterilen karye, gümrük ve mevkilerin Tombasar Mukataası'nın veya Hanlık Ukraynası'nın idarî taksimatı ve genişliğinin tespiti yapılmıştır.

* * *

Böylece, Osmanlı devleti, Lehistan ve Rusya arasındaki siyasette ve özellikle iktisadi ilişkilerinde Özi Kırısı'nın kuzey sınır topraklarında önemli bir yer işgal ettiği açıkça görülmektedir. Osmanlı ve Kırım idareleri sınır bölgelerini kontrol etmek için Hristiyan nüfusun başında öncelikle kazak yönetim şekline benimsemiştir. Kırım Hanlığın stratejik çıkarları alanında Osmanlı müdahalesini sınırlandırmak için Han tarafından sınır bölgelerine kendisine yakın yardımcılarından yöneticiler gönderilmiştir. Onlardan birisi Hanlık Ukraynası hetmanı Han'ın tercümanı Yakup Ağa'nın tayini olmuştur. Onun idaresi sırasında Tombasar Mukataası direkt Osmanlı hükümetine bağlanıp ve onun voyvodaları artık merkez hükümet tarafından tayin edilmiştir.

Hanlık Ukraynası oluşturulmasında bölgedeki nüfusun belirli etnik kompozisyonu önemli bir hareket noktası olmuştur. Kırım ve Osmanlı yönetimleri bölgenin siyasî konumu yanında özellikle iktisadi yararlarına da öncelik vermiştir. Stratejik bakımından önemli mevkilerde Tombasar Hetman-Voyvodası tarafından tayin edilmiş kaymakamları ile kontrol edilmiştir. Kırım tarafından kazak birlikleri ile gümrüklerde kaymakam veya "vamacı" (gümrükçü) vazifelerine kazak atamanları ve sonra Tatarların yandaşları tayin edilmesine özen gösterilmiştir.

Hanlık Ukraynası'nın önemi, Osmanlı devleti ve Rusya arasındaki siyasî müzakerelerde Kırım Hanı'na daima kilit konumunu korumak imkânı verilmiştir. Rusya tarafından Kırım işgal edilip ve Bahçesaray tahtı iptal ettikten sonra Hanlık Ukraynası'nın da mevcudiyeti sona ermiştir.

Özi Kırısı ve Bucak içi topraklarından Turla nehri yakasındaki kazaklar ve diğer Hristiyan milletlerin göç ettirilmesinden dolayı bölgeye özel bir statüsü verilmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kırım yönetimi sona ermesi ve Hanlık Ukraynası toprağında nüfusun artması sebebiyle Tombasar Mukataası yerinde Tombasar Kazası oluşturulmuş ve yeni bir adlî ve idarî teşkilat kurulmuştur⁸². İlk yıllarda adlî idare Bender ve Özi kadılıkları tarafından icra edilmiştir. Daha sonraları Osmanlıca kaynaklarına göre Osmanlı yönetimi son döneminde Tombasar'da hem voyvoda hem de kadı bulundurmıştır (Dok. № 31)⁸³.

- ¹ Лебединцев А. Г. Ханская Украина // *ЗООИД*. — Одесса, 1913. — Т. XXXI. — С. 1–22; Петровський М. Епізод з україно-кримських відносин кінця XVII в. // *Записи Українського Наукового Товариства в Києві*. — 1929. — Т. XXXII. — С. 34–45; Петрунь Ф. Е. *Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии 2-й половины XVIII ст.* (В связи с военными операциями русских войск, дипломатическими сношениями и колонизационной деятельностью русского правительства). — Байрам-Али, 1944. — С. 95; Оглоблин О. *Іван Мазепа та його доба*. — Нью-Йорк; К.; Острог, 2001 [перевидання]. — С. 195–196.
- ² Гончарук Т. *Кошовий отаман Петро Калнишевський та Хаджибей (Одеса)*. — Одеса, 2011. — С. 8–15; Чухліб Т. *Козаки і монархи. Міжнародні відносини раньомодерної Української держави*. — К., 2009. — С. 383–393; Чухліб Т. *Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр.* — Київ, 2010. — С. 370–381.
- ³ Серета О. Ханська Україна в адміністративній структурі Сілістринсько-Очаківського еялету // *Чорноморська минушина: записки Відділу історії козацтва на півдні України*. — Одеса, 2008. — Вип. 3. — С. 57–71; Серета А. *Силистренско-Очаковскія еялет през XVIII — нач. на XIX в. Административно-територіально устрійство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. — Софія, 2009. — С. 88–94.
- ⁴ Мантран Р. Османската империя през XVII век: стабилизация или упадък // *История на Османската империя*. — Софія, 1999. — С. 264.
- ⁵ *Kırım Hanlarına Nâme-Hümâyûn (2 Numaralı Name Defteri)*. — İstanbul, 2013. — С. 67.
- ⁶ На початку XVIII ст., під час царювання Петра I, Московія проголошена спадкоємицею Київської Русі. Петро I перейменовує державу свого царювання на Росію чи Велику Росію, при цьому щодо українських земель, що залишилися під царським управлінням, використовують термін Малоросія. В османсько-турецьких джерелах щодо анексованої московцями частини України і загалом щодо перейменованої Російської імперії ще протягом всього XVIII — початку XIX ст. використовується віддавна вживана назва — Московлу чи Москавлі.
- ⁷ Чухліб Т. С. *Козаки та яничари...* — С. 186, 196–197.
- ⁸ Чухліб Т. *Козаки та яничари...* — С. 223–228.
- ⁹ Оглоблин О. *Іван Мазепа та його доба...* — С. 134.
- ¹⁰ Чухліб Т. *Козаки і монархи...* — С. 386.
- ¹¹ Чухліб Т. *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр.* — К., 2005. — С. 376–379.
- ¹² Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. Т. 1. — Київ, 1998. — С. 552.
- ¹³ Чухліб Т. С. *Козаки та яничари...* — С. 379–380.
- ¹⁴ Петрунь Ф.Е. *Пути и подступы к Днестру...* — С. 96.
- ¹⁵ Русов А. А. *Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков*. — К., 1876. — С. 60–63, 80–81; Скальковский А. А. *История Новой Сечи*. — Изд. 3-е. — Одесса, 1885. — Ч. 1. — С. 55–56.
- ¹⁶ Отчет относительно географического и топографического положения провинции Озу или Эдисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по высочайшему указанию. 1792 г. // *Наследие Ф. П. Де-Волана. Из истории порта, города, края*. — Одесса, 2002. — С. 99–117, 165–167.
- ¹⁷ *Documente turcești privind istoria României / Întocmit de Mustafa A. Mehmet*. Vol. II: 1774–1791. — București, 1983. — P. 72–76. — Doc. № 51 [1786/aprilie/21-30].
- ¹⁸ Зеленчук В. С. Розселення та чисельність українського населення Молдавії (XV–XIX ст.) // *Народна творчість та етнографія*. — 1978. — № 4. — С. 24–30.
- ¹⁹ BOA. Fon adı: "IE.HR." Dosya № 8. Gömlek № 819 [1133 Ra 10–18 / 09–17.01.1721]; BOA. Fon adı: "C.HR." Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 2.
- ²⁰ Kołodziejczyk D. *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681) Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*. Part 2: Facsimile. — P. 22–337.
- ²¹ Лебединцев А. Г. Ханская Украина. — С. 1–22.
- ²² Кочубинский А. *Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции: Из истории Восточного вопроса. Война пяти лет: 1735–1739*. — Одесса, 1899. — С. XXXIII–XXXIV; *Історія Хаджибея (Одеси) 1415–1795 рр. в документах* / ред. Т. Г. Гончарук. — Одесса, 2000. — С. 56, 58.
- ²³ Петрунь Ф. Е. Ханські ярлики на українські землі (до питання про татарську Україну) // *Східний світ*. — 1929. — № 2. — С. 170–185.
- ²⁴ Гончарук Т. *Кошовий отаман Петро Калнишевський та Хаджибей (Одеса)*. — С. 10.
- ²⁵ Русов А. А. *Русские тракты...* — С. 79–80.
- ²⁶ Петрунь, Ф.Е. *Пути и подступы к Днестру...* — С. 96.
- ²⁷ Скальковский. А. К истории Запорожья // *Киевская старина*. — 1882. — № 7. — С. 179–181.
- ²⁸ *СИРИО*. — СПб., 1872. — Т. 9. — С. 415.

- ²⁹ СИРИО. — СПб., 1887. — Т. 57. — С. 365, 481.
- ³⁰ СИРИО. — СПб., 1872. — Т. 9. — С. 403–404.
- ³¹ ПКР. — СПб., 1889. — Т. IV: 1780–1782 гг. — С. 360–361.
- ³² BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 748. Gömlek № 30486 [1201 Za 13 / 27.08.1787].
- ³³ BOA. Fon adı: “C.AS.” Dosya № 1087. Gömlek № 47941 [1199 Z 20 / 24.10.1785]; BOA. Fon adı: “C.AS.” Dosya № 1138. Gömlek № 50562 [1202 Ş 29 / 04.06.1788].
- ³⁴ BOA. Fon adı: “C.HR.” Dosya № 97. Gömlek № 4843: Baş muhasebe özeti [1112 C 25 / 07.11.1700].
- ³⁵ AGAD. Arch.Kor. Dz. Turecki. Teczka 78, nr 165.
- ³⁶ *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455–1672 / opracował Zygmunt Abrahamowicz // Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich. Tom I, część 1. — Warszawa, 1959. — С. 77–78.*
- ³⁷ BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 783. Gömlek № 31937 [1192 Ra 29 / 27.04.1778].
- ³⁸ BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 454. Gömlek № 18351 [1195 B 29 / 21.07.1781].
- ³⁹ BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 673. Gömlek № 27564 [1194 Z 25 / 22.12.1780]; BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 172. Gömlek № 7274 [1206 N 13 / 05.05.1792].
- ⁴⁰ *Documente turcești ... Vol. II: 1774–1791. — București, 1983. — С. 115–116, Doc. № 84 [1787/martie/13]; С. 150–153, Doc. № 112 [1787/mai/19–28].*
- ⁴¹ BOA. Fon adı: “НАТ.” Dosya № 18. Gömlek № 804 [1199 Za 07 / 11.09.1785]; BOA. Fon adı: “НАТ.” Dosya № 18. Gömlek № 804 A [1199 L 06 / 12.08.1785].
- ⁴² BOA. Fon adı: “C.MTZ.” Dosya № 19. Gömlek № 908 [1195 Ş 29 / 20.08.1781].
- ⁴³ *Documente turcești... — P. 150–153, Doc. № 112 [1787/mai/19–28].*
- ⁴⁴ *Katalog dokumentów tureckich... — Warszawa, 1959. — С. 77–78.*
- ⁴⁵ Скальковский А. Секретная переписка Коша Запорожского (1734–1763 г.) // *Киевская старина. — 1886. — № 2. — С. 337.*
- ⁴⁶ BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 783. Gömlek № 31937 [1192 Ra 29/27.04.1778].
- ⁴⁷ Лебединцев А. Г. *Ханская Украина... — С. 3, 11, 13.*
- ⁴⁸ Чухліб Т. *Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави. — К., 2009. — С. 386.*
- ⁴⁹ Петрунь Ф. Е. *Пути и подступы к Днестру... — С. 95.*
- ⁵⁰ НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх. ед. 178/43. Л. 2.
- ⁵¹ Лебединцев А. Г. *Ханская Украина // ЗООИД. — Одесса, 1913. — Т. XXXI. — С. 1–22.*
- ⁵² Русов А. А. *Русские трактаты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. — Киев, 1876. — С. 45–98.*
- ⁵³ Гуржий О. І., Чухліб Т. В. *Україна крізь віки. Гетьманська Україна. Т. 8. — Київ, 1999. — С. 200.*
- ⁵⁴ Дружинина Е. И. *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение. — Москва, 1955. — С. 363.*
- ⁵⁵ BOA. Fon adı: “C.HR.” Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 1.
- ⁵⁶ *Опис на османско-турски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.) запазени в Ориенталски отдел на Народната библиотека “Св. Св. Кирил и Методи”. — София, 1993. С. 259; НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18295.*
- ⁵⁷ BOA. Fon adı: “C.ML.” Dosya № 454. Gömlek № 18351 [1195 B 29 / 21.07.1781].
- ⁵⁸ BOA. Fon adı: “D.BŞM.d.” Defter № 042650 [1188–1195 / 1775–1781].
- ⁵⁹ Фігурний Ю. С. *Український гетьман Пилип Орлик. — Київ, 2008. — С. 62; Ульяновський В. Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави. — Київ, 1994. — С. 418–497.*
- ⁶⁰ ПКР. — СПб., 1885. — Т. II: 1778 г. — С. 699–701.
- ⁶¹ BOA. Fon adı: “D.BŞM.d.” Defter № 42650. Sayfa 3.
- ⁶² Русов А. А. *Русские трактаты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. — Киев, 1876/ — С. 45–98.*
- ⁶³ BOA. Fon adı: “IE.HR.” Dosya № 8. Gömlek № 819 [1133 Ra 10–18 / 09–17.01.1721].
- ⁶⁴ Скальковский А. К истории Запорожья // *Киевская старина. — 1882. — № 7. — С. 180.*
- ⁶⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. Т. 4. — Київ, 2006. — С. 56.
- ⁶⁶ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 42. — С. 393.
- ⁶⁷ Скальковский А. А. *История Новой Сечи. Ч. 1. — Изд. 3-е. — Одесса, 1885. — С. 36–37.*
- ⁶⁸ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 48. — С. 480–481.
- ⁶⁹ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 48. — С. 511–512.
- ⁷⁰ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 48. — С. 521.
- ⁷¹ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 51. — С. 414–415.
- ⁷² Скальковский А. А. *История Новой Сечи. Ч.1. — Изд. 2-е. — Одесса, 1846. — С. 63–64.*
- ⁷³ СИРИО. — СПб., 1885. — Т. 9. — С. 402–403.

⁷⁴ Крикун М. Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії 1703 року // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. — Львів, 2010. — Т. ССLX, кн. 2: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — С. 54.

⁷⁵ Отчет относительно географического и топографического положения провинции Озу или Едисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по высочайшему указанию. 1792 г. // *Наследие Ф. П. Де-Волана. Из истории порта, города, края*. — Одесса, 2002. — Карта.

⁷⁶ Никифоренко Н. О. Щоденник подорожі Й. А. Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень — липень 1774 р.) // *Записки науково-дослідної лабораторії Південної України Запорізького держуніверситету: Південна Україна XVIII–XIX століття*. — Запоріжжя, 1999. — Вип. 4(5). — С. 31.

⁷⁷ *СИРИО*. — СПб., 1885. — Т. 48. — С. 521.

⁷⁸ *СИРИО*. — СПб., 1885. — Т. 51. — С. 41.

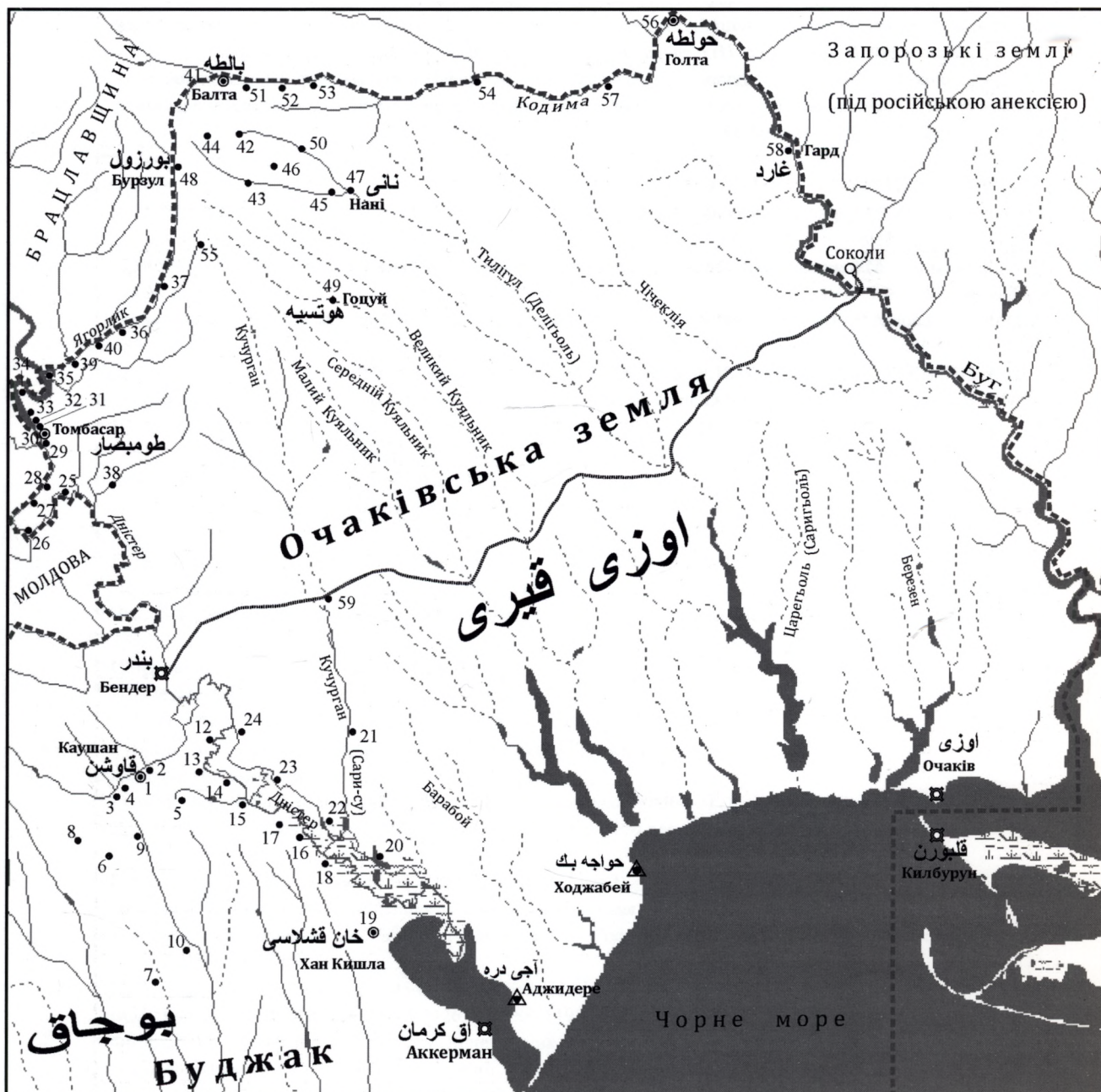
⁷⁹ Андриевский А. Материалы, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 г. // *ЗООИД*. — Одесса, 1886. — Т. XIV. — С. 558–559.

⁸⁰ Андриевский А. Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743–1767 гг.) // *ЗООИД*. — Одесса, 1893. — Т. XVI. — С. 263.

⁸¹ Bardach J., Labuda G. Rozwój gospodarki towarowej na wsi i w mieście // *Historia Polski / opr. Tadeusz Manteuffel*. — Warszawa: PWN, 1960. — S. 372.

⁸² BOA. Fon adi: "C.ADL." Dosya № 81. Gömlek № 4864 [1193 Za 20 / 29.12.1779].

⁸³ BOA. Fon adi: "C.ZB." Dosya № 11. Gömlek № 501.

Карта-схема розташування сіл господарсько-податкового району мукатаа Томбасар (1775-1785)

- ⊙ - містечко, центр каймакамства
- - село чи селище, підвідомствене каймакаму
- ⊠ - фортеця, центр санджаку
- ▲ - порти-пристані по перевалці зернового збіжжя з Очаківської землі
- - кордон османських територій
- ==== - "Бендерський шлях" на Соколи

Таблиця № 2

Номенклатура назв населених місць Мукаата Томбасар – Ханської України, відповідно до позначень на карті-схеми

Tablo № 2

Harita şeması numarala göre Tombasar mukataası – Hanlık Ukrayna'sının kasabaları ve köyleri

Каймакамлик Каушан / Kauşan kaymakamlığı			
1	نفس قوشان	Nefs-i Kauşan	Каушан
2	قوشان عتيق	Kauşan-ı Atîk	Старий-Каушан
3	مالقوچ كبير	Malkoç-ı Kebîr	Великий-Малкоч
4	مالقوچ صغير	Malkoç-ı Sagîr	Малий-Малкоч
5	پوپوقه	Popovka	Поповка
6	سیدلر	Seyidler	Сейідлер
7	قرق بغلو	Kırkbağalu	Киркбаглу
8	اق صقال	Aksakal	Аксакал
9	اق سودی	Aksudi	Аксуді
10	اق باش	Akbaş	Акбаш
11	قورتلو	Kurtlu	Куртлу
Каймакамлик Прибережних сіл / Yalı karyeleri kaymakamlığı			
12	قوپانقه	Kopanka	Копанка
13	لونتہ	Levonti	Левонті
14	طولماز	Tolmaz	Толмаз
15	چبورجه	Çoburce	Чобурдже
16	پورقار	Purkar	Пуркар
17	طوپال	Topal	Топал
18	سلطان صواتی	Sultan Savatı	Султан-Савати
19	خان قشلاسی	Han Kışlası	Хан-Кишласи
20	ياسقه	Yaske	Яске
21	كرسقه قزاق	Grika Kazak	Гріка-Казак
22	قزاقلر	Kazaklar	Казаклар
23	جدید	Cedid	Джедід
24	اسلابودی	İslabodzi	Слабозі
Каймакамлик Томбасар / Tombasar kaymakamlığı			
25	دوروسقای	Doroskay	Дороскай
26	پرلیته	Pırlita	Пирліта
27	قوشنیتسه	Koşnitsa	Кошнітса

28	پو حرب	Pohreb	Похреб
29	لونغه	Lunga	Лунга
30	طومبصار	Tombasar	Томбасар
31	محله	Mahalle	Махалле
32	قورجوه	Korceve	Корджеве
33	قوچه کير	Koçeyeri	Кочейері
34	مولوه طه	Molovata	Моловата
35	غويان	Goyan	Гоян
36	اليا	İliya	Ілія
37	حوقنه	Hokna	Хокна
38	چورنه	Çorne	Чорне
39	دوبوی	Dubevi	Дубеві
40	دويبان	Doyban	Дойбан
Каймакамлик Балта / Balta kaymakamlığı			
41	بالطه	Balta	Балта
42	پساسيل	Pasasel	Пасасел
43	لپسکه	Lipeske	Ліпеске
44	کيده رم	Giderim	Гідерім
45	برنده پور	Birindepur	Беріндепур
46	طورچيله	Torçila	Торчіла
47	نانی	Nani	Нані
48	بورزول	Burzul	Бурзул
49	هوتسيه	Hotsiy	Гоціє
50	بيتلى	Baytalı	Байтали
51	اندر شوقه	Andreşevka	Андрешевка
52	پرليطه	Perlita	Перліта
53	حولمه	Holma	Гольма
Каймакамлик Голта / Holta kaymakamlığı			
54	کيرحوز	Kırhoz	Кирхоз
55	استاورو	İstavrovo	Ставрово
56	حولطه نام ديكر اورل	Holta nâm-ı diğeri Orel	Голта, за іншим ім'ям Орел
57	قماغوس	Kamagos	Камагос
58	غارڊ	Gard	Гард
59	صاری صو	Sarısu	Сари-су

Osmanlı Belgeleri

Османські документи

Запропонована до уваги публікація османських документів здійснюється двома варіантами: 1) транслітерація латиницею османсько-турецького письма, при використанні алфавіту сучасної турецької мови із залученням додаткових знаків вокалізації притаманних османсько-турецькій мові; 2) переклад українською мовою з максимальним збереженням стилістичних та граматичних особливостей оригінального змісту. Деякі османсько-турецькі назви у перекладі дублюються українським еквівалентом в круглих дужках. У квадратних дужках зазначено пропущені за змістом або непрочитані в тексті слова. Оригінальні османсько-турецькі поняття та терміни в текстах перекладу виділені курсивом і репрезентовані у термінологічному словнику. Датування документів вказано за мусульманським календарем і відповідними датами християнського літочислення. Місяці мусульманського календаря представлені загальноживаними в османсько-турецьких текстах скороченнями, розшифрування котрих представлено додатковою таблицею.

Dok. № 1. Osmanlı-Leh sınırı hakkında Kanuni Sultan Süleyman'dan kral I. Zygmunt'a mektub (949 Ş 1-10 / 10-19.XI.1542)

AGAD. Arch.Kor., Dz.turecki, teczka 78, nr 165.

Polonyaca'ya yapılan kısmî çevirisi için bakınız: Katalog dokumentów tureckich. Zygmunt Abrahamowicz. S. 113.

Tuğra: Süleyman Şâh bin Selîm Şâh Hân el-muzaffer dâ'imâ

- 1 *Kıdvetü 'l-ümerâi 'l-izami 'l-iseviye üsvetü 'l-küberâi 'l-fihâm fi-milleti 'l-mesihyye muslihu mesâlih-i cemâhîri 't-tâifeti 'n-nasrâniye sâhibü 'l-zyâlî 'l-haşmetiye ve 'l-vakâr sâhib-i delâilü 'l-meccî 'l-iftihâr vilâyet-i Leh kralı Zigizmondo kral - hutimet avâkibihu bi 'l-hayr. Tevki '-i refi-i hümayûnum*
- 2 *vâsıl olacak ma'lum ola ki bundan evvel Cankirman kal'asının sınırıyle Leh vilâyetinin sınırı ta'yîn olunmak için Silistre sancağibeyi Osmân – dâme izzihu- ile Akkirman ve Bender kâdılarına hükm-i hümayûnum gönderilmiş idi hâliyâ mezkûrlar yüce dergâhımıza mektûb*
- 3 *gönderüp sınır husûsı için hükm-i şerîfimiz sûretini yazup size gönderdikde siz dahi müşârün-ileyh Silistre beyine mektûblar gönderüp beylerbeyimiz ile on nefer beylerimiz göndereler demişsiz ve hem sınırı ta'yîn etmeyüp ol yerlerin mu'teberlerinden*
- 4 *ve eyü âdemlerinden teftîş eyleyüp dostluk üzere hakkile sınırı kesesiz varan âdemlerimiz dahi nişânların gösterirler maslahatı tamâm eyleriz deyü bildirdiğiniz ecilden ol mektûblar mücebinece mezkûr Silistre sancağibeyi Akkirman*
- 5 *kal'asının mu'temedlerinden ve ehl-i vukûflarından su'âl eyledikde zikr olunan sınır Savran nâm yere varır andan sağ tarafı Aksu'ya andan Özi Suyu'na andan Karadeniz'e varır ve sol tarafı Değirmenderesi*
- 6 *dimekle ma'rûf dere Boğdan vilâyetinden ve Davud-Aka nâm karyenin yukarı yanından Turlu suyuna gelince sınırdur. Otuz kırk yıldan ziyâde Tatar hânları zabt idüp anda koyunları yürüyenlerin resm-i otağın*
- 7 *ve beytü 'l-mâlin ve sâir bâd-i hevâsın hânlar alup gayr-i ağnâmları hassa-i hümayûnum cânibinden zabt olumur deyü haber verdiklerin müşârün-ileyh Silistre beyi kâdılar ile Bender kal'asından Turlu suyunu geçüp dört gün*
- 8 *yürüyüp Deligöl nâm mevzi'de ehl-i islâmdan Danyal Ata nâm azîzin makberesi kurbunda kondukda mezbûr beylerbeyilerden mektûb ile âdemisi gelüp ne mikdâr âdem ile varayım deyü bildirdikde Silistre beyi dahi*
- 9 *üç yüz mikdâr âdemile Savran'a gelesiz biz dahi ol kadar âdemile varırız deyü haber gönderüp ve hem kendünün Ferhâd nâm âdemisiyle bazı hisâr erenleri bile göndermiş beşinci gününde Leh beylerinden Yuri Valiçki nâm*
- 10 *bir beyiniz mezkûr beylerbeyinizden mektûb getirüp içinde her ne der ise sözüne i'timâd eyleyin demiş ve hem leşkerimiz Sarvan'dan iki konak beri göçüp Kedmen nâm yere geldik başımız dahi giderse biz bu aradan*
- 11 *sınır kesdirmezüz deyü cevâb verüp mezkûr Silistre sancağı beyi gönderdiği âdemlerden su'âl eyledikde beylerbeyiler için anın yanında bi'l-fi'l yirmi bin kadar cebelü ve giyimli leşkerle iki binden ziyâde tüfenkçi ve yüz top*
- 12 *arabası vardır hayırlı alâmetleri yokdur deyü haber verdikleri ecilden ol dahi dostluğa muhâlif nesne vâki' ola deyü tevakkuf etmeyüp sancağına gelüp gittiğini bildirmiş ve kendüye gönderdiğimiz mektûbı aynıyle yüce dergâhımıza*

- 13 *bile irsâl eylemiş eyle olsa çünkü südde-i sa'âdetimiz cânibi ile dostluk üzere olasız sınır kesilmeye dahi rızâ virüp müşârün-ileyh Silistre Beyi'ne bu vechile mektûbunuz gönderesiz anun akabince bunca bin*
- 14 *giyimli asker ve top ve yarak göndermeye sebep nedir? Eğer maksûd sınır kesilmek ise yarar beylerinizden bir iki geyimli bir kaç âdeminiz göndermek hod kifâyet ederdi anda yaramazlık kasdına bu cânibden*
- 15 *kimesne varılıp mücerred emr-i şerîfim mücebince hakk üzere sınır kesmeye varmışlar ise ki iki cânibin re'âyâsı huzûr idüp nizâ' faysal oluna idi bu cânibden ısdâr-ı ahd-i şerîfime muhâlif nesne sâdır olmayup*
- 16 *ammâ bu bâbda sizün cânibinizden bunun gibi fi'l olmak dostluğa ve ahd-i şerîfime muhâlif vâki' olmamışdır husûsen müşârün-ileyh Silistre Beyi'ne gönderdiğiniz mektûbunuzda sınır ta'yîn eylemeyüp bu cânibin pîrlerine ve mu'temed kimesnelere*
- 17 *havâle etmişsiniz ol beyiniz başımız keseriz ise dahi bu yerden sınır kesdirmeziz deyü temerrüd ve inâd eylemenin aslı ve sebebi nedir? Zikrolunan sınır içinde ehl-i islâmdan nice kimesnelerin makbereleri ve nice mescidler*
- 18 *ve medreseler alâmetleri dahi bulunmuş bu husûslar dahi sahîh sınır idüğüne eder hakk üzere sınır kesmeyi niçün râzı olmayasız imdi eğer südde-i sa'âdetimiz cânibi ile dostluğunuz ve ahdiniz mukarrer ise*
- 19 *fermân-ı şerîfim bunun üzerine olmuşdur ki sizin mektûbunuz mücibince ol pîrler ve mu'temed müslümânlar ta'yîn eyledükleri zikrolunan sınır kesilüp alâmetleri konulup tashîh oluna ki min-ba'd iki cânibden*
- 20 *nizâ münkati' ola ve illâ himâyet-i hümayûnumda muhâlif olur dostluk şerâ'iti siz dahi ana göre ri'âyet eyleyesiz şöyle bilesiz tahrîren fi-evâ'il-i Şa'bânu'l-mu'azzam sene tis'a ve erba'in ve tis'a-mi'e (949 Ş 1-10 / 10-19.XI.1542)*
- 21 *Be-makâm-ı mahrûse-i Kostantiniye*

Док. № 1. Лист султана Сулеймана Кануні до короля Сигізмунда I щодо розмежування османсько-польського кордону (949 Ş 1–10 / 10–19.XI.1542)

AGAD. Arch.Kor., Dz.turecki, teczka 78, nr 165.

Частковий переклад польською мовою: Katalog dokumentów tureckich. Z.Abrahamowicz. S. 113.

Тугра: Сулейман Шах, сина Селіма Шаха, Хан, завжди перемагаючий.

Взірець величних князів, віруючих в Ісуса, приклад доблесних знатних людей месіанського народу, що опікуються справами християнської громади, носій пишноти і гідності, володар знаків величі і гордості, король країни Лех (Польща) Сигізмунд – нехай вінець життя його закінчиться з добром! Коли прибуде мій височайший султанський декрет, нехай наступне стане відомим!

Певний час тому була надіслана моя султанська заповідь до *санджакбея* Силістри Османа – нехай продовжується велич його! – і до *кадіїв* Аккерману та Бендер відносно визначення кордону [земель] фортеці Джанкерман (Очаків) з країною Лях (Польща). Наразі ж згадувані [беї] надіслали до нашого височайшого двору листа. [З ним сповіщають] наступне.

Коли з моєї священної заповіді по питанню визначення кордону було переписано копію і надіслано її Вам, Ви відповіли листом до згадуваного бея Силістри. Вами було сказано, щоби *бейлербей* був відправлений з ще десятьма особами наших беїв. Повідомили Ви: “Давайте наріжемо кордон справедливо і по-приятельськи, після того як буде зроблено розслідування від довірених і добрих людей з місцевості, по якій кордон не є визначеним, а наші люди які прибудуть, також нехай покажуть свої знаки”.

Відповідно до цих листів, *санджакбей* Силістри розпитав достойних довіри і добре обізнаних людей з фортеці Аккерман, які прояснили наступне: “Згадуваний кордон сягає місця, званого як Саврань. Звідти праворуч йде до [ріки] Аксу (Південний Буг), звідти сягає [ріки] Озі (Дніпро) і вже звідти – до Чорного моря. [Від Саврані] ліворуч кордоном є річка, відома як Деїрмендере, доки вона сягне ріки Турлу (Дністер) над горішньою частиною села Давут Ака зі сторони Богдану (Молдови). [Ці землі] вже більше тридцяти-сорока років є у володінні татарських ханів, які збирали податок *ресмі-отлак* з овець, яких випасають там, а також мають надходження з категорій *бейтюлмала* і *баді-хава*. Решта овець є у володінні моєї особистої султанської власності (султанський *хасс*)”.

При цьому згадуваний бей Силістри і *кадії*, [відправившись] з фортеці Бендер, проминули ріку Турлу (Дністер) і після чотирьох днів подорожі розмістилися у місці, званому як Делігьоль, поблизу могили мусульманського святого Даніял Ата. Тоді від згадуваного *бейлербея* було надіслано з людиною листа, у якому [було запитано], з кількома особами прибути. Відповіддю було сказано: “Нехай згадуваний *бейлербей* Силістри прибуде до Саврані у супроводі 300 осіб і ми також приїдемо з такою ж кількістю людей”. Тоді бей відправив свою людину на ім'я Ферхад разом з декількома бійцями фортеці.

П'ятого дня ясновельможний пан на ім'я Юрій Валицький (Юрій Величко), який є одним з Ваших польських вельмож, приніс листа від них, кажучи: "Віруй кожному слову, яке є в ньому". У листі відповіді було сказано: "Так чи інакше, наші війська досягли місця, що зветься Кедмен (Кодима), яке знаходиться на відстані двох поштових зупинок від Саврані. Ми не можемо на свій розсуд примусити, щоб кордон був відрізаний там". Коли згадуваний *санджакбей* Силістри розпитав надісланих від нього людей, вони йому сказали, що при згадуваному вельможі є у наявності із двадцять тисяч озброєних бійців, більше двох тисяч стрільців і сто гармат на возах, без будь-яких наявних, які б то не були, ознак доброзичливості. За цією причиною *бейлербей* кажучи, що: "Можуть відбутися події, які протирічать приятелюванню", зробив висновки і не гаючись повернувся до свого *санджаку*. Повідомляючи щодо свого прибуття, він також надіслав до височайшого Нашого двору того ж самого листа, що ми йому були надіслали.

Якщо Ви є приятелями нашого щасливого престолу, погодились відрізати кордон і надіслали за таким змістом лист до згадуваного бея Силістри, тоді ж з якої причини надсилаєте проти нього таку багатотисячну кількість озброєних бійців, гармат і зброї? Якщо вашою метою було відрізати кордон, то було б достатньо надіслати одного-двох озброєних Ваших вельмож з декількома своїми людьми. Всупереч Вашому умислу поводитися зле, з нашої сторони, відповідно до моєї священної заповіді, прибули декілька осіб відрізати кордон справедливо. Попри тривалі суперечки поміж *реайею* з обох сторін ми не зробили нічого, що могло б протирічити підписаним мирним договорам. Однак вжиті Вашою стороною дії у цьому випадку протирічать приятельству і підписаним священним мирним договорам. Раз Ви, відповідно до листа, надісланого бею Силістри, доручили визначити кордон старійшинам і добре обізнаним людям, тож яка є підстава і причина, що Ваш вельможа, проявляючи впертість і норовистість, примушував, говорячи: "Скоріше ми свої голови відсічемо, але кордон по цих місцях не дозволимо відрізати". У згадуваних кордонах знаходяться численні мусульманські могили і рештки *месджидів* і *медресе*. З цієї ж точки зору чому Ви не згодні відрізати істинний кордон справедливо?

Наразі. Якщо Ваше приятельство з нашим щасливим тронем і мирні договори є безсумнівними, я заповідаю священним *ферманом* наступне. Відповідно до вашого листа, старійшини і заслужені довіри мусульмани нехай відріжуть згадуваний кордон, поставлять відповідні знаки, а також від сьогодні і на майбутнє суперечкам з обидвох сторін нехай буде покладено край! У противному випадку Ви загубите моє султанське заступництво, отже дотримуйтесь умов приятельства. Знайте це!

Написано першої десятиденки величного місяця шабан 949 року (949 § 1–10 / 10–19.XI.1542).

В добре захищеному Костантінїє.

Harita parçası / Фрагмент карти:

Delineatio Generalis CAMPORUM DESERTORUM vulgo UKRAINA, Cum adjacentibus Provinciis Bono publico erecta per Guilhelum le Vasseur de Beauplan S.R.M.tis Architectum militarem et Capitaneum; S.R.M.tis Sculpt: Guilhelmus Hondius fecit, Gedani 1648

Handwritten signature or title at the top right of the page.

ادری و دلی و در بر و ...

Main body of handwritten text in Persian script, starting with 'برجای طرفه' and continuing with various lines of text.

نیز می گویند که ...

صورت ...

Handwritten text on the left side of the page, including 'نهر طور' and 'فردی تو'.

Handwritten text at the bottom left of the page.

**Dok. № 2. Nogaylara Sarısu (Kuçurgan) nehri üzerinde Bender topraklarını
kullanma izni verilmesi
(1121 Ra 21-30 / 31.V.-09.VI.1709)**

BOA. Fon adı: "C.DH.". Dosya № 32, Gömlek № 1559.

Transkripsiyon: *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*. S.115.

Buyuruldu

- 1 *Özi vâlisi vezir Yusûf Paşa'ya hüküm ki*
- 2 *Bucak tarafında olan kabâil-i Nogay'dan Yimuza ve Kadı ve Kan-mirzâ*
- 3 *oğulları aşiretleri min-haysi'l-mecmû' bin beş yüz hâne ve Halil Paşa*
- 4 *Yurdu umûmen Nogaylunun zirâ'at ve harâset ile ikâmetlerine vefâ etmeyüp*
- 5 *ve civârlarında vâki' Boğdan toprağında hâlî yerlerde bulunan tavâ'if-i Tatar dahi*
- 6 *emr-i şerîfimle ikâmetden men' olunmağla kabâil-i mezbûre için nehr-i Turla'nın karşı*
- 7 *cânibinde nehr-i Sarısu'ya varınca vâki' Bender toprağına Özi Kırı*
- 8 *demekle ma'rûf olan mahal arâzî-i fesihâ ve re'âyâ ve umrândan hâlî kalmakla*
- 9 *aşâyir-i merkûme kendi halleriyle zirâ'at ve harâset ve öşr ü resmin sâhib-i arza*
- 10 *edâ ve teslîm ve zimâm-ı umûrları kemâ fi'l-evvel Kırım Hânı olanların*
- 11 *uhde-i hükûmetlerine ilcâm olunmak üzere arâzî-i merkûmeye nakl ve anda*
- 12 *îvâ ve iskânları istisvâb olunduğın müş'ir hân-ı sâbık*
- 13 *ve Şirin Bey'i ve sâir ümerâ-yı Kırım'ın mektûbları vârid olduğu sen ki*
- 14 *vezîr-i müşârünileyhsin, tarafından ilâm ve istitâf olundukda kabâil-i mezbûreyi*
- 15 *nehr-i Turla'nın karşı cânibine nehr-i Sarısu'ya varınca vâki' Bender*
- 16 *Arâzisinde münâsib olan mahalle ve anda kendi halleriyle zirâ'at ve harâset*
- 17 *ve öşr ü resmlerin sâhib-i arza edâ ve teslîm ve umûr ve husûsları kemâ fi'l-evvel*
- 18 *Kırım Hânı olanların uhde-i ihtimâmlarında olmak üzere îvâ ve iskânları için*
- 19 *emr-i şerîfim şeref-yâfte-i sudûr olmuş idi. Hâlâ merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Selîm Hân*
- 20 *tâbe serâhunun evkâf-ı şerîfelerinden Akkerman mukata'ası kurâsı re'âyâsından*
- 21 *yedi yüz mikdârı re'âyâ kalkup Nogaylunun başları olan Çavum*
- 22 *Mirzâ ile nehr-i Turla'yı karşı yakaya Haydar ve Bender kal'asının karşısında*
- 23 *tavattun edüp mukata'a-ı merkûme mahsûlüne kesr ü noxsân terettübüne bâ'is olduğun*
- 24 *evkâf-ı merkûme mütevellîsi olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Hasan dâme mecdühü ihbâr*
- 25 *ve teşekkî etmekle husûs-ı mezbûr için [...] mübâşir tayin olunmuşdur. İmdi, sen ki vezîr-i*
- 26 *mezbûru kemâ yenbağı tecessüs ve tafahhus ve vech-i meşrûh üzere nehr-i Turla'nın*
- 27 *karşı yakasında Bender arâzisinde îvâ ve iskânları fermânım olan tâ'ife-i*
- 28 *Nogaylu'dan mâadâ yine arâzî-i merkûmede ikâmet etmek üzere*

- 29 *nehr-i Turla karşı yakasına ubûr edenler mukata'a-ı merkûmenin re'âyâsından oldukları zâhir ve mütebeyyin olur ise mübâşir-i mûmâileyh ma'rifetiyle buldukları yerlerden alâ eyyi-hâl kaldurup*
- 30 *kadîmi tavattun eyledikleri mukata'a-ı merkûme karyelerine iâde ve ircâ'a ve anda*
- 31 *îvâ ve iskân etdirmekde gereği gibi tenbîh ve ihtimâm eylemen bâbında*
- 32 *fermân-ı âlîşânım sâdir olmuştur, buyurdum ki.*
- 33 *fî evâhir-i Ra. sene 1121 (1121 Ra 21–30 / 31.V.–09.VI.1709) mübâşir ile yazılı.*

**Док. № 2. Надання дозволу використання ногайцями бендерських земель вздовж ріки Сарису (Кучурган).
(1121 Ra 21–30 / 31.V.–09.VI.1709)**

BOA. Fon adı: “C.DH.”. Dosya № 32, Gömlek № 1559.

Транскрипція турецькою латиницею: *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*. S.115.

Заповідь до *вали* Озі (Очаківського валі), *везіра* Юсуфа паши!

Ти, згаданий *везір*, зробив донесення щодо отриманих листів від кримського хана, від Шерін бея і від решти емірів (управлінців) [наступного змісту].

Ногайські роди Йімуза-оглу, Кади-оглу, Канмірза-оглу, які є з ногайських об'єднань Буджаку, загалом налічують 1500 домогосподарств. [Спочатку] їм була дана обіцянка, що вони будуть розселені в Халіл Паша Юрду, і та земля цілковито буде оброблятися згадуваними ногайцями. Моєю священною заповіддю було заборонено татарським спільнотам розселятися на порожніх територіях в землях Богдану (Молдови). Через це для згадуваних родів були виділені землі, підпорядковані [каза'] Бендер на протилежній стороні ріки Турла (Дністер), які сягають річки Сарису (Кучурган), що є на просторах територіях “Озі Кири” (Очаківської землі). Позаяк ця простора територія залишилась порожньою від *реайї*, яка б її обробляла, відправлено клопотання на отримання Мого [султанського] благовоління надати її згадуваним ногайським родам, які б обробляли її самостійно, сплачували б десятини і податки власникам цієї землі, і як це було заведено раніше, залишались би в адміністративному підпорядкуванні кримських ханів.

[У відповідь на це клопотання] була видана Моя священна заповідь, удостоєна шани і слави, відповідно до якої згадувані [ногайські] роди нехай будуть переведені до придатної місцевості на протилежні від Бендер землі, поміж річками Турла (Дністер) і Сарису (Кучурган); нехай її оброблюють самостійно; нехай сплачують десятини і податки власникам цієї землі і, як це було заведено раніше, нехай залишаються в адміністративному підпорядкуванні кримським ханам.

Наразі *мютевелі вакифу* блаженно спочилого султана Селім Хана, – Гордість серед рівних і подібних йому! – Хасан – нехай продовжується велич його! – скаржиться, що 700 осіб *реайї* з сіл Аккерманської *мукатаа* здійнялися і на чолі з ногайським ватажком Чавум мірзою поселились на протилежному березі Турли (Дністра), навпроти фортець Хайдар і Бендер. Отже вони стали причиною нанесення втрат і нестач прибутків згаданому *вакифу*.

Зараз же відповідно до обговорюваного питання зі спеціально призначеним *мубаширом* була [надіслана заповідь]. Коли Моя священна заповідь прибуде, ти, згадуваний *везір*, здійсниш ретельну перевірку і з'ясуєш, хто є з *реайї* згадуваної *мукатаа*, які вештаються по землях підпорядкованих Бендеру на протилежному березі Турли (Дністра), щоб поселитись на згадуваній території, і хто є поза ногайською спільнотою, розміщеною там відповідно до Мого *ферману*. За допомогою згадуваного *мубашира* нехай їх буде знайдено на протилежному березі Турли (Дністра), здійнято з тих місць та повернуто до сіл згадуваної *мукатаа*, де вони мешкали раніше. Відповідно до змісту Мого дійсного височайшого *ферману*, у цьому розумінні наказую тобі діяти, як було вище зазначено.

Дата: остання десятиднівка місяця ребіульеввель 1121 року
(1121 Ra 21–30 / 31.V.–09.VI.1709)

Довідка: [Заповідь] була написана у присутності *мубашира*.

Додаткове вписування: Заповідь! Вірно!

اصحی

بعد از دویم سندان قوی گنئی اسی قوی بار و غلنه کلمه مکتوبک خلاصه سیدر که جادی اولینک اون در رنده هر روز انشدر

بودند قدم هر بار اولیندی اوزره جنگ عظیم واقع اولدیغی مورا اولوب صکره بزه بویله خبر و اصل اولدی که اسخ و رای
 مغلوب اولدوقده عمل موکه در ساعت بعد سانه ده اولان طابورینه صفندی بعد نصف الیده بغیره استیض
 بتون عسکره فرارایدوب بودند اقدم قاش قزاقدنک ضبطلنده اولوب چارخواب ایدیک بر و و کوشنام
 بنقله که اوزی صوبینک اونه جاننده در کدی عقیده چار سال ^{اولان} سفوفن ادری تعاقب ایدرک کلوب احاطه ایدر
 اسخ و رای دخی فی طره عظیمه در خدرا ایدوب بجات بو انجمن کندوسی و مازه باورلو قانک باشی بو تقو و تق و
 قاش قزاقدنک باشی قوشوی و تهاش و سار بلو باشو اکیوز مقدار ای او مدینه جادی اولینک الیک سنده
 اوزی صوبینک بری یقه سنه کدی پرو بون بری یقه پرو ایدرکن صکره طابور محاط ایدر چار دخی ایغار ایدر
 طابور اوزرینه کلدره طابور اوزرینه تبیین اولان اسخ ^{اولان} لوتو شوت بو صیبت عظمی بی مشاهد ایدر
 نورا اولدیغی اوزره اون بیک یا خوادون ایکی بیک پیاده و سوار عسکره بالضروره چاره طاعت ایدر بوجده
 مجموعی بون و نام قلعه به کوندزی و قده اشارت اولدیغی اوزره بنانک قزاقنی قندیمتری غایب عسکره
 اوزی صوبینک بری یقه سنه کندی ضبط ایدوب اسخ قزاقنی و مازه باپی اخذ ایدر ایدر کوندی پرو و بیک
 قزاق اخذ ایدر کوندی پرو اکیوز کیم و مازه باپی اخذ ایدر نه یوز کیم و فرده کتورنه اون کیم و بون ایدر
 نذا ایدر دی و نورا اولور که موکه ده مقبول و اسیر اولند سوار پیاده اون ایکی بیک یا خوادون اوج بیک آدم
 مقدار ایدر سفو عسکر ن مقبول مکتوبدر لکنه قوع اوزره خبر اولوب نه مقدار اولدیغی اعلام اولور
 و بودند اقدم اعلام اولدیغی اوزره سفو عسکر له حطمان مدینه قوال جدید استانسلی تعاقب ایدر و نورا
 اولور که قوال جدید و و و سفو بی کیشدر و بینه سولور که مال توان ستوراره استو شقه به دک کلدی له ایدر
 دخی خصوص جاسوسلر وارد اولور طرفه نه ظهور ایدر سه ای لجه اعلام اولور

**Dok. № 3. Poltava seferi akabinde Boğdan voyvodası tarafından yazılan havadis mektubu hulâsası
(1121 Ca 14 / 22.VII.1709)**

BOA. Fon adı: "IE.HR.". Dosya № 15. Gömlek № 1458.

- 1 *Boğdan voyvodasından kapukethudâsı Koparoğlu'na gelen mektûbun hulâsasıdır ki cemâziye'l-evvelinin on dördünde tahrîr olunmuşdur (1121 Ca 14 / 22.VII.1709)*
- 2 *bundan akdem tahrîr olduğu üzere cenk-i a'zîm vâkı' olduğu mukarrer olub sonra bize böyle haber vâsıl oldu ki İsfec kralı*
- 3 *mağlûb oldukda mahall-i mu'ârekeden bir saat ba'îd mesâfede olan taburuna sığındı ba'dehu nısfu'l-leylde ta'biye aşınub*
- 4 *bütün askeriyle firâr edüp bundan akdem Kamış Kazakları'nın zabtlarında olup çar[ın] harâb eylediği Perevolosna nâm*
- 5 *palankaya ki Özi suyunun öte cânibindedir geldi akeblerince irsâl olunan Moskov ceneralleri ta'âkub ederek gelüp ihâta eylediler*
- 6 *İsfec kralı dahi muhâtara-ı azîmeden hazer edüp necât bulmak için kendisi ve Mazepa ve Preluka'nın başı polkovnik ve*
- 7 *Kamış Kazakları'nın başı koşevoy ve sâir bellibaşlı ikiyüz mikdârı adamlarıyla cemâziye'l-evvelinin ikisinde*
- 8 *Özi suyunun beri yakasında geçtiler ve bunlar beri yakaya dûr eyledikten sonra tabûr muhât iken çar dahi ilgar ile yetişüp*
- 9 *tabur üzerinde geldikte tabur üzerine ta'yîn olunan İsfec cenerali Levenhavut bu musîbet-i 'uzmâ müşâhede eyledikte*
- 10 *nakl olduğu üzere on bin yahud on iki bin piyâde ve süvârî askeriyle bi'z-zarûre çara itâ'at eylediler ba'dehu çar*
- 11 *mecmû'unu Poltava nam kal'aya gönderdi ve mukaddemâ işâret olduğu üzere Mihaynel'in karındaşı Knez Dimitri Galitçi asker ile*
- 12 *Özi suyunun beri yakasına geçtiler, zabt edüp İsfec kralını ve Mazepa'yı ahz eylemek için gönderdiler ve her kim ki*
- 13 *kralı ahz ederse kendüye ikiyüz kise ve Mazepa'yı ahz edene yüz kise ve müjde getürene on kise verilür deyü*
- 14 *nidâ ettirdi ve nakl olunur ki ma'rekede maktûl ve esîr olanlar süvâr ü piyâde on iki bin yahud on üç bin adem*
- 15 *mikdârıdır Moskov askerinden maktûl mektûmdur lakin vukû' üzere haber alıp ne mikdâr olduğu i'lâm olunur*
- 16 *ve bundan akdem i'lâm olduğu üzere Moskov askeri Leh hatmanlarıyla kral-ı cedîd İstanislavis'i ta'kîb etmişlerdir ve nakl*
- 17 *olunur ki kral-ı cedîd Vorskala'yı geçmiştir ve yine söylenir ki Nalkıran sınırlara İslovanska'ya dek geldi Leh içinde*
- 18 *dahi mahsûs câsûslarımız vardır ol tarafta ne zuhûr ederse ale'l-acele i'lâm olunur*

Док. № 3. Резюме листа войводи Богдану (Молдови) щодо подій після Полтавської битви (1121 Са 14 / 22.VII.1709)

BOA. Fon adı: "IE.HR.". Dosya № 15. Gömlek № 1458

Резюме листа *войводи* Богдану (Молдови), надісланого до *капукетхуда* Копар-оглу.

Написано 14 джемазіульеввел (1121 Са 14 / 22.VII.1709).

Після великої битви (під Полтавою), яка раніше була описана, у нас отримали наступне повідомлення. Шведський король, коли зазнав поразки, знайшов прихисток в одному з батальйонів, що знаходився у місці на відстані однієї години ходу від поля битви. Серед ночі, після несподіваного нападу, він зі всім своїм військом утікає. Після чого перейшов до укріплень Камиш козаків (запорожців). І вже потім добирається до розореної царем Переволочної паланки, яка знаходиться на протилежній стороні Дніпра.

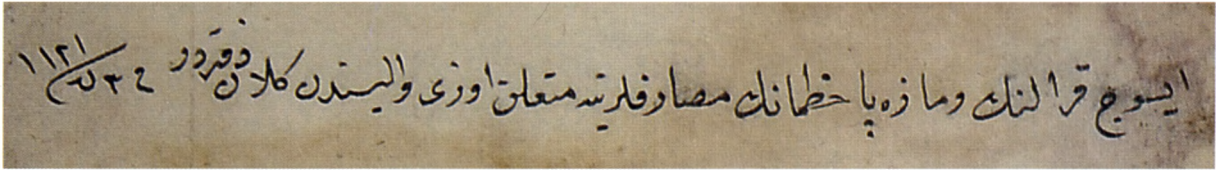
Надіслані навздогін за ним московські генерали, переслідуючи його, прибувши на місце оточили його. Шведський король у свою чергу, щоби уникнути великої облоги і знайти спасіння, сам він, Мазепа, Прилуцький полковник, командуючий Камиш козаками кошовий та інші з їх почету з двісті осіб визначних людей своїх, 2 джемазіульеввел (1121 Са 02 / 10.VII.1709) перейшли на протилежну, нашу сторону Дніпра. А вже після того, як ця вся військова дружина зупинилась на березі Дніпра з нашої сторони, вони потрапили в оточення, після чого цар наблизився щоби на них напасти.

Призначений [командуючим] об'єднаної дружини шведський генерал Левенгаупт став свідком цієї досить великої неминучої катастрофи. За його розповіддю, 11-тисячна чи 12-тисячна піша і кінна армія була змушена підкоритися царю. Тоді цар надіслав всіх до фортеці, що має назву Полтава. Відповідно до раніше поданого знаку, брат Михайла, князь Дмитро Галіцин зі своїм військом перейшов на цю сторону ріки Дніпро, щоби зловити і затримати шведського короля і Мазепу. Він оголосив, що кожен, хто зловить короля, отримає 200 *кесії*, хто зловить Мазепу – 100 *кесії*, а хто донесе радісну звістку [щодо їх смерті] – 10 *кесії*. Також розповідалось, що на полі битви загинули 12 тисяч чи 13 тисяч душ піших і кінних. Було приховано, що і московське військо також мало вбитих, але в отриманих донесеннях щодо події було повідомлено їхню кількість.

Відповідно до повідомлень, після цього, московське військо відправилось переслідувати нового короля Польщі Станіслава (Лещинського) з його гетьманами. Розповідалось, що новий король переправився через Ворсклу. Говорилось, що кордони Налкирана (Августа II Сильного) досягають Словаччини. В Польщі маємо спеціальних шпигунів, які швидко повідомлять, що там відбувається.

Dok. № 4. İsveç kralının ve Mazepa hetmanının masraflarına dair defter**Док. № 4. Видатковий дефтер щодо витрат на шведського короля і гетьмана Мазепу****(1121 N 03 / 06.XI.1709)**

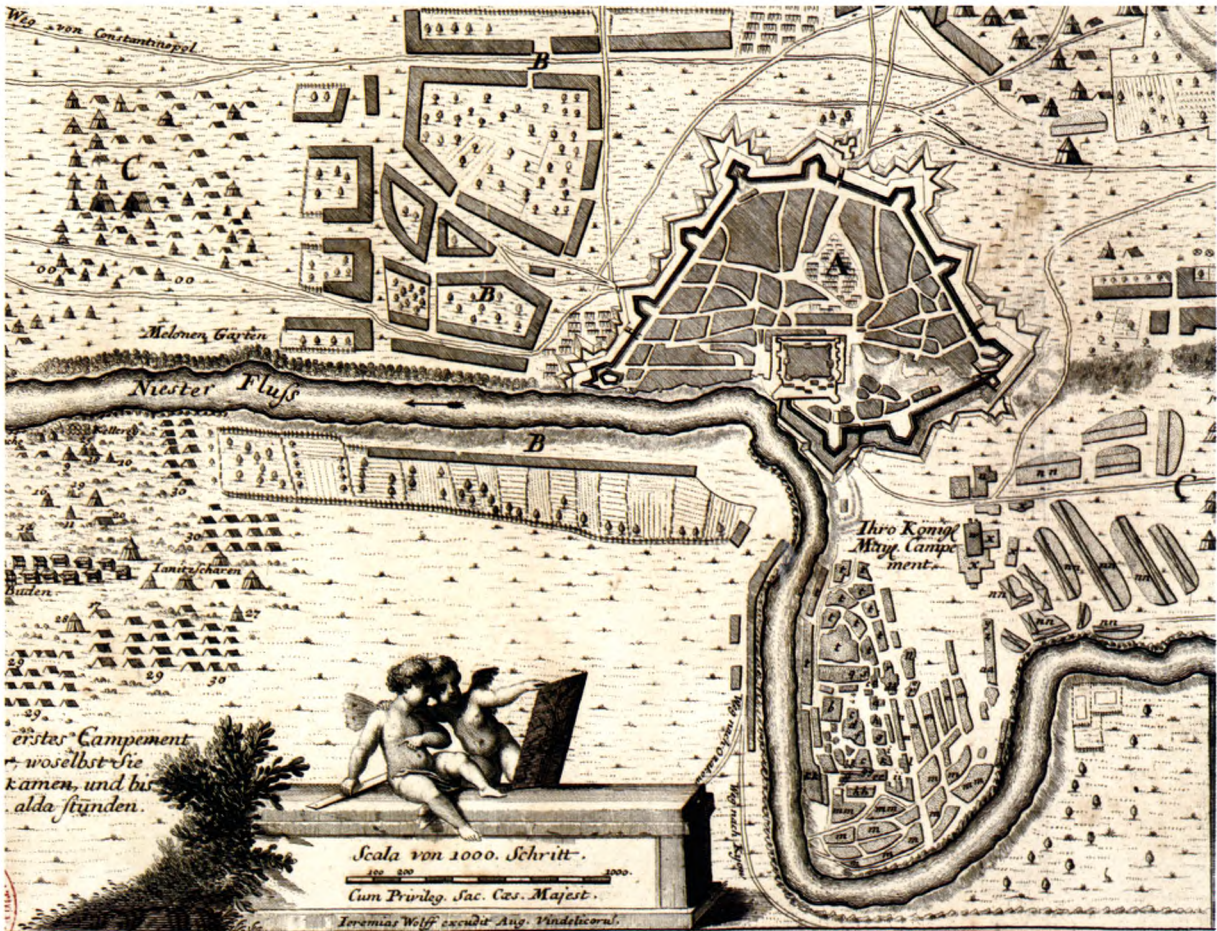
BOA. Fon adı: "C.HR", Dosya № 143, Gömlek № 7109.

4.1. Заголовок дефтеру / Defter başlığı

İsveç kralının ve Mazepa hetmanının mesâriflerine müte'allık Özi vâlisinden gelen defterdir.
fi 3 Ramazan 1121 (1121 N 03 / 06.XI.1709)

Видатковий дефтер щодо витрат на шведського короля і гетьмана Мазепу, який надійшов від Очаківського валії.

3 рамазан 1121 року (1121 N 03 / 06.XI.1709)

Harita parçası / Фрагмент карти:

Accurate delineation der vestung Bender mitt derer situation und vorstaedten, wie auch Ihro Könige. Maye. zu Schweden all dortige campement, mit der Türckischē infanterie ũ, cavallerie 1710. / Jeremias Wolff

ایمان نامه

دفتر اولاد که سنده مکث افزوده اولان اسوج قالی و اتباع مخصوصه سنک موجب فرمان افزوده بهر بوم
 و بر لاق تبیین الورد که بهر وجه اتی ذکر اولنور الواقع فی ۱۰ جمادی الثانی سن ۱۰۰۰

نان غنر سهیب	۷۰۰
لحم عم سهیب	۵۷۰
لحم بقر سهیب	۶۰۰
پرنج سهیب	۴۸۰
مطبخ و مورکه زکوه دسوق سهیب	۲۰۰
<hr/>	
روغن ساده سهیب	۲۶۵۰
عسل سهیب	۰۷۵۰
شکر سهیب	۰۲۵۰
قند سهیب	۰۵۴۰
طارد سهیب	۰۶۰۰
<hr/>	
مصروفاتی سهیب	۵۲۶۵
مورطا سهیب هر لکه نورطا	۰۲۰۰
مطبخ و مورکه زکوه صانی سود سهیب	۰۱۰۰
رزاقی آورووم سهیب	۰۳۶۰
سپاه اوروم سهیب	۰۰۶۲
<hr/>	
پرنج	۶۰۳۹
دارچی درایم	۰۰۱۰
زنجیل درایم بهر اوج درو	۰۰۲۰
ماقوله درایم	۰۰۳۲
زنگل درایم	۰۰۱۰
<hr/>	
سپاه اوروم سهیب	۶۰۵۲

Liste 2 (üst kısmı) / Аркуш 2 (верхня частина)

وزن در سبک	۰۱۰۰
هندستان موزی سبک	۶۵۵۲
مصوغان سبک	۰۱۲۰
طوز سبک	۰۱۲۰
خود سبک	۰۰۲۴
سرک سبک	۰۱۲۰
آب لیمون سبک	۷۰۲۶
لیمون سبک	۰۰۶۰
روغن زرد سبک	۰۱۲۰
خام سرک سبک	۰۱۶۰
عراق سبک	۱۲۴۰
ارابه صوب سبک	۹۷۹۶
شمع عسل سبک	۱۵۰۰
شمع روغن سبک	۰۱۲۰
سینه اولون سبک	۰۰۶۰
شمع سبک	۰۰۹۶
اوتوق سبک	۱۳۹۲۶
بها: بالی	۰۱۲۲۰
الماد امود سبک	۰۰۸۵
بها: شلغام	۰۰۱۰۰
بها: عاوج	۰۰۴۰
بها: صدره قواز	۱۵۵۱۱
کینه عسل سبک	۰۰۳۰
بها: ادخا	۰۰۱۲۰
بها: فاده وقامروز	۰۰۱۰
بها: تازه اوزوم سبک	۰۰۵۰
	۰۰۰۴
	۱۵۷۶۱

بها: روزانه سبک
بها: روزانه سبک

Liste 2 (aşağı kısmı) / Аркуш 2 (нижня частина)

برای تبیینات ماده یا حکمان تابع قول مشارالیه فی ۱۰ اجک ۲۰ سول الله

نان غنم کعبه	۱۰
لحم غنم کعبه	۶
لحم بقر کعبه	۶
بکر کعبه	۱
روغن ساده کعبه	۷۵
روغن زین کعبه	۳
طواق کعبه	۲
مورق کعبه	۱
صوغان کعبه	۱
سکر کعبه	۱
تورد کعبه	۱
عسل کعبه	۱
شمع کعبه	۱
شیر عسل کعبه	۱
بهر در کعبه	۱
شکر کعبه	۱
خام کعبه	۱
عراق کعبه	۱
سبزوات کعبه	۱
طوز کعبه	۱
۱۲۴۶	

برده اولی منزه است بر کعبه
روغن زین کعبه

برای تبیینات بر نقالو فوینوسی تابع قول مشارالیه فی ۱۰ اجک ۲۰ سول الله

Liste 3 (üst kısmı) / Аркуш 3 (верхня частина)

برای تعیینات و تفالیر فوشوسی تا احوال مشارالیه ۱۰۲ ک ۲۰ س ۱۱۱۱

آن غرر	۶
لحم عم	۶
لحم صر	۶
مخ	۶
روغن ماره	۹
صوقان	۳
روغن زرد	۱
لوز	۲
سدر	۲
خام سیرک	۱
عراق	۷
پا: سزه و صوه	۸
صافق	۵
بنج روغن	۴
	۷۷
	۸۸

باره ادرار فوشوسه
کلیه بوی مشک از فوشوسه

مصارف احوال مشارالیه ۱۰۲ ک ۲۰ س ۱۱۱۱	۶۹	۱۰۷۶۱	۱۰۸۱۰	۲۰۶۴۰
مصارف ماره اطباء ۱۰ ک ۲۷ س ۱۱۱۱	۲۷	۱۲۲۶	۶۲۷۹۲	۵۳۲
مصارف و تفالیر فوشوسه ۱۰۲ ک ۲۰ س ۱۱۱۱	۶۹	۸۰۸	۶۰۷۵۴	۵۰۶
			۲۲۱۱۰۹۰	۲۰۰۹۱۰۱۰

بر منوال محرمه قرال احش را لیسر التفتن طغوز کونکس و نازه با حطنر فرق برین کونکس و تفالیر فوشوسه
 بیه التفتن طغوز کونکس و بریده تعیینات مصافض باره ادرار فوشوسه بنج من جیدت المجموعه اوده لیکور اوده
 بر یک طبق صانع از حج بر غوشن یا لیکور اوده سطح لیکور غوشن لیکور اوده لکن عد و صوی باره و لیکور اوده
 لیکور اوده معلوم و لیکور اوده بر لیکور اوده و لیکور اوده معلوم و لیکور اوده

4.2. Витрати на шведського короля / İsveç kralına harcamaları

Defter oldur ki Bender'de meks üzere olan İsveç kralı ve ittibâ'-ı mahsûsesinin mu'icib-i fermân üzere beher yevm verilen ta'yînâtıdırki ber-vech-i âtî zikr olunur el-vak'a fi 10 Cemaziye'l-âhır ilâ 20 Şa'bân 1121 (17.VIII.–25.X.1709).

Зміст *дефтеру* є наступним: Відповідно щоденних витрат, які наведені нижче, спеціально виділених для шведського короля з його почтом, які будуть розквартировані в Бендер, відповідно виданого *ферману*, у період з 10 джемазіульахир до 20 шабан 1121 року (17.VIII.–25.X.1709).

<i>guruş</i>		гуруш	
700	<i>nân-i azîz 700 adet</i>	700	хліб 700 буханців
570	<i>lehm-i ganem 95 kıye fi 6</i>	570	м'ясо баранини 95 <i>окка</i> по 6
600	<i>lehm-i bakar 200 kıye fi 3</i>	600	м'ясо яловичини 200 <i>окка</i> по 3
480	<i>pirinç 40 kıye fi 12</i>	480	рис 40 <i>окка</i> по 12
300	<i>matbahı ve çurek için dakik has 50 kıye fi 6</i>	300	чисте борошно 50 <i>окка</i> по 6 для кухні і випічки
2650		2650	
0750	<i>revgân-ı sâde 30 kıye fi 25</i>	0750	чисте масло 30 <i>окка</i> по 25
0225	<i>asel 15 kıye fi 15</i>	0225	мед 2 <i>окка</i> по 15
0540	<i>şeker 3 kıye fi 180</i>	0540	цукор 3 <i>окка</i> по 180
0600	<i>kahve 2 kıye fi 300</i>	0600	кава 2 <i>окка</i> по 15
0500	<i>tavuk 50 adet fi 10</i>	0500	курка 50 штук по 10
5265		5265	
0200	<i>mısır tavuğu 8 adet fi 25</i>	0200	індичка 8 штук по 25
0100	<i>yumurta 200 adet behri iki yüz tane</i>	0100	яйця 200 штук, ціна двохсот штук
0360	<i>matbahı ve çörek için safî sūd 60 kıye fi 6</i>	0360	чисте [нерозбавлене] молоко 60 <i>окка</i> по 6 для кухні і випічки
0062,5	<i>rezzâkî üzüm 2,5 kıye fi 25</i>	0062,5	білий ізюм 2,5 <i>окка</i> по 25
0052	<i>siyah üzüm 4 kıye fi 13</i>	0052	чорний ізюм 4 <i>окка</i> по 13
6039,5		6039,5	
0080	<i>biber fi 4</i>	0080	перець по 4
0200	<i>tarçın 40 dirhem fi 5</i>	0200	кориця 40 <i>дирхема</i> по 5
0033	<i>zencefil 11 dirhem behri üç dirhemi fi 1</i>	0033	імбир 11 <i>дирхема</i> , ціна три <i>дирхема</i> по 1
0100	<i>kakule 20 dirhem fi 5</i>	0100	кардамон 20 <i>дирхема</i> по 5
0100	<i>karanfil 20 dirhem fi 5</i>	0100	гвоздика 20 <i>дирхема</i> по 5
6552		6552	
0120	<i>hindistan cevizi 20 adet fi 6</i>	0120	кокосовий горіх 20 штук по 6
0120	<i>soğan 30 kıye fi 4</i>	0120	цибуля 30 <i>окка</i> по 4
0024	<i>tuz 12 kıye fi 2</i>	0024	сіль 12 <i>окка</i> по 2
0120	<i>nohut 15 kıye fi 8</i>	0120	баранячий горох 15 <i>окка</i> по 8
0090	<i>sirke 15 kıye fi 6</i>	0090	оцет 15 <i>окка</i> по 6
7026		7026	
0060	<i>âb-ı limon 2 kıye fi 30</i>	0060	сік лимону 2 <i>окка</i> по 30
0120	<i>limon 40 adet fi 3</i>	0120	лимон 40 штук по 3
0160	<i>revgân-ı zeyt 4 kıye fi 40</i>	0160	оливкова олія 4 <i>окка</i> по 40
1430	<i>ham sirke 130 kıye fi 11</i>	1430	сировий оцет 130 <i>окка</i> по 11
1000	<i>irak 25 kıye fi 40</i>	1000	горілка 25 <i>окка</i> по 40
9796		9796	

1500	<i>arpa suyu 300 kıye fi 5</i>
0120	<i>şem'a-ı asel 1 kıye</i>
0060	<i>şem'a-ı revgân 4 kıye fi 15</i>
0960	<i>mişe odunu 12 araba fi 80</i>
1500	<i>şa'ır yem 250 adet fi 6</i>
<hr/>	
13936,5	

01320	<i>otluk 12 araba fi 110</i>
00085	<i>bahâ-ı balık</i>
00100	<i>elma ve armut 20 kıye fi 5</i>
00040	<i>bahâ-ı şalgam</i>
00030	<i>bahâ-ı havuç</i>
<hr/>	
15511,5	

00030	<i>bahâ-ı magdanoz</i>
00120	<i>lehana 60 adet fi 2</i>
00010	<i>bahâ-ı batıncan</i>
00050	<i>bahâ-ı kavun ve karpuz</i>
00040	<i>bahâ-ı tâze üzüm</i>
<hr/>	
15761,5	

1500	пиво 300 <i>окка</i> по 5
0120	бджолиний віск 1 <i>окка</i>
0060	масляний віск 4 <i>окка</i> по 15
0960	дубові дрова 12 возів по 80
1500	ячмінний корм 250 штук [мішків] по 6
<hr/>	
13936,5	

01320	сіно 12 возів по 110
00085	ціна за рибу
00100	яблука і грушки 20 <i>окка</i> по 5
00040	ціна за ріпу (буряки)
00030	ціна за моркву
<hr/>	
15511,5	

00030	ціна за петрушку
00120	капуста 60 штук по 2
00010	ціна за баклажан
00050	ціна за кавуни і дині
00040	ціна за свіжий виноград
<hr/>	
15761,5	

[bir] para üçer akçe hesabında yalnız on beş bin yediyüz altmış bir buçuk sağ akçedir

одна *para* рахується по три *акче*, словом: п'ятнадцять тисяч сімсот шістдесят одна з половиною справжні (дійсні) *акче*

4.3. Витрати на гетьмана Мазепу / Mazepa hetmanına harcıları

Berâ-ı ta'yînât-i Mazepa hetman tâbi '-i kral-ı müşârün-ileyh fi 10 Cemaziye'l-âhir ile 27 Recep 1121 (17.VIII.-02.X.1709)

Відповідно видатків на гетьмана Мазепу, який супроводжує згадуваного короля, з 10 джемазіуль-ахир до 27 реджеп 1121 року (17. VIII.-02.X.1709).

<i>guruş</i>	
050	<i>nân-i azîz 50 adet</i>
060	<i>lehm-i ganem 10 kıye fi 6</i>
060	<i>lehm-i bakar 20 kıye fi 3</i>
110	<i>pirinç 10 kıye fi 11</i>
075	<i>revgân-ı sade 3 kıye fi 25</i>
<hr/>	
355	

040	<i>revgân-i zeyt 1kıye</i>
060	<i>tavuk 6 adet fi 10</i>
010	<i>yumurta 20 adet</i>
016	<i>soğan 4 kıye fi 4</i>
012	<i>sirke 2 kıye fi 6</i>
<hr/>	
493	

гуруш	
050	хліб 50 буханців
060	м'ясо баранини 10 <i>окка</i> по 6
060	м'ясо яловичини 20 <i>окка</i> по 3
110	рис 10 <i>окка</i> по 11
075	чисте масло 3 <i>окка</i> по 25
<hr/>	
355	

040	оливкова олія 1 <i>окка</i>
060	курка 6 штук по 10
010	яйця 20 штук
016	цибуля 4 <i>окка</i> по 4
012	оцет 2 <i>окка</i> по 6
<hr/>	
493	

016 *nohut 2 kıye fi 8*
 030 *asel 2 kıye fi 15*
 015 *şem'a-ı revgân 1 kıye*
 030 *şem'a-ı asel 100 dirhem*
 020 *biber 5 dirhem fi 4*

[604]

180 *şa'îr yem adet 30 fi 6*
 330 *ham sirke 30 kıye fi 11*
 120 *irak 3 kıye fi 40*
 100 *sebzevât ve meyve*
 002 *tuz 1 kıye*

1336

016 овечий горох 2 *окка* по 8
 030 мед 2 *окка* по 15
 015 масляний віск 1 *окка*
 030 бджолиний віск 100 *дірхема*
 020 перець 5 *дірхема* по 4

[604]

180 ячмінний корм 30 штук [мішків] по 6
 330 сировий оцет 30 *окка* по 11
 120 горілка 3 *окка* по 40
 100 овочі і фрукти
 002 сіль 1 *окка*

1336

[bir] para üçer akçe hesâbında yalnız bin üçyüz otuz altı sağ akçedir

одна *пара* рахується по три *акче*, словом: тисяча триста тридцять шість справжні (дійсні) *акче*

4.4. Витрати на кошового запорозьких козаків / Zaporog Kazaklar koşevoyna harcıları

Berâ-ı ta'yînât-i Potkallu Koşevoysi tâbi' kral-ı müşârûn-ileyh fi 10 Cemaziye'l-âhir ile 20 Şa'bân 1121 (17.VIII.–25.X.1709)

Відповідно видатків на Кошового Поткалі [козаків], який супроводжує згадуваного короля, з 10 джемазіульахир до 20 шабан 1121 року (17.VIII.–25.X.1709).

guruş
 040 *nân-i azîz 40 adet*
 060 *lehm-i ganem 10 kıye fi 6*
 060 *lehm-i bakar 20 kıye fi 3*
 099 *pirinç 9 kıye fi 11*
 050 *revgân-ı sâde 2 kıye fi 25*

309

012 *soğan 3 kıye fi 4*
 040 *revgân-ı zeyt 1kıye*
 002 *tuz 1 kıye*
 120 *şa'îr yem adet 20 fi 6*
 220 *ham sirke 20 kıye fi 11*

703

080 *irak 2 kıye fi 40*
 050 *bahâ-ı sebze ve meyve*
 040 *tavuk 4 adet fi 10*
 007,5 *şem'a-ı revgân buçuk kıye*

880,5

гуруш
 040 хліб 40 буханців
 060 м'ясо баранини 10 *окка* по 6
 060 м'ясо яловичини 20 *окка* по 3
 099 рис 9 *окка* по 11
 050 чисте масло 2 *окка* по 25

309

012 цибуля 3 *окка* по 4
 040 оливкова олія 1 *окка*
 002 сіль 1 *окка*
 120 ячмінний корм 20 штук [мішків] по 6
 220 сировий оцет 20 *окка* по 11

703

080 горілка 2 *окка* по 40
 050 ціна за овочі і фрукти
 040 курка 4 штук по 10
 007,5 масляний віск, половина *окка*

880,5

[bir] para üçer akçe hesâbında yalnız sekiz yüz seksen buçuk sağ akçedir

одна *пара* рахується по три *акче*, словом: вісімсот вісімдесят з половиною справжні (дійсні) *акче*

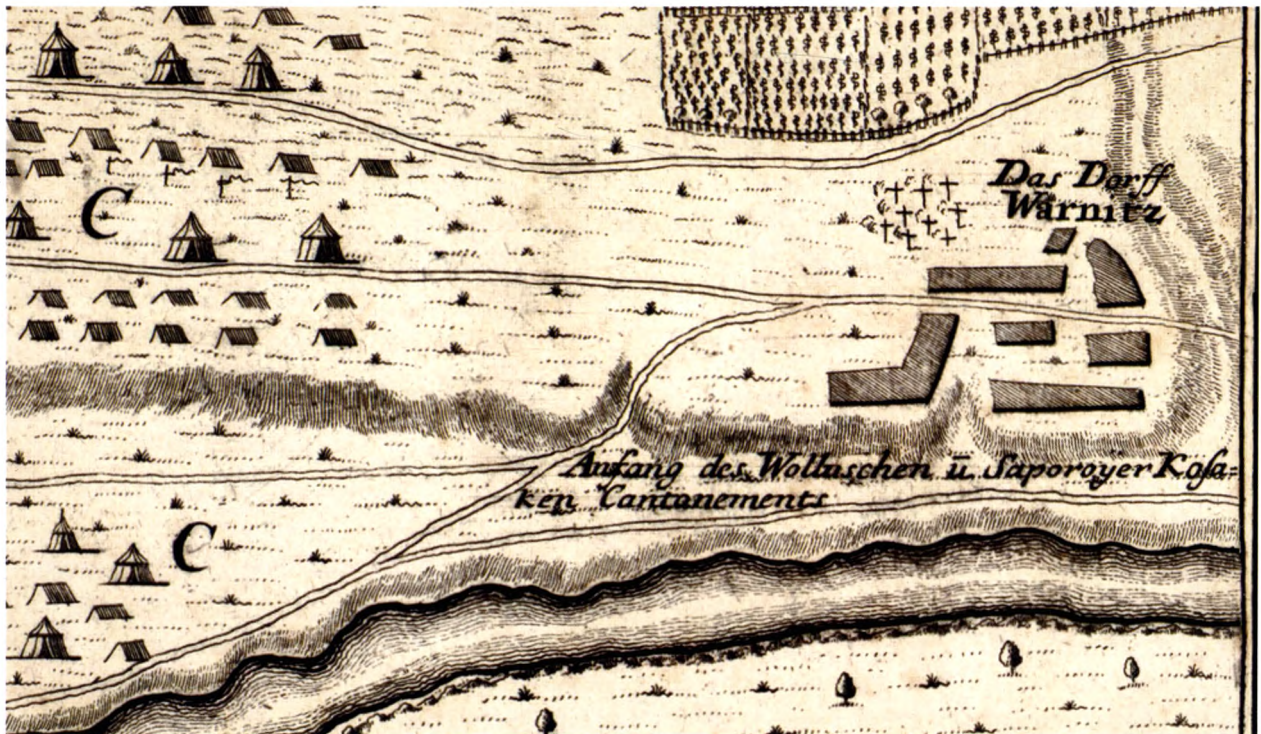
	<i>gün</i>	<i>bir günde</i>	<i>toplam</i>	<i>guruş</i>	[...]
	днів	за один день	загалом	гуруш	[...]
<i>Mesârif-i kral-ı müşârün-ileyh fi 10 C ilâ 20 Ş 1121</i> витрати на вищезгаданого короля з 10 дж. до 20 ш. 1121 (з 17.VIII.1709 до 25.X.1709)	69	15761,5	1087543,5	9062,5	43,5
<i>Mesârif-i Mazepa hetman fi 10 C ilâ 27 R 1121</i> витрати на гетьмана Мазепу з 10 дж. до 27 р. 1121 (з 17.VIII.1709 до 02.X.1709)	47	01336	0062792	0523	32
<i>Mesârif-i Potkallu Koşevoy fi 10 C ilâ 20 Ş 1121</i> витрати на Кошового Поткалі [козаків] з 10 дж. до 20 ш. 1121 (з 17.VIII.1709 до 25.X.1709)	69	00880,5	<u>0060754,5</u>	<u>0506</u>	<u>34,5</u>
			1211090	10091,5	110

Ber-minvâl-i muharer kral-ı müşârñ-ileyhin altmış dokuz günlük ve Mazepa hetmanın kırk yedi günlük ve Potkallu Koşevoy'un yine altmış dokuz günlük verilen ta'yînâtı mesârifî para üçer akçe hesâbtan min-hulûsi'l-mecmû' on iki yük on bir bin doksan sağ akçe bi-hesâb-ı guruş yalnız on bin doksan iki guruş ile on altı adet Misrî para ve iki akçe eyledüğü ma'lûm-ı devletleri buyuruldukta emr ü fermân devletlü sa'âdetlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerininindir.

Витрати на видатки, призначені за відповідний строк у 69 днів для згадуваного короля; [за відповідний строк] у 47 днів для гетьмана Мазепи; і також [за відповідний строк] у 69 днів для Кошового Поткалі [козаків]: становлять загалом 12 йука 11 тисяч і 90 справжніх (дійсних) акче, чи рахуючи в гуруш: 10 тисяч і 92 гуруш і 16 штук єгипетських монет і дві акче. Доводимо викладене до відома Його величності. Заповідь Його величності, мого ушанованого, щасливого, милостивого, милосердного, благодійного мого султана.

Yusuf Paşa mührü

Печатка Юсуф Паші [Очаківського валії]

Harita parçası / Фрагмент карти:

Accurate delineation der vestung Bender mitt derer situation und vorstaedten, wie auch Ihre Könige. Maye. zu Schweden all dortige campement, mit der Türckischē infanterie ü, cavallerie 1710. / Ieremias Wolff

عرض بن لری بود که
 او ذی و البسی و زیر مکرم یوسف باشا حضرت لری معرقی ایله حاله بتدره مکنت او ذه او
 اسوج قرالی و اتباعنه بیک بود یکی بر سندی جازای الا صربیک او بنی کونترون
 شعبان تک بکو بنی کونته کلینجه التمش طغوز کونش و بر بلون تعیینات کوندره کلری اشیر بود
 ذ فتری ناطق اولدیغی او ذه باش محلیه فر صاحب ایند دکنه اوان بول سکمان بری بیک
 فرق اوچ بجن صناع اچمه و ماده با صطمانته و فی یومیه بیک او بیوزا و توذالتی صناع اچمه
 او ذه فرق بری کونتلک التمش ایچی بیک بر بیوز طغان ایچی صناع اچمه و بو تغالو فوسرینا
 و فی بنه بومیه سکر دیوز سکمان بجن صناع اچمه اولوق او ذه التمش طغوز کونتلک التمش بیک بر بیوز
 التی و وف صناع اچمه که مجموعی تواریخ فر برودده و بر بلون تعیینات لری براسی اوق ایک بولک او ذه
 بر بیک طغان اچمه اولوج غرویس صاحبی او ذه اوق بیک طغان ایچی اسوی و التی صناع
 اچمه اولشدر معلوم دولتری بیور لده اول جانید بر مناسب مکنه ن صواله اولوق او ذه جاب
 می بیون اداسی فرمان عالیبری بیور یو هیله خشیو و فتری باش محلیه ده صغظ اولوج تکرسی
 و بر ملک با ایند قران و هو عار سولم حضرت لری

۱۵
 ۱۲۱۱
 ۱۵۱۱
 ۱۵۱۱

Dok. № 5. İsveç kralının ve Mazepa hetmanının masrafları hakkında sadrazam telhisi
(1121 N 15 / 18.XI.1709)

BOA. Fon adı: "C.HR", Dosya № 143, Gömlek № 7109.

*Telhîsi mücebince Başmuhâsebe'de hıfz ve tezkiresi
verilmek buyuruldu*

15 Ramazân 1121 (18.XI.1709)

- 1 *Arz-ı bendeleri budur ki*
- 2 *Özi vâlisi vezîr-i mükerrem Yusuf Paşa Hazretleri ma'rifeti ile hâlâ Bender'de meks üzere olan*
- 3 *İsveç kralı ve ittibâ'ına bin yüz yirmi bir senesi Cemâziye'l-âhîrinin onuncu gününden [...]*
- 4 *Şa'bânın yirminci gününe gelince altmış dokuz günde verilen ta'yânât gönderdikleri işbu mühürlü*
- 5 *defteri nâtk olduğu üzere Başmuhâsebe'den hesâb etdirildiğinde on yük seksen yedi bin beşyüz*
- 6 *kırk üç buçuk sağ akçe ve Mazepa hetmanına dahi yevmiye bin üçyüz otuz altı sağ akçe olmak*
- 7 *üzere kırk yedi günlük altmış iki bin yediyüz doksan iki sağ akçe ve Potkallu Koşevoy'a*
- 8 *dahi yine yevmiye sekizyüz seksen buçuk sağ akçe olmak üzere altmış dokuz günlük altmış bin yediyüz*
- 9 *elli dört sağ akçe ki mecmû'u tevârîh-i mezbûrede verilen ta'yînâtları bahâsı on iki yük on*
- 10 *bir bin doksan akçe olup gurus hesâbı üzere on bin doksan iki esedi ve elli sağ*
- 11 *akçe olmuştur. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukte ol cânibde münâsib mâldan havâle olunmak üzere cânib-i*
- 12 *mîrîden edâsı fermân-ı aliyyeleri buyurulur ise işbu defteri Başmuhâsebe'de hıfz olunub tezkiresi*
- 13 *verilmek bâbında fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindedir.*
- 14 *tezkire verilmiştir* *15 Ramazân 1121 (1121 N 15 / 18.XI.1709)*

**Док. № 5. Телхіс великого везіря щодо витрат на шведського короля і гетьмана Мазепу
в Бендері**
(1121 N 15 / 18.XI.1709)

BOA. Fon adı: "C.HR", Dosya № 143, Gömlek № 7109.

*Вірно! Відповідно телхізу [дефтер] збережено в головному
казначействі і видано тезкере*

Заповідь. Вірно! 15 рамазан 1121 року (18.XI.1709)

Донесення від покiрного раба є наступним.

Засвідчений печаткою видатковий дефтер зроблено за участі Його ясновельможності Очаківського валіі ушанованого везіра Юсуфа Паші. В ньому містяться видатки на короля Швеції та його почету на 69 днів, з 10 джемазіульахир до 20 шабан 1121 року (з 17.VIII.1709 до 25.X.1709), розквартировані по сьогоднішній день в Бендер.

Відповідно до цього дефтеру, у головному казначействі [для короля Швеції] була вирахована сума 10 йук 87 тисяч 543 і половина повноцінних (справжніх) акче. Для гетьмана Мазепи [нараховані] на один день по 336 повноцінних (справжніх) акче, що за 47 днів становить 62 тисячі 792 повноцінних (справжніх) акче. Для Кошового Поткали [козаків] також було нараховане по 880 і половина повноцінних (справжніх) акче на один день, чи за 69 днів склало 60 тисяч 754 повноцінних (справжніх) акче. Загальна вартість видатків, наданих на вище згадувані терміни, становить 12 йука 11 тисяч 90 акче. Вираховуючи в гуруш, це становить 10 тисяч і 92 левських гуруша і 50 повноцінних (справжніх) акче.

Доводимо до відома, що ця сума була заплачена, і якщо вона буде прийнята (схвалена) для виплати з державної казни, дійсний дефтер нехай буде збережено в головному казначействі і нехай буде видано тезкере. Заповідь належить моєму ушанованому і щасливому султану.

Тезкере видано 15 числа місяця рамазан 1121 року (1121 N 15 / 18.XI.1709).

Dok. № 6. Bender civarında yerleşmiş 3000 Kazak'a erzak verilmesi ve hetman için yapılan harcamaların ödenmesi hakkında sadrazam telhisi.
(1123 Ş 09 / 22.IX.1711)

BOA. Fon adı: "A.SAMD.III.", Dosya № 30, Gömlek № 2850.

*Tâ'ife-i mesfûrenin vilâyetleri Moskovlu'dan
tahlîye ve kendüleri gidinceye dek verilmemek üzere
ancak bu def'a toptan zikr olunan mikdârı
zehâ'ire ve gâv verilmek üzere bâ-telhîs ve sâdır
olan fermân-ı âlî fi 28 Cemâziye'l-âhir 1123
(13.VIII.1711)*

*Berâ-yı me'kûlât-ı tâ'ife-yi Kazak-ı Barabaş ve Potkalı ki der-cânibi
Bender bâ-telhîs ve fermân-ı âlî fi 28 Cemâziye'l-âhir 1123 (13.VIII.1711)*
tahmîn
neferen
3000
eyyâm
180

<i>an-cânib-i</i>	<i>an-cânibi</i>	<i>an-cânibi</i>
<i>Kal'a-ı Akkerman</i>	<i>El-hâc Ahmed Ağa</i>	<i>ser-kasabân-ı hassa</i>
<i>an-mevcûd-ı kal'a-ı mezbûr</i>	<i>ser-çavuşân-ı sâbık</i>	<i>gâv</i>
<i>erzen</i>	<i>dakik</i>	<i>ru'ûs</i>
<i>kile</i>	<i>kile</i>	<i>1000</i>
<i>13500</i>	<i>10000</i>	

*Berâ-yı harçlık-ı hetman-ı Barabaş
esedî gurus
1500 an-hazâ'in-i âmire dâde*

*Berâ-yı zehâ'ir-i Kazak-ı Potkalı der-nehr-i Özi sâkin-i Berezin
bâ-telhîs ve fermân-ı âlî fi 8 Cemâziye'l-evvel 1123 (24.VI.1711)*

<i>an-cânib-i</i>	<i>an-cânib-i</i>
<i>çavuşbaşı-yı sâbık</i>	<i>kal'a-ı Özi bâ-telhîs ve fermân-ı âlî</i>
<i>El-hâc Ahmed Ağa</i>	<i>fi 7 Receb sene 1123 (21.VIII.1711)</i>
<i>dakik</i>	<i>dakik</i>
<i>kile</i>	<i>kile</i>
<i>10000</i>	<i>4900</i>

*mukaddemâ verilen on bin kile dakik düşman gâret
etmekle zarûretleri def'içün Özi kal'asında
mevcûd olan dört bin dokuz yüz kile dakiki
teslîm ettirilmek üzere bâ-telhîs fermân-ı
âlî emr-i şerîf verilmiştir
fi 7 Receb sene 1123 (21.VIII.1711)*

*Telhîsi mûcebince on beş bin kile dakik verilmek buyuruldu
9 Şa'bân 1123 (22.IX.1711)*

- 1 *Arz-ı bendeleri budur ki*
- 2 *Özi suyu üzerinde sâkin Potkalı Kazakları 'na mukaddemâ on bin kile*
- 3 *dakik verilmiş idi ba'dehu tâ'ife-i mezbûre üzerine düşman gelüb zehâ'irlerini*
- 4 *gâret edüb zarûretleri ve zahîreye muhtâc oldukları Hân-ı âlî-şân*
- 5 *tarafından i'lâm olundukta Özi kal'asında mevcûd olan dört bin*
- 6 *dokuz yüz kile dakik vermek üzere yüz yirmi üç senesi Recebinin*
- 7 *yirminci günü (03. IX. 1711) emr-i şerîf verildiği ve Bender'de meks üzere olan*
- 8 *Potkalı ve Barabaş Kazakları 'nın vilâyetleri Moskovlu'dan tahliye ve kendüleri*
- 9 *gidinceye dek gayrı verilmemek üzere ber-vech-i tahmîn üç bin nefere*
- 10 *yüz seksen günlük olmak üzere ancak bu def'a toptan on üç bin*
- 11 *beş yüz kile darı ve on bin kile dakik ve bin re's gâv ile*
- 12 *Barabaş hetmanına bin beş yüz gurus harçlık Cemâziye'l-âhirin yirmi sekizinci*
- 13 *günü (13. VIII. 1711) verildi ki Başmuhâsebe'den ihrâc olunmuşdur. Bender'de olan*
- 14 *Kazaklar dahi Özi suyu üzerine varub vilâyetleri tahliye olunca*
- 15 *anda meks ü ikâmet etmek üzere musammem ve kendüler vefret üzere*
- 16 *olduklarından mâ'adâ zahîreye zarûretleri kemâlde olmakla vilâyetlerine*
- 17 *gidince ber-vech-i tahmîn altı aylık olmak üzere toptan yirmi bin kile*
- 18 *dakik verilmek fermân-âlîleri buyurulmağın Ahmed Ağa kullarının mübâya'asından*
- 19 *yirmi bin kile-i İstanbulî dakik sefîne ile Özi[ye] irsâl ve Özi*
- 20 *kal'ası muhâfazasında olan Mustafa Paşa kulları ma'rifetiyle tâ'ife-i*
- 21 *merkûmeye verilmek üzere iktizâ iden ahkâmı tahrîr olunmak bâbında fermân*
- 22 *devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.*

Док. № 6. Телхис великого везіря щодо забезпечення провізією 3000 козаків, розташованих біля Бендер, і покриття витрат на гетьмана (1123 § 09 / 22.IX.1711)

BOA. Fon adı: "A.SAMD.III.". Dosya № 30. Gömlek № 2850.

Згадувана громада зі своїх місць була вигнана московцями. До того часу як вони повернуться туди, нехай їм буде відпущено однократно, і без права на повторення, визначеної кількості зернової провізії і волів. Так є приписано відповідно до *телхису* і височайшого *ферману*. 28 джемазіульхир 1123 року (13.VIII.1711)

Відносно продовольства для Барабаш і Поткали козаків, які є в Бендер.

З *телхисом* і височайшим *ферманом* 28 джемазіульхир 1123 року (13.VIII.1711)
приблизно
3000 осіб
180 днів

З фортеці Аккерман	Від колишнього <i>серчавуша</i>	Від султанського
від того проса, що знаходиться в фортеці	Ельхадж Ахмед Ага борошно	головного м'ясника (різника)
13500 <i>кіле</i>	10000 <i>кіле</i>	1000 голів волів

Відносно дрібних витрат на гетьмана Барабашів.

1500 дійсних *гуруш*, надані з державної казни

Відносно зернової провізії для Поткали козаків, жителів Березені що біля річки Дніпро.

З *телхисом* і височайшим *ферманом*. 8 джемазіульеввель 1123 року (24.VI.1711)

Від колишнього <i>чавушбаши</i>	З фортеці Аккерман
Ельхадж Ахмед Ага борошно	З <i>телхисом</i> і височайшим <i>ферманом</i> .
10000 <i>кіле</i>	7 реджеп 1123 року (21.VIII.1711)
	борошно
	4900 <i>кіле</i>

Позаяк надані раніше 10000 *кіле* борошна були викрадені ворогами, [Поткали козаки] опинилися у злиднях від нестачі провізії. З цієї причини видана священна заповідь.

Відповідно до *телхису* і височайшого *ферману*, нехай будуть передані [козакам] 4900 *кіле* борошна, що знаходиться в фортеці Очаків.

7 реджеп 1123 року. (21.VIII.1711)

Вірно!

Відповідно до *телхіса* нехай дадуть 15000 *кіле* борошна.

Заповідь!

Вірно!

Донесення покірного слуги є наступним.

Поткали козакам, які живуть уздовж ріки Дніпро, раніше було передано десять тисяч *кіле* борошна. Після того згадувана громада зазнала нападу від ворогів.* Продовольство її було пограбоване і вони опинилися у злиднях від нестачі провізії. Коли високопоставлений хан повідомив [про все це], 20 реджеб 1123 (03.IX.1711) року була видана священна заповідь щодо надання їм 4900 *кіле* борошна, що знаходиться в фортеці Очаків.

28 джемазіульахир (13.VIII.1711) було записано в головному казначействі як витрати загалом 13500 *кіле* проса, 10000 *кіле* борошна і 1000 голів волів. Все це представляє собою однократно відпущене, і без права на інші допомоги, доки не повернуться на свої місця, 180-денне утримання для приблизно трьох тисяч осіб Поткали і Барабаш козаків. Вони були вигнані зі своїх місць московцями і знаходяться зараз в Бендер. [За тією ж датою] були реєстровані, як витрати і 1500 *гуруш*, надані для дрібних витрат гетьману Барабашів.**

Було прийнято остаточне рішення щодо козаків, які після свого вигнання знаходяться в Бендер, також нехай направляються на поселення уздовж берегів ріки Дніпро. Незважаючи що їх багато, височайшим *ферманом* було наказано задовольнити їх повною мірою необхідним продовольством [строком] приблизно на шість місяців, доки вони рушать і нехай їм буде відпущено 20000 *кіле* борошна.

З цього приводу нехай будуть видані необхідні заповіді, нехай будуть закуплені у Ахмед Аги 20000 стамбульських *кіле* борошна, нехай буде все перевезено кораблями до Очакова і нехай будуть передані згадуваній громаді за допомогою коменданта Очакова – Мустафи паші.

Заповідь відносно всього цього належить Його величності моєму ушанованому, щасливому султану.

* каральні походи московських військ на місця компактного розміщення січовиків у травні 1711 р.

** Гетьман Пилип Орлик.

Harita parçası / Фрагмент карты: Mer Noire. [s.n.] 1700

حضرت میرزا حسن صاحب کتب
نور علی بن علی

عرض شد بود که ۲۷ ص ۱۲۴

حالا اوزی صوبی اودرنه مکن اوزره اولو بوتغالی ویرایسی
دوف بیک مقدار ایلوری اولوب وطایفه: مرقوم بک حاج
زیاده ضرورتی اولوب محتاج اولدیله فیما بعد ولوبلرینه
عیری بولماک اوزره ایچنه بورقه ایلری ایچنه طوبون اون
کل سنا بولیشده دهک وقع عالیدری سینه مین اکلنده لوب
لعدا عاقولدری بیزنه سفینه لایله اون بیک کل سنا بولیشده
اوزی به ارسال و اوزی محافظه سنه اون معصی باینا معرفه
طایفه: مرقوم بیک اوزره امکامی تحریر اولوب
وعد و...

Dok. № 7. Özi suyu üzerinde 4000 Kazak'a erzak verilmesi hakkında sadrazam telhisi**(1123 Ş 27 / 10.X.1711)**

BOA. Fon adı: "C.AS.". Dosya № 875. Gömlek № 37557.

*Telhîsi mûcibince ahkâmı tahrîr olunmak buyuruldu.**27 Şa'bân sene 1123 (10.X.1711)*

- 1 *Arz-ı bende budur ki*
- 2 *Hâlâ Özi suyu üzerinde meks üzere olan Potkalı ve Barabaş Kazakları'nın*
- 3 *dört bin mikdârı atluları olub ve tâ'ife-i merkûmenin zehâ'ire*
- 4 *ziyâde zarûretleri olub muhtâc olmalarıyla fî mâ ba'd vilâyetlerine gidince*
- 5 *gayrı verilmemek üzere ancak bu def'a atları için topdan on bin*
- 6 *keyl-i İstanbulî şa'ir virilmek fermân-ı âlîleri-buyurulmağın Akkerman'da Lipovalı*
- 7 *Ahmed Ağa kulları yedinden sefineler ile on bin keyl-i İstanbulî şa'ir*
- 8 *Özi'ye irsâl ve Özi muhâfazasında olan Mustafa Paşa ma'rifetiyle*
- 9 *tâ'ife-i merkûma teslim etdirilmek üzere ahkâmı tahrîr olunmak bâbında*
- 10 *fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.*

Док. № 7. Телхіс великого везіря щодо забезпечення провізією 4000 козаків розташованих біля Дніпра
(1123 Ş 27 / 10.X.1711)

BOA. Fon adı: "C.AS.". Dosya № 875. Gömlek № 37557.

Вірно!

Відповідно до *телхісу* нехай будуть написані заповіді.

Заповідь! Вірно!

27 шабан 1123 (10.X.1711)

Донесення покірного слуги є наступним.

До теперішнього часу розміщені в долині ріки Дніпро Поткалі і Барабаш козаки налічують 4000 кінноти, що потребує більшої кількості зернового збіжжя [ніж у минулому]. З цієї причини необхідно буде видати заповідь, саме у цьому разі і з тим, щоби це стало постійним від цього часу, коли прийдуть до *вілайету*, нехай їм буде надано загалом 10000 стамбульських *кіле* ячменю для прогодування коней. [Цей ячмінь], що знаходяться у Ліповали Ахмед Аги в Аккермані, потрібно буде відправити кораблями і роздати згадуваній громаді за допомоги коменданта Очакова – Мустафи паші.

Заповідь належить Його величності моему уславленому і щасливому султану.

Dok. № 8. Kardeş Ormanı'nda kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti
(1123 N 01-10 / 13.X.-22.X.1711)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх.ед. 178 / 43. Лист 2.

el-emru kemâ zikr fih nemekahu'l-fakîr Allâhu subhânehu ve te'âlâ

Ebûbekir el-mevlâ hilafe Özi

afa anhu

- 1 *Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı şer'î ve hükm-i mer'î budur ki*
- 2 *vech-i âfiyyü'l-beyân ve hâl-i iddeü'z-zebân olan kitâbın imlâ ve inşâsına bâ'is ü bâdî bi'l-fi'l Özi*
- 3 *muhâfızı sa'âdetlü Mustafa Paşa - yaserrallahu mâyürîdu ve mâyeşâ- hazretleri akd-i meclis-i nebevî ve basît-i şerî'at-ı*
- 4 *Mustafevî idüp cihet-i Özi'de Kardeşim Ormanı nâm mahalde tavattun ve tesekkün eden Botkali*
- 5 *Kazakları'nın hetmanı olan Koşevi nâm hetman tarafından hetman Hireçko ve Petre ve İşkrenske ve Koşset*
- 6 *ve Andriy Tolmaç nâm mesfûrlar müvâhecesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-ı iddeü'l-merâm bundan akdem Botkali Kazakları'nın*
- 7 *ma'âşlarına medâr yalnız dört bin dokuz yüz keyl dakîk bâ-fermân-ı âlî sadaka ve ihsân buyurulub vech-i meşrûh üzere*
- 8 *zikrolunan dört bin dokuz yüz keyl dakîk tonbaz sefâ'ilerine tahmîl ve hetman-ı merkûm tarafından*
- 9 *ve Kazakları tarafından işbu mecliste hâzır hetman Hireçko ve Petro ve İşkrenske ve Koşset ve Andriy*
- 10 *Tolmaç nâm Kazaklar'a teslîm ve mahall-i mezbûre irsâl eyledim. Mesfûr mezbûrlardan su'âl olunup*
- 11 *takrîr ü takvîl ve ahz u kabzlarını tescîl ve hüccet-i şer'iyye olunmak merâmdır gibbu'l-su'âl*
- 12 *ve akîbu'l-ikrâr mesfûr mezbûrlar vech-i mukarrer üzere dört bin dokuz yüz keyl dakîki bi't-tamâm ahz*
- 13 *u kabz eyledik deyu paşa-yı mûmâ-ileyh hazretlerinden sâdır olan kelimât-ı mantûkaların vechen tasdîk*
- 14 *ve şifâhen tahkîk edüb mukarr [u] mu'terif olmalarıyla hazâ el-vesîka alâ mâhû bi't-tahkîk ketb ü tesvîd*
olundu.
- 15 *Cerrere zalik ve hurrîre fî evâil-i şehîr Ramazânü'l-şerîf li-sene selase ve işrîn ve mi'e ve elf*
(1123 N 01-10 / 13.X.-22.X.1711)
- 16 *Şühûdu'l-hâl*
- 17 *Fahru'l-akrân El-hâc Hüseyin bin Fevzi*
- 18 *Fahru'l-emâsil İsmail kethüdâ bin Saltık*
- 19 *Fahru'l-emâsil ve'l-akrân Veli usta*
- 20 *Fahru'l-akrân Molla Osman kal'a-ı Hasan Paşa Palankası*
- 21 *E'immetül hutebâ Mehmed Efendi min câmi'-i varoş*
- 22 *Fahru'l-emâsil ve'l-akrân Ali bin İbrahim*
- 23 *ve gayrihum min el-hasrin*

**Док. № 8. Хюджет Очаківського кадія щодо забезпечення козацької громади
в Кардешім-Ормани
(1123 N 01–10 / 13.X.–22.X.1711)**

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх.ед. 178 / 43. Лист 2.

Питання стоїть так, як викладено тут. Написав його бідний перед Богом

Абу Бекір, наділений чинним намісництвом в Озі (Очаків).

Нехай йому буде прощенно.

[нехай Бог простить йому його гріхи]

Причина написання шаріатського документа і потребуючої підкорення заповіді є наступною.

Причиною і приводом складання і підписання документа, який пояснює, що трапилось, і представляє найліпшим чином положення, став Його Ясновельможність ушанований і благословенний Аллахом Мустафа Паша – дійсний комендант [фортеці] Озі (Очакова).

На скликаному засіданні суду, що накладає священний закон Пророка, і в присутності осіб: Гетьман Хіречко* (Н.г.ç.k.o. – Грицько?), Петре, Ішкренсеке (İ.ş.k.r.n.s.k.i. – Іскренски?), Кошсет (К.о.ş.s.t. – Кость?) і Андрій толмач, які є представниками Гетьмана Кошового – смиренного очільника розселених на постійне проживання буткалійських козаків, які мешкають в місцевості «Кардешім ормани» на Очаківщині (на річці Дніпро), він [Мустафа паша] зробив заяву і вимовив наступне своє побажання: “Раніше до буткалійських козаків було проявлено милість і благовоління, якто за височайшим *ферманом* їм було відпущено для прогодування 4900 *кіле* борошна. Відповідно до заповіді, я навантажив згадувані 4900 *кіле* борошна на кораблі “донбаз”, надіслав їх до вказаного місця і передав їх представникам згадуваних козаків і їхньому очільнику – тут присутнім Гетьману Хіречко, Петре, Ішкренсеке, Кошет (Кошсет) і Андрію толмачу. Побажанням моїм є, щоб згадувані особи були розпитані і їхнє підтвердження в тому, що вони отримали [борошно], було зареєстровано в *сіджілі* і щоб мені був виданий священний *хюджет*”.

Коли згадувані особи були розпитані, то вони особисто усно підтвердили слова [Мустафи] паші, коли промовили: “Отримали цілком заявлені 4900 *кіле* борошна”.

Даний законно завірений височайший документ складено для підтвердження того, що відбулося. Написано протягом першої десятиднівки священного місяця рамазан 1123 року (1123 N 01-10 / 13.X.–22.X.1711)

Свідки у справі:

Гордість серед його ровесників Ельхадж Хусейн син Февзі

Гордість серед подібних Ісмаїл *кетхуда* син Салтика

Гордість серед рівних і подібних Велі-уста

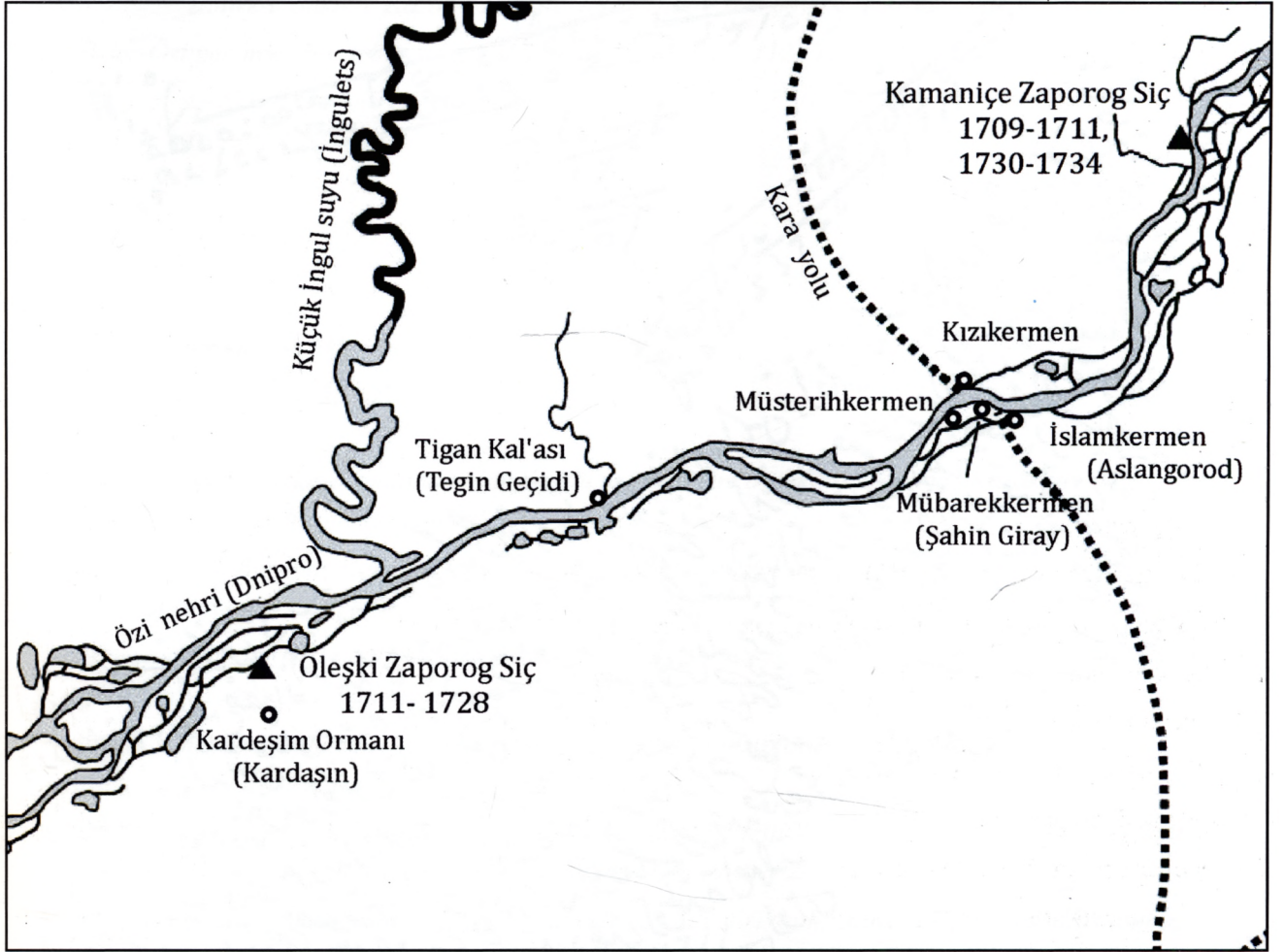
Гордість серед подібних мулла Осман в фортеці Хасан Паша Паланка

Імам мечеті об'єданого *варошу* Мехмед ефенді

Гордість серед подібних мулла Алі син Ібрахіма

та інші присутні окрім них.

*Грицько згадується у Яворницького в праці “История Зап. Козаков. Т 3. С. 266.”

Özi (Dnipro) suyu üzerinde kazaklar meskûn yerler haritası. 1709-1735

Карта розміщення населених пунктів козаків вздовж Дніпра. 1709-1735

**Dok. № 9. Kardeş Ormanı'ndaki kazaklara verilen erzak hakkında muhasebe kaydı
(1123 Za 13 / 23.XII.1711)**

НБКМ. Ориенталски оддел. Фонд ОАК. Арх.ед. 178 / 43. Лист 1.

Berâ-ı _____

*zahîre-i dakik-i Kazak-ı Tutkalı ve Barabaş der-çayır-ı Kardeş ormanı
der-Özi ber-mûceb-i telhîs-i ve fermân-ı âlî 13 Zilkade 1123 (1123 Za 13 / 23.XII.1711)*

*süvârî
nefer
2000
dakik
kile
15000*

an-cânibi _____

mevcûd andan der-kal'a-ı Akkerman havâlesine

emr dâde fi 24 Zilkade 1123 (03.I.1712)

- 1 *Özi cânibinde Kardeş ormanında olan iki bin nefer süvârî Botkalı ve Barabaş Kazakları'na sene-i sâbık üzre topdan bir mikdâr zahîre*
- 2 *verilmek için Barabaş Hetmanı istid'â-ı inâyet etmeğin zikrolunan iki bin nefer süvârilere bu def'a topdan on beş bin kile dakik verilmek fermânım*
- 3 *olub ve ol mikdâr keyl dakik bundan akdem Lipovalı Ahmed zide kadruhunun zabtında olub hâlâ Akkerman'da mevcûd olan dakiklerden verilmek üzere*
- 4 *ta'yîn ve havâle olunmağın işbu emr-i şerîfim vardığı gibi zikrolunan dakiki kal'a-ı mezbûrede olan dakikden ifrâz ve sefînelere tahmîl ve mu'âcelen*
- 5 *Özi kal'asına irsâl ve kal'a-ı mezbûre muhâfızı paşa ma'rifetiyle tâ'ife-i mesfûrlara verilmek için muhâfız-ı mûmâ-ileyhe teslîm ettirmeğe ihtimâm-ı tâm eylesesiz*
- 6 *ve sefine ile nakli mümkün olmadığı sûrette Özi'de olan mîrî tonbazlardan kifâyet mikdârı tonbaz getürdüp ve Akkerman'da olan*
- 7 *tonbazlardan dahi tedârük ve alâ eyyi hâl her ne tarikile nakli mümkün olur ise bir saat mukaddem tahmîl ve ucâleten nakl ü irsâl etdirmeye ziyâde cidd ü sa'y eyleyub*
- 8 *te'ehhür ve tevakkuf etirilmekle mesfûrların zarûret ve muzâyakalarına bâ'is olmaktan ihtirâz*
- 9 *u ictinâb eylemeniz bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur deyu fi 24 Zilkade sene 1123 (03.I.1712) Özi*
- 10 *vâlîsi ve Akkerman kâdısı ve Bender defterdârlarına hitâben emr ü şerîf verildiğı defterde*
- 11 *mastûrdur ferman sa'âdetlü sultânım hazretlerindedir*
- 12 *fi 8 Muharem 1124 (16.II.1712).*

**Док. № 9. Роз'яснення відносно зернового збіжжя для козаків в Кардеш Ормани
(1123 Za 13 / 23.XII.1711)**

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд ОАК. Арх.ед. 178 / 43. Лист 1.

Відносно зернового продовольства для козаків Туткалі і Барабаш в Кардеш Ормани,
що є в околицях Озі. На підставі *телхізу* і височайшого *ферману* від 13 зількаде 1123
(1123 Za 13 / 23.XII.1711)

кіннота
душ
2000
борошно
кіле
15000

З приводу
наявності в *анбарі* фортеці Аккерман
видається з наказом від 24 зількаде 1123
(1123 Za 24 / 03.I.1712)

Надійшло прохання від гетьмана Барабаш [козаків] відносно відпуску гуртом деякої кількості зернових для прогодування, відповідно до минулого року, двом тисячам осіб кінноти, які є Буткалі і Барабаш [козаками] і які знаходяться в Кардеш Ормани, що є околицею Озі (Очакова). Існує *ферман* щодо виділення п'ятнадцяти тисяч *кіле* борошна, [призначених] для прогодування згадуваних двох тисяч осіб кінноти, і раніше таку ж саму кількість борошна було взято від Ліповали Ахмеда, – нехай збільшиться могутність його.

Дійсна моя священна заповідь [видається] про те, щоб було визначено і доручено передати борошно, яке знаходиться в Аккермані. Як тільки прибуде [наказ], борошно, що знаходиться у згадуваній фортеці, [необхідно] відділити і навантажити кораблі і якомога найшвидшим чином відправити до фортеці Озі (Очаків), де нехай буде передано відповідно до моєї заповіді, і нехай буде проявлена велика старанність, щоб ви постаралися передати [борошно] коменданту-паші фортеці і з його наказом нехай буде передано згадуваній громаді. Коли нема можливості перевезти кораблями, нехай буде доставлено достатню кількість *домбазів* від державних *домбазів мухафиза* і так само від *домбазів*, які знаходяться в Аккермані, так, щоб не допустити втрат. Будь-якою ціною, яким тільки можливо чином і, з якою тільки є можливістю перевезення їм навіть на годину раніше, швидше їх навантажуйте і їх відправляйте, для всього цього проявіть пильність і старанність. Не допустіть втрат і проявіть бережливість, щоб не стати причиною втрат. З цього приводу був виданий височайший *ферман* від 24 зількаде 1123 року (1123 Za 24 / 02.II.1712)

Він був адресований до *валі* Озі (Очакова), до *кадія* Аккерману і до *дефтердара* Бендер, що було зареєстровано в *дефтері* 8 мухаррема 1124 року (1124 M 8 / 16.II.1712).

Заповідь належить Його величності уславленому султану.

Harita parçası / Фрагмент карты: Mer Noire, etc. 1724-1729

انبارن موجود اولان دقتدن سدره نقل و قلم ابد ملك
 و اون بنك كجه دارى نوغما بو طاقه سى تا نادىك حاصل
 اولان عىنى عىر لوبون و بر ملك و تىك و اس صغر نويدن اقوم
 اسوج قرالى قىمىنى ايجون ندره كوندرباوج قىمىنى و بو كجه
 ولايت قداغه كوندربون صغرون و بر ملك و اوذين قرواش
 او دمانى اولان ايجون سوارى ايجون دى طوبون اون شىك
 كجه دىق افكرمانى موصود اولان دى قىمىنى قىمىنى لوبون اوجى
 ارسال و او زى قلمه سى ساطى تا مرقىله طاقه سفورده
 قىمىنى ابد ملك اوردو قىمىنى امله نقلى مكى اولونى صورده
 او زى و افكرمانى اولان طوبون لوردن ككابت مقدارى طوبوناز
 او زى و اسى و زى مكرم مانتا صغرتوى مرقىله باى حال
 ندرل و قىمىنى و عماله نقل و ارسال ابد ملك اوردو قىمىنى ندر
 و انضا ابدن اكاى تجرى باس فرغون و نوسا و نوسا لطانم
 صغرتوى نكر

ابد ملك اوردو قىمىنى امله نقلى مكى اولونى صورده
 او زى و افكرمانى اولان طوبون لوردن ككابت مقدارى طوبوناز
 او زى و اسى و زى مكرم مانتا صغرتوى مرقىله باى حال
 ندرل و قىمىنى و عماله نقل و ارسال ابد ملك اوردو قىمىنى ندر
 و انضا ابدن اكاى تجرى باس فرغون و نوسا و نوسا لطانم

قلمه سى انا درن اولان دقتدن و بر باوج انا دره اولان دىق
 قلمه سى انا درن اولان دقتدن و بر باوج انا دره اولان دىق

عرض بن لوى بودو

حال ابد رده و او زى جانىن قرداش او دمانى بنك سوارى
 و ايجون تجرى اده كجه سى بوى بنك نو تو قالى و بر باس قران
 ايجون و خيره و بر ملك اوردو بر باس خطاى طرفون عرض حال
 ايد لر مقدمادى ذكر اظن قراقو اوج دفعه طوبون
 دىق و دارى و كا و و بر لوى باس محاسبه ده مقدا اوج
 بود دفعه دىق تدر جانىن اولان اوج بنك سوارى و ايجون
 نقر باده به طوبون اون بنك كجه دىق و اون بنك كجه
 شعير و اون بنك كجه دارى و بنك اس صغر و او زى حاشى
 قرداش او دمانى اولان ايجون سوارى به دىق طوبون اون شىك
 بنك كجه دىق و بر ملك اوردو نويدن اقوم تخمى اولمش ذكر اظن
 ذخيره و بر ملك باس فرغون عالدى بوى مورا به ندر جانىن
 اولان درون بعدان طبر اعلى قشله ملى فرغون سور لوبون اوج بنك
 نوسا اوده و بر يله جلك اون بنك كجه شعيرى افكرمانى موجود
 اولان شعيرون كند و لوى الموقا اوردو و اون بنك كجه دىق ندر
 قلمه سى انا درن اولان دقتدن و بر باوج انا دره اولان دىق
 ككابت ايجونى صورتن مقدار تصورى قالور ايه ابا سى قلمه سى

Dok. № 10. Bender civarında 2000 piyade ve Kardeş Ormanı'nda 3000 kazak süvarisine erzak verilmesi hakkında sadrazam telhisi
(1123 Za 13/ 23.XII.1711)

BOA. Fon adı: "A.SAMD.III.". Dosya № 66. Gömlek № 6667.

<i>Berây-ı tâ'ife-i Kazak-ı Potkalı ve Barabaş der-hâl-i Bender ve der-hâl-i Kardeş Ormanı der-Özi</i>			
<i>der-hâl-i Bender</i>		<i>nefere</i>	<i>der-hâl-i Kardeş Ormanı der-Özi</i>
	<i>süvârî</i>	<i>3000</i>	<i>süvârî</i>
	<i>piyâde</i>	<i>2000</i>	<i>nefere</i>
		<i>5000</i>	<i>2000</i>
<i>dakîk</i>	<i>şa'îr</i>	<i>darı</i>	<i>re's sığır</i>
<i>15000 kile</i>	<i>15000 kile</i>	<i>10000 kile</i>	<i>1000</i>
			<i>15000 kile</i>
<i>Behesabı</i>			
<i>dakîk</i>	<i>şa'îr</i>	<i>darı</i>	<i>re's sığır</i>
<i>30000 kile</i>	<i>15000 kile</i>	<i>10000 kile</i>	<i>1000</i>

Telhîsi mücibince mahalline kayd ve ahkâmı yazılmak buyuruldu.

Buyuruldu

13 Za 1123 (23.XII.1711)

- 1: *Arz-ı bendeleri budur ki*
- 2 *Hâlâ Bender'de ve Özi cânibinde Kardeş Ormanı'nda beş bin süvârî*
- 3 *ve iki bin nefer piyâde ki cümlesi yedi bin nefer Potkalı ve Barabaş Kazakları*
- 4 *içün zahîre virilmek üzere Barabaş hetmanı tarafından arz-ı hâl*
- 5 *iderler mukaddemâ dahi zikr olunan Kazaklar'a üç def'a topdan*
- 6 *dakîk ve darı ve gâv virildiği Başmuhâsebe'de mukayyed olub*
- 7 *bu def'a dahi Bender cânibinde olan üç bin süvârî ve iki bin*
- 8 *nefer piyâdeye topdan on beş bin kile dakîk ve on beş bin kile*
- 9 *şa'îr ve on bin kile darı ve bin re's sığır ve Özi cânibinde*
- 10 *Kardeş Ormanı'nda olan iki bin süvârîye dahi topdan on beş*
- 11 *bin kile dakîk virilmek üzere bundan akdem tahmîn olunmuş, zikr olunan*
- 12 *zahîre virilmek bâbında fermân-ı âlîleri buyurulur ise Bender cânibinde*
- 13 *olanlardan Boğdan toprağında kışlamaları fermân buyurulan üç bin*
- 14 *nefer süvârîye virilecek on beş bin kile şa'îri Akkerman'da mevcûd*
- 15 *olan şa'îrden kendüleri almak üzere ve on beş bin kile dakîki Bender*
- 16 *kal'ası anbârında olan dakîkden virilüb anbârda olan dakîk*
- 17 *kifâyet eylemediği sûretde ne mikdâr kusûru kalur ise İsakçı kal'ası*
- 18 *anbârında mevcûd olan dakîkden Bender'e nakl ve teslîm etdirilmek*
- 19 *ve on bin kile darı Nogaylu ta'ifesi Tatarının hâsıl*

- 20 olan aynî öşrlerinden virilmek ve re's sığır bundan akdem
 21 İsveç kralı ta'yînâtı için Bender'e gönderelüb ta'yînât virilmemekle
 22 vilâyet-i Boğdan'a gönderilen sığırdan virilmek ve Özi'de Kardaş
 23 Ormanı'nda olan iki bin süvârî için dahi topdan on beş bin
 24 kîle dakîk Akkerman'da mevcûd olan dakikden sefinelere tahmîl ve Özi'ye
 25 irsâl ve Özi kal'ası muhâfızı paşa ma'rifetiyle tâ'ife-i mesfûrlara
 26 teslim etdirilmek üzere sefîne ile nakli mümkün olmadığı sûretde
 27 Özi'de ve Akkerman'da olan tonbazlardan kifâyet mikdârı tonbaz
 28 Özi vâlîsi vezîr-i mükerrem paşa hazretleri ma'rifetleriyle bi-eyyi hâl
 29 tedârük ü tahmîl ve ucâleten nakl u irsâl etdirilmek üzere mahalline kayd
 30 ve iktizâ eden ahkâmı tahrîri bâbında fermân devletlü ve sa'âdetlü sultânım
 31 hazretlerininindir

Dok. № 10. Телхіс великого везіря щодо забезпечення провізією 3000 верхових і 2000 піших козаків в Бендері і 3000 козаків в Кардеш Ормани (1123 Za 13/ 23.XII.1711)

BOA. Fon adı: "A.SAMD.III.". Dosya № 66. Gömlek № 6667.

Відносно громади козаків Поткалі і Барабаш, які розміщені в Бендер, і тих, які розміщені в Кардеш Ормани що біля Дніпра

розміщені в Бендер		розміщені в Кардеш Ормани біля Дніпра	
верхових	3000	верхових	
піших	<u>2000</u>	осіб	
	5000	2000	
борошно	ячмінь	просо	воли
15000 кіле	15000 кіле	10000 кіле	1000 голів
			борошно
			15000 кіле
Загалом			
борошно	ячмінь	просо	воли
30000 кіле	15000 кіле	10000 кіле	1000 голів

Вірно!

Відповідно до *телхісу* нехай буде написана заповідь і зареєстровано у потрібному місці.

Заповідь! Вірно!

13 Зілкаде 1123 (23.XII.1711)

Донесення Вашого покiрного слуги є наступним:

Від гетьмана Барабаш [козаків]* подано прохання щодо виділення зернового збіжжя для 5000 кінноти і 2000 піших, чи загалом 7000 осіб Поткали і Барабаш козакам, які до цього часу знаходяться в Бендері і в Кардеш Ормани на околичній місцевості Очакова.

У головному казначействі записано, що і раніше згадуваним козакам три рази було виділено забезпечення загалом борошном, просом і худобою. Зараз же також було передбачено для 3000 кінноти і 2000 піших, які знаходяться біля Бендер, надання 15000 *кіле* борошна, 15000 *кіле* ячменю, 15000 *кіле* проса і 1000 голів крупної рогатої худоби, а для 2000 кінноти, яка знаходиться в Кардеш Ормани в околії Очакова, також буде надано загалом 15000 *кіле* борошна. Надання згадуваного зернового збіжжя відбувається відповідно до виданого височайшого *ферману*, якій є у наявності.

Для 3000 кінноти, яка знаходиться біля Бендер, а до цього за султанською заповіддю була на зимівлі в землях *Богдану* (Молдови), потрібно дати 15000 *кіле* ячменю з того, що знаходиться в Аккермані, і 15000 *кіле* борошна з того, що є в анбарах фортеці Бендер. Але з тієї причини, що борошно, яке там знаходиться, не є у достатній кількості, наказано нестачу взяти з борошна, що знаходиться в *анбарах* фортеці Ісакча, і нехай буде надіслано до Бендер і передано. 15000 *кіле* проса слід взяти з прибутків зернової десятини, зібраної з Ногайських татар. Крупна рогата худоба нехай буде виділена з тої, яка була надіслана [на випас] до *вілайету* Богдан, а також з надісланої раніше до Бендер худоби для харчування шведського короля, але не була передана.

Також наказано 15000 *кіле* борошна, що знаходяться в Аккермані і призначено для 2000 кінноти в Кардеш Ормани близько Очакова, нехай буде завантажено на кораблі, відправлені в Очаків і передані згадуваній громаді за участю і допомогою коменданта фортеці Очаків. Однак завантаження на кораблі не було можливим. Тому необхідно, з допомогою *валії* Очакова – шановного *везіра*, зробити розпорядження підготувати і завантажити достатню кількість *домбазів*, з тих що знаходяться в Очакові і Аккермані, які якнайшвидшим чином нехай будуть надіслані.

Ферман для видання заповіді щодо всього зазначеного і його реєстрації у відповідному місці належить Його величності ушанованому і щасливому моему султанові.

* Гетьман Пилип Орлик.

НБСН ☆ СР
Фонд № 7
Арх. № 18632
II 1

فذوه لعدنتر و لعدنتره چا کله تلمی لفا زیر فند صونه سکنع لوم میا و لفا لایله اعدبع و فز خانی بورد
 روزی بقنزه و لقا بوقا لاقولاقونه و روحی علم ازو بن سیکله اوه لاه لاونون بن سیکله
 اوه طو کزوه و سیکله اوزره سو تو مکتو و زی کز لسه عین یان حقونر حضور زره سزه حواله امانت
 اوله حواله اوشاه بن سیکله و قیق سفینه خیز و اوز و بن لویه لایله بولده بانه فونو عشار نفسی امانت
 لرونکو تو ملک اوتخرد و صحن و فوشروه اوزره طو کزوه حواله افاضه بن سیکله اوزره و و فنجیس
 سفینه خیز و اوز و بن فتر اوتخرد سی و اهنی م لیکیز سینه امانت

Dok. № 11. Kazak topluluğuna erzak verilmesi hakkında Kırım Hanı yarlığı

(1124 S ... / ... III.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 1.

- 1 *Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân hâliyâ Kili nâzırı [Mustafa] Ağa - zîde kadruhu-ya selâm-ı selâmet-peyâmı iblâğıyla i'lâm u fermân-ı Hânî budur ki*
- 2 *Özi [nehri] yakasında vâkı 'Potkalı Kazakları 'na der-i devlet-i aliyyeden on beş bin kile un ihsân olunup beş bin kile*
- 3 *un tarafınızdan verilmek üzere sa'âdetlü mekremetlü vezîr-i mükerrem İsmâ'îl Paşa Hazretleri huzûrunda size havâle olunup*
- 4 *ol havâle olunan beş bin kile dakîki sefîneye tahmîl ve Özi'ye nakl için İl hac bölükbaşı kulumuz mübâşir ta'yîn olunup*
- 5 *emrimiz tahrîr ve irsâl olunmuşdur ve husûsunda vech-i meşrûh üzere tarafınızdan havâle olunan beş bin kile unu ber-vech-i ta'cîl*
- 6 *sefîneye tahmîl ve Özi'ye nakl olunmasına sa'y u ihtimâm eylesiz şöyle bilesiz*

mühür: Devlet Giray han ibn Selim Giray**Док. № 11. Ярлик Кримського хана щодо забезпечення козацької громади**

(1124 S ... / ... III.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 1.

Донесення і заповідь Хана, з вітаннями благополуччя, до Його ясновельможності [Мустафи] Аги – взірець для наслідування подібним йому! – дійсного *назира* Кілії – нехай збільшується могутність його! – є наступною.

Поткали козакам, які мають розселення на березі ріки Дніпро, від Височайшої держави було відпущено 15 тисяч *кіле* борошна. Частину з них Великий *везір*, Його ясновельможність ушанований Ісмаїл паша, визначив як ваше зобов'язання забезпечити постачання 5 тисяч *кіле*. Для завантаження цих 5 тисяч *кіле* борошна і відправлення його до Очакова я призначив спеціального посланця – Ельхадж *бьолукбаши*, і його відправив з нашою заповіддю. Ви повинні прикласти зусилля, щоби зазначені 5 тисяч *кіле* борошна, як було згадувано вище, швидко нехай будуть завантажені на кораблі і відправлені до Очакова.

печатка: Девлет Гірай Хан син Селім Гірая

تاریخ
۱۳۰۰

حالا صادر اول فرما عالیخان بوجبی شوکتو خان عالیخان ختم ندر نیک و طرف باهر
 یارینغ شریف و بندر محظی وزیر روش ضمیر و شیر شتری پذیرد و نلسو سعادتو
 اسماعیل پاشا ختم ندر نیک بیوردی شریفار بدله خان مشارالیه ختم ندری طرف باهر الشرفار ندر
 یارینغ شریفار بدله مباشر تعیین بیوریلما یا زنجی زام فرما قران حاجی محمد یوگرت
 و قد اش اورمانند اولاد پوتقالی و براباش قراقاری طرف ندر کلا بورق و
 کور ندر اشتفان ولد نیکپور و درویناسقه کور ندر ترشقونام قراقاری مجلس
 خیر لازم التوقیر هربری اقرار نام و توقیر کلام ایوب کچی کنه امام عبدالله شین
 سفینه کندن عکری کانیف سنک جبراً اخراج ایوب کالی قلعه کندن در محن
 اولاد میری د قیقند فرما اولاد بی اوزر موفت شرح شریف و بزم
 اید وزن اولاد نوب بیک بر صوال د قیق کباب کبیل کستانو د باکتر
 بش بیک یوز سکسان بش کبیل کستانو د قیق اخذ و صوبان
 حاج احمد سفینه کندن تجیل ایلدک دید کار ندر اشبو وثیقہ انیقہ علی
 هو الحقیقه کتب و ترقیم اولاد نوب ید طالبه دفع و اعطا اولاد نوبی
 ذک و در فر ایوم اشامن و العشرین فر شرفو انجیل ندر اربع و عشرین

هرد حکم
 کدر ایو اهدا فرما
 فرما قران اسماعیل فرما
 فرما قران اولاد نوب
 حاجی یوگرت
 و غیره

Dok. № 12. Kardeş Ormanı'nda kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti
(1124 S 28 / 06.IV.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 2.

el-emru kemâ zikr fih nemekahu 'l-fakîr Allahu subhânehu

Hasan el-mevlâ hilafeteh be-medine-i Kili

afa anhu

1 *Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı şer'î budur ki*

2 *Hâlâ sâdır olan fermân-ı âlî-şân mücebince şevketlü Hân-ı âlî-şân hazretlerinin taraf-ı bâhirü's-şereflerinden*

3 *yarlığ-ı şerîf ve Bender muhâfızı vezîr-i rûşen-zamîr ve müşîr-i müşterî-pezîr devletlü sa'âdetlü*

4 *İsmâil Paşa Hazretleri'nin buyuruldu-ı şerîfleriyle Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri taraf-ı bâhirü's-şereflerinden*

5 *yarlığ-ı şerîfleriyle mübâşir ta'yîn buyurulan Yazıcızâde fahru'l-akrân El-hâc Mehmed bölükbaşı*

6 *ve Kardeş Ormanı'nda olan Potkalı ve Barabaş Kazakları taraflarından gelen Burkevski*

7 *kureninden İştetan veled-i Nikipor ve Derevyanski kureninden Tereşko nâm Kazaklar meclis-i şer'-i*

8 *hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde her biri ikrâr-ı tâm takrîr-i kelâm edüp geçen sene İmâm Abdullah Reîs*

9 *sefînesinden askeri tâ'ifesinin cebren ihrâc edüp Kili kal'asında der-mahzen*

10 *olan mîrî dakîkden fermân olunduğu üzere ma'rifet-i şer'-i şerîf ve bizim ma'rifetimiz*

11 *ile vezn olunub bin bir çoval dakîk bi-hesâb-ı kile-i İstanbulî yalnız*

12 *beş bin yüz seksen beş kile-i İstanbulî dakîk ahz ve Çobanzâde*

13 *El-hâc Ahmed sefînesine tahmîl eyledik dediklerinde işbu vesîka-i ânîka alâ*

14 *mâ-hüve'l-hakîka ketb ü terkîm olunub yed-i tâlibe def' ve it'â olundu cerrey*

15 *zâlik ve hurrere fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-ısrîn fi-şehr-i Saferü'l-hayr li sene erba' ve ısrîn ve mi'ete*

16 *ve elf (28 Safer 1124 / 06.IV.1712)*

17 *Şühûdu'l-hâl*

18 *Fahru'l-emâsil ve'l-akrân Halil kethudâ-yı cebeciyân*

19 *Fahru'l-akrân İsmail Efendi emîn-i Kili*

20 *Fahru'l-hutebâ Mehmed Efendi ibn El-hâc Mustafa*

21 *Gedik El-hâc Ahmed Ağa bin Mehmed*

22 *Hüseyin-beşe bin Mehmed*

23 *Hacı Yusuf ve gayrîhüm*

**Док. № 12. Хюджет Очаківського кадїя щодо забезпечення козацької громади
в Кардеш-Ормани
(1124 S 28 / 06.IV.1712)**

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 2.

Справа пройшла так, як викладено тут. Написав його бідний перед Всевишнім Богом
Хасан, наділений владою виконуючого посади *кадія* у місті Кілія

Нехай Бог простить йому його гріхи

[Нехай йому буде прощено]

Причина написання шарїатського документа є наступною:

Відповідно до височайшого *ферману*, за священним ярликом – найшановнішого серед
достойних! високославного Хана, і зі священною заповіддю блискучого *везіра* і ушанованого
радника у захисті інтересів Його ясновельможності коменданта фортеці Бендер – ушанованого
Ісмаїл-паші, високославним Ханом був призначений посланець *бьолукбаши* – гордість серед
ровесників! – Язиджи-заде Ельхадж Мехмед.

[В його присутності] на засіданні достойного і потребуючого поваги суду кожен з козаків:
Штефан син Никипора з Бурковеського куреня* і Терешко з Дерев'янського куреня** – представники
Поткали і Барабаш козаків, які перебувають в Кардеш Ормани, роблячи повну сповідь і зізнання,
заявили наступне: “Минулого року військові дружини з корабля капітана Імам Абдуллаха вилучили
примусово частину державного борошна, що знаходилось відповідно до заповіді у складських
погребях Кілії. Переміряне за допомоги представника суду і нашої участі 1001 мішок борошна, що
у перерахунку на стамбульські *кіле* дорівнює 5185 *кіле*, завантажили на кораблі Чобан-заде Ельхадж
Ахмета”.

Після того, як вони заявили те, що відбулося у дійсності, все це було записане у дійсному
справжньому документі і вручене зацікавленим особам. Це відбулось і було записано 28-го дня
доброчесного місяця сафер 1124 року (1124 S 28 / 06.IV.1712).

Свідки у справі:

Гордість серед подібних і рівних Халіль – *кетхуда джебеджіїв*

Гордість серед своїх ровесників Ісмаїл ефенді – *емін* Кілії

Гордість серед хатибів Мехмед ефенді син Елхадж Мустафи

Гедік Ельхадж Ахмед Ага син Мехмеда

Хусейн-беше син Мехмеда

Хаджи Юсуф та інші присутні

* Брюховецький – ?

** Дерев'янівський – ?

Harita parçası / Фрагмент карты: Carte de la route de C... depuis Constantinople jusqu'à Gonié. Milles grecs de 80 au degré, d'usage sur la Mer Noire, 150 [=Om. 051 ; 1 : 4 115 000 env]. Par J.D. Barbé Du Bocage, Jean-Denis (1760–1825)

Dok. № 13. Kazaklara erzak verilmesi hakkında Özi kadısı hücceti

(1124 S 28 / 06.IV.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 3.

el-emru kemâ zikr finî nemekahu 'l-fakîr Allahu subhanehu
Hasan el-mevlâ hilafeteh be-medine-i Kili
ufiye anhu

- 1 *Sebeb-i tahrîr-i kitâb-î şer'î budur ki*
- 2 *Bahr-i sefid sefinesi re'îslerinden Çobanzâde El-hâc Ahmed Reîs nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzimü't-*
- 3 *tevkîrde hâlâ medine-i Kili gümrüğü mukata'asına ber-vech-i mâlikâne mutasarrıf olan kadvetü'l-*
- 4 *emâcid ve'l-ayân nâzır Mustafa Ağa mâhzarında bi-tav' ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp*
- 5 *Özi cânibinde Kardeş ormanında olan Potkalı ve Barabaş Kazakları'na Kili*
- 6 *kal'asında mevcûd olan mîrî dakîkin isâli için fermân-ı âlî sadır olmağın*
- 7 *mârü'z-zikr mîrî dakikden bir bin çoval dakik beş bin yüz seksen*
- 8 *beş kile-i İstanbuli olmak üzere sefineme tahmîl ve beher kile-i İstanbulisine*
- 9 *beşer akçe nâvl-ı sefineden min haysi'l-mecmû' yermi beş bin dokuz yüz akçe nâvl-ı*
- 10 *sefinemi nâzır-ı mûmâ-ileyh Mustafa Ağa yedinden tamâmen ahz u kabz eyledim*
- 11 *ve mârü'z-zikr bir bin çoval dakîkin her birini sefineye isâl için*
- 12 *birer para araba ücretinden min haysi'l-mecmû' bin bir para araba ücreti*
- 13 *ashâbına edâ ve teslîm eyledi dedikte gibbu't-tasdîki's-şer'î mâ-hüve'l-vâkı'*
- 14 *bi-tâleb ketb ü terkîm olundu cerrey zâlik ve hurrere fi'l-yevmi's-*
- 15 *sâmin ve'l-ısrîn min şehr-i Saferü'l-hayr li sene erba' ve ısrîn ve mi'ete*
- 16 *ve elf (28 Safer 1124 / 06.IV.1712)*
- 17 *Şühûdu'l-hâl _____*
- 18 *Fahru'l-akrân Halil kethudâ-yı cebeciyân*
- 19 *Fahru'l-akrân İsmail Efendi emîn-i Kili*
- 20 *Fahru'l-hutebâ Mehmed Efendi ibn El-hâc Mustafa*
- 21 *Gedik El-hâc Ahmed Ağa bin Mehmed*
- 22 *Hüseyin-beşe bin Mehmed muhzir*
- 23 *ve gayrîhüm*

Док. № 13. Хюджет Очаківського кадія з роз'ясненням постачання зернового збіжжя
(1124 S 28 / 06.IV.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 3.

Справа пройшла так, як викладено тут. Написав його бідний перед Всевишнім Богом
Хасан, наділений владою виконуючого посади *кадія* у місті Кілія
Нехай Бог простить йому його гріхи
[Нехай йому буде прощенно]

Причина написання шаріатського документа є наступною:

Капітан Чобан-заде Ельхадж Ахмед – один з капітанів флоту на Білому морі (Середземно-мор'ї), з'явився на засіданні достойного і потребуючого поваги суду. У присутності *назира* Мустафи Аги – першого серед прославлених і знатних! – до нині дійсного управляючого в *мукатаа* митниці міста Кілія, під формою *малікяне*, [Чобан-заде Ельхадж Ахмед] добровільно, роблячи повну сповідь і зізнання, заявили наступне: “Є оголошена Височайша заповідь щодо доставки Поткалі і Барабаш козакам, що знаходяться в Кардеш Ормани в околії Очакова, державного борошна з фортеці Кілія. Навантажили на корабель 1001 мішок згадуваного борошна, [з вагою] 5185 стамбульських *кіле*. Встановлена плата за перевезення на кораблі по 5 *акче* за одне стамбульське *кіле* борошна чи загалом 25900 *акче*, отримав все і повністю від вищезгаданого *назира* Мустафи Ага. Він зі своєї сторони передав власникам возів борошна, щоби перевезти його на кораблі, і заплатив за найняті вози суму, що дорівнює 1 *пара* за мішок чи загалом 1001 *пара*”.

Після підтвердження сказаного ним те, що відбулося у дійсності за бажанням зацікавлених осіб було записане 28-го дня добродесного місяця сафер 1124 року (1124 S 28 / 06.IV.1712).

Свідки у справі:

Гордість серед своїх ровесників Халіль – *кетхуда джебеджіів*
Гордість серед своїх ровесників Ісмаїл ефенді – *емін* Кілії
Гордість серед *хатибів* Мехмед ефенді син на Елхадж Мустафа
Гедік Ельхадж Ахмед Ага син Мехмеда
Хусейн-беше син Мехмеда – *мухзір*
та інші присутні

Harita parçası / Фрагмент карти: Pont Euxin, Crimée, Palus Méotide / [attribué à Jean-Baptiste d'Anville ou à son élève Jean-Denis Barbié du Bocage]. 1709

ملک کورمان
کتابخانه کورمان

کتابخانه کورمان
کتابخانه کورمان

کتابخانه کورمان
کتابخانه کورمان

کتابخانه کورمان
کتابخانه کورمان

کتابخانه کورمان
کتابخانه کورمان

Док. № 14. Завірча баш-мухасебеджі щодо забезпечення провізією козацької громади
(1124 Ra 21 / 28.V.1712)

НБКМ. Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх. ед. 18632. Лист 3.

[дивитись] на	Зробити довідку в	Дійсна резолюція головного казначейства,
відповідному	фінансовому відомстві	відповідно до виданого <i>ферману</i>
місці		

Дійсна резолюція щодо цілої доставки з Кілії,
нехай буде взято з Кілії відповідно за призначеним чином.

Так як не з'ясовано ім'я капітана [судна], розвантаженого в Кілії,
у *мевкуфаті* не стало відомим, хто зі згадуваної *каза* здійснив доставку.
21 ребіульхир 1124 року (1124 R 21 / 28.V.1712)

Завірка баш-мухасебеджі:

Раніше в часі була видана священна заповідь, на основі якої двом тисячам осіб кінноти з Поткалі і Барабаш козаків, що живуть в Кардеш Ормани по навколишнім землям Очакова, повинно бути надано п'ятнадцять тисяч *кіле* борошна, яке знаходиться в Аккермані і зберігається Ліповали Ахмедом. Згадуване борошно все ще не прибуло, через що згадувана громада потерпає у великих скрутах.

Коли стало зрозумілим від прибулого посланця з перевірочним реєстром, що на збереженні у згадуваного Ліповали Ахмеда не залишилось борошна, то було надіслано донесення з вимогою, щоб було вилучено наявну кількість проса з *анбарів* згадуваної фортеці [Аккерман].

До того ж була надіслана моя друга священна заповідь, відповідно до якої з тих призначених п'ятнадцяти тисяч *кіле* борошна десять тисяч *кіле* нехай буде взято із запасів борошна, що знаходиться в *анбарах* міста Ісакча і зберігається їхнім управителем. Він повинен завантажити борошно на корабель, щоби відправити до Очакова і передати його тобі.

Коли корабель з Божою поміччю прибуде, борошно буде взято, замість недостатніх п'яти тисяч *кіле* борошна нехай буде надано п'ять тисяч *кіле* проса, із запасів проса, що знаходиться в *анбарах* згадуваної фортеці [Аккерман]. Так згадуваній громаді нехай буде передано загалом п'ятнадцять тисяч *кіле* борошна і проса.

Донесення і рішення суду за таким змістом має бути записано в реєстрах моєї державної скарбниці і нехай буде надіслано до коменданта фортеці Очаків – Мустафи паші.

Священна заповідь була зареєстрована в переданому реєстрі 15 ребіульевель 1124 року
(1124 Ra 15 / 22.IV.1712).

Заповідь належить Його величності моему султанові.

2 ребіульхир 1124 року (1124 R 02 / 09.V.1712)

Harita parçası / Фрагмент карти: Театр войны при Днепре, Днестре и Дунай реках 1738 году.
 (1738 yılında Dnepr, Dniestr ve Dunay nehirleri üzerinde harp meydanı)

Handwritten title or header in Arabic script, possibly a religious or philosophical treatise.

Main body of handwritten text in Arabic script, consisting of several lines of dense cursive writing.

**Dok. № 15. İbrail metropolitliğinin yönetim ve vergi ödemesi şartları
(1130 Z 29 / 23.XI.1718)**

BOA. Fon adı: "C.ADL.", Dosya № 28. Gömlek № 1657.

*Mücibince şurûtuyla kalemden müsvedde verilmek
Buyuruldu*

Devletlü sa 'âdetlü sultânım hazretleri sağ olsun

- 1 *Bu kulları İstanbul ve tevâbi '-i Rum Patriği olup patrikliğime dâhil İbrail ve Maçın ve İsakçı ve Tolcu ve İsmail ve Kili ve Akkirman ve Bender ve Özi ve Tigan Kal 'ası ve tevâbi 'i*
- 2 *kazâlarında sâkin piskoposlar ve papaslar ve keşişler ve sâir zimmîlerin üzerlerine edâsı lâzım gelen senevî mîrî rüsûm ve zarar-ı kasabiye ve zeytiye ve tasadduk akçeleri ve panayırları*
- 3 *ve ayazmaları ve evvelki ve ikinci ve üçüncü tekâliflerde vire geldikleri rüsûmların ve senevî her zimmî evinden on ikişer akçe ve her papastan birer altın patriklik rüsûmu ve yine senevî*
- 4 *her zimmî evinden on ikişer akçe ve her papasdan birer altın metropolitlik rüsûmu ve bazı zimmîler dahi senevî mîrî rüsûm mukâbelesinde vire geldikleri buğdayların ve kiliselerine göre*
- 5 *patikaların ve sâir küllî ve cüz 'î rüsûmâtın mecmû 'ın hâlâ metropolitlerin olan Yoanikios nâm rahib veya tarafından vekili ahz u kabz eyledikte ahardan müdâhale olunmayub ve bazı zî-kudret kimesneler*
- 6 *ve zü 'emâ ve erbâb-ı timar çiftliklerinde ve kışlaklarında olan zimmîlere ırgadımızdır deyu mîrî rüsûm edâsına mümâna 't eylemeyeler ve bir zimmî avret boşamalu ve yahut almalu oldukda rahib-i mesfûra*
- 7 *ve piskoposlarına mürâca 'at eylemeyeler ve ayinleri üzere akd-ı nikâh ve fesh-i nikâh ve münâzî 'ü 'n-fih olan iki zimmî mâbeynleri rızâlarıyla ıslâh ve iktizâ edüb ayinleri üzere kiliselerinde yemîn*
- 8 *ve aforos eyledikte kuzât ve nüvvâb tecrîm ve takrîm eylemeyeler ve rahib-i mesfûrun ma 'rifeti ve izni yoğiken bazı papaslar nikâh câiz olmayan kefereye nikâh eylemeyeler ve mürd olan papas*
- 9 *ve keşiş ve kalugeriilerin gerek nukûd ve gerek eşya ve bârgîr ve sâir kiliselerine müte 'allik her nesi var ise rahib-i mesfûr ahz u kabz eylediğin beytü 'l-mâl ve kassam ve mütevelliler ve voyvoda ve subaşı*
- 10 *ve sâirleri müdâhale eylemeyeler ve mîrî rüsûmu edâ eylediklerinde mîriye alındığı minvâl üzere verilip ziyâdeye teklîf eylemeyeler ve bazı zî-kudret kimesneler şu avreti şu zimmîye nikâh eyle*
- 11 *deyu ayinlerine muhâlif papaslara cevri etmeyeler ve şu papasa azl ve kilisesin şu papas ver deyu rencide etmeyeler ve zimmî tâ 'ifesinden birini te 'dîb ve terbiye için ayinleri muktezâsinca gönderdikleri*
- 12 *aforos kağıdlarına müdâhale olunmayub ve ayinlerine muhâlif nikâh iden mesfûrlar kiliselerine girmek dahi ayinlerine muhâlif olub ve ba 'dehu ol vechile mürd olanları kuzât ve nüvvâb ve sâir*
- 13 *zâbitlar ve zî-kudret kimesneler papaslara siz kaldırın deyu te 'addî eylemeyeler ve kadîmden kilise ve manastırları fukarâlarına vakf olan bağ ve bağçe ve çiftlik ve çayır ve tarla ve ayazma ve degirmenlerine ve eşyalarına*
- 14 *dahl olunmayub ve mîrî rüsûmu virmekte inâd üzere olan piskopos ve papaslara ayinleri üzere te 'dîb ve saçların tıraş ve kendilerin azl ve yerlerin mustahıkına verdikte ahardan müdâhale olunmayub bazı*
- 15 *zimmîler sülüs malın kilise ve manastırlarına ve bu kullarına ve metropolite ve piskoposa vasiyyet eyledikte vârislerinden alı verile ve keşiş ve papas ve kalugeriilerden birisi izn-i şer 'ile alı konulmak lâzım geldikte rahib-i mesfûr alı koyub*
- 16 *ve keşiş tâ 'ifesinden bazıları manastırları ve kiliseleri yok iken mahalle-be-mahalle gezüp fesâda bâis olanları rahib-i mesfûr te 'dîb eyleye ve kilise ve manastırlarına vekil olup düşen mahsâlâtı ekl iden mesfûrların muhâsebelerin*

- 17 gördükde müdâhale olunmayub rahib-i mesfûr mîrî rüsûm haml için Tuna iskelelerinden kayık ile mürûr u ubûr etmelerine ve bazı mahûf yerlerden ahsen-i vech ile geçmek için tebdil-i câme ve kisve eylediklerine mücerred celb-i mal için mirîmirân
- 18 ve mirliva ve mütesellimler ve voyvodalar ve subaşilar ve zü'emâ ve erbâb-ı timar ve ümenâ ve kârâ zâbitleri ve sipahi ve yeniçeri ve sâir ehl-i örf tâ'ifesi taraflarından müdâhale olunmayub ve bindikleri bârgîr ve katırların da ulak ve kapukulları
- 19 ve sâirleri tarafından alınmayup müdâhale olunmaya ve kendüye mahsûs olan âsâsın elinde getürdükde müdâhale olunmaya deyu emr-i şerif verüle geldiği mercûdur ki vech-i meşrûh üzere amel olunmak için zikrolunan kâdılara hitâben fermân-ı âlileri ricâ
- 20 olunur emr-i fermân sultânımındır

Bende Yeremiya Patrik-ı İstanbul-ı Rum

Док. № 15. Правила управління і оподаткування в Браїлавській митрополії
(1130 Z 29 / 23.XI.1718)

BOA. Fon adı: "C.ADL.". Dosya № 28. Gömlek № 1657.

Резолюція:

Розпорядження від канцелярії з чернетки,
яка вміщує вищезазначені умови!

Заповідь!

Його величність мій ушанований і щасливий султан нехай буде здоровий!

Я, покірний Його слуга, православний патріарх Стамбула і належних йому земель. До складу моєї патріархії входять *каза* Браїла, Мачин, Ісакча, Тулча, Ісмаїл, Кілія, Аккерман, Бендер, Очаків і фортеця Тіган (Тягинка) з належними їм округами. Проживаючі на цих землях єпископи, священники, ченці і решта *зіммі* повинні сплачувати щорічно *мірі рюсум, зарар-і кассабійє, зейте, тасаддук*, як і плату за ярмарки, джерела, перший, другий і третій шлюб. Окрім цього, по 12 *акче* з кожної хати *зіммі* і по 1 *алтуну* з кожного священника патріарший податок. І знову ж по 12 *акче* з кожної хати *зіммі* і по 1 *алтуну* з кожного священника митрополичий податок. Деякі *зіммі* повинні давати пшеницю замість *мірі рюсум*. Відповідно їх церков прибутки і всі прями, і часткові податки збираються дійсним митрополитом [згадуваних земель] духівником Йоанікіосом і уповноваженою особою патріарха. Ніхто інший нехай не втручається.

Впливові особи, *заїми* і *тімариоти* нехай не перешкоджають сплачувати *мірі рюсум* від *зіммі*, які працюють наймитами в їх *чіфтліках* та *кишлаках*.

Коли один *зіммі* одружується чи розлучається зі своєю дружиною, то щоб не звертались до їхніх духівника і єпископа, а коли два *зіммі* скріплюють чи розривають шлюб, чи коли два *зіммі* за взаємною згодою вирішують суперечку поміж собою і примирюються, відповідно до наших правил (церковного уставу), вони повинні заприсягнути в церкві. У цих випадках *кадії* і *наїби* не повинні їм накладати штрафи і примушувати, а деякі священники одружувати невірних, які недостойні стати до шлюбу та не мають дозволу від згадуваного митрополита.

Коли згадуваний духівник збирає гроші, речі, в'ючні коні і решту всього, що знаходиться в церквах спочилих священників, ченців і черниць, то *бейтюлмал, кассам, мютевелі, войвода, субаши* і решта [службовців] не повинні втручатися.

Коли [митрополит] передає державі *мірі рюсум*, нехай не примушують його сплачувати більшу суму від того, що було зібрано на *мірі рюсум*.

Впливові особи нехай не примушують священників [до обрядів вінчання] у протиріч нашим правилам одружувати, мовляв "Віддай оцю жінку за оцього *зіммі*", чи звільняти одного священника і передавати його церкву іншому.

Якщо якась особа з громади *зіммі* потребує покарання та перевиховання, відповідно до вимог наших правил (обрядів) ніхто не повинен втручатися у документи щодо відлучення від церкви. Одруження в церкві відлученого *зіммі* протирічить нашим правилам (церковному уставу). А коли дехто з них помре, *кадії*, *наїби*, *забити* і впливові особи нехай не примушують священиків, промовляючи їм: “Ви його поховайте!”

Нехай не буде втручання [у використанні] виноградників, садів, *чіфтліків*, левад, нив, джерел, водяних млинів і речей, подарованих віддавна нужденним з церков і монастирів.

Коли єпископи чи священики затято упираються сплачувати *мірі рюсум*, [митрополит] відповідно до наших правил карає їх через відрізання волосся, звільнює їх і дає їх церкви іншим. Ніхто нехай не втручається у його дії.

Коли деякі *зіммі* заповідають по смерті своїм церквам, монастирям, мені смиренному митрополиту, єпископу та іншим 1/3 частину свого майна, ця частина нехай буде взята у їхніх спадкоємців та віддана.

Коли необхідно відповідно до судового рішення затримати котрогось ченця, священика чи монахиню, здійснює це згадуваний духівник.

Коли деякі ченці, у яких немає церков і монастирів, вештаються від селища до селища, причиняючи безлад, згадуваний духівник повинен їх покарати.

Ніхто нехай не втручається, коли уповноважений перевіряє рахунки доходів з церков і монастирів.

Згадуваний духівник, для того щоби зібрати *мірі рюсум*, проминає на човні через пристані ріки Дунай. Щоби забезпечити благополучні переїзди через деякі небезпечні місця, він перевдягається в іншу одягу. У цій ситуації *мірімірани*, *мірліва*, *мютеселіми*, *войводи*, *субашії*, *тімариоти*, *еміни*, сільські *забити*, *спахі*, *яничари* та інші службовці нехай не перешкоджають йому з метою незаконного збагачення, а *улаки* і *капукулари* нехай не забирають їхніх в'ючних коней і мулів.

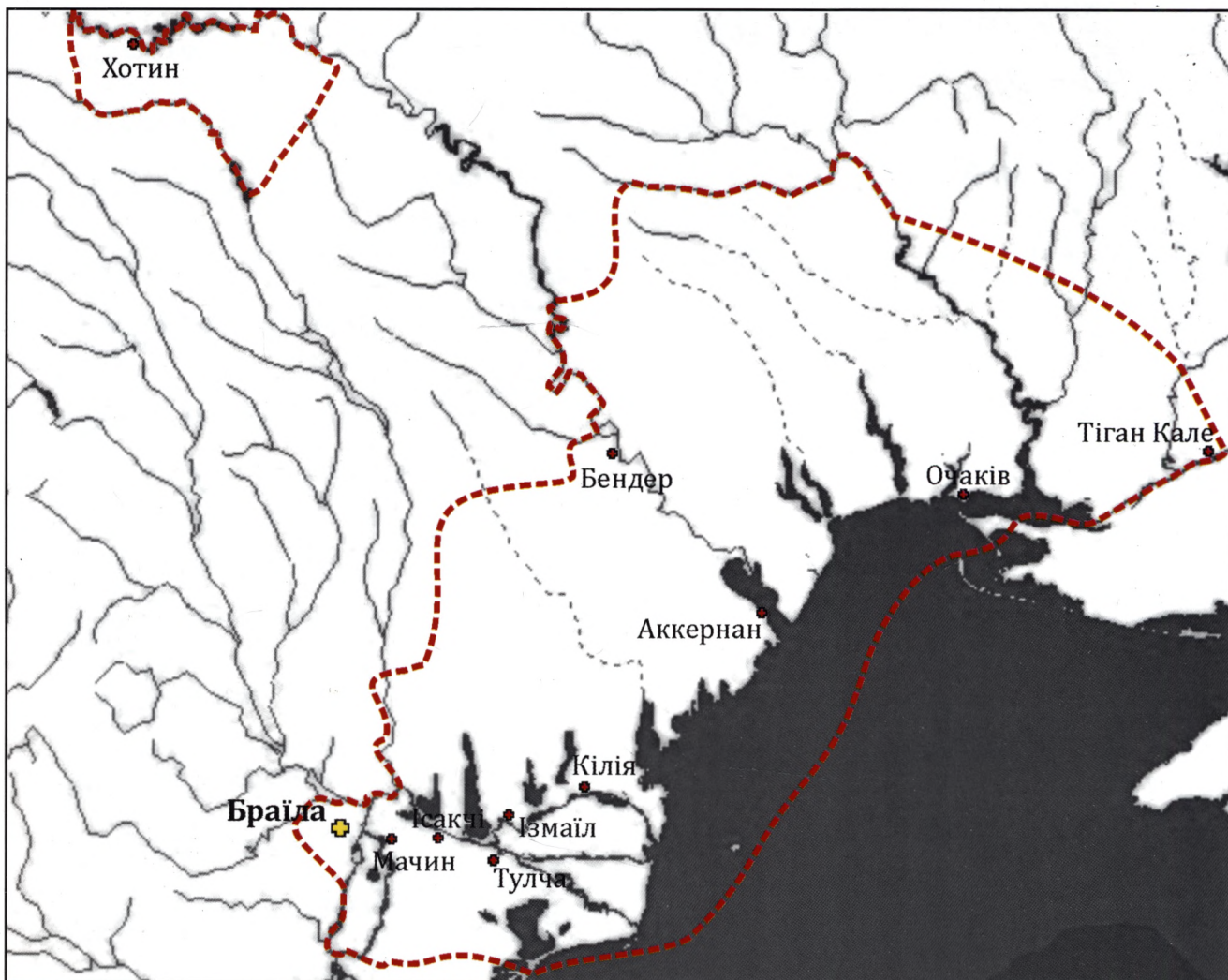
Коли [митрополит] тримає в руці свій властивий йому жезл, ніхто нехай не втручається у справи його.

Прошу видати священну заповідь, адресовану до *кадіїв* згадуваних [каза], щоби проводили свої дії відповідно дотримання вищезазначених правил. Заповідь належить моєму султану.

Підпис: покірний слуга Єремія, православний патріарх в Стамбулі.

Патріарша печатка: покірний слуга Єремія, православний патріарх в Костантініє;

1128 рік (1716).

XVIII yüzyıllarda İbrail metropolitine ait bölgeler haritası.

Карта регіонів Браїлавської митрополії у XVIII ст.

Dok. № 16. Turla (Dnister) ve Sarısu (Kuçurgan) arasındaki bölgeye Kamanıçe eyaletinden gelen kazakların yerleşmesi
(1133 Ra 10–19 / 09–18.I.1721)

BOA. Fon adı: "IE.HR.". Dosya № 8. Gömlek № 819.

- 1 *Buyuruldu*
- 2 *Bender muhâfızı vezîr İbrâhîm Paşa'ya ve Bender nâ'ibine hüküm ki*
- 3 *Ser-hadd-i islâmiyyeden Bender kal'ası civârında nehr-i Turla ve Sarısu ve Kaynar beyinlerinde vâki'*
- 4 *Dombasar ve Koşniçe ve Yahorluk ve Doroskaya ve Molovada nâm karyelerde*
- 5 *cenâb-ı emâret-me'âb intimâ-nisâb sa'âdet iktisâb-ı bil'l-yakîn Kırım hânı olan*
- 6 *Sa'âdet Girây Hân –dâmet ma'âliyenin yüz elli nefer Kazaklarından ma'âdâ Bender ve etrâfda*
- 7 *varup tavattun ve sâkin olan cizyegüzâr re'âyânın bin yüz otuz üç*
- 8 *senesinde üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyeleri mîrî için cibâyete ve tahsîl olunmak üzere*
- 9 *bundan akdem sâdir olan üç kit'a evâmîr-i şerîfem mûciblerince hâlâ Kili ve tevâbi'i*
- 10 *cizyedârı olan Memiş zîde kadrühu tarafından mübâşeret ve şürû' olundukda*
- 11 *hân-ı müşârün-ileyh tarafından kurâ-ı mezkûrede olan zâbitler zikr olunan yüz elli nefer*
- 12 *Kazaklar için mukaddemâ Kamanıçe akınında Lehlü taburuyla esnâ-yı muhârebede hayyen ahz olunup*
- 13 *kurâ-ı mezbûreye iskân olunmalarıyla mezbûrlar tevâlüd ve tenâsül idüp evlâd ve evlâdları*
- 14 *iki yüz doksan nefer bâliğ oldular deyü ale'l-esâmî defter eyleyüp cizyeleri mutâlebesine*
- 15 *mümâna'at etmeleriyle husûs-ı mezbûr ahâl-i vilâyetden su'âl ve istifsâr olundukda*
- 16 *zikr olunan Kazakların tevâlüd ve tenâsülü vâki' olduğun ihtibâr etmeleriyle beyinlerinde*
- 17 *münâza'ât-ı kesîre*
- 18 *vukû'ından sonra el-hâletü hazîhi defter mûcibince zikr olunan iki yüz doksan neferden cizye taleb*
- 19 *olunmayup*
- 20 *ma'âdâ mukâyeseli cizyegüzâr re'âyâdan cizye tahsîline zâbitân-ı kurâ dahi mâni' olmamak üzere*
- 21 *her biri meclis-i şer'de ta'ahhüd ve mukarr ve mu'arref olup ve mukâyeseye zarar gelmeyeceğine*
- 22 *cizyedâr-ı*
- 23 *mûmâ-ileyhin dahi ilmi olmak ve bu vech üzere beyinleri tevfiq ve nizâ' mürtefi' olduğun müş'ir*
- 24 *sen ki vezîr-i müşârün-ileyhsin tarafından ve Bender nâ'ibi mevlana-i mûmâ-ileyh tarafından*
- 25 *arz u i'lâm ve Kazak nâmına olanların defteri dahi der-i devlet-medârıma irsâl*
- 26 *ve bu nizâm üzere amel ü hareket olunmak bâbında istida'âsı inâyet olunmağın vech-i meşrûh üzere*
- 27 *kurâ-yı merkûmede iskân olunan mesfûran iki yüz doksan nefer Kazaklardan mâ'adâ*
- 28 *Bender ve etrâfdan varup kurâ-ı mezbûrede sâkin ve mütemekkin olan*
- 29 *sâir cizyegüzâr re'âyânın üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyelerini*
- 30 *mîrî için cem' ü tahsîl ve ahz u kabzına kurâ-ı mezbûre zâbitlerini mümâna'at ettirmeyip*
- 31 *ve zikr olunan iki yüz doksan neferden dahi cizye mutâlebe olunmayup verilüp nizâm üzere*
- 32 *amel ve hareket olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuştur.*
- 33 *Buyuruldu*

Fî Evâsıt-ı Ra sene 1133 (10–19 Rebi'ülevvel 1133 / 09–18.I.1721)

**Док. № 16. Розміщення козаків поміж Дністром і Кучурганом,
прибулих з еялету Кам'янецького
(1133 Ra 10–19 / 09–18.I.1721)**

BOA. Fon adı: "IE.HR.". Dosya № 8. Gömlek № 819.

Заповідь до *мухафиза* Бендер, мого *везіра* Ібрахіма паші, і до *наїба* Бендер.

В навколишній місцевості до фортеці Бендер вздовж ісламського кордону, в селах Домбасар, Кошніче, Яхорлик, Дороская і Маловада, які знаходяться поміж ріками Турла (Дністер), Сарису (Кучурган) і Кайнар (Ягорлик), живуть 150 осіб козаків, підвладних Високовідмінному ушанованому Кримському хану, яким є Саадет Гірай Хан – нехай продовжується велич Його! Згадувані 150 осіб козаків були полонені живими польським військом під час битви при Каманіче (Кам'янці) і пізніше було за потрібне переселити їх* до згадуваних сіл.

Окрім них, до Бендер і навколишньої місцевості прибула *реайя* з немусульман, яка була там розміщена і підлягає обкладанню податком *джизіє*. Раніше були видані три мої священні заповіді щодо збирання цього *джизіє* на користь держави за 1133 рік (02.XI.1720 – 21.X.1721). Відповідно до них дійсний *джизійедар* Кілії та навколишнього району – Меміш – нехай збільшується сила Його!, розпочав збирати *джизіє* і зі згадуваних 150 осіб козаків, які разом з дітьми і внуками досягли кількості 290 осіб, для чого склав список їхніх імен. Проти цього виступили призначені ханом сільські очільники – отамани. З цього приводу було розпитано населення *вілайету*, яке підтвердило, що згадувані козаки мають порозплодюване покоління. Поміж розпитаними щодо питання виникли безліч суперечок і скандалів.

Після цього перед священним судом кожен з тих сільських очільників – отаманів заявив, що не будуть перешкоджати збиранню *джизіє* з *реайї*, яка зобов'язана платити *джизіє*, за винятком згадуваних 290 осіб козаків, від яких *джизіє* не потрібно вимагати і стягувати. Про це було сповіщено згадуваному *джизійедару*.

Ти, згадуваний *везір*, і ти, *мевляна наїб* Бендер, відправите до столиці донесення і рішення суду щодо цього випадку разом з поіменним списком козаків. Наказано діяти і чинити відповідно до цього порядку. І як було роз'яснено вище, розміщена прибула *реайя* у зазначених селах з навколишньої місцевості Бендер підлягає обкладанню податком *джизіє*, за винятком заселених там 290 осіб козаків. Згадувані сільські очільники – отамани нехай не перешкоджають цьому, а від зазначених 290 осіб козаків нехай не вимагається *джизіє*.

Видано мою священну заповідь, відповідно до якої нехай діють таким чином.

Середня десятиднівка місяця ребіуль-евель 1133 року. (09-18.I.1721)

Резолюція:

Заповідь.

Один примірник цієї заповіді нехай буде надано і сільським очільникам – отаманам.

* За рішенням Карловицького мирного договору 1699 р.

Dok. № 17. Acidere iskelesi tahmil defteri. (1170 M 01 / 26.IX.1756)

BOA. Fon adı: "D.MKF.d.". Defter № 29796-Y.

İşbu bin yüz yetmiş senesini muharremü'l-harâmın hulûlünde Acidere iskelesinden kapalı dakik sefâ'ilerine vaz' u tahmîl olunan hınta ve şa'îr beyândır

Avaz oğlu Mehmed re'îs sefinesine keyl-i Akkermanî

hınta	şa'îr	yedi bin keyl-i İstanbulî hınta ile geldiği bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 13 Safer
kile	kile	
1087	238	

Sıçan oğlu Vayham re'îs sefinesine keyl-i Akkermanî

hınta	şa'îr	bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 6 Safer
kile	kile	
1975	378	

Veysi oğlu Ali re'îs sefinesine

hınta	şa'îr	Anadolu tarafına firâr etmiştir Kefili Galata'da sâkin Bezci Hacı Ahmed ile dahi sefineler Yazıcı Çadırcı oğlu Mustafa Yazıcı kefilidir
kile	kile	
1110	280	

Yusuf Bayrakdar Akkermanlı sefinesine

hınta	şa'îr	bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 8 Safer
kile	kile	
540	110	

Çoban oğlu Mustafa re'îs sefinesine

hınta	şa'îr	Anadolu tarafına firâr etmiştir kefilisi yoktur Kapan sefinesi değildir
kile	kile	
1046	289	

Ünyeli Hasan re'îs sefinesine

hınta	şa'îr	Anadolu tarafına firâr etmiştir Kapan sefinesi değildir, kefilisi yoktur
kile	kile	
1061	183	

Ünyeli Kondar oğlu Mustafa re'îs sefinesine

hınta	şa'îr	bir def'a daha işâret olunmuşidi fi 13 Safer
kile	kile	
1427	216	

Bozkaralı Osman Bayrakdar sefinesine

hınta	şa'îr	bir def'a daha geldiği işâret olunmuşidi fi 13 Safer 1170 sene
kile	kile	
1021	246	

Görgi re'îs sefinesine Akkermanlı

hınta	şa'îr	bir def'a daha geldiği işâret olunmuşidi fi 6 Safer
kile	kile	
999	135	

Trabzonî Hacıbayrakdar sefinesine

hınta	şa'îr	geldi bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 13 Safer
kile	kile	
1190	16	

Akker[manlı] Ahmet Ağa Mehmet re'îs

hınta	şa'îr	bir def'a daha işâret olunmuşidi fi 8 Safer
kile	kile	
916,5	190	

Musa oğlu Mehmet re'îs sefinesine

hınta	şa'îr	bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 10 Safer sene 1170
kile	kile	
141	233	

Akkermanlı Hindî Mehmed re'îs

hınta	şa'îr	bir def'a daha işâret olunmuşidi fi 6 Safer
kile	kile	
393	66	

İslambol'da sâkin Bezci oğlu Mehmed re'îs sefinesine
 hınta
 kile
 2429

Varnalı Çıtak Hasan reis sefinesine
 şa'îr
 kile
 545
 bir def'a dahi işâret olunmuşidi fi 13 Safer

Genç Ali re'îs Akkermanî sefinesine
 hınta
 kile
 300
 gelmiştir
 fi 11 Safer 1170 sene

Varnalı Hüseyin re'îsi Akkermanlı sefinesine
 hınta
 kile
 300
 bir def'a daha işâret olunmuştur fi 6 Safer

Yunus re'îs Akkermanî sefinesine
 hınta
 kile
 266
 bir def'a daha işâret olunmuştur fi 6 Safer

Hacıbekir re'îs-i [delik] Akkermanlı sefinesine
 hınta
 kile
 125
 bir def'a daha işâret olunmuştur fi 6 Safer

Yazıcı oğlu Mehmed re'îs İslambollu sefine
 hınta
 kile
 242
 bir def'a daha işâret olunmuştur fi 16 Safer

Kara Mustafa Akkermanî re'îs
 hınta
 kile
 290
 gelmiştir
 fi 11 Safer

Akkermanlı Yağcı Bekir sefinesine
 hınta
 kile
 219

şâ'îr
 kile
 60
 bir def'a daha işâret olunmuştur
 fi 4 Muharrem 1170 sene

keyl-i Akkermanî hınta cem'an yekûn bi-hesâb
 17453

şâ'îr Akkermânî kile bi-hesâb
 3320
 cem'an yekûn keyl-i İslambolî bi-hesâb
 70850

hınta ve şâ'îr cem'an yekûn kile
 20773

yetmiş bin sekiz yüz elli

İşbu bin yüz yetmiş senesi muharremü'l-haramın hulûlünde Akkerman iskelesinden kapan-ı dakîk sefâ'ilerine vaz' u tahmîl olunan hınta ve şâ'îr cem'an yekûn keyl-i İstanbullî bi-hesâb 57150 elli yedi bin yüz elli

İş bu derûn-ı defterde olan sefineler Kapan defterleriyle ba'de't-tatbîk cümlesinin ashâbı bunlar bulunmalı hıntaları sual olundukta Akkerman kazâsına tâbi' Acıderesi'nden aldıkları her biri ikrâr ve tamâmen gelenleri işâret olunmuştur lakin derûn-ı defterde olan Ünyeli Hasan re'îs ve Çoban oğlu Mustafa re'îs Anadolu tarafına firâr edip yedlerinde Kapan tezkireleri dahi yoktur ve bir daha Anadolu tarafına gidüp yedlerinde Kapan tezkeresi dahi olup Kapan sâhiblerinden sâhib-i mâl Bezci El-hâc Ahmed ile dahi sefineler yazıcı Çadırcı oğlu Mustafa yazıcıya kefil olduğu defterde mukayyedir. Fermân hazret-i veliyü'l-emrindir firâr eden kefilin sefinesinin re'îsi Veysi oğlu Ali re'îs dirlir.

Док. № 17. Дефтер завантажень пристані Аджидере (1170 М 01 / 26.IX.1756)

BOA. Fon adı: "D.MKF.d.". Defter № 29796-Y.

В [цьому реєстраційному *дефтері*] з'ясовується [кількість] пшениці і ячменю, завантажених з пристані Аджидере на кораблі [зі столичною реєстрацією в] Капан-и Дакік, у період від початку забороненого [для війни] місяця мухаррем дійсного тисяча сто сімдесятого року.

На судно капітана Айваз-оглу Мехмеда [завантажено]: в аккерманських кіле

пшениця	ячмінь	13 дня місяця сафер (07.XI.1756)
1087 кіле	238 кіле	було відмічено ще одине прибуття, доставлено сім тисяч стамбульських кіле пшениці

На судно капітана Сичан-оглу Вайхама [завантажено]: в аккерманських кіле

пшениця	ячмінь	6 дня місяця сафер (31.X.1756)
1975 кіле	378 кіле	був відмічений ще один раз

На судно капітана Вейсі-оглу Алі

пшениця	ячмінь	Втік до Анатолії.
1110 кіле	280 кіле	Судна прибули разом з його поручителем полотняром Хаджи Ахмедом жителем Галати. Поручителем його є писар Мустафа син писаря Чадирджи.

На судно [капітана] Юсуф Байрактара з Аккерману

пшениця	ячмінь	8 дня місяця сафер (02.XI.1756)
540 кіле	110 кіле	був відмічений ще один раз

На судно капітана Чобан-оглу Мустафи

пшениця	ячмінь	Втік до Анатолії. Немає поручителя.
1046 кіле	289 кіле	Тільки доручення на кораблі.

На судно капітана Хасана з Уньє

пшениця	ячмінь	
1061 кіле	183 кіле	

Втік до Анатолії. Тільки доручення на кораблі. Немає поручителя.

На судно капітана Кавиндар-оглу Мустафи з Уньє

пшениця	ячмінь	
1427 кіле	216 кіле	

13 дня місяця сафер (07.XI.1756) був відмічений ще один раз

На судно [капітана] Осман Байрактара з Бозкара

пшениця	ячмінь	ще один раз прибув,
1021 кіле	246 кіле	був відмічений 13 дня місяця сафер 1170 року (07.XI.1756)

На судно капітана Георгія з Аккерману

пшениця	ячмінь	ще один раз прибув,
999 кіле	135 кіле	був відмічений 6 дня місяця сафер (31.X.1756)

На судно [капітана] Хаджибайрактара з Трабзону

пшениця	ячмінь	
1190 кіле	16 кіле	

ще один раз прибув, був відмічений 13 дня місяця сафер (07.XI.1756)

На [судно] капітана Ахмед- Ага Мехмеда з Аккерману

пшениця	ячмінь	
916,5 кіле	190 кіле	

8 дня місяця сафер (02.XI.1756) був відмічений ще один раз

На судно капітана Муса-оглу Мехмеда

пшениця	ячмінь	
141 кіле	233 кіле	

10 дня місяця сафер 1170 року (04.XI.1756) був відмічений ще один раз

На [судно] капітана Хінді Мехмеда з Аккерману

пшениця	ячмінь	
393 кіле	66 кіле	

6 дня місяця сафер (31.X.1756) був відмічений ще один раз

На судно капітана Безджі-оглу Мехмеда жителя Стамбулу

пшениця	
2429 кіле	

На судно капітана Читак Хасана з Варни

ячмінь	
545 кіле	13 дня місяця Сафер (07.XI.1756) був відмічений ще один раз

На судно капітана Генч Алі з Аккерману

пшениця ячмінь
300 кіле 60 кіле

прибув 11 дня місяця сафер
1170 року (05.XI.1756)

**На судно капітана Юнуса
з Аккерману**

пшениця ячмінь
266 кіле 66 кіле

6 дня місяця сафер (31.X.1756)
був відмічений ще один раз

**На судно капітана Язиджи-оглу Мехмеда
зі Стамбула**

пшениця ячмінь
242 кіле 60 кіле

16 дня місяця сафер (10.XI.1756)
був відмічений ще один раз

На судно [капітана] Йааджи Бекіра з Аккерману

пшениця ячмінь
219 кіле 60 кіле

**На судно капітана Хусейна з Аккерману, який є
родом з Варни**

пшениця ячмінь
300 кіле 60 кіле

6 дня місяця сафер (31.X.1756)
був відмічений ще один раз

**На судно [капітана] Хаджибекір Делік
з Аккерману**

пшениця ячмінь
125 кіле 60 кіле

6 дня місяця сафер (31.X.1756)
був відмічений ще один раз

**На судно [капітана] Кара Мустафи
з Аккерману**

пшениця ячмінь
290 кіле 60 кіле

прибув
11 дня місяця сафер (05.XI.1756)

4 дня місяця мухаррем 1170 року (29.IX.1756)
був відмічений ще один раз

пшеницю вираховано в
аккерманських кіле

всього
17453

ячмінь вираховано в
аккерманських кіле

всього
3320

всього кіле
пшениця і ячмінь

20773

Всього вираховано в
стамбульських кіле

70850

сімдесят тисяч вісімсот п'ятдесят

[Окрім того], завантажено на кораблі [зі столичною реєстрацією в] Капан-и Дакік з пристані Аккерман від початку місяця мухаррем дійсного тисяча сто сімдесятого року (26.IX.1756).

Всього пшениці і ячменю вираховано в стамбульських кіле

Всього: 57150

прописом: п'ятдесят сім тисяч сто п'ятдесят

Після того, як описані в цьому списку кораблі були звірені зі списками Капану, і їх власники були розпитані про пшеницю, яка знаходиться у них, кожен з них заявив, що збіжжя взяв з Аджидере, яке знаходиться в *каза*' Аккерман, і що всі судна, що прибули, відзначені точно.

Однак капітан Хасан з Уньє і капітан Чобан-оглу Мустафа, які фігурують в *дефтері*, втекли до Анатолії і ще не мають документів [реєстрації] в Капані. В *дефтері* записано, що писар Мустафа син писаря Чадирджи є поручителем кораблів полотняра Ельхадж Ахмеда – одного з власників товару, що є на Капану.

Заповідь належить наділеному владою наказувати.

Капітан судна поручителя, що втік, зветься Вейсі-оглу Алі.

C.AOL
2150

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

عضی بنده برود
استانبول دروم بطریق انترمنه وصل منزه بود لظنون
ایران و خویس و اقمق و توابعی قضا و توابعی منزه بود
صحن و مشهور بود فی اوزده اوج بان بیوزیری ایچه
میری بشکستی ایچه داین نام راهبان کوزرن لصله
حدوس همانوز بنیم منزه ایچون تجدیدل برای برهین استبول
روم بطریق استبول ورم بطریق انترمنه داخل اول
منه بیدل استانبول روم بطریق انترمنه داخل اول
اوج بان بیوزیری ایچه بشکستی ایچه حضور داین راهبان
اوزرن لویجی لصفوس مفاطعه تلذذ صحن لظنون
اوج بیوزیری بطریق عضی ایچه اول کلیدی معلوم صوری
بیرقن منزه اولده میری بشکستی بنیم خرمنه عقبا استبول
سغری و قیری مینجه برای تجریر لظنون منزه بود
عادنوظم حفازند

۱۹۲
۱۹۲
۱۹۲

**Dok. № 18. İbrail metropolitinin beratının yenilenmesi
(1170 Ra 19 / 12.XII.1756)**

BOA. Fon adı: "C.ADL.". Dosya № 36. Gömlek № 2150.

Defter-i hazîne-i âmire.

*Metropolidlik-i kefere vilâyet-i İbrail ve Akkirman ve Bender ve Kili ve Hotin
ve tevâbi 'hâ der-uhde-i Daniyil râhib.*

Pişkeş-i mîrî 3720

Yalnız üç bin yediyüz yirmi akçedir.

*Vech-i meşrûh üzere metropolidlik-i mezbûr İstanbul Rumiyân patriği iltizâmına dâhil
ve üç bin yediyüz yirmi akçe mîrî pişkeş ile Daniyil râhib üzerinde olduğu defterde
mukayyed olup mîrî pişkeşin teslim-i hazîne-i âmire eyledikten sonra berâtı tecdîd olunmak
bâbında fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindedir.*

Fi 22 S sene 1170 (16.XI.1756)

Devletlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun

- 1 *Bu kulları İstanbul ve tevâbi 'i Rum patriği olup patrikliğime dâhil İbrail ve tevâbi 'i*
- 2 *ve Hotin ve tevâbi 'i kazâ ve nevâhî metropolidliği Daniyil nâm râhibin üzerinde olup hâlâ*
- 3 *cülûs-ı hümayûn vâkı ' olmağla devletlü sultânım hazretlerinden mercûdur ki mu 'tâd-ı kadîm olan âdet-i*
- 4 *pişkeşi an-nakd teslim-i hazîne-i âmire olunduktan sonra metropolid-i mesfûrun berâtı tecdîd ve yedine
şurût-ı kadîmesiyle*
- 5 *müceddeden berât-ı âli-şân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü ve merhametlü
sultânımdır.*
- 6 *Bende Kirilos
Patrik-i İstanbul-ı Rum*

Tahvil-dâde 15 Ra sene 1171 Tebyüz (27.XI.1757)

Telhîsi mûcibince mîrî pişkeşin teslim-i hazîne-i âmire

Tezkire talebi kaydı mûcibince berâtı

Buyruldu

18 Ra sene 1170 (11.XII.1756)

Arz-ı bendeleridir ki

- 1 *İstanbul Rum Patriği iltizâmına dâhil metropolidliklerden*
- 2 *İbrail ve Hotin ve Akkirman ve tevâbi 'i kazâ ve nevâhî metropolidliği*
- 3 *der-kenârda mastûr olduğu üzere üç bin yediyüz yirmi akçe*
- 4 *mîrî pişkeş ile Daniyil nâm râhibin üzerinde olmakla*
- 5 *cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûn için tecdîden berâtı verilmesiçün İstanbul*
- 6 *Rum Patriği işbu memhûr arzı ile istid'â eder. Zikr olunan*
- 7 *metropolidlik İstanbul Rum Patriği iltizâmına dâhil olup*
- 8 *üç bin yediyüz yirmi akçe pişkeş ile mesfûr Daniyil râhibin*
- 9 *üzerinde olduğu piskopos mukâta 'ası kaleminden der-kenâr olunmuştur.*
- 10 *Öteden berü tecdîdi patrik arzı ile olugeldiğin ma 'lûm-ı devletleri*
- 11 *buyuruldukda mukayyed olan mîrî pişkeşin teslim-i hazîne-i âmire etmeğin*
- 12 *sâbıkları ve kaydı mûcibince berâtı tecdîd olunmak bâbında fermân devletlü*
- 13 *sa 'âdetlü sultânım hazretlerindir.*
- 14 *Fî 19 Ra sene 1170 (12.XII.1756) Bâ-fermân-ı âlî*

**Док. № 18. Поновлення берату Браїлавського митрополита
(1170 Ra 19 / 12.XII.1756)**

BOA. Fon adı: "C.ADL.". Dosya № 36. Gömlek № 2150.

Аркуш 1:

Резолюція фінансового відомства:

[переглядається] на відповідному місці.

Відповідно до реєстру державної казни.

Духівник Даниїл був наділений митрополичою посадою над невірними у вілайєті Браїла, Аккерман, Бендер, Кілія, Хотин та їхніх округах.

Державний *пішкеш* складає 3720 акче. Словом: лише три тисячі сімсот двадцять акче.

В реєстрі записано, що, відповідно до пояснень, згадувана митрополія є під юрисдикцією православного патріарха в Стамбулі і була покладена на духівника Даниїла з державним *пішкешом* у три тисячі сімсот двадцять акче. Після того як сума буде внесена до державної казни, *берат* повинен бути поновлений. *Ферман* щодо цього належить Його величності, моєму щасливому і милостивому султану.

22 сафер 1170 року (16.XI.1756)

Нехай буде написано *телхис*, що раніше було прохання з побажанням щодо поновлення!

Арзухал патріарха до султана:

Його величність, мій ушанований і щасливий султан, нехай буде здоровий!

Я, покірний Його слуга, православний патріарх Стамбулу і належних йому земель. В *каза'* Браїла і Хотин з їхніми округами, що входять до мого патріархату, митрополичу посаду покладено на духівника Даниїла. З приводу того, що відбулось султанське сходження*, прошу Його величність, відповідно до старого закону, благоволіть поновити *берат* згадуваного митрополита. Після того як від нього до державної казни буде внесена сума свого *пішкешу*, нехай йому буде вручено *берат*, що вміщує старі умови. Заповідь належить моєму щасливому і милостивому султану.

Підпис: покірний слуга Кирилос, патріарх в Стамбулі.

Патріарша печатка: покірний слуга Кирилос, православний патріарх в Костантініє;

1161 рік (від 1748 р.)

Зміни внесено 15 ребіульеввель 1171 року (27.XI.1757)

* Осман III, син Мустафи II (1754–1757)

Аркуш 2: Телхис великого везіря

Вірно!

Після внесення *пішкеша* до державної казни, відповідно до *телхиса* нехай буде надано *берат*.

Заповідь!

18 ребіульеввель 1170 року (11.XII.1756)

Донесення покiрного слуги є наступним.

Як зазначено у додаткових уписуваннях, духівник Даниїл є митрополитом в *каза* Браїла, Хотин і Аккерман з їхніми округами, що входять до православного патріархату. З приводу того, що відбулось султанське сходження, православний патріарх надіслав прохання зі скріпленим печаткою дійсним клопотанням поновити *берат* митрополита. Відповідно до додаткових уписувань, виданих канцелярією єпископської *мукатаа*, згадувана митрополія є під юрисдикцією православного патріарха в Стамбулі і була покладена на духівника Даниїла з *пішкешом* у три тисячі сімсот двадцять *акче*. Було записано, що раніше за проханням патріарха було наказано поновити *берат*. Позаяк державний *пішкеш* був внесений до казни, *берат* повинен бути поновлений. Заповідь з цього приводу належить Його величності, моєму ушанованому і щасливому султану.

Підпис: головний *дефтердар* Топчулу

за височайшим *ферманом*; 31 *гуруш*; було записано.

19 ребіульеввель 1170 року (12.XII.1756)

بنم سعادتلو ساختلو مکتولو افندي حضرتي
 بود قعه مخلصارنه خطابا شهنو صدور اولان بر قطعه فرما چيل عنوان صحيحه
 چهلوصاحب دولت و کثير مرت قدرند ايشم حضرتي نيك خيرات جيلد لري تا مار بنده لره
 وارد و واصل و مزايای عمده لرينه اطلاع خالصانه مز محیط و شامل اولدي فرما چيل
 العنوا نيك و کون خيرات عليه اصفا نيك خلاصه مال و مفاهيم دولت استا لره
 بودند مقدم ملک بغداد و اولنا در عابا و حیوانات و اشيا سازه نيك
 محله نيك تحصيل و بغداد و بيار لري و سا اطرافه احسانه دره و تسلیم اولنا نريدن
 ماعدا و فر حیوانات و اشيا ابادی تا ناره قالمق اوزره سمع هابون حضرتي نيك
 واصل اولقدن ناشی بوناردي کريکوي قيفش و نخص ايله تحصيل و تکميل اولسي قصر چيل
 ببولش علم الله تعالى بوجوهي موعظه ده و کون محله عهد من اولان خصوصاً سا اوزه
 مقدوم بذله و صرف و شب و روز خواب و راحت مکن ايدوب امر و فرما حضرت
 خاوند قداري و وصا ي سینه اصفي اوزره سگ علنا کون بديضا و کون درون بوجا
 کار کون تختسار ايله بر محله بر نقر عاينا و بر راس حیوان قالمق اوزره قيفش
 ببولند و چي محله نيك اخذ و تحصيل ايتدومده اهتام تام اوزره هم کون بغداد بيار لري
 کند و لري بوظرفه مکن ايدوب بوندن اول شهنو صدر اولان فرما چيل کشته
 ضايعا نازينه متعلق دفتر لري و ازميد ايراز ايد بکوزده آله کوره بقا ناکز ندر بيلم
 و مولان نره دره در کلسو کوشياوب بعد کشف و معاینه بوا مرهم بر کون اول فصل
 و بر کون بوظرفه ن بويانان مسفوران حسن معاملة ايله استفار اولند و ندر
 عزيزي حاله کفای بويان شهر ياري و سهولت حضرتي همانند اري سعاد تلو اغانان
 حضرتي ده بشقه سويلند کوزه دفتر لري بکون و بيارين کلور ديو امر مطوبه و آدي
 تسويه الفا اتمکده در لر غالباً بوندن مر اولري و رود ايدن مولاي ننگري قطيب
 خاطر ايله استند کلاري کوي مواد ضايعاتي خارجي دفتر ترتيب و بوملکت اهابانک
 حد قدر تلرندن خارج مبلغ قضاي ايتدر مان ملاحظه سنده اولد ايله بوسا ينده کون
 مولاي ننگر دن و کون جوار ندر واقع قضای ندر اعلالرا اخذ و تجار دره و اولد ايه
 حضرت اتمک مرانده اولد قاري معلوم سعاد تلري بويلوب بوندن ماعدا درون
 مکن بعض لوز طایفه سي وقت اختلافه مال و اشيا و حیوانات ايرين خويين طرف لرينه
 و سا ايرجا ناره سوق و غارتدن تخليص و بعضي ننگه کرچه ضايع اولوب و بعضي ننگ
 جانندن عزيزي مال عدا لره بر حبه اولدي في ظاهر و غائباً هم سو مقدار و هم بومقدار
 ايکي سدي اولفقوله لوز لر دي بغداد نويه استناداً هم سو مقدار و هم بومقدار
 مال و حیوانات هم ضايع اولدي ديو بغداد نود دفتر لرينه قيد و ثبت ايتدر مان سودا سنده
 اولد قاري معلوم اولوب بکونه افرا چي حاوي دفتر دروغ و رود ايتدي کي تعدير
 کاتر بديضان نوغايو لر نيك و جمله اهالي بوجا غنک مال و املاکي البوريلور ايسه
 و فاقيه چي کاشمسن في وسط النهار در بنا و عليه بوجو صداري دوللو صحت
 قر نرا شمر حضرتي بروقت نشاط الود لر ندر افاده به جناب سعاد تلري نيك مخصوص
 همت جيله لري التماسيله قائمه مودت خنامه تحريبه ابدار اولندي ان شاء الله تعالى

لدعالموصول بوندن بوله جناب سعاد تلرندن ماعول مخلصانه مز اوزره بوبآنده
 اولون اهتام نامز و کون اسکله لر ذخائر نفلي امر ندر اولون کمال اعتنا
 و دقت معلوم سعاد تلري و بوانه دن بوحواليدن جانب استانه طایفه قيسر
 اولنا دن ذخائر و فیر نيك مقداري حاله سهولت بويان شهر ياري فرما غايي محترم
 مخلصار نيك و فتر و تحري ا ندر مرسوم صحيفه ذهن نظانت موسوم لري اولوب
 و حاله سوا حل طونه ده موجود اولون سفاین حمول لر ين اهتام ايدوب کون
 باد بان کتاي چو نيزي موافق هوا يه محتاج ايدوي و آجي دره ده حاله درون
 اولون و اخر ذخائر اولد و نغدن ماعدا بديضا طایفه سته ست و جوار اولون
 بوندن صکر وقت و موسنده و زود ايدو حاک سفيه لر نیک کتريسي ايجي
 و اکثر مان اسکله لر نيه کلان اوزره محل مقتضاسنه امر و نيه بولکاسنه
 دغي همت جيله لري مصروف و حکار بويولسي موجود امر

Dok. № 19. Boğdanlılardan gasbedilen hayvan ve eşyalar için inceleme başlatılması

(1172 R 21 / 22.XII.1758)

BOA. Fon adı: "C.HR.". Dosya № 22. Gömlek № 1087.

Transkripsiyon: *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*. s.187–188.

- 1 *Benim saâdetlü semâhatlü mekremetlü efendi hazretleri*
- 2 *Bu defa muhlislerine hitâben şeref-nümûd-ı sudûr olan bir kut 'a fermân-ı celîlü 'l-ünvân mücebince*
- 3 *devletlü sahib-devlet ve kesîr-i mürüvvet karındaşımız hazretlerinin tahrîrât-ı celîleleri tatar bendeleriyle*
- 4 *vârid ve vâsıl ve mezâyâ-yı aliyyelerine ittilâ '-ı hâlisânemiz muhît ve şâmil oldu fermân-ı celîl*
- 5 *ü 'l-ünvânın ve gerek tahrîrât-ı aliyye-i âsafânenin hülâsa-i me 'âl ve mefâhim-i devlet-iştimâllerinde*
- 6 *bundan mukaddem memleket-i Boğdan ihtilâs olunan reâyâ ve hayvanât ve eşya 'ı sa 'irenin*
- 7 *mahallerinden tahsil Boğdan' ve boyarları vesatlarıyla ashâbına redd ü teslim olunanlarından*
- 8 *mâadâ vâfir-i hayvanât ve eşya eyâdî-i Tâtâr' da kalmak üzere sem '-i hümayûn-ı hazret-i zullullâhiye*
- 9 *vâsıl olmakdan nâşi bunlar dahi gereği gibi teftiş ve tefahhus ile tahsil ve tekmil olunması tasrih ve beyân*
- 10 *buyurulmuş alima 'llâhu teâlâ bu husûs-ı mühimme-i muazzamada ve gerek muhavvel-i uhdemiz olan husûsât-ı sâirede*
- 11 *makdûrum bezl u sarf ve şebb ü rûz hâb u rahatım terk edüp emr u fermân-ı hazret-i*
- 12 *hilâfet-medârî ve vesâyâ-yı seniyye-i âsafî üzere sırren ve alenen gerek Yedisân ve gerek derûn-ı Bucak'ına*
- 13 *kâr-güzâr-ı mütecessisler irsâliyle bir mahalde bir nefer reâyâ ve bir re's hayvan kalmamak üzere teftiş*
- 14 *ve bulunduğu mahallerden ahz u tahsil etdirmede ihtimâm-ı tam üzereyim lâkin Boğdan boyarları eğerçi*
- 15 *kendüleri "bu tarafda meks edip bundan evvel şeref-nümûd-ı sudûr olan fermân-ı celîlü 'ş-şân mücebince*
- 16 *zâyiâtlarına müteallik defterleriniz var mıdır ibrâz ediniz, biz de ana göre bakâyânız nedir bilelim*
- 17 *ve müvellânız nerededir, gelsin söyleşilüp ba 'de keşf ü muâyene bu emr-i mühimmeye bir gün evvel faysal*
- 18 *verilsün" deyu tarafımızdan boyarân-ı mesfûrândan hüsn-i muâmele ile istifsâr olunduğundan*
- 19 *gayrı hâlâ kethüdâ-yı bevvâbîn-i şehriyârî ve ser-bevvâbîn-i hazret-i cihândârî saâdetlü ağayân*
- 20 *hazerâtıyla da başka söyletiğimizde defterlerimiz bugün ve yarın gelür deyu emr-i matlûbu vâdi-i*
- 21 *tesvîfe ilkâ etmekdedirler. Galiba bundan muradları vürûd eden müvellâ-yı mezkûru tatyîb-i*
- 22 *hâtır ile istedikleri gibi mevâdd-ı zâyiâtı hâvî defterler tertib ve bu memleket ahalisinin*
- 23 *hadd-i kudretlerinden haric meblağ tazmin etdirmek mülâhazasında olmalarıyla bu siyâkda gerek*

¹ "...ihtilâs olunan reâyâ ve hayvanât ve eşya 'ı sa 'irenin mahallerinden tahsil Boğdan ..." ifadeleri alıntı yapılan kitapta eksik olup tarafımdan orijinal belge ile kıyas edildikten sonra eklenmiştir.

В транскрипції документа зазначеного видання означений фрагмент пропущено (прим. О.С.)

24 müvellâ-yı mezkûrdan ve gerek civarında vâki ' kuzâtdan ilâmlar ahz ve tekrar der-i devlet-medâra
 25 mahzar etmek merâmında oldukları ma 'lûm-ı saâdetleri buyurulup bundan mâ-adâ derûn-ı Boğdan 'da
 26 mütemekkin bazı Laz tâifesi vakt-i ihtilâlde mal ve eşya ve hayvanâtların Hotin taraflarına
 27 vesâir câniblere sevk ve gâretten tahlis ve bazılarının da gerçi zâyi ' olup ve bazısının ise
 28 canından gayrı mal addolunur bir habbesi olmadığı zâhir ve nümâyân ve keyfiyet-i hâli ma 'lûm-ı
 enâm
 29 iken şimdi o makûle Lazlar dahi Boğdanlu 'ya istinâden "benim şu mikdâr ve benim bu mikdâr
 30 mal ve hayvanâtım zâyi ' oldu" deyu Boğdanlu defterlerine kayd u sebt ettirmek sevdasında
 31 oldukları ma 'lûmumuz olup bu gûne ifratı hâvî defter dürûğ-ı vürûd ettiği takdirde
 32 kâffe-i Yedisân Nogaylularının ve cümle ahali-i Bucak 'ın mal ve emlâkı alıverilir ise yine
 33 vefâ etmeyeceği ke 'ş-şemsi alâ vasatı 'n-nehâr binâenaleyh bu husûslar devletlü sahib-i devlet
 34 karındaşımız hazretlerinin bir vakt-i neşât-âlûdlarında ifadeye cenâb-ı saâdetlerinin mahsûs
 35 himmet-i cemîleleri iltimâsıyla kâime-i meveddet hitâma tahririne ibtidâr olundu. İnşâallâhu teâlâ
 36 lede 'l-vusûl bundan böyle cenâb-ı saâdetlerinden me 'mûl-i muhlisânemiz üzere bu bâbda
 37 olan ihtimâm-ı tâmmımız ve gerek iskelelere zehâir nakli emrinde olan kemâl-i itina
 38 ve dikkatimiz ma 'lûm-ı saâdetleri ve bu ana dek bu havâliden cânib-i Âsitâne-i Aliyye 'ye tesyîr
 39 olunan zehâir-i vefirenin mikdârı hâlâ ser-bevvâbîn-i şehriyârî izzetlü ağa-yı muhterem
 40 muhlislerinin defter ve tahrirâtından mersûm sahîfe-i zihn-i fetânet mevsûmları olup
 41 ve hâlâ sevâhil-i Tuna 'da mevcut olan sefâin hamûlelerin itmâm idüp lâkin
 42 bâdbân-ı küşâ-yı azîmetleri muvâfık-ı hevâyâ muhtac idüğü ve Acidere 'de hâlâ der-mahzen
 43 olan vâfir zehâir olduğundan mâadâ Yedisân tâifesine semt ve civar olmağın
 44 bundan sonra vakt-i mevsiminde vürûd edecek sefinelerin ekserisi Acidere
 45 ve Akkerman iskelelerine gelmek üzere mahall-i muktezâsına emr u tenbih buyurulmasına
 46 dahi himmet-i cemîleleri masrûf ve derkâr buyurulması mercûdur.

fi 21 R. [1]172 (22.XII.1758)

Kırım Giray

**Док. № 19. Роз'яснення щодо розпочатого розслідування випадків крадіжок худоби
і майна у молдован
(1172 R 21 / 22.XII.1758)**

BOA. Fon adı: "C.HR.". Dosya № 22. Gömlek № 1087.

Транскрипція турецькою латиницею в: *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*. S.187–188.

До Його Ясновельможності мого щасливого, шляхетного і милостивого господаря.

Цього разу, на підставі височайшого *ферману*, надіслано з кур'єром листа, адресованого до мене, вірного Вашого слуги, від Його високоності ушанованого і наділеного величними чеснотами нашого брата, великого *везіря*, що завдало мені щиросердечну радість.

У змісті височайшого *ферману*, як і в резюме *везірського* (міністерського) листа, роз'яснено, що до слуху султану – тині Аллаху! – дійшло [наступне]. Всупереч тому, що вилучені раніше з Богдану (Молдови) *реайя*, худоба і різноманітні речі були зібрані і за участю молдовських бояр були повернуті їхнім власникам, багато речей залишились в руках татар. Через усе це, після ретельної перевірки, є необхідним зібрати всі ці речі.

Всевишній Аллах знає, що до цього важливого питання, як і з інших різних проблем, якими я обтяжений, докладаю зусилля згідно зі своїми можливостями, якто удень і вночі відмовляюсь від сну і спочинку.

Відповідно до заповідей височайшого *ферману* і *везірських* (міністерських) рекомендацій, здійснюю таємні і явні перевірки, надсилаючи розвідувачів будь то до татар Єдисану, будь то до блукаючих татар Буджаку. Де б вони не знаходились, слідкую, щоб були зібрані з тих місць, і ніде щоб не залишились жодна людина з *реайї* і жодна голова з худоби. Молдовські бояри одначе забажали наступне: "Надайте всі списки заподіяних збитків, які маєте відповідно до раніше виданого славного височайшого *ферману*. Таким чином, щоб і ми зрозуміли, які маємо згідно з ними права. Де б не були ваші *мевляни*, нехай прийдуть і ми домовимся, і хоча б дниною раніше нехай буде видана категорична заповідь".

Кетхуди султанських *капуджибашийів* вимагають інших домовленостей. Промовляючи: "Наші списки надійдуть сьогодні чи завтра", вони у такий спосіб переконують, що були перебільшення відносно вилучень, які перевищують реальні втрати. Можливо, їхнім бажанням було скласти такі списки збитків, які задовольняють запити (бажання) згадуваних *мевлян*, що прибули, але [так] примушують сплатити суми, які є поза межами можливостей місцевого населення. Таким чином, є бажаним, з цього питання нехай буде наказано виготовити донесення чи то від згадуваних *мевлян*, чи то від *кадіїв* цих околичних місць, і ще один раз нехай буде надіслане колективне клопотання до "центру щастя" (до столиці держави).

Окрім цього, стало ясным, що групи Лазів (Ліпкан – ?), які замешкали в Богдан (Молдові), під час заколотів (хвилювань), спасаючись від погромів і грабунків, перенесли своє майно, речі і худобу до Хотина і решти областей. Дехто з них [одначе] зазнали справжніх збитків і окрім душ своїх не спасли жодної зернини. Зараз же ми зрозуміли, що і ці Лази (Ліпкани – ?), покладаючи надію на молдован (взиваючи до молдован), стверджують, що мають ту чи іншу кількість збитків майна і худоби, і пред'являють вимогу, щоб це було зареєстровано в молдовських *дефтерах*.

Як сонце серед білої днини є ясным, що ногайці Єдисану і цілком все населення Буджаку, навіть якщо і віддаватимуть все своє майно, що мають, знову ж не зможуть сплатити суми, які містяться у цих фальшивих, сповнених перебільшеннями, *дефтерах*. Всмілився відправити цього приятельського листа до мого брата, Його Ясновельможності великого *везіря*, щоб засвідчити мою цілковиту старанність [при виконанні].

Після того, коли з Божою волею всевишнього Аллаха прибуде лист, заявляючи нашу вірність Величній державі, покладемо всі зусилля, на які тільки-но здатні, щоб зернове збіжжя було завантажено на пристанях. Приділимо велику увагу, відправляючи до Високої столиці належну кількість зернового збіжжя, яке позначено в *дефтерах* і письмових донесеннях поважного Аги султанських *капуджибашиїв*.

На даний час судна до відправлення вже підготовлені і знаходяться вздовж берегів Дунаю, але необхідно зачекати придатної погоди, щоб були підняті вітрила, і рушити. Окрім того, що в Аджидере знаходиться велика кількість зернового збіжжя, також воно є по місцях перебування єдисанських спільнот. Необхідно видати священну заповідь, яка міститиме розпорядження, щоб в часі, коли розпочнеться сезон, більша частина суден була направлена до пристані Аджидере і Аккерману.

21 ребіульахир [1]172 року (22.XII.1758)

Печатка: Кирим Гірай

Harita parçası / Фрагмент карты: Carte de la partie septentrionale de l'empire otoman / Rizzi Zannoni
 – [s.n.]–1774

**Dok. № 20. Karakerman-Hocabey'in Yeniden imarı ve bulunduğu yer hakkında
bir Osmanlı Arşiv Belgesi (1178 Ş 05 / 28.I.1765)**

BOA. Fon adı: "C.ML.". Dosya № 752. Gömlek № 30648.

- 1 *Liman ve iskele-i Hocabey*
- 2 *Hocabey limanı iskelesinin binâ emîni ta'yîn olunan bâ-tekerrür hâmise-i Süleymâniye ile Nur-ı Osmanî müderrisini*
- 3 *mevlânâ Hâfız Elhac Mehmed zîde-ilmuhu ma'rifetiyle Hocabey limanında binâ ve inşasına irâde-i hümâyûn*
- 4 *ta'alluk eden câmi'-i şerîf ve ebniye-i sâire ve iskele bi-avnihi te'âlâ karîn-i hitâm olup iskele-i*
- 5 *merkumede zahire arabaları ve bâc-ı bazar için terk olunan arsadan ma'âdâ şerî'a*
- 6 *olan mahalleri tapu ve şerî'a olmayan mevâzi'i icâre-i mu'accele birle lede'l-icâr müddet-i kalîlede*
- 7 *kasaba-i ma'mûre olacağı zâhir ve defterhâne-i âmirede Hocabey nâmıyla kayd bulunmayup Akkerman*
- 8 *Kili nezaretine mülhak ve Başmukata'a'dan der-kenâr olundukda Akkerman'dan nehr-i Turla'nın karşı yakasından*
- 9 *Sarı-su ve Berezen boğazına varınca a'sâr ve rüsûmu nezâret şürûtuna dâhil olduğundan*
- 10 *ref'-i madde-i iştibâh zımında erbab-ı vukufdan istihbar olunması mevlânâ-yı mûmâ-ileyhe vürûd iden*
- 11 *Veziriazam mektubunda mastûr olmakdan nâşi cenâb-ı emâret-meâb eyâlet-nisâb sa'adet-iktisâb*
- 12 *hâlâ Kırım Hanı olan Selim Giray Han dâmet-me'âliyehunun adamları Hacı Mehmed ve zahire mübaşirleri Abdüllatif*
- 13 *ve Başmuhasibe kâtiblerinden Mehmed Emin ve sâirleriyle Hocabey limanı ve Miyak yolu ve Acidere'ye*
- 14 *muttasıl mahalde üç defa' akd-i meclis şer'-i Nebevî olup suâle mübâderet olundukda ebniye*
- 15 *ve iskele inşâ olan mahal Kara-kerman palankası nâm-ı diğer Hocabey olup el-yevm*
- 16 *Palanka alâmetleri mevcûd ve Hocabey'in hudûdu Hocabey'den Özi'ye giden tarik-i câdde ile*
- 17 *Ayrancı'ya ve bir cânibi Akkerman ile Yanık Palanka'ya tarik-i câdde ile Dallık nam dere başına*
- 18 *varınca ki Akkerman'a gidecek yol ile Miyak canibinden gelen câdde ile mülâki olduğu*
- 19 *mahal ve andan dahi dere içi ile nehr Kara denize varınca yalı ile Hocabey'e varınca mahdûd*
- 20 *olan mahal Kara-kerman palankası nâm-ı diğer Hocabey hududu ile mahdûd ve Heyhat sahrası demekle*
- 21 *ma'rûf ve seksen seneden berü sâhibsiz arâzi-i hâliyeden olup el-yevm zirâ'at ve hirâset*
- 22 *ider kimesne olmadığını ve ve mahall-i mezbûrun Dallık deresi başından ve Miyak nâm mahalleden Özi canibine giden*
- 23 *tarik-i câddenin sağ tarafı deryâya varınca Akkerman hududuna mülhak ve kurâsımın a'sârı Akkerman*
- 24 *emînleri cânibinden tahsîl ve sol canibi Berizan mukata'asına lâhik ve han müşarûn-ileyh tarafından zabt ve ta'sîr*

- 25 olunub Hocabey hudûdunda kimesnenin alakası olmayıp arasa-i hâliye-i sarf olduğunu mübeyyin
- 26 ve ihtiyârlarından Akkerman müftisi mevlânâ İbrahim ve Haseki Mustafa zîde-mecduhu vesâir kimesneler ile müseccelü'l-esâmî otuz neferden
- 27 mütecaviz mevsûkî'l-hükm kimesneler lede 'ş-şer' ihbâr ve ta'yîn-i hudûd ederek Akkerman gümrüğü emini Ali zîde kadruhu
- 28 muvacehesinde takrîr ve ol dahi mezbûrların kelâmalarını tasdik eylediklerin ve Hocabey iskelesi limanı
- 29 be-gayet vâsi' ve Âsitâne-i aliyyeye nakl-i zehâyir husûsunda kabâil-i Tatara her veçhile âsân ve Tonbaz
- 30 galesi ber-taraf olmağın zehâyirin kesret üzere nakliyün Moskov ve Leh ve Bender canibinden gelen tüccâr ve bâzîrgânlar
- 31 ve kezâlik Âsitâne'den tevârüd eden tâcirlerin emînleri siyâkında mahall-i mezkûra icâr ve hoş-nişin
- 32 re'âyâsına dahi zirâ'at ve hırâsetine izin ve ruhsat erzânî buyrulması Akkerman kadısı
- 33 mevlânâ Mahmud zîde fazluhu i'lâm ve iskele-i mezkûre ve inşâ olunan ebniyeyi han-ı müşârün-ileyh
- 34 berâyü'l-ayn müşâhade eylediklerini başka bir kıt'a i'lâmında tahrîr ve inhâ ve mücebince arazi-i mezbûrenin
- 35 zirâ'at ve hırâsetine izin ve ruhsat-ı aliyye derkâr ve zikr olunan Hocabey limanı ve iskelesi
- 36 ta'yîn olunan hudûd ve sınıрыyla hass-ı hümayûn olmak üzere Tevki'i kalemine defterhâne-i âmireye sebt olunup
- 37 Başmuhasebe'ye kayd ve iktizasına göre icârıyçün emr-i şerîf isdârı hususu pâye-i serîr-i
- 38 a'lâya ba'de'l-arz sâdır olan fermân-ı âlişân mücebince ibtidâ-yı emirde zikr olunan
- 39 liman ve iskele hudûd ve sınır-ı muharreresiyle müceddeden havâss-ı hümayûn olmak üzere Tevki'i kalemine
- 40 Defterhâne-i âmireye sebt olunmak üzere Divân-ı hümayûndan emr-i şerîf tahrîri bâbında iftihârü'l-ümerâ
- 41 ve'l-ekâbir bilfi'il Başdefterdar olan Esseyid Mehmed Avnî dâme uluvvuhu i'lâm etmeğın defterin getürdüp
- 42 ve defterdar-ı mûmâ-ileyhin i'lâmı mücebince sâlifü'z-zikr Hocabey limanı ve iskelesi ta'yîn olunan
- 43 hudûd ve sınır ile hass-ı hümayûn olmak üzere kaleminle sebt-ı defter eyleyesin deyü bu hakire hitâben vârid
- 44 olan emr-i âlî mücebince sebt-i defter olundu. Fi 5 Ş(a'bân) sene 1178 (1178 Ş 05 / 28.I.1765). Bâ hatt-ı şerif
- 45 Suret-isebt-i icmâl-i cedîd-i sultanî budur ki nakl olundu. Tahrîren evâsıt-ı şehr-i Şa'bânü'l-mu'azzam sene semân
- 46 ve seb'in ve mie ve elf (1178 Ş 11-20 / 03-12.II.1765).

Mühür

- 47 Ba'dehu nizâmı verilmek üzere Başmuhasebe'ye kayd ve hıfz ola
- 48 Fî evâsıt-ı Ş(a'bân) sene 1178 (1178 Ş 11-20 / 03-12.II.1765)

Док. № 20. Витяг з архіву османської канцелярії щодо місця знаходження та розбудови
Каракерману – Ходжабея (1178 Ş 05 / 28.I.1765)

BOA. Fon adı: "C.ML.". Dosya № 752. Gömlek № 30648.

Порт і пристань Ходжабей.

Очільником управління пристані порту Ходжабей вдруге було призначено *мевляну* Хафиз Ельхадж Мехмеда – нехай збільшуються знання його! – який є *мюдеррісом* П'ятого *медресе* при мечеті Сулейманіє і *мюдеррісом медресе* при мечеті Нурі Османі [що знаходяться в Стамбулі].

За його безпосередньої участі та за допомогою Всевишнього майже закінчено возведення священної мечеті, різних будівель і пристані в порту Ходжабей, будівництво яких [відбувається] відповідно до султанського повеління. В згадуваному порту, крім залишених порожніх місць, призначених для возів (гарб) зернового збіжжя і митного майдану, є у наявності місця з судовою легалізацією купчої у поземельному кадастрі та інші місця, надані в оренду, які не мають судової легалізації купчої у поземельному кадастрі. Після того як буде отримана початкова сума грошей за оренду, їх мають у короткий строк використати для благоустрою містечка.

В державному кадастрі, однак, не знайшлося давнішої реєстрації [таких земель] з назвою Ходжабей. Ці землі приєднані до нагляду *назіря* Аккермана і Кілії. Відповідно до резолюції головного управління *мукатаа*, збір десятин і податків на землях протилежного берега Турлі (Дністра), що відносяться до [каза] Аккерман та сягають ріки Сари-су (Кучурган) і протоки Березен, включено до умов [вищезгаданого] нагляду. Для того щоб не залишилось ніяких сумнівів [з цього питання], до (зазначеного) згадуваного *мевляни* надійшов лист від великого *везіря* з наказом розпитати обізнаних людей. Тоді були розпитані: Хаджи Мехмед, один з людей дійсного кримського хана – осередку емірства, основи *еялету*, здобутку щастя, яким є Селім Гірай хан – нехай продовжується володарювання його!; Абдул Латтіф, який є *мубашир* з питань зернового збіжжя; Мехмед *емін*, який є писарем головного казначейства, та інші. Вони були розпитані за трикратні угоди в ім'я Пророка щодо порту Ходжабей, шляху до Міяк (Маяк) і місць, пов'язаних з Аджидере. Тоді стало ясным наступне.

Місце, де будується пристань і решта будівель, у минулому було паланкою Каракерман з іншою назвою Ходжабей, де і до сьогодні знаходяться рештки цієї фортеці. Кордони [району] Ходжабея: великий шлях, що з Ходжабея прямує до Озі (Очакова) і Айранджи; великий шлях, що прямує до Аккермана і Яник Паланки, який проходить через верхів'я долини, названої Даллик (Дальницька долина). То є місце, де сполучаються великий шлях, що йде з Міяк (Маяк), та інша дорога, що веде до Аккермана (через Аджидере. – прим. О. С.). З цього місця сполучення шляхів [кордон] по тій самій долині вздовж продовження ріки простягається до Чорного моря, звідки узбережжям сягає Ходжабею. Місце у таких кордонах є Каракерман-Паланкою, за іншою назвою Ходжабей. Місцевість в кордонах [району] Ходжабея відома під назвою Хейхат-Сахраси (Довга Долина). Ця земля вісімдесят років тому була порожньою і без власника. В наші дні також нема

нікого, хто б її обробляв. Десятини з сіл, які знаходяться в кордонах [каза'] Аккерман, тобто на землях праворуч великого шляху, що йде з місцевості Міяк (Маяк) через верхів'я долини Даллик до Озі (Очакова) і досягає берега моря, збираються *емінами* Аккермана. Землі ліворуч [від зазначеного шляху] відносяться до *мукатаа* Берізан, і вищезазначений хан збирає її десятини. [Район, безпосередньо] у кордонах Ходжабея не належить нікому і використовується як порожня територія.

[Після вище виголошеного], відповідно до наказу шаріатського суду були закликані: муфтії Аккермана – *мевляна* Ібрахім; Хасекі Мустафа – нехай збільшується велич його!; і решта свідків, що налічують понад тридцять осіб, імена яких записані в *сіджілі*. У присутності *еміна* митниці Аккермана – Алі – нехай збільшується гідність його!, вони визначили кордони і він підтвердив сказані ними слова. Після цього було видано суддівське рішення *кадія* Аккермана – *мевляни* Махмуда – нехай збільшується мудрість його! В ньому йдеться: морський мол пристані в порту Ходжабея є досить широким, тому для татарських спільнот мають бути зроблені всілякі полегшення і зручності його використання під час завантаження зернового збіжжя на кораблі і нехай буде покінчено з проблемами відносно *домбазів*. Згадане місце надається в оренду торговцям, які прибувають з Московії, Лех (Польщі) і Бендер для перевантаження значної кількості зернового збіжжя, а також *емінам* торговців, які прибули зі столиці. Кочовому населенню, у свою чергу, нехай будуть надані відповідні дозволи обробляти і облагороджувати землю.

[Крім того], було надано ще й інше рішення суду, в якому вписано думку і повідомлення зазначеного хана, котрий бачив на власні очі згадувану пристань і зведені будівлі. На основі цих суддівських рішень зроблено запит щодо надання священної заповіді з повідомленням від високого султанського трону щодо вписування в султанській канцелярії згадуваного порту і пристані Ходжабей з визначеними його кордонами і межами як султанського *хассу*, як-то і щодо надання дозволів обробляти і облагороджувати згадувані порожні землі.

[У відповідь на це] видано височайший *ферман*, в якому щодо згаданого запиту, від султанського *дівану* надійшла священна заповідь за змістом: зазначена пристань [Ходжабей] і землі його у визначених кордонах нехай знову будуть вписані в султанській канцелярії *дефтерхане* як султанський *хасс*.

З цього приводу [султанський *діван*] обтяжив дійсного головного *дефтердара* – гордість серед подібних і рівних йому! – Есейд Мехмед Авні – нехай продовжується велич його! – скласти повідомлення щодо вищезазначеного питання, яке нехай буде вписано в *дефтері*.

На основі повідомлення [*дефтердара*] була складена височайша заповідь, адресована до мене смиренного, задля вписування в *дефтерах* зазначеної канцелярії того, що згаданий порт Ходжабей у визначених кордонах стає султанським *хассом*. Відповідно до височайшої заповіді це вписується в *дефтері* 5 дня місяця шабан 1178 року (1178 § 05 / 28.I.1765).

Скорочений витяг зі змісту священного послання було перенесено до цього [донесення]. Написано у період середньої десятиденки місяця шабан дійсного року (1178 § 11–20 / 03–12.II.1765).

Печатка.

Резолюція: Нехай буде вписано і збережено в головному казначействі для отримання відповідних інструкцій. Середня десятиденка місяця шабан 1178 року (1178 § 11–20 / 03–12.II.1765).

چند نغمی افکاره مبارک اوزی و صحنه
معرض داعی دولت علیه السلام

خواه بان بیانی با امینی حافظ افندی قیادان اعلا سید

معروض داعی دولت علیه السلام
اشبوسند عیمة الیمینه ده افکونما مقابلندن اجد ده نه محله حاله فرما فرمای اقلیم فریم جلاکت لوسلیم کرای حاضر تلو نیک و قیاد
تفصیل اولدیغی اوزده ایم ذمیش درت عدد محازینک بان منقح خنطه حملوا اولدیغنی حاله استانبول کمرکی امینی قولدی مواجبه سندن
باز دکانلری و دیشلر کیملاسی معرفتله شرفیش صد و دایدن فرمان جلیل الشان موجبیه یوزاون درت مخزلوده او نوزدوت نقره
تجاد لوسلیم یوزاون سکونیک او جیوز افکونما کیل خنطه لری اولدیغنی تحقیق و مامدا انمش عدد مخزلوده مملو خنطه محتکر طایفه
اولدیغنی هر بر لری اقرار و تصدیق و ذکر اولنان یوزاون دوت مخزنده اولان خنطه بی قبان تجاد لری اشبوسند فر بوره مان
ابتداسندن روز حضر کلنجده آماده ایلد کلوی سفینه لری نین اول با اول اجد ده دن مجتبل و استانه علیه بی نقل و تیسیر
واشبود فترک بر صورتی قبان نابتی سبجلا تنه نبت و بر صورتی محله ارسال و سفینه لری و دودنک تطبیق و مامدا محتکر
اولان خنطه و سایر اجناس ذخایر حواجه بیک اسکله سنه نقل و سعور اچی اوزده قبان تجادینه بیع اولنمق اوزده بر
امر عالی رجا سندن اولد کلوی حضور عالی لری نه عرض و اعلا م اولدی بیانی امر حضرت فر لاله امر که

الدعی مطاکح محمد
اسکله مواجبه بیک

Dok. № 21. Acidere mahallindeki buğday hakkında Hocabey emini ilanı

(1178 Ş 21 / 13.II.1765)

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865.

*Mûcebince ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle Özi vâlisine
ve Akkerman kâdısına ve yeniçeri zâbitine hitâben hükm
buyuruldu*

25 Şa'bân 1178 (1178 Ş 25 / 17.II.1765)

Hocabey limanı emîn-i binâ Hâfız Efendi kullarının i'lâmıdır

- 1 *Ma'rûz-ı dâ'i-i Devlet-i aliyeleridir ki*
- 2 *işbu sene-yi amîmetü'l-meymene Akkerman mukâbilinde Acidere nâm mahalde hâlâ fermân-fermây-ı iklîm-i Kırım celâdetlü Selîm Giray Hân Hazretleri'nin tahrîr ve arzlarında*
- 3 *tafsîl olunduğu üzere yüz yetmiş dört adet mehâzinde pâk [ve] münakkah hinta memlû olduğunu hâlâ İstanbul gümrüğü emîni kulları müvâcehesinde kapan*
- 4 *bazargânları ve re'isler kethudâsı ma'rifetiyle şeref-bahş-ı sudûr eden fermân-ı celîlü's-şân mûcebince yüz on dört mahsenlerde otuz dört nefer kapan*
- 5 *tüccârlarının yüz on sekiz bin üçyüz Akkerman-i kile hintaları olduğunu tahkîk ve mâ'adâ altmış aded mahzenlerde memlû hinta muhtekir tâ'ifesinin*
- 6 *olduğunu herbirleri ikrâr ve tasdik ve zikr olunan yüz on dört mahzende olan hintayı kabban tüccârları işbu sene-yi mezbûre martı*
- 7 *ibtidâsından rûz-ı Hızır (06.V.1765) gelince âmâde eyledikleri sefinelerine evvel-be-evvel Acidere'den tahmîl ve âsitâne-i aliyeye nakl ü teysîre tefrîd*
- 8 *ve işbu defterin bir sûreti kabban nâ'ibi sicilâtına sebt ve bir sûreti mahalline irsâl ve sefineleri vurûdunda tatbîk ve mâ'adâ mühtekir yedlerinde*
- 9 *olan hinta ve sâir ecnâs-ı zahâ'ir Hocabey iskelesine nakl ve si'r-i râici üzere kabban tüccârına bay' olunmak üzere bir kıt'a*
- 10 *Emr-i âlî ricâsında oldukları huzûr-ı âlîlerine arz u i'lâm olundu bâkî emr hazret-i men lehu'l emrindir*
- 11 *fi 21 Şa'bân sene 1178 (1178 Ş 21 / 13.II.1765)*

*Ed-dâ'i Hâfız El-hâc Mehmed**Emîn-i binâ-ı iskele-i**Hocabey*

**Док. № 21. Повідомлення еміна пристані Ходжабей щодо зернового збіжжя
в селищі Аджидере
(1178 § 21 / 13.II.1765)**

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865.

Резолюція: Вірно!

З цього приводу: за участю призначеного *мубашира*,
заповідь адресовано до *валії* Озі,
кадія Аккерману і до очільника яничарського корпусу

Заповідь!

25 шабан 1178 року (1178 § 25 / 17.II.1765)

Повідомлення-допис покійного слуги Хафиз ефенді – еміна пристані Ходжабей.

Клопотання молебствующого перед Великою державою є наступним. Великославний Селім Гірай хан – володар Криму, цього щасливого року [прибув] до селища Аджидере, що знаходиться навпроти Аккерману. Як є роз'яснено в його донесенні, в складах [селища] кількістю сто сімдесят чотири [погребів] було складовано очищену пшеницю. Відповідно до виданого високославного *ферману*, за участю торговців зерновим збіжжям і капітанів кораблів у присутності *еміна* стамбульської митниці належить встановити кількість пшениці, що знаходиться у складах. Всі заявили і підтвердили, що пшениця у ста чотирнадцяти складах (погребях), яка сягає ста вісімнадцяти тисяч трьохсот аккерманських *кіле*, належить тридцяти чотирьом особам торговців зерновим збіжжям, а решта пшениці, складована у шістдесяти окремих складах (погребях), – спекулянтам.

Він клопотав щодо височайшої заповіді з наступним змістом: згадувану пшеницю зі вказаних ста чотирнадцяти складів необхідно буде підготувати у часі від початку березня цього року до Георгієвого дня (06.V.1765); завантажити на кораблі і якомога бодай на годину швидше, відправити з Аджидере до столиці; одну переписану копію цього *дефтеру* нехай буде вписано *наїбом* зернового збіжжя в *сіджіль*; ще одну переписану копію нехай буде відправлено до відповідного місця; в часі його прибуття, пшеницю та іншого роду зернове збіжжя, що знаходиться в руках спекулянтів, нехай буде перевезено до портової пристані Ходжабей і продано торговцям зернового збіжжя за поточними цінами.

Відтепер і надалі видання заповіді належить наділеному владою наказувати [султану].

Підпис:

молебствующий Хафиз Ельхадж Мехмед – *емін*

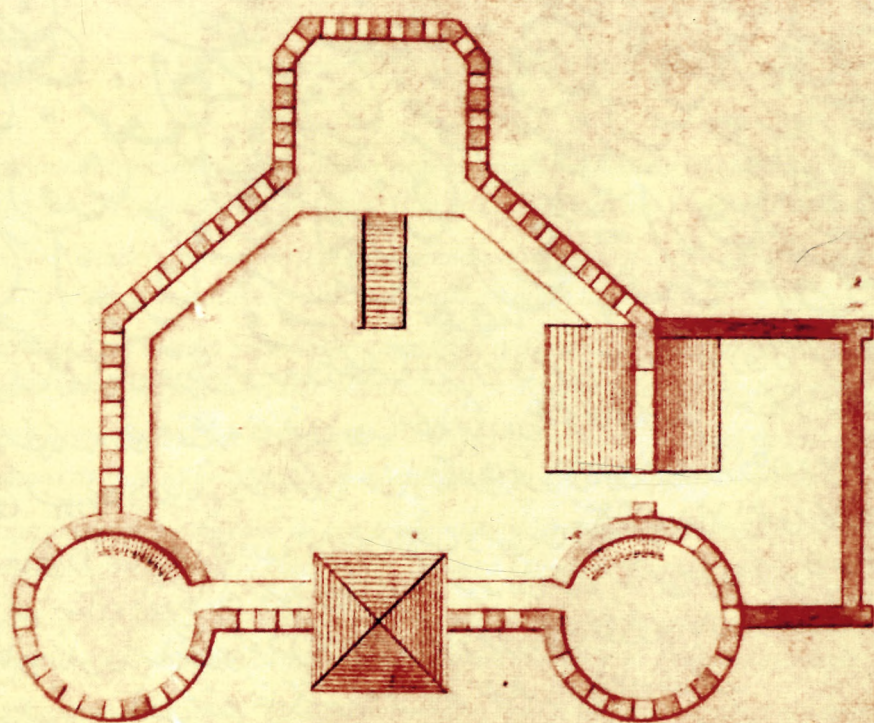
пристані Ходжабей

21 шабан 1178 року (1178 § 21 / 13.II.1765)

Plan du Château de Codjabey

1784.

N. 2.

Echelle de 3 lignes p^o. Toise.

Lafitte - Clavé tarafından yapılmış Hocabey kalesi planı.

План фортеці Ходжабей, у виконанні Лафитта – Клаве 1784 р.

Dok. № 22. Acıdere mahallindeki buğdayın durumu hakkında sadrazam telhisi

(1178 Ş 14 / 06.II.1765)

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865. Liste 2.

Gümrük emîni ağa

müderri-i kirâmdan Hocabey limanı binâ emîni Hafız El-hâc

Mehmed efendiden ve ocak tarafından ta'yîn olunan mübâşirden

ve re'îsler kethüdâsından mahall-i merkûmda mevcûd olan zahîrenin

ne mikdârı bazargânlarıdır ve ne mikdârı muhtekir tâ'îfesinindir tefrîk

ü temyiz edüp cümlesinin ale's-seviye bir saat mukaddem nakl ü tesyîr

olunması için ve i'lâm eylesin deyü

buyuruldu

14 Şa'bân sene 1178 (1178 Ş 14 / 06.II.1765)

- 1 işbu seneyi amîmetü'l-meymenede küşâdı fermân buyurulun Hocabey iskelesine hâlâ fermân-fermây-ı iklîm-i Kırım celâdetlü Selîm Giray Hân Hazretleri'nin hîn-i vurûdlarında Akkerman
- 2 mukâbilinde vâki' Acıdere iskelesine dahi mu'temed-i aliyye adem ta'yîn edüp iskele-i mezkûrede muhtekir tâ'îfesinin ihtikâr eydikleri pâk ve münakkah hunta ile memlû
- 3 yüz yetmiş dört mahzen olduğu meşhûdları olmakdan nâşi zahâ'ir-i mezkûreyi müşârûn-ileyh hazretleri tahrîr eyledikleri ecilden zikr olunan zahâ'ir Acıdere iskelesinden Hocabey
- 4 iskelesine nakl ve kapan sefâ'ini ru'esâsına si'r-i râici üzere evvel-be-evvel furûht olunması bâbında ferman-ı âlî-şân sâdir olmağın mehâzîn-i mezkûrede asil kapan tüccârının
- 5 ne mikdâr zahîreleri var ise Âsitâne'de bazargânın mevcûd olduklarına binâen Hocabey limanı binâ emîni müderri-i kirâmdan Hâcî Hâfız Mehmed Efendi ve gümrük emîni
- 6 ağa ve ocaktan ta'yîn olunan mübâşir ve re'îs kethüdâsı ma'rifetleriyle su'âl ve zahâ'ir-i mezkûrenin ne mikdârı bazargânlarıdır ve ne mikdârı muhtekir tâ'îfesinindir temyiz
- 7 ü tefrîk ve cümlesinin ale's-seviye bir saat mukaddem nakl ü tesyîrine himmet olunmasına muhtâcdır emr ü fermân efendimindir

Док. № 22. Телхіс великого везіра щодо зернової ситуації в селищі Аджидере
(1178 § 14 / 06.ІІ.1765)

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865. Liste 2.

Резолюція

великого везіра: Вірно!

Ага, управитель митниці Хафиз Ельхадж Мехмед ефенді,
якій є з вченого стану (*мюдеррісів*) і є управителем пристані Ходжабей,
призначений від яничарського корпусу *мубашир* і *кетхуда* капітанів
нехай дізнається, яка кількість від наявного зернового збіжжя
у згадуваному місці є від торговців, і яка кількість – від групи перекупщиків.
Всі, хоча б і на годину раніше, повинні перевезти і доповісти.

Заповідь!

14 шабан 1178 року (1178 § 14 / 06.ІІ.1765)

Великославний Селім Гірай хан – володар Криму – прибув до пристані Ходжабей, яка цього щасливого року, відповідно до султанського *ферману*, повинна бути відкрита. По своєму прибуттю він призначив достойну найвищої довіри людину [для нагляду] на пристань Аджидере, яка знаходиться навпроти Аккерману. На згадуваній пристані з'явилася група перекупщиків, які здійснювали спекуляції. Позаяк стало відомо, що вони наповнили сто сімдесят чотири склади (погреби) очищеною пшеницею, це спричинило написання донесення від згадуваного Його величності [хана]. Він побажав видати височайший *ферман*, у такому розумінні, що згадуване зернове збіжжя повинно бути перевезено з пристані Аджидере до портової пристані Ходжабей і продано за поточними цінами капітанам кораблів, які займаються перевезенням зернових.

За допомогою управителя пристані Ходжабея – Ходжа Хафиз ефенді, якій є зі стану *мюдеррісі*, і у присутності торговців зі столиці, також і з призначеним від яничарського корпусу *мубаширом* (довіреною людиною) і *кетхудою* капітанів, необхідно визначити, яка є в дійсності кількість зернового збіжжя в згадуваних складах (погребах). А також необхідно, щоб було розмежовано: яка кількість згадуваного збіжжя є від торговців і яка кількість – від перекупщиків.

Як для одного, так і для інших необхідно прикласти зусилля якомога швидше, хоча б і на годину раніше, відправити збіжжя.

عرض بنک لبر در کم نقد سنجیدگی و اوله اوزره اوزره اوزره

۷۹
سنگ

عرض بنک لبر در کم
اگر مانده واقع خواهد بود که بعضی اسکله سنگ کجمن سنه کشادینه مباشرت اولدوقده اکثرمان مقابله
واقع اجمی دره نام محده عسکر بنک ادعای سیده محتر طائفه لری پیدا و بکرمی اونوز ساعت سافه محله
حنطه وشعیر و روغن ساده و کون نقل ابرن بدیصان قیبه سنگ اوکلرینه جیفوبی سحر اجمی
نقصان بها فکلف و اون کبده ده ایگی کبده باسغ اخذ و کونا کون اذیت و عریه لری مکن ایه سفاین
وسرمایه صاحب بنک اشترالریه محافت و اهل عرض اوللا بازرگانلر شلرین حذر و کذولری لری
ذخایری در انبار و ادخار و قیبه اسنان، سعادت ذخایر سید ابرن سفاین رؤسانه بیع انجوب
اولبهاره نقلین و زیاده بها مطالبه سیه انکار اید کلری ذخایر دن یوز عدد مخزنلر حملو اولر لری
نمایان و مشاهد اولنوب سابق الذکر اجمی دره خواهد بود اسکله سنه دت ساعت فریب اولغنه
ذخایر مدخره محل فهوردن اخراج و سکله فهورن به نقل و صادر اوللا امر شریف موجبیه و رود ابرن
ذخایر مدخره رؤسانه سحر اجمی اوزره فروخت و محافت ابرنلر رضا بطری معقیده زجر و ناز

عرض بنك لبربرك

اقدما نزه واقع خواهد يك لهما في السكه سنك كجن سنه كنادينه مباشرت اولذوقه اقدما نزه
واقع اجمي دره نام محده عسكرتك ادعاسيده مختكر طافه لري بيدا و بجرمي اونوز ساعت ساقه محمد
حنطه وشعير و روغن ساده وكون نقل ابرن بديسان قيه سنك اوكلر نيه جيقوب سعرا بجنك
نقصان بها تكليف واون كيه ده ابكي كيه باس اخذ وكونا كون اذيت و عوبه لري مكن ايه سفابز
وسرمايه صاهلر بنك اشترالرينه ممانت واهل عرض اولابازر كانلر شلر نزن حذر و كند و لري القدر
ذخايري در انبار وادخار ووقينه اسنانه سعادته ذخاير نيدر ابرن سفابز روسانه بيع انجوب
اولهاره نقلتي وزياده بها مطالبه سيه اهنگار ايدكلري ذخاير دن بوز عدد مخزنلر معلول اولرني
نمايان و مشاهير اولنوب سابق الذكر اجمي دره خواهد يك سكه سنه دت ساعت قريب اولفته
ذخاير مدخره محل فلور دن اخراج سكه فلورن به نقل وصادرا اولاشترتيف موهنجيه ورود ايت
قان ديق سفابزي روسانه سعرا بجمي اوزره فروخت و ممانت ابرنلر صا بطلري موقينه زجر و نانا
و فيما بعد بديسان قيه سنك كتوردكلري روغن وحنطه وشعير اجمي دره سكه سنه نقل وانده
اولنده وبتجار طافه سنه بيع و فروخت اولنوب ذخاير فلورن نك جمعه اسنانه سعادته سوق
وتسبر اولني ايجون خواهد يك سكه سنه نقل و تخويل اولني اوزره امر شريف صدور ني جلا و تلو
خان عالیشان حضرتلري عرض وانها موهنجيه عمل اولني با بنك نيمى سكر سنه او ان شعبانك جوان
هايون طرفدن امر شريف اصدار اولنوب كن امر شريف منگور وقينه محنه واصل اولما مقدر نكش
فردى موهنجيه مجددا امر شريف اصدار و بر مباشرت ايه محنه ارسال و مضمون منيفى تنفيذ و اجرا اولرني
صور نزه مجددا كثر اولنان خواهد يك سكه سنك محارينه وسيله اوله هفتي قان تجارى و سفابز
روساندن جمع كثر خبر و بر ملر به مقدم صادرا اولاشترتيف موهنجيه ذكر اولنان اجمي دره نام محده
اولاشترتيف صا بطلري موقينه او مقوله مركدن منع و تخذير اولنذيقدن غيرى البوم اهنگار و نانا
اجمي دره سكه سنه و مخزنلر نه هر مخفدار مدخر و جمع اولنمى ذخيره وار ليه جمعه ظاهره اخراج
و بر جمعه و بر وقبه كبريه قالماتق اوزره جمعه خواهد يك سكه سنه سوق و نقل و سعرا بجمي
اوزره انزه اولاشتجار و روسانك قبانه كله جاك سفينه لرينه تخيل و سنانه عليه بديسان و كونا
و بديسان قيه اها بلرلى حاصل ايدكلري روغن وحنطه وشعيرى بعد البوم اجمي دره سكه سنه
نقل انجوب طوعرى خواهد يك سكه سنه نقل انجولر بكون مقدر اولنلر كيه سنه تيه ايد
و سنيه اولنوب خلو فقه حركت ابرنلر منع و زجر ايه تنفيذ امر شريفه اهتمام و دقت و بونظام
الحماشا الله تعالى صنوار العمل طوعن خصوصى جمعه به اعلا و اشاعت اولنوب سو مو خلو فقه و صا
و جواز كوستر ملكدن غايبه الفايه توفى و بجانب اولني اوزره تا كيدى حاوى آموزى و البينه
و بذر محافظه و بديسان سركرى سلطانه واقفكرمان قاضينه و بجرى صا بطنه و خواهد يك
بنا امنينه و سردارينه خطا با جوان هايونزن امر شريف تخيرى با بنك فلان و تلو عا ناله لظام خطه

Dok. № 23. Acidere mahallindeki buğday hakkında sadrazamdan sultana telhis

(1179 S 14 / 02.VIII.1765)

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865. Liste 3.

*Sahh**Telhîs mücebince dîvân-ı hümâyûndan emr ü şerîf tahrîr oluna**Buyuruldu fi 14 Safer sene 1179 (1179 S 14 / 02.VIII.1765)*

- 1 *Arz-ı bendeleridir ki*
- 2 *Akkerman'da vâki' Hocabey limanı iskelesinin geçen sene küşâdına mübâşeret olundukta Akkerman mukâbilinde*
- 3 *vâki' Acidere nâm mahalde askerilik iddiâ'sıyla muhtekir tâ'ifeleri peydâ ve yirmi otuz saat mesâfe mahalleden*
- 4 *hınta ve şa'îr ve revgân-ı sâde ve gön nakl iden Yedisan kabîlesinin önlerine çıkıp si'r-i râicinden*
- 5 *noksân bahâ teklîf ve on kilede iki kile baş ahz ve gûn-a-gûn eziyet ve arabalarını meks ile sefâ'in*
- 6 *ve sermâye sâhiblerinin iştirâ'larına mûmâna'at ve ehl-i irz olan bazergânları şerhlerinden hazer ve kendüleri aldıkları*
- 7 *zahâ'iri der-anbâr ve iddihâr ve vaktiyle Âsitâne-i sa'âdete zahâ'ir tesyîr eden sefâ'in rü'esâsına bay' etmeyüp*
- 8 *evvel-bahâra ta'lik ve ziyâde bahâ mutâlebesile ihtikâr eyledikleri zahâ'irden yüz-adad mahzenleri memlû olduđu*
- 9 *nümâyân ve müşâhede olunub sâbuku'z-zikr Acidere Hocabey iskelesine dört saat karîb olmakla*
- 10 *zehâ'ir-i müddehara mahall-i mezbûrdan ihrâc ve iskele-i mezbûriye nakl ve sâdır olan emr-i şerîf mücebince vurûd iden*
- 11 *kapan-ı dakîk sefâ'ini rü'esâsına si'r-i râyici üzere fûrûht ve mûmâna'at edenler zâbitleri ma'rifetiyle zecr ü te'dîb*
- 12 *ve fi mâ ba'd Yedisan kabîlesinin götürdükleri revgân ve hınta ve şa'îr Acidere iskelesine nakl ve anda*
- 13 *olanlara ve tüccâr tâ'ifesine bay' ve fûrûht olunmayub zahâ'ir-i mezbûrenin cümlesi Âsitâne-i sa'âdete sevk*
- 14 *ve tesyîr olunmak için Hocabey iskelesine nakl u tahvîl olunmak üzere emr-i şerîf sudûrunu celâdetlü*
- 15 *hân-ı âlî-şân hazretleri arz u inhâ ve mücebince amel olunmak bâbında yetmiş sekiz senesi evâ'il-i Şa'bânında dîvân-ı*
- 16 *hümâyûn tarafından emr-i şerîf ısdâr olunup lakin emr-i şerîf-i mezkûr vaktiyle mahalline vâsıl olmamakdan nâşî*
- 17 *kaydı mücebince müceddeden emr-i şerîf ısdâr ve bir mübâşir ile mahalline irsâl ve mazmûn-ı münîfi tenfîz ve icrâ olunduđu*
- 18 *sûrette müceddden küşâd olunan Hocabey iskelesinin imârına vesîle olacağını kaban tüccârı ve sefâ'in*
- 19 *ru'esâsından cem'-i kesîr haber vermeleri ile mukaddem sadr olan emr-i şerîf mücebince zikr olunan Acidere nâm mahalde*

- 20 olan muhtekirler zâbitleri ma'rifetiyle o makûle hareketten men' ve tahzîr olunduğundan gayrı el-yevm ihtikâr sevdasıyla
- 21 Acidere iskelesinde ve mahzenlerinde her ne mikdar müddehir ve cem' olunmuş zahîre var ise cümlesi zahîre ihrâc
- 22 ve bir habbesi ve bir kıyyesi giruye kalmamak üzere cümlesi Hocabey iskelesine sevk ve nakl ve si'r-i râici
- 23 üzere anda olan tüccâr ve ru'esânın kapana gelecek sefinelerine tahmîl ve Âsitâne-yi aliyeye tesyîr olunub
- 24 ve Yedisân kabîlesi ahalileri hasıl eyledikleri revgân ve hınta ve şa'îri ba'de'l-yevm Acidere iskelesine
- 25 nakl etmeyub doğru Hocabey iskelesine nakl etmeleri için bu kâra mu'tâd olanların cümlesine tenbîh-i ekîd
- 26 ve mütenebbih olmayub hilâfına hareket edenler men' ve zecr ile tenfiz-i emr-i şerîfe ihtimâm ve dikkat ve bu nizâm,
- 27 ilâ maşallah te'âlâ düstûru'l-amel tutmak husûsı cümleye i'lân ve işâ'at olunub ser-mû hilâfına rızâ
- 28 ve cevâz gösterilmekten gâyetü'l-gâye tevakkî ve mücânebet olunmak üzere te'kîdi hâvî Özi vâlisine
- 29 ve Bender muhâfızına ve Yedisân seraskeri sultâna ve Akkerman kâdisına ve yeniçeri zâbitine ve Hocabey
- 30 binâ emînine ve serdârına hitâben dîvân-ı hümayûndan emr-i şerîf tahrîri bâbında fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerininindir

Док. № 23. Телхіс великого везіря до султана щодо розпорядження використання зернового збіжжя в селищі Аджидере (1179 S 14 / 02.VIII.1765)

BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38. Gömlek № 1865. Liste 3.

Донесення Вашого покірного слуги є наступним:

В селищі Аджидере, що розташоване навпроти Аккерману, з'явилася група перекупщиків, які минулого [1177] року (12.VII.1763–30.VI.1764) брали участь у підготовці до відкриття портової пристані в затоці Ходжабею, що знаходиться у [підпорядкуванні] Аккерману. Використовуючи як прикриття свою військову службу, вони перестрівали [людей] з Єдисанської орди, що приїжджали з місцевості, яка на відстані 20–30 годин шляху, і привозили [свою продукцію]: пшеницю, ячмінь, свіже вершкове масло та оброблені шкіри. Вони піддавали їх різного роду утискам, якто пропонували більш низькі ціни від поточних і з кожних десяти кіле присвоювали собі два*. Вони зупиняли їх вози (гарби) і перешкоджали їм продавати [свої виробы] судновласникам і власникам капіталів (грошей). Чесні торговці уникали суперечок з ними. Перекупщики складували взяті закуплені зернові продукти і не продавали їх вчасно судновласникам, які прибували для перевезення зерна до столиці.

* забирали чи присвоювали собі без оплати 2 кіле зерна з кожних 10 кіле.

Стало зрозуміло, що вони займались спекуляцією, тобто наповнили сто окремих складів зерном, щоби його продавати весною за більш високою ціною. Оскільки вищезгадане селище Аджидере знаходиться приблизно на відстані чотирьох годин до портової пристані Ходжабея, тож складоване зерно повинно бути вийняте з того місця і перенесено до згадуваної портової пристані. Відповідно до священної заповіді, доправлений крам повинен бути спроданий за поточними цінами судновласникам, а ті, хто буде чинити опір, нехай будуть покарані посадовими особами (офіцерами). Відтепер і на майбутнє, привезене з Єдисанської орди масло, пшеницю і ячмінь нехай не скеровують до портової пристані Аджидере і не продають торговцям (купцям), а всі згадувані продукти нехай доправляють до портової пристані Ходжабея, щоби їх відправити до столиці.

У такому розумінні питання, щоб видати розпорядження і діяти відповідно його змісту, у наявності є донесення достойного вельмиславного хана [Селім-Ґірая]. Така священна заповідь була видана султанським діваном у першу десятиднівку місяця шабан [тисяча сто] сімдесят восьмого року (24.I.1765 – 02.II.1765). Однак ця заповідь не прибула вчасно за призначенням, з цієї причини відповідно до правил необхідно видати нову заповідь, яка нехай буде відправлена з довіреною особою, і нехай буде виконано її величний зміст.

Є потреба у священній заповіді з наступним змістом: нехай будуть зібрані свідчення від торговців (купців) зерновими і від судновласників про тих, хто міг би використовувати нововідкриту пристань Ходжабей [для своїх спекуляцій]; також, відповідно до раніше опублікованої священної заповіді, посадові особи (офіцери) повинні запобігти згадуваним перекупщикам, які знаходяться у вищезазначеному селищі Аджидере, провадити подібні дії. Окрім того, яка б кількість зерна не знаходилась на пристані Аджидере у даний час, воно має бути виявлено, і там щоб не залишилось ні однієї зернини і ні однієї *окка*; нехай все [зернове збіжжя] буде доставлено до портової пристані Ходжабей; нехай воно буде продано за поточними цінами; нехай все буде завантажено на кораблі і відправлено до Височайшої столиці; вироблене єдисанцями вершкове масло, пшеницю і ячмінь нехай не привозять до пристані Аджидере, а безпосередньо доправляють до портової пристані Ходжабей; нехай діють за роз'ясненим чином і у відповідності звичаю, щоб і надалі запобігти тим, хто вживає незаконні дії; нехай дотримуються основних правил Всевишнього, і все це нехай буде оголошено (сповіщено).

Ця священна заповідь нехай буде адресована до *валії* Очакова, до *мухафиза* Бендер, до *серакер-султана* Єдисанської орди, до *кадія* Аккерману, до командира яничарського корпусу, до керівника-адміністратора і до *сердара* Ходжабею, для запобігання від найменших несанкціонованих дій на найвищому рівні. Заповідь щодо опублікування священної заповіді султанського *дівану* належить його величності моему вельмишановному і милостивому султану.

Підпис великого везіра.

Резолюція: Вірно!

Відповідно до обговорюваного питання нехай буде написана священна султанська заповідь.

Заповідь!

14 сафер 1179 року (1179 S 14 / 02.VIII.1765)

Dok. № 24. Tombasar hasına voyvoda tayin edilmesi

(1191 C 20-29 / 26.VII-04.VIII.1777)

BOA. Fon adı: "C.HR.". Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 1.

*dîvân-ı hümâyûndan**der-kenâr oluna**hükm*

- 1 *Dergâh-ı mu'allâm kapucu başlarından sâbika Bostancıbaşı olup bu def'a Tombasar hâssını zabta ta'yîn olunan*
- 2 *Halîl dame mecdühüye hüküm ki*
- 3 *memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i hüsvânem muzâfâtından Tombasar ve tevâbi'i hâssı sâir havâss*
- 4 *ve mukâta'ât-ı mîrîye misillü â'idât-ı beytülmâl-ı müsliminden olup ecdâd-ı izâmım zamânlarında hânân-ı*
- 5 *Kırım'ın ta'ayyüşlerine medâr olmak için ka'id-i mesned-i bülend-i Hânî olanlara sâliyâne misüllü inâyeten ve mürüvveten*
- 6 *tahsîs ü ta'yîn ve hatta Rusyalu ile akd olunan şurût-ı musâlahada hitta-ı Kırım'a tâbi' olan*
- 7 *arazinin hudûd ve sınırları mu'ayyen ve Bucak levâhıkı ve Bender ve tevâbi'i ve Boğdan ve Eflak*
- 8 *memleketleri ve bâ-husûss Özi kal'ası arazi ve tevâbi'i ve hudûd-ı kadîmesiyle devlet-i aliyem yedinde*
- 9 *kalması Rusyaluya verilen ahidnâme-i hümâyûnumda musarrah ve Tombasar berü câniblerde kaldığı mukarrer*
- 10 *ve Rusyaluya i'tâ olunan hudûd-ı selasede vâki' zâviye şeklinde kıt'a-ı mu'ayyene-i mahdûde karye ve Tatar*
- 11 *arazisini hadd-i fâsıl u hâciz olup zikr olunan Tombasar hası hudûddan boşa ba'id ile*
- 12 *berü câniblerde bulunduğu aşikâr olmakdan nâşi hâss-ı mezkûrûn taraf-ı hüsvânemden zabtına*
- 13 *ve vâridât ve hâsılâtının kabz u tahsiline irâde-i hüsvânem ta'alluk etmeğîn senki kapucubaşı-ı*
- 14 *mûmâ-ileyhsin hâss-ı devlet-i aliyemden zikr olunan Tombasar hâssı zabtına hâss ağası ta'yîn*
- 15 *olunmakla me'mûriyetini hâvî işbu emr-i şerîfim isdâr ve ile irsâl olunmuştur imdi*
- 16 *acâleten Der-sa'âdetimten hareket ve Tombasar'a varub hâss-ı mezbûr ve tevâbi'ini zabt ve hâsılât*
- 17 *ve rüsûmâtı bir akçesi zâyi' ve telef olmamak şartıyla müteyakkızâne cânib-i mîrî için ahz u kabz ve defteriyle*
- 18 *hıfza ihtimâm ve dikkat ve mârü'z-zikr Tombasar hâssı hânân-ı Kırım cânibinden zabt olunur*
- 19 *idi cevâbla taraf-ı ahardan mültezim makûlesi zuhûr ederse bâlâda muharrer şurût-ı ahidnâmenin*
- 20 *fasılı beyân ve muktezâ-yı şurût üzere def'ine mübâderet ve hâlâ Bender muhâfızı ve Rumeli vâlisi*
- 21 *Veziir Abdullah Paşa'dan isti'âne ederek ifâ-ı me'mûriyetini bezl-i sa'y ü dikkat eylemek bâbında emr-i şerîf yazılmıştır fermân devletlü sultânımındır 1191 Evâhir-i Cemâziyelahir (26.VII-04.VIII.1777)*

**1700 senesinde Kamanıçe kalesinden gelenlere Bender sancağında toprak verilmesi,
defterden hulâsadır. (1194 N 25 / 24. IX.1780)**

BOA. Fon adı: "C.HR.". Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 1.

*Bender nâhiyesinde otuz iki aded karye ve çiftlik ve zâviye
mîr-i livâ-ı Bender havâssından ifrâz ve Kamanıçe kal'asından
çıkan doksan dört nefer za'îmi ve erbâb-ı tîmâra
eşkinci ziyamet ve tîmarı olmak üzere ber-mûcib-i tahrîr-i
cedîd kılmakla tashîh eyliyesin deyü Bucaklara hitâben
sâdır olan emr-i âlî mücebince beyti vafîr
olundu tahrîr-dâde 25 Cemâziyevvel 1112 sene (1112 Ca 25 / 07.XI.1700)
bâ-hatt-ı tevki'i*

1:

*defterhâne ve başmuhâsibeden keyfiyeti
mufassalan der-kenâr yazıla*

2:

*derûn-ı takrîrde tahrîr olunduklarına divân-ı
hümâyûndan görülmeyi sahîhdir fermân devletlü inâyetlü
sultânımdır
sahh*

fi 25 Ramazân 1194 sene (1194 N 25 / 24.IX.1780)

**Док.№ 24. Призначення войводи до хассу Томбасар (Дубоссар)
(1191 С 20–29 / 26.VII–04.VIII.1777)**

BOA. Fon adı: “C.HR.”. Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 1.

Заповідь до колишнього *бостанджибаши* Халіля – нехай продовжується велич Його!, котрий є одним з поміж палацових *капуджибаши* до теперішнього часу, призначеного управляючим в *хасс* Томбасар.

Хасс Томбасар, що відноситься до земель мого царственного управління, подібно до решти державних *хассів* і *мукатаа* складається з платників десятини до держаної скарбниці, яка за великодушного дозволу моїх попередників збиралися щорічно Кримськими ханами.

Однак, відповідно до умов мирних договорів з росіянами, землі, що знаходяться у старих кордонах, а саме ті частини *лів* Буджаку, які відносяться до Бендер, Богдану (Молдови), Валахії і особливо фортеці Озі (Очаків) з її землями і селами на ній розміщеними у старих їх кордонах, повинні залишитись в руках Височайшої держави.

Відповідно до пояснень представленого росіянам мого султанського мирного договору, Томбасар і татарські землі, що знаходяться вздовж потрійного кордону, відокремлюються від сіл, наданих росіянам. Оскільки зовсім є явним те, що згадуваний *хасс* Томбасар є на досить великій відстані від кордонів [Кримського ханства], тому він знаходиться під моїм царственным управлінням, а доходи від його податків належать мені. З цього приводу видав і відправив дійсну священну заповідь, за якою призначаю тебе, згадуваного *капуджибаши*, Агою зазначеного *хассу* Томбасар, який є частиною моєї Височайшої держави.

Зараз тобі наказую швидко виїхати зі столиці, прибути в Томбасар, прийняти управління в *хассі* і його землях і селах, зібрати на користь держави їх податки, при цьому не допускай, щоби жодного *акче* з них не було втрачено.

Беручи управління від Кримських ханів, прояви зусилля і увагу. У випадку, якщо з’являться деякі зовнішні *мольтезіми*, роз’ясни їм вище написані умови мирного договору і якщо буде за необхідне, звернешся по допомогу до дійсного коменданта фортеці Бендер і до Румелійського *валі везіра* Абдуллах паші.

Дійсна заповідь написана для виконання твоєї служби, прояви силу і уміння. Заповідь належить моему ушанованому султану.

Остання десятиднівка місяця джемазіульахир 1191 року (1191 С 20-29 / 26.VII - 04.VIII.1777).

Резолюція:

Від султанського *дівану*

нехай буде видана резолюція

Заповідь!

**Витяг з дефтеру бендерських земельних володінь, виділених для прибулих
у 1700 р. з фортеці Каманіче (Кам'янець) (1194 N 25 / 24.IX.1780)**

BOA. Fon adı: "C.HR.". Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 1.

Від території *санджакбея (мірліви)* Бендер, що знаходиться в *нахії* Бендер, були відділені 32 села, *чіфтліка* і *завійє*.

Відповідно до височайшої заповіді, адресованої до буджакців, Ви повинні виправити новий опис на володіння *зіаметів* і *тімарів* щодо 94 осіб *заїмів*, *ішкенджіїв* і *тімаріотів*, які вийшли з фортеці Каманіче (Кам'янець). Записано багато домів.

Написано 25 дня місяця джемазіульеввель 1112 року (1112 Ca 25 / 07.XI.1700)

Нехай буде завізовано підписом.

1. резолюція великого везіра:

Стан справ нехай буде роз'яснено в *дефтерхане* і головному фінансовому управлінні, і відповідно до цього нехай буде написана докладна резолюція

2. додаткове вписування:

Так як є написано в документі, необхідно подивитися у султанському *дівані*, що є написано у переповіданні.

Вірно!

Заповідь належить моему ушанованому милостивому султану.

Написано 25 дня місяця рамазан 1194 року (1194 N 25 / 24.IX.1780)

Dok. № 25. Yaska karyesindeki nüfusun vergi ödemesi hakkında Tombasar voyvodasının şikâyeti
(1191 C ... / ... VIII.1777)

Fon adı: "C.HR.". Dosya № 97. Gömlek № 4843. Liste 2.

- 1 Tombasar voyvodası Seyyid Ahmed Efendi kullarının takrîridir
- 2 Turla nehri kenârında vâki ' Yaska nâm karye hâss-ı mezbûr
- 3 tevâbi 'inden olarak öteden berü Kırım hânları taraflarından
- 4 zabt oluna gelüb mûma-ileyhin selefi tarafından dahi zabt olunmuşken
- 5 Kili nezâreti uhdesinde olan Aydosi Mehmed Hazretleri 'nin buyuruldusuna
- 6 mebnî Kili nâzırı tarafından müdâhale olunmağla kadîmden berü Kırım hânları tarafından
- 7 dâhil-i hâss-ı mezbûr olarak zabt oluna gelen kurâ ve mer'alar
- 8 hâss-ı mezbûr voyvodası tarafından zabt ve aharın müdâhelesin men' olunmak
- 9 için emr-i âlî sudûrunu istid'â eder

- 1 uhde-i kemterîye tefvîz ü ihâle buyurulan Tombasar hâssı tevâbi 'i kurâlarından nehr-i Turla yalusında vâk'ı Yaska nâm karye elli seneden mütecâviz Kırım hânları tarafından zabt olunub
- 2 ba'de'l-müsâlaha selefimiz El-hâc Halîl Ağa bendeleri dahi kemâ-fi'l-evvel karye-i mezbûreyi zabt ü rabt ve a'şâr ve rüsûmun ahz u kabz eylediği defterinde mukayedir ancak Kili nezâreti malikânesi
- 3 şehri Özi muhâfızı vezîr-i mükerrer devletlü Aydosi Mehmed Paşa Hazretleri 'nin uhde-i müşârilerinde olduğundan karye-i mezbûreyi dahi Kili nezâreti mülhakâtından Akkerman kazâsı
- 4 toprağı dâhilindedir deyu vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin buyuruldusuyla Kili nâzırı zabt dâ'iesinde olduğuna binâen yed-i çâkerânemde olan fermân-ı âlîşânın mantûk-ı
- 5 şerîfi ve mazmûn-ı münîfi nâzır-ı merkûme teshîm olundukta yine kendi hâlinde durmayıp tekrâr vezîr-i müşârün-ileyh tarafına tahrîrden hâlî olmamakla gerek karye-i mezbûre ve gerek civârında olan
- 6 kurâ re'âyâsı hoş-nişîn olduklarından cümlesinin perişanlıklarına bâ'is ve bâdî olur hâlâtta idüğü muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukta merâhim-i âlîlerinden mercûdurki öteden
- 7 berü Kırım hânları tarafından hâss-ı mezbûreye tahsîsen zabt oluna gelen kurâ ve mer'alar Tombasar hâssı voyvodası tarafından dahi ke'l-evvel zabt u rabt olunub ahar tarafından
- 8 vechen mine'l-vücûh dahl ü ta'arruz olunmamak için tekâdi hâvî vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerine hitâben bir kıt'a fermân-ı celîlü'ş-şân ısdârı bâbında inâyet ü ihsân buyurulmakta
- 9 emr ü fermân devletlü inâyetlü atûfetlü evliyâ-i ni'am ve âlihüm efendim sultânım hazretlerindir

**Док. № 25. Скарга войводи Томбасар щодо оподаткування населення села Яске
(1191 С ... / ... VIII.1777)**

Fon adı: "С.НR.". Dosya № 97. Gömlek № 4843 Liste 2.

Донесення покiрного слуги Сейїд Ахмед ефенді – *войводи* Томбасар.

Село Яске, що знаходиться на березі ріки Турла (Дністра), відноситься до згадуваного *хассу* [Томбасар]. Оскільки управління на землях протилежної [від Каушан] сторони [Дністра] було покладено на кримських ханів, село утримувалось попередником згадуваного [*войводи*].

З тієї причини, що *назир* Кілії, Його ясновельможність Айдосі Мехмед втрутився в це управління, згадуваний [*войвода*] побажав видати височайшу заповідь в тому сенсі, щоб *назир* Кілії нехай не втручається в управління *хассу*, який з давнього часу є в руках Кримських ханів. Села і землі нехай будуть повірені *войводі* згадуваного *хассу* і зовнішнє втручання нехай буде заборонено.

Село Яске, що знаходиться на березі ріки Турла (Дністер), є одним з тих сіл, яке відноситься до покладеного на мене *хассу* Томбасар і вже більше як п'ятдесят років* було під управлінням Кримських ханів. В реєстрі було записано, що після мирного договору мій попередник, покiрний слуга Ельхадж Халіль Ага, також як і раніше, за звичаєм здійснював управління у згадуваному селі, якто збирав його десятину і податки. Однак зараз згадуване село [Яске] потрапило до обов'язків коменданта міста Очаків, Його ясновельможності ушанованого *везіря*, щасливого Айдосі Мехмед паші – володарського наглядача Кілії. Під приводом того, що згадуване село знаходиться у підпорядкуванні нагляду адміністрації Кілії в землях *каза* ' Аккерман, згадуваний Його ясновельможність *везір* наказав *назиру* Кілії взяти село під своє управління. Коли я, смиренний, роз'яснив згадуваному *назиру* священний зміст і блискучу сутність височайшого *ферману* що знаходиться в моїх руках, він знову ж таки не полишив нас у спокої. Це може стати одою з причин розсіювання (втечі) *реайї* чи то з самого села [Яске], чи то з навколишніх сіл, що знаходяться у близькості, тому що [*реайя*] є переселенською. Задля уникнення цього, розуміючи стан справ, якщо Ваше султанське благовоління проявить бажання, необхідно видати височайшу заповідь, адресовану до Його ясновельможності згадуваного *везіря*. Необхідно підтвердити, що *войвода* Томбасар, призначений кримськими ханами на протилежну сторону [Дністра] до управління селами і землями згадуваного *хассу*, нехай отримає право збирати [податки], як це було і раніше, і ніхто зовнішній ні за якої причини нехай не вмішується і не утворює утиски.

Заповідь належить Його величності, моєму щасливому, доброзичливому, милостивому і мудрому султану.

* приблизно з 1727 року.

Harita parçası / Фрагмент карты: Principatum Moldaviae et Walachiae tabula geographica generalis ex autographis castrametatorum russicorum ad normam observationum astronomicarum hunc infinem in illis regionibus habitarum / conscripta a J.F. Schmidt. 1774

Dok. № 26. Deligöl (Tiligul) nehrinde kazakların yerleşmesi hakkında sadrazam telhisi
(1192 S 01 / 01.III.1778)

BOA. Fon adı: "C.ML". Dosya № 783. Gömlek №31937. Liste 1.

- 1 devletlü inâyetlü re'fetlü celliyü'l-himem efendim sultânım hazretleri
- 2 hem-vâre sâye-i inâyet-vâye-i re'fetleri özümde câvîd ve ebr-i merhûn olmak da'vâtı yahşiyye-i du'âya
- 3 ale'd-devâm kılındığı ma'rûzunda arıza-ı senâ-hân-ı bî-iştibâhlarıdır ki bundan mukaddem bâ-ferman-ı âlî tahmîl-i
- 4 dūş-ı âcizâne ve şivâr-ı sâ'id-i iktidarâne-i çâkerânem kılınan Tombasar hâss-ı hümayûnun
- 5 idâre ve rü'yeti zımında müretteb olan mukaddemât-ı usûl ve furû' ve fevâtih dibace-i
- 6 mübâşeret ve şurû'ât ilâ haza el-ân tertibi ve takdîmi lâzım gelen umûr-ı vâcibü'l-husûlun
- 7 istihsâl-i havâtem ve netâyici pey-â-pey hâk-i pâ-yi devletlerine îmâ ve iş'âr olunup hass-ı mezbûr mülhakâtından
- 8 Özi kal'ası civarında Deligöl nam mahalle dahi taraf-ı bendegîden adem tay'în ve şimdiye değin
- 9 ikâmet edüp lakin bu def'a kalesi muhâfazası şartıyla hâlâ Özi vâlisi vezîr-i himmet-semîr
- 10 devletlü Seyyid El-hâc Mehmed Yeğen paşa hazretlerinin sene-yi mâziye Zilhiccesinin on dokuzuncu
- 11 günü târihiyle muvarrah şeref-vurûd iden bir küt'a emr-nâme-i asafâneleri hulâsasında
- 12 göl-i mezkûrda sayd-i mâhî eden Potkalı Kazağı fi'l-asl hass-ı hümayûn re'âyâsından olub ancak
- 13 içlerinden bazı serika ve töhmet-i aharr irâdesiyle müttehem olmak üzere karşı Kılburun ve Kalpakov
- 14 kumandan Polkovnik nam Russiyalu zâbiti Deligöl'de filân kazak şu vechle töhmet etmiş
- 15 diyerek aslı var yok kâğıdlar tahrir ve adem irsâliyle bilâ-ınfisâl sıkletden hâlî olmayup
- 16 bu bâbda dâimâ tarafımız ta'cîz ve öteden berü göl-i mezbûr Özi cânibinden rü'yet olunur
- 17 idüki hasarat beher hâl yine bu taraftan su'âl ve cevâb olunub ve hâss-ı mezbûra dūn
- 18 ba'id olmakla ve'l-hâsıl şimdilik hâlde hâsılâtından bir me'âl olmayub ve hâlâ Özi kal'ası
- 19 dizdârı Ahmed Ağa dahi iktizâ eden umûr-ı mühimme ve hidemât-ı sâirenin rü'yetiyle hizmetimizden
- 20 rûz [u] şeb ihtimâm etmekle dizdâr-ı merkûm tarafında bir adamı Deligöl'de sayd-i mâhî eden
- 21 Potkalı kazağının cevânib ü havâliye hasâret etmemek ve ebnâ-yı sebîl ve mürûr u ubûr
- 22 edenlerin emn ü idâmelerine bâ'id olacak vechle idâre eylemek üzere dizdâr-ı
- 23 merkûmun zabtiçün ruhsatı mutazammın bir küt'a mektûb-ı çâkerî taleb ve husûs-ı mezkûra müsâ'ade
- 24 birle tarafeyn kîl ü kâlden sıyânet olunmasını müşârûn-ileyh ale't-tafsîl tastîr buyurduklarına binâen
- 25 bin yüz doksan iki senesi Muharremi guresinden ber-vech-i emâne zabt ve havâlî-i mezbûre keyd ü mekr-i
- 26 eşkiyâ ve harâmzâdeden vikâye birle cüz'î ve küllî hâsılât cânib-i mîriçün taraf-ı
- 27 bendegîye teslim olunmak şartıyla bir kâ'ide-i mer'iyye-i mîriyye bir küt'a emânet temessükü tahrîr ve vakt-i

- 28 *mukarrer muhâsebâtı su'âl-ı âtiye cevâb verilmekte meşakkate düçâr olmayacağı vecihiyle cânib-i*
 29 *mîriyi li-ecli's-siyyâne dizdâr-ı merkûma tenbîh ve telkîn buyurmalarını istirhâmen müşârün-ileyh*
 30 *hazretlerine dahi bir kıt'a arz-ı hâl tahrîr ü temessük mezbura matviyyen hâk-i pâ-y-i devletlerine*
tesyîr
 31 *olunduğunu beyân zımında tebyiz müsvedde-i rak ihtisas birle istikzayı tab' mevla*
 32 *perverlerine mübaderet olundu inşallah-taala raha-i zeyn-i devlet ve bâsire-i ârây-ı dîde-i*
 33 *mürüvvetleri buyuruldukte ba'dezin dahi mübarek tab'-ı ali ve seciye-i marziye-i samilerinden*
 34 *iz'âc buyurmaları babında emr ü ferman devletlü inayetlü refetlü celliyü'l-himem efendim sultânım*
 35 *hazretlerinindir fi gurre-i Safer sene 1192 (1192 S 01 / 01.III.1778)*

İzzetlü defterdâr efendi

Mazmûnunu kaydı bâlâsına şerh ü i'lâm mahall-i siyakında

Mûmâ-ileyhe hitâben emr-i şerîf isdâr eylesin deyü buyuruldu

11 Ra sene 1192 (09.IV.1778)

**Док. № 26. Телхіс великого везіря щодо розміщення козаків на Делігьолі (Тилігул)
 (1192 S 01 / 01.III.1778)**

BOA. Fon adı: "C.ML". Dosya № 783. Gömlek №31937. Liste 1.

Безперервно возношу молитви за те, щоби мій господар, Його величність, щасливий, милостивий, високопоставлений і великодушний султан, нехай буде постійно захищений долею, а захмарність її нехай не досягає Його!

Переповідання того, хто беззаперечно Його звеличує, є наступним.

Раніше в часі на немічні плечі й безсильні зап'ястя твого найвідданішого слуги, відповідно до височайшого *ферману*, було покладено управління султанського *хассу* Томбасар. Зібрані і підготовлені суттєві і другорядні правила управління і нагляду в ньому, а також вжиті дії до сьогоднішнього дня було описано одне за одним і представлено Вашій ясновельможності.

З моєї сторони були визначені люди і відправлені до місцевості (селища) на ім'я Делігьоль, яке є невід'ємною частиною згадуваного *хассу* [Томбасар] і знаходиться в околії фортеці Очаків. [Ці люди] і до цього часу живуть там. Проте зараз прибула ушанована височайша заповідь з датою 19 зільхідже минулого [1191] року від дійсного *валіі* Очакова, Його ясновельможності *везіра* Сейїд Ельхадж Мехмед Йеген паші, якій є захисником фортеці. Скорочений її зміст є наступним.

Поткали козаки, які рибалять у згадуваному озері, в дійсності є *райєю* мого султанського *хассу* [Томбасар]. Російський офіцер, з протилежного [берега Дніпра] – дійсний комендант Килбурну і Колпакова, який зветься Полковником, звинуватив частину з них у крадіжках і здійсненні інших злочинів на Делігьолі. З цього приводу були написані звинувачувальні документи сумнівної

достовірності й відправлені від нього особисто. Таким чином [росіяни] постійно нас турбують. При всіх випадках згадуваний [російський офіцер] знову може проводити розпитування і потребуватиме відповіді, відповідно нагляду над згадуваним озером зі сторони Очакова.

Оскільки згадуваний *хасс* є віддаленим, та й при сьогоднішньому стані доходів з озера вони не є суттєвим, було б бажаним, щоби покласти [цей нагляд] на дійсного *диздара* фортеці Очаків Ахмед Ага – нехай збільшується його здатність захищати! Сам він є перевантажений різними важливими і необхідними зобов'язаннями і не в змозі прийняти на себе цілодобовий нагляд над [озером]. Таким чином, нехай згадуваний *диздар* призначить свою людину, яка би не допускала, щоб Поткали козаки, які рибалять в озері Делігьоль, заподіювали збитки у навколишньому районі, і нехай буде створено безпеку і спокій подорожуючим і проїжджаючим там.

Аби уникнути гострих заяв з обох сторін, я смиренний, побажав надати листа з дозволом згадуваному *диздару* прийняти під своє управління озеро з 1 дня місяця мухаррем 1192 року (1192 M 01 / 30.I.1778), який буде захищати околії від шахрайства і протидіяти розбійникам, а разом з тим і збирати на користь держави всі повні і часткові доходи [з території навколо озера]. У той же час нехай мені буде надано одну копію документу щодо передачі управління [над Делігьолем], який я представлю *кадію*, коли прийде час переглядати рахунки.

Заповідь з цього приводу належить моєму високопоставленому і великодушному султану.

1 сафер 1192 року (1192 S 01 / 01.III.1778).

Резолюція:

Шановний пан *дефтердар*, складіть роз'яснення відповідно змісту вищенаписаного його донесення. [Нехай буде видана] заповідь, адресована до згадуваного [Халіля].

Заповідь!

11 ребіульевель 1192 року. (11 Ra 1192 / 09.IV.1778)

**Dok. № 27. Deligöl (Tiligul) mevkinin Özi dizdarına verilmesi
(1192 Ra 15 / 13.IV.1778)**

BOA. Fon adı: "C.ML". Dosya № 783. Gömlek №31937. Liste 2.

- 1 *dergâh-ı âlî kapucibaşlarından olub Tombasar hâssı emâneti ile ol cânibte*
- 2 *olan Halil -dâme mecüdühü-ye hüküm ki*
- 3 *sen ki kapucibaşı-ı mûmâ-ileyhsin bu def'a tarafından vârid memhûr olan kâ'imenin*
- 4 *hulâsa-ı mefhûmunda bundan akdem idâre ve rü'yeti sana ihâle kılınan*
- 5 *Tombasar hâssı mülhakâtından Özi kal'ası civârında Deligöl nâm mahalle tarafından*
- 6 *âdem ta'yîn ve şimdiye değin ikâmet edüp bu def'a hâlâ Özi kal'ası vezîrim*
- 7 *Seyyid El-hâc Yeğen Mehmed Paşa -edâmallahu te'alâ iclâluhu-nun sene-i mâziye*
- 8 *zi'l-hiccesinde tarafına irsâl eylediği tahrîrâtında göl-i mezkûrede sayd-ı mâhî eden*
- 9 *Potkali Kazağı fi'l-asl havâs-ı hümâyûnum re'âyâsından olup ancak içlerinden*
- 10 *bazı serîka ve töhmet-i ahar irâdesiyle müttehem olmak üzere Kılburun ve Kalkakov*
- 11 *kumandanı Polkovnik nâm Rusyalu zâbiti Deligöl'de filân Kazak şu vechile*
- 12 *töhmet etmiş diyerek aslı var yok kâğıdlar tahrîr ve âdem irsâliyle*
- 13 *bilâ-ınfisâl şikâyetten hâlî olmayup bu bâbda dâimâ ta'cîz ve öteden berü*
- 14 *göl-i mezbûr Özi cânibinden rü'yet olunduğu cihetden beher hâl yine müşârün-ileyh*
- 15 *tarafından su'âl ve cevâb olunup ve hâs-ı mezbûr dahi ba'id olmakla ve'l-hâsıl*
- 16 *şimdiki hâlde hâsılâtından bir me'âl olmayup ve hâlâ Özi kal'ası dizdârı*
- 17 *Ahmed -zide hıfzıhu- dahi iktizâsından umûr-ı mühimme ve hidemât-ı sâirenin*
- 18 *rü'yetiyle rûz [u] şeb hizmetinde ihtimâm etmeyi dizdâr-ı merkûm tarafından bir âdemi*
- 19 *Deligöl'de sayd-ı mâhî eden Potkali Kazağının cevânib ve havâlîye hasâret*
- 20 *etmemek ve ebnâ-ı sebîl ve mürûr u ubûr edenlerden emn ü râhatlarına bâ'is*
- 21 *olacak vechile idâre eylemek üzere dizdâr-ı merkûmun zabtiçün ruhsatı mutazammın*
- 22 *tarafından mektûb taleb ve husûs-ı mezkûra müsâ'âde birle tarafeyn kıl ü kâlden*
- 23 *siyânet olunmasını müşârün-ileyhe tastîr ve inhâ eylediğine binâen bin yüz doksan iki*
- 24 *senesi Muharremi guresinden ber-vech-i emânet zabt ve havâlî-i mezbûr keyd ü gezend-i*
- 25 *eşkiyâdan vikâye birle cüz'î ve küllî hâsılâtdan cânib-i mîriçün tarafına teslîm*
- 26 *olunmak şartıyla kâ'ide-i mîriyye üzre bir kat'a emânet temessükü tahrîr ve dizdâr-ı merkûm*
- 27 *tenbih ü telkîn olunmasını tahrîr ve inhâ eylemişsin mazmûnu kaydın bâlâsına şerh*
- 28 *ve i'lâm-ı hâl için işbu emr-i âlî-şânım isdâr ve [...] ile irsâl olunmuştur.*
- 29 *imdi vusûlunda ber-vech-i muharrer mahal-i mezkûre sene-i merkûmede ber-vech-i emânet*
- 30 *zabt ve hâsılâtı cânib-i mîriçün tarafına teslîm eylemek şartıyla dizdâr-ı merkûmun*
- 31 *yedine zabt temessükü verüp taraf-ı ahardan bir ferde müdâhele ettirilmemek*
- 32 *bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuştur.*
- 33 *fi 15 Ra sene 1192 muhâsebe-i evvel (15 Rebi'ülevvel 1192 / 13.IV.1778)*

**Док. № 27. Підпорядкування селища Деліголь (Тилігул) Очаківському коменданту
(1192 Ra 15 / 13.IV.1778)**

BOA. Fon adı: "C.ML". Dosya № 783. Gömlek №31937. Liste 2.

Заповідь до палацового *капуджибаши* Халіля – нехай продовжується велич Його! наділеного піклуванням (управлінням) в *хассі* Томбасар, і який знаходиться там [по службі]. Саме ти, згадуваний *капуджибаши*, надіслав листа з поставленою печаткою, в якому повідомляєш наступне.

Віддавна, коли на тебе було покладено управління і нагляд над *хассом* Томбасар, ти надіслав людей на розселення до місцевості (селища) Деліголь, яке є частиною зазначеного *хассу* [Томбасар]. Селище знаходиться в околії фортеці Очаків, де вони і зараз там мешкають. Тобі було надіслано листа від *везіря* фортеці Очаків – Сейїд Ел-хадж Йеген паші – нехай Всевишній продовжить славу його! з датою [19] зілхідже минулого [1191] року (1191 Z 19 / 18.I.1778).

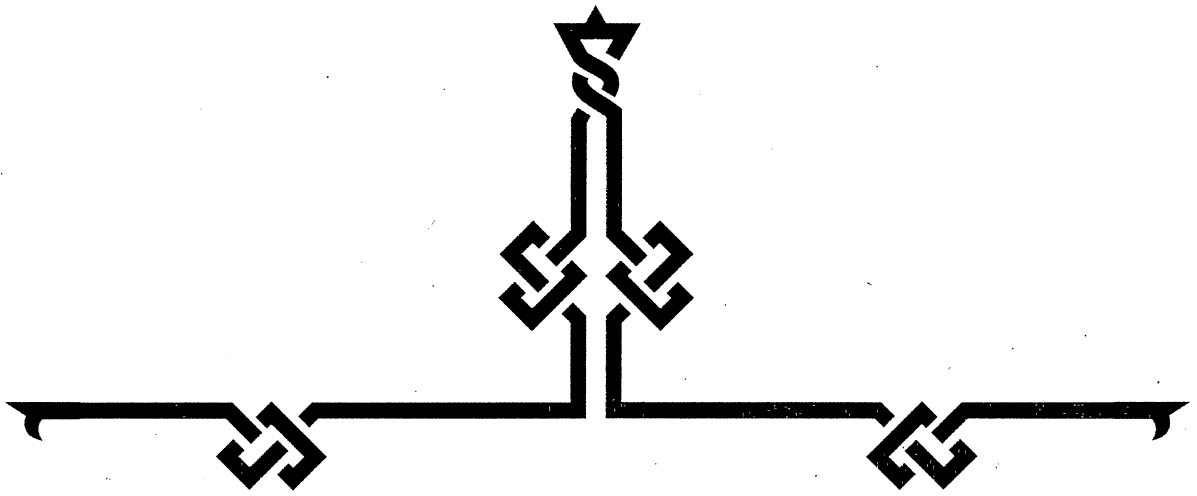
Резюме листа є наступним: Поткали козаки, які рибалять у згадуваному озері, в дійсності є *райєю* мого султанського *хассу* [Томбасар]. Російський офіцер, який зветься Полковником, дійсний комендант Килбурну і Колпакова, звинуватив частину з них у крадіжках і здійсненні інших злочинів на Деліголі. З цього приводу були написані звинувачувальні документи сумнівної достовірності й відправлені від нього особисто. Таким чином вони постійно нас турбують. При всіх випадках згадуваний [російський офіцер] знову може проводити розпитування і потребуватиме відповіді, відповідно нагляду над згадуваним озером зі сторони Очакова.

Оскільки згадуваний *хасс* є віддаленим, та й при сьогоднішньому стані доходів з озера вони не є суттєвим, є бажання щоби [цей нагляд] був покладений на дійсного *діздару* фортеці Очаків Ахмеда – нехай збільшується його здатність захищати! Сам він є перевантажений різними важливими і необхідними зобов'язаннями і не в змозі прийняти на себе цілодобовий нагляд над [озером]. Таким чином, нехай згадуваний *діздар* призначить свою людину, яка би не допускала, щоб Поткали козаки, які рибалять в озері Деліголь, заподіювали збитки у навколишньому районі, і нехай буде створено безпеку і спокій подорожуючим і проїжджаючим там.

Аби уникнути гострих заяв з обох сторін, ти побажав надати листа з дозволом згадуваному *діздару* прийняти під своє управління озеро. Саме тому з 1 дня місяця мухаррем 1192 року (1192 M 01 / 30.01.1778) було дозволено йому захищати околії від шахрайства і протидіяти розбійникам, а разом з тим і збирати на користь держави всі повні і часткові доходи [з території навколо озера]. Після того як було надано тлумачення змісту вищенаписаного, була видана і відправлена Височайша заповідь. З її прибуттям [повинні діяти] відповідно до написаного вище. Починаючи з дати вищезазначеного року, згадуване місце нехай буде передане [державі] за умови, що обумовлений *діздар* має збирати і передавати доходи [з озера].

Для підтвердження цього нехай згадуваному *діздару* буде вручене розпорядження щодо прийняття справ [Деліголью під своє управління]. У його справи нехай не допускається зовнішнє втручання.

15 ребіульеввел 1192 року (1192 Ra 15 / 13.IV.1778) Перший бухгалтерський відділ

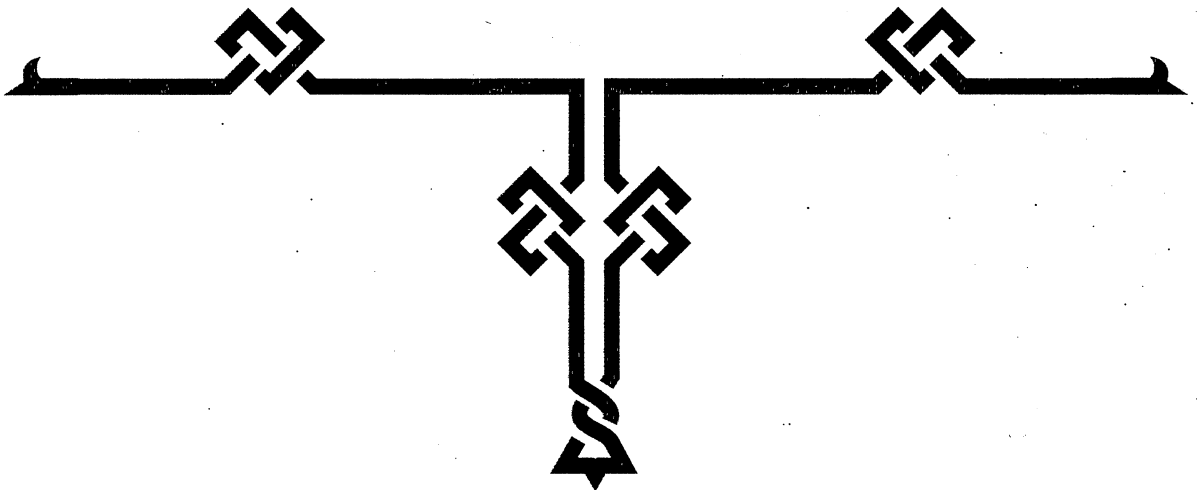

Dok. № 28. Tombasar hası mukataasında vergi ödenmesi ve maliyetleri defteridir

Док. № 28. Дефтер оподаткування і видатків в мукатаа хассу Томбасар

(1194 R 03 / 08.IV.1780)

BOA. Fon adı: "D.BŞM.d." Defter № 42650.

طوبى صدار خاصى تقاطعه سنك واروات معينه وعائزات معقنه سنك دفتر بركه بروجه اتى و ترو بيان انهور

نفسى قوشان قربه سنك واروات معينه سى دفتر بركه بيان انهور

بهره انهور
بهره انهور

طربان اچيه سى
خلنه
بيلنه

وشمه اچيه سى
خلنه
بيلنه

جزبه لر سى
بكار
بيلنه
موتن قوشان انهور
اسمه تپنه او جريان
سيو انهور

بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور

نظاره او تونده كاسه سى
نظاره او تونده كاسه سى
نظاره او تونده كاسه سى
نظاره او تونده كاسه سى
نظاره او تونده كاسه سى
نظاره او تونده كاسه سى

عشر باغات

عشر جوبات

باينه اچيه سى
خلنه
بيلنه

اون و درده و درده
اون و درده و درده
اون و درده و درده
اون و درده و درده
اون و درده و درده
اون و درده و درده

عشر انهور
عشر انهور
عشر انهور
عشر انهور
عشر انهور
عشر انهور

بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور

وقات ايرن مسلمانيز امور
الغاز كتن باغ و خاى و دكان
مكلا دار اولان مسلمانيز امور
اون عرش بر عرش انهور

مرد اولان رعائذ امور قاسمى
مخير اولور اون عرشه بر عرش
رسم انهور

عشر قوز
بيلنه
بهره انهور

بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور
بهره انهور

قعه در انهور
بيلنه
بهره انهور

قصود مرور و عبور ايرن مسلمان
وامه سى دفتر ايه وامه سى بيله
مخير انهور

كردن مسلمان و كردن كوزه نك
خانه و باغ و دكان و خانيز
بيج و شرارن طلا بوشكى و بيلور
اون عرشه بر عرش انهور

قوشان حصارده واقف قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر و بوبر قه قیزه برینک وارد اولدی سیان اهر

او حصارده سیان اهر
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

جزیه لری
اولر
تقدیر
لیله

قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

قوشان عقیق	۱۶
مالقوج کبیر	۲۴
مالقوج صغیر	۵۰
طریقات اقمه	۴۰
صدقه جوائف اقمه	۱۶
کلیله	۱۴۶

بموردیه ای باره قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

مالقوج کبیر	۸۰
مالقوج صغیر	۴۰
طریقات اقمه	۴۰
صدقه جوائف اقمه	۱۶
کلیله	۱۷۶

بموردیه ای باره قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

مالقوج صغیر و مالقوج کبیر

مالقوج کبیر	۸۰
مالقوج صغیر	۴۰
طریقات اقمه	۴۰
صدقه جوائف اقمه	۱۶
کلیله	۱۷۶

بموردیه ای باره قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

بوبر قه قیزه برینک وارد اولدی

بوبر قه قیزه	۸۰
بوبر قه قیزه	۴۰
طریقات اقمه	۴۰
صدقه جوائف اقمه	۱۶
کلیله	۱۷۶

بموردیه ای باره بوبر قه قیزه برینک وارد اولدی
بوبر قه قیزه برینک وارد اولدی

عشر قون و عشر حیدر ابدین
قوشان عقیق و مالقوج کبیر و مالقوج صغیر

بموردیه ای باره عشر قون و عشر حیدر ابدین
عشر قون و عشر حیدر ابدین

بموردیه ای باره عشر قون و عشر حیدر ابدین
عشر قون و عشر حیدر ابدین

Liste 2 (aşağı kısmı) / Аркуш 2 (нижня часть)

خاصه سهار طراغنه قرغان جوارنه واقع اولان تانار قراری داردانی بیان اولمور

قریه سید قریه قروغلو قریه آقمتل قریه آقوی قریه آقباش قریه قودتار

شوالی باره تانار قراری اهالی دی ذاعلیله صل ایلیله تکمیل اولمور
وقواندن بر باره قوان رسمی و بر زغیری برقیه رسمی بو قدر

بیله قراری لغیر اوظان قراری لسه ایله بیات اولمور دکن اولمور

قریه قویانقه قریه لونه قریه طولماز قریه طویل قریه بورقار قریه سلطان صوخت قریه هیوجیه

شوبری باره لای قراری واردات معینه و عاریات معینه بیات اولمور

شوبری عدد قرالیسیم
اعتبار ایدر
وشمه اقمه
باله قراری اولمور
شوبری عدد قرالیسیم
اعتبار ایدر
وشمه اقمه
باله قراری اولمور
شوبری عدد قرالیسیم
اعتبار ایدر
وشمه اقمه
باله قراری اولمور

قریه لری
ککله
ککله
ککله
شوبری عدد قرالیسیم
اعتبار ایدر
وشمه اقمه
باله قراری اولمور

عشر خنطه
هجوداد و سازه
عشر باغات
اصحاب باغات شیره لری
عشر قوه
قراندرن بر باره لای

Liste 3 (üst kısmı) / Аркуш 3 (верхня часть)

هتوبوری عدد قرار عالی
اون اون ایکی کل مقداری
حظم و اون شش کل مقداری
سیدضا بطریق چون دخت
ایر در نه حاصل شد
تصیرا هتور

هتوبوراده دهم تا وندیز
کله ای هتور او هتور اوشن
بر عزوش رسمی الهور

هتوبوری یاره قرانک کله ای
مورد و عبور ابرن بلی و توز
دکرسته عمر لر زن و بایره
فروخت ایشان شرانک
و هر بدین کتور و کله
عز قدیم و امه بونی
و ساز هتور ایدین
تصیرا ایردر
و بلی و بودونه
تصیرا ایردر

عدد خنزیر

هتورینه ایکی یاره الهور

بلی قراری خلقا سندن اولوب طور له ناک بار شو جانیزه اولان قرارین واردات مخینه ده بیان اهور

قریه اسلامبولی	قریه باسقه	قریه اسلا بوردی
تقانه	تقانه	تقانه
مهاهه ایتمه	مهاهه ایتمه	مهاهه ایتمه
طریان ایتمه	طریان ایتمه	طریان ایتمه
صده جواله	صده جواله	صده جواله
۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰
ایده ایردر	ایده ایردر	ایده ایردر
زخینه ایتمه	زخینه ایتمه	زخینه ایتمه
۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰

هتوبوی عدد قریه ناک کویاری بویه در جزیه نهی و عشر نهی و عشر قواری و رسم اشجاری و مرد او ندرین رومدر
بلی قراری کبیر بونر خطب کتور و ده دی و سازشی و رسم تراخی کجا کتور

قریه کرینقا قرار
قریه حیدر
هتوبوی قریه کبی جمع اولغده و غی غنیم اخذ ایشد
قریه قرانقر
تقانه
هتوبوراده ایتمه
و برید رعیری برشی و برید

Liste 3 (aşağı kısmı) / Аркуш 3 (нижняя часть)

عشر خان
 دغان تارلا ده ایچی تخمین اوون فیه ده
 عشق خیر ایشیر ایشیر صوم
 بزوقلار عشق بورد و صوم
 کلده عشق بورد

عشر تمان و کوزیر
 عشر باغات
 کهنه ایچی اورد
 اوزم غنچه ای صغای اورد
 برودده ایچی اورد
 عشق بورد
 ایچی اورد

قوان رگه
 بر قوان ایچی باره انور
 حنیز رگه
 بر حنیزه ایچی باره انور
 بیلکه هر او بر دکن
 اوغ بجزر
 نصفه اوغ بجزر باره نصفه انور
 بجزرین بجزرین ایچی اورد
 جندره ایچی اورد

قل بویله و بیهوده
 او بلینه التی شرباره و برک
 بیهوده ایچی اورد
 قله بویله ایچی اورد
 قنطیرا ایچی اورد
 عیطره دیشنور عروشی
 بر اینی و بر زر
 بیهوده

بونا رخمی بالی و ایشیر
 کیزی کیزی بش کیده کیزی کیزی

دسار واد ذات هوای که جیم جناب و باوه و مرور و عبور ایرن نوز و بکود و شرابی و عروس و دغان و کوز
 واد بلیق و تمبور و خطمه و تمبر و قنبره و دغانه و بیلیجی و بونه و سائر کسب لایق و امه انور کله نسی و امتردی بورد
 و لهدن و بعد ازین کچی قیونرن نوز ده کسام باره طیاران بصره انور
 و بوقی و ارد و بعد ده طرفه ایچی اورد
 بینه بویله انور
 او ایچی کجه باره انور

دسم قوت
برقون ايجي باره انور

دسم حنيز
حنيز ايجي باره انور

بهراد پلنه بررگن اوت
بجر

بجانب حنيز باره بررگن

قرن مويلم و وجوده
او پلنه التشارك
وزرر
ظلمه حنيز
ظلمه حنيز ايجي

عند قطره ايجور الفس
غرض بر املوت و بررگن
۴۶۰

بجانب انور

بجانب حنيز

بهره سمنه باغ و دخانه اولماز واردات مقينه له بومر

دساز واردات هوانی که جسم جنایت و باد هوا و یاوه و ابجو و نوز و دری و دخانه و تیمور و ادین و دخانه و کتور و شراب و عود
و بون و بیاهی و دخنره عبه لرزن و امه انور و اشله پلور و قیوندرن طراوی بصیری انور

Liste 5 (aşağı kısmı) / Аркуш 5 (нижня часть)

عدد اغنام تحصیل قاعدہ سے

موردی نیکو بھائی

موردی نیکو بھائی

لہاؤں مقبول سو دہاڑن
کرن عروٹن و خاص
دعا پائیدن التشرعون
طوبوم اچھ سک
مخیر اوجور

طوبولہ ناک دار شو جانند
اوزی قری طرفہ تعداد
اظان اغنامدن دور
اچھ نور

طوبولہ ناک برو طرفہ تعداد
اوضان اغنامدن برد بارہ
النور

موردی نیکو بھائی
موردی نیکو بھائی
موردی نیکو بھائی

بندین تحصیل وقتی روز ضرور

واردات معینہ بوجاق

بوجاوا اجندہ کرن تجارت
عرب بکنہ عوار النور
بیادہ بی تانار
باجیلو انتشر
اعلا بون

قصار دہ اولہ تانار
مسجد بکنہ کرن خور
زبردگر

اور محمد اعلیٰ
قبیلہ لک
بشعر و ش و بردر

کیلی قصلندہ بلو عرب سون
برالتون النور

بوجاق قبطیان
۸۰۰

بوف اور محمد اعلیٰ قصبہ

بوجاوا اجندہ کرن
فیوزن برد بارہ طران بصدی النور

ایساچی فر کچی شراجرب کرن
ایکشر التون النور

بوجاق خصوصہ تعین اولہ جو اومل

قبطیان جربسنہ
ادم می قیدی اوجور

کلی قصلندہ
قیزر کرن بی
دخی نظارت ابر
بودی کار دار ادم

اور محمد اعلیٰ قبیلہ
قیقام
عقلان ادم

Popovka karyesinin vâridât-ı mu'ayyenesi

beher hâne başına

sade

00 dōşemesi ser-betiğedir

80 kapkan akçesi

40 tırpan akçesi

40 mâhiye akçesi

30 sıra çovalı akçesi

190

fakat kapkanadan üçer para resîd alınır

işbu rûsûmât dahi cizyeden sonra

vech üzere tahsil olunur dulları nisf

verir

guruş işbu karye ahâlilerinin dahi merd olanlarının emlak ve eşyaları tahrîr olunup

4,5 on gurushta bir gurus alınır

guruş işbu karyeleri evvel kasımda dört buçuk gurus

4,5 dōşeme akçe verirler

4,5

4,5 üç ayda bir Yalı kurâları ahâlileriyle ma'an

4,5 işbu kariye ahâlisi dörder buçuk gurus

18

zahîre akçesi verirler

öşr-ı kovan ve öşr-ı hubûbâtların

Kauşanlı gibi vereler

bunlar dahi on birer para harman başına

tuzluk akçesi verir

Liste 3

hâss-ı Tombasar toprağında Kauşan civârında vâkî' olan Tatar kurâları vâridâtı beyân olunur

<i>karye-i Seyyidler</i>	<i>karye-i Kırkbağala</i>	<i>karye-i Aksakal</i>	<i>karye-i Aksudi</i>	<i>karye-i Akbaş</i>	<i>karye-i Kurtlu</i>
--------------------------	---------------------------	------------------------	-----------------------	----------------------	-----------------------

işbu altı pare Tatar kurâları ahâlileri ziraatleriyle hâsıl ettikleri tereke onda bir öşrlerin ve kovanlarından birer para kovan resmi verirler gayrı bir akçe rûsûmâtları yoktur

Yalı kurâları ta'bîr olunan kurâların esâmileri beyân olunub zikr olunur

<i>karye-i Kopanka</i>	<i>karye-i Levonti</i>	<i>karye-i Tolmaz</i>	<i>karye-i Topal</i>	<i>karye-i Purkar</i>	<i>karye-i Sultan Savatı</i>	<i>karye-i Çoburce</i>
------------------------	------------------------	-----------------------	----------------------	-----------------------	------------------------------	------------------------

işbu yedi pare Yalı kurâları vâridât-ı mu'ayyene ve âidât-i mukanneneleri beyân olunur

işbu yedi aded kurâyı beş sehm

itibar ederler

dōşeme akçesi beher sehme 42 gurus

guruş

210

050 - Yalı kurâları Yahûdilerden

260

işbu yedi aded kurâları evvel kasımda

iki yüz on gurus dōşeme

akçesi ve Yahûdileri başka toptan elli gurus

verirler

işbu yedi aded kurâ reayâları

her üç ayda bir yüz altmışer

gurus zahîre akçesi verirler

guruş

bir kıstı evvel kasımda alınır

160 kusûru üç ay mürûr ettikçe alınır

160 bundan ma'âdâ Kauşan'da konağa vefa edecek

160 mikdârı tavuk ve piliç ve mısır tavuğu

160 ve yumurta ve hatab ve giyâh işbu

640 yedi para karye ahâlileri

verirler

cizyeleri

işbu yedi adet kurâların rûsûmâtı

beher hâne başına

rûsûmu eşcâr-ı meyva-hâ

evlü

bekâr

sade

armut ve

erik

nefer

nefer

100 kapgana akçesi

kapkan ve tırpandan

elma

şecer

1

1

40 mâhiye akçesi

üçer pare resîd alınır

şecer

2

sade

sade

40 tırpan akçesi

1

sade

120

60

30 sıra çovalı akçesi

sade

1

109

1

cizye tahsilinden sonra birer ay fâsıla verilerek işbu rûsûmat tahsil olunur dulları nisf verir

Yalı kurâları bahçelerinde olan eşcâr-ı meyve mikdâr olduğu elma ve armuttan birer pare erik ağacının ikisinden bir pare alınır

*öşr-i hınta ve şa'ır
ve çavdar ve sairleri*
*onda bir öşr alınır ve harman başına
on birer pare tozluk akçesi verirler*

öşr-i bağat
*ashâb-ı bağat sıraların fuçıya vaz' ettikte
tahmin olunur on vedroda bir vedro
öşr-i özüne kayd olunub beher vedrası
yirmişer pare tahsîl olunur*

öşr-i kovan
*esâme başına
üçer pare resîd alınır
kovanlarından birer pare
alınır*

*işbu yedi pare kurânın
kethudâları mürûr ve ubûr eden
balık ve tuz ve kereste
arabalarından ve Yalı'da fûrûht
olunan şarâbın ve Yahûdîlerin
getirdikleri arakların vamentalı
ve sair hevâyilerini tahsîl
ederler ve Yalı voyvodasına
teslîm ederler*

*ve Yalı kurâları
gırlolarında sayd
olunan mâhiyelerin
öşrünü alır Yalı
voyvodası kurâları
gezmek takribiyle bu
makûle şeylerin
tahsîlini kethudâsına
havâle eder*

*işbu kurâlarda dahi
merd olunların
terekeleri tahrîr olunur
onda bir gurus resmi
alınır*

*işbu yedi adet kurâ
reayâları
on on iki kile mikdârı
hınta on beş kile mikdârı
şa'ır zabıtları için ziraat
ederler ne hâsıl olur ise
kabz olunur*

adet-i hınzîr
hınzîr başına iki para alınır

Yalı kurâları mülhakâtından olub Turla'nın karşı cânibinde olan kurâların vâridât -ı mu'ayeneleri beyân olunur

karye-i İslabodzi

sade
50 kapgana akçesi
20 tırpan akçesi
20 mâhiye akçesi
90
30 sıra çovalı akçesi
120

*beher hâne başına
kapkana ve tırpandan
üçer pare resîd alınır*

*senevî üç ayda bir on kuruş
döşeme akçesi zahîre akçesi verirler
guruş guruş
10 10
10
10
10
10
40*

karye-i Yaske

sade
50 kapgana akçesi
40 tırpan akçesi
40 mâhiye akçesi
130
35 sıra çovalı akçesi
165

*beher hâne başına
kapkana ve tırpandan
üçer pare resîd alınır*

*senevî zahîre
döşeme akçesi akçesi
guruş guruş
10 10
10
10
10
10
40*

karye-i Han Kışlası

sade
100 kapgana akçesi
40 tırpan akçesi
40 mâhiye akçesi
35 sıra çovalı akçesi
215

*beher hâne başına
kapkana ve tırpandan
üçer pare resîd [...] alınır*

*senevî zahîre
döşeme akçesi akçesi
guruş guruş
10 10
10
10
10
10
40*

işbu üç adet karyenin rüsûmâtları böyledir cizyeleri ve öşürler ve öşr-ı kovanları ve resmi eşcârları ve merd olanların rüsûmları Yalı kurâları gibidir; bunlar hatab gitirmez ve tavuk ve sair şey vermezler ancak giyâh getirürler

karye-i Kazaklar muâfıdır

*işbu Kazaklar muâf olub öşr ve cizye ve resp-i kovan
verirler gayrı bir şey vermezler*

karye-i Cedid

işbu iki karye yeni cem' olmakla dahi harc ahz olmamıştır

karye-i Grika Kazak

Liste 4

Tombasar kurâları esâmîleri beyân olunub zikr olunur

karye-i Doroskay	karye-i Pırlıta	karye-i Koşnıtsa	karye-i Pohreb	karye-i Lunga
karye-i Tombasar	karye-i Mahalle	karye-i Korceve	karye-i Koçeyeri	karye-i Molovata
karye-i Goyan	karye-i İliya	karye-i Hokna	karye-i Çorne	karye-i Dubevi
			karye-i Doyban	

işbu üç karye vaktimizde cem' olub rüsümât alınmamıştır şimdi rüsüm müstahik olunur

İşbu on üç adet Tombasar kurâlarının vâridât-ı mu'ayyeneleri defteridir ki beyân olunur

beher hâne başına bayrak

akçesi

sade

50

*evvel kasımda tahsil olunur
dulları nıfs verir*

Çinş ta 'bîr eyledikleri

cizyeleri

öküz öküz öküz piyade nefer

4 3 2 1

guruş guruş guruş guruş

7 5, 10 3,5 2,5

üçer para resîd alınır

muharremde tahsil olunur

işbu Tombasar kurâları reyâları hâne-be-hâne defter olunub hâline göre öküz tahrîr olunur ale'r-rü'ûs değildir ev başınadır bir evde on keferde olsa vereceği bir haractır; bekardan harac yoktur; lakin bir evde kaç evlü adem var ise harac verir; ev sahibinin erkeği olmayup dul avrat ise dahi tahrîr olunur itibarına göre verir

Deçime ta 'bîr eyledikleri

bedel-i öşrleri

öküz öküz öküz

4 3 2

guruş guruş guruş

4 3 2

harman vakti tahsil olunur

piyade nefer

1

guruş

1

Tombasar Kıptîleri

a'lâ

sade

120

evsat

sade

80

ednâ

sade

60

Kıptîlerin cizyeleri muharremde tahrîr olunur ve ale'r-rü'ûs böylece tahsil olunur

işbu öşrleri dahi cizye misillü öküz başınadır, ancak dört öküzden dört guruş, üçden üç, ikiden iki, piyadeden bir guruş alınır; işbu öşürde Yahûdiler vermez Yahûdiler haracını ikişer guruş ev başına vâridâtı

öşr-i duhân

duhân tarlada iken tahmîn ve on vukkiyede bir vukkiye öşr-i tahrîr olunur husûle geldikçe devşirilir ve fûrûht olunur

öşr-i kettan ve kenevir

bir hınzîra iki para alınır

öşr-i bâğat

üzüm bâğatda tahmîn olunur bir vedro öşr ashâb üzerine tahrîr olunur yirmişer pareden akçesi tahsil olunur

kovan resmi

bir kovana iki para alınır

hınzîr resmi

bir hınzîra iki para alınır

bilki her ev bir vagon

ot biçerler nisfina ot biçtirilür nisfina biçtirilmez yirmişer pare alınır cümlesinden akçe alınsa hoştur

kızıl yumurta ve bocukta

ev başına altışar pare verirler

sade

6 bocuk akçesi

6 kızıl yumurta akçesi

12 Kıptîler onar para verirler iki bunda

îd-i fitirda beş yüz guruş bayramlık verirler

guruş

500

bunlar dahi Yalı kurâları gibi yirmi yirmibeş kile ekin ekerler

ve sâir vâridât-ı hevâyi ki cürm-i cinâyet ve yâve ve mürûr ve ubûr eden tuz ve balık ve şarâb ve arak ve keten ve kenevir ve erik ve timur ve hınta ve şa'îr ve dakik ve duhân ve yapâğı ve yün ve sâir eşyâlardan vama alınır kâ'idesini ve işleri bilür ve Leh'den ve Boğdan'dan geçen koyundan yüzde seksen para toprak bastı alınır ve botu vardır Boğdan tarafına işler araba başına yüklüden on para geçid parası alır

Liste 5

Balta kurâları esâmîleri beyân olunub zikr olunur

karye-i Balta	karye-i Pasasel	karye-i Lipeske	karye-i Giderim	karye-i Birindebur	karye-i Torçıla
karye-i Nani	karye-i Burzul	karye-i Hotsiy	karye-i Baytalı	karye-i Andreşevka	
karye-i Perlita	karye-i Holma				

işbu on üç para Balta kurâlarının vâridât-ı mu'ayyeneleridir ki beyân olunur

bayrak akçesi <u>sade</u> 50 on kasımda tahsîl olunur	<i>beher hâne başına</i>			Çiñş ta'bir eledikleri cizyeleri	
		<u>öküz</u> 4	<u>guruş</u> 7	<u>öküz</u> 3	<u>öküz</u> 2
				<u>guruş</u> 5, 10	<u>guruş</u> 3,5
					piyade nefer 1 <u>guruş</u> 2,5

*Deçime ta'bir eyledikleri
bedel-i öşrleri*

<u>öküz</u> 4	<u>öküz</u> 3	<u>öküz</u> 2	<u>piyade</u> 1
<u>guruş</u> 4	<u>guruş</u> 3	<u>guruş</u> 2	<u>guruş</u> 1

bunların kâ'ideleri dahi Tombasar gibidir

öşr-i keten ve kenevir

*bunların kâ'ideleri dahi Tombasar gibidir
Yahûdiler ev başına ikişer guruş verirler*

*resmi kovan
bir kovandan iki para alınır*

*resmi hunzîr
bir hunzîrdan iki para alınır*

*beher ev başına bir vagon ot
biçerler
biçmeyenler yirmişer para verirler*

*kızıl yumurta ve bocukta
ev başına altışer para verirler
sade
6 bocuk akçesi
6 kızıl yumurta akçesi
12*

bunlarda Kıptî yoktur

*îd-i fıtrda üç yüz altmış
guruş bayramlık verirler
guruş
360
beşyüz alınmalıdır*

Balta semtinde bağ ve duhân olmaz, vâridât-ı mu'ayyeneleri budur

ve sâir vâridât-ı hevâyi ki cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ ve yâve ve balık ve tuz ve deri ve duhân ve timur ve erik ve keten ve kenevir ve şarâb ve arak ve yün ve yapağı ve zahîre arabalarından vama alınır ve işleri bilür ve koyunlardan toprak bastı alınır

Liste 6

Kîrhoz vaması hudûd kenârındadır

İşbu vamadın mürûr eden zahire ve balık ve tuz ve keten ve kenevir ve deri ve yün ve yapağı ve bez ve şarâb ve arak ve timur ve sair geçen eşyâdan vama alırlar

İstavrovo vaması Tombasar ile Balta beyinindedir

Kîrhoz misüllü bundanda geçen eşyâdan vama alınır

Holta nâm-ı diğêr Orel

beş altı virâne ev vardır harac alınmaz malı yoktur

İşbu Holta'nın Aksu üzerinde Leh tarafına işler botu vardır andan dahi geçen eşyâdan vama alınır

Karye-i Kamagos

beş altı harâb ev vardır harac alınmak sezâ değil

İşbu Holta'dan sekiz saat aşağıya Aksu üzerinde Moskovlu ile müşterek yaz ve güz mevsimlerinde iki növbet Gard'a kurulur sayd olunan mâhinin nisfını ameleler alır nisfi Moskovlu nisfiyet üzere pây olunur vaktimizde bizim iki nevbet hissemiz bin beş yüz guruşa iltizâm olundu

[.....] ta 'yîn olunacak mahaller beyân olunur

Kauşan'a
subaşı

Kauşan'a
vamacı

Yalı kurâlarına vöyvoda
mâl fehm eden adem
olmalı

Tombasar'a
kaymakam

Balta'ya kaymakam
Tombasar ve Balta'dan küllüyetlice
şey tahsil olunur ve kurâlları var mâl
fehm eder akıllı ademler ister

İstavro vamasına
vamacı

Kîrhoz vamasına
vamacı

Holta'ya kaymakam

İşbu Holta üç sınır başı olmakla
akıllu ademe muhtâctır eğerçi
vâridâtında mal yoktur
lakin akıllı adam yeridir

Yalı kurâları karşısında
Sarı suya vamacı
bir kolcı makûlesinde olur
yilda üç dört [yüz] guruş
hâsıl olur vamadır

Konduk ve Çaga dereli
vaması bir emîn mîrzâyâ
havâle olunur

senede yüz, yüz elli guruş olur

İşbu ta 'yîn olunacak vamacı ve kaymakamların hüddâmları beyân olunur

Kauşan beşlülere Yalı'dan
ve Kauşan civârından olur
ehl-i kurâ nevbet ile beşlü olur
ser-beşlü oldukta harac vermezler
bunlara ücret yoktur

Yalı vöyvodasına
Yalı beşlülere hizmet eder
ücret yoktur

Tombasar'da
nefer

01 işçi

05 beşli

01 kefer yazıcısı

07

bunların ücretlerin Tombasar
kurâları reayâları verirler

Balta'da

kazak

nefer

10 [kazak]

01 işçi

01 pisar

01 vamacı

13

bunların ücretleri şehriye

üçer dörder guruş sandıktan verilir

Holta'da

kazak

nefer

5

üçer guruş şehriyeleri sandıktan verilir

İstavro vamasında

beşli

nefer

5

bunlar boyunduruk akçesine
hizmet eder

Kîrhoz vamasında

beşli

nefer

5

bunlar dahi boyunduruk akçesi hizmet ederler

Liste 7

Âdet-i ağnâm tahsîl kâ'idesi

Turla'nın berü tarafında ta 'dâd
olunan ağnâmdan birer para
alınır

sürü başına birer kuzu alınır

Turla'nın karşı cânibinde
Özi kırı tarafında ta 'dâd
olunan ağnâmdan dörder
akçe alınır

sürü başına birer kuzu alınır

bunların tahsîl vakti rûz-ı hızırdır

Lehlu ve Moskovlu sürülerinden
sekiz guruş ve hâs
reyâsından altışar guruş
tulum akçesi
tahsîl olunur
işbu tulum akçeleri dahi adet-i
ağnâm akçesiyle ma'an rûz-ı
hızırda tahsîl olunması asândır

Vâridât-ı mu'ayyene-i Bucak beyân olunur

Orak ve Or Mehmed Oğlu
kabileleri mescid başına
beşer guruş verirler

kazâlarda olan Tatarları
mescid başına sekizer guruş
virirler

Bucak içinde gezen tüccârdan
araba başına avâyid alınır
bu mâddeyi Tatar Monla
Abdullah varub yazıcılık etmiştir
kâ'idesini a'lâ bilir

Bucak kıptiyan
cizyesi
guruş
800

Kili kazâsında balık arabasından
birer altun alınır

İsakçı'dan geçen şarâb
arabalarından
ikişer altun alınır
bunu Or Mehmed Oğlu kaymakamı
tahsîl eder

Bucak içinde gezen
koyundan birer pare toprak bastı alınır

Bucak husûsuna ta'yîn olunacak ademler

Or Mehmed Oğlu kabilesine
kaymakam
bir akıllu adem ister

Kır tezkirecisi ve Kili kazâsına
dahi nezâret eder
bu dahi kâr-güzâr adam olmalıdır

Kıptiyan cizyesine
adem mi ta'yîn olunur iltizâm mı olunur

Аркуш 2

Дійсний *дефтер* є описанням і роз'ясненням призначених і встановлених статей доходів і грошових надходжень з *мукатаа хассу* Томбасар, за нижче представленим і з'ясованим чином

Дійсний *дефтер* з'ясування і роз'яснення визначених прибутків з самого міста Каушан

<p><i>Джизіє</i></p> <p>1 одружена особа [сплачує] тільки 120 [гуруш]</p> <p>1 неодружена особа [сплачує] тільки 60 [гуруш]</p> <p>з кожної записаної особи береться такса за реєстрацію по три <i>гуруша</i>; збирається у місяць мухаррем</p>	<p>Гроші для очільника громади</p> <p>1 домогосподарство [сплачує] тільки 30 [гуруш]</p> <p>з одного домогосподарства тридцять <i>гуруш</i>; збирається у листопаді; вдовиці сплачують половину</p>	<p>Такса за косовицю</p> <p>1 домогосподарство [сплачує] тільки 40 [гуруш]</p> <p>з кожної записаної особи збирається такса за реєстрацію по три <i>гуруша</i>; з кожного домогосподарства збирається по сорок <i>гуруш</i>; податок на косиння збирається під час косовиці; вдовиці сплачують половину</p>
<p>Плата за місячний дохід</p> <p>1 домогосподарство [сплачує] тільки 4 [гуруша]</p> <p>кожного місяця сплачується місячний податок по чотири <i>гуруша</i> з кожної хати; з корчми і шинків береться по сорок <i>гуруш</i>; з кожної хати сплачується по одному <i>гурушу</i> наглядачу безпеки</p>	<p>Десятина зернового збіжжя</p> <p>береться десятина того самого зерна; на кожному гармані сплачується одинадцять <i>гуруш</i> за запилення і засмічення</p>	<p>Десятина з виноградної лози</p> <p>десятина сплачується кожним домогосподарством; кожному, хто сплачує десятину, записується одне з десяти відер; за якою ціною продається відро, така десятина береться</p>
<p>Десятина з вуликів</p> <p>за 1 одиницю [сплачується] тільки 1 [гуруш]</p> <p>з кожної записаної особи береться такса за реєстрацію по три <i>гуруша</i>; з кожного вулика береться по одному <i>гурушу</i></p>	<p>Речі і майно спочилих з <i>реайі</i> описуються; береться податок один <i>гуруш</i> з десяти</p>	<p>З речей і майна спочилих мусульман податок не береться; однак описуються таке майно як виноградна лоза, будинок чи крамниця, і з кожних десяти <i>гуруш</i> береться один</p>
<p>Для мусульманина чи невірника при необхідній покупці-продажу будинку, виноградника, крамниці чи шинку, видається розписка реєстраційна; з кожних десяти <i>гуруш</i> береться один</p>	<p>Речі, яких при перевезенні виявилось більше задекларованого, описуються в реєстрі митниці і забираються митником</p>	<p>грошова рівноцінність за послугу кантару; за рік <i>гуруш</i> 20</p>

З'ясовуються доходи від сіл **Старий-Каушан, Великий-Малкоч, Малий-Малкоч і Поповка, які знаходяться в околицях Каушану**

<p><i>Джизіє</i></p> <p>1 одружена особа [сплачує] тільки 120 [гуруш]</p> <p>1 неодружена особа [сплачує] тільки 60 [гуруш]</p> <p>з кожної записаної особи береться такса за реєстрацію по три <i>гуруша</i>; збирається протягом місяцю мухаррем</p>	<p>Прибуткові статті з села Старий-Каушан</p> <p><u>лише:</u></p> <p>16 для очільника села</p> <p>24 місячні такси</p> <p>50 за полювання</p> <p>40 за косовицю</p> <p>30 за кількість мішків збіжжя</p> <p>160</p>	<p>збирається з кожного домогосподарства</p> <p>однак з кожної записаної особи береться такса за реєстрацію в реєстрі косовиць по три <i>гуруша</i>; ці шістнадцять <i>акче</i> для очільника села збираються на початку листопада</p> <p>гроші за полювання, косовицю і за кількість мішків збіжжя збираються через один місяць після того, як буде зібрано <i>джизіє</i>, описуються в реєстрі і збираються; вдовиці сплачують половину</p>
--	--	---

Прибуткові статті з села **Великий-Малкоч** збирається з кожного домогосподарства

лише:

- 00 для очільника села немає
- 80 за полювання
- 40 за косовицю
- 40 місячні такси
- 30 за кількість мішків збіжжя
- 190

однак з кожної записаної особи береться такса за реєстрацію в реєстрі косовиць по три *гуруша*

Всі ці податки у відповідності до упорядкування збираються у період одного місяця після визначення і зібрання податку *джизііе*; складається *дефтер* і збирається; вдовиці сплачують половину

Прибуткові статті з села **Малий-Малкоч** збирається з кожного домогосподарства

лише:

- 00 для очільника села немає
- 60 за полювання
- 40 за косовицю
- 24 місячні такси
- 25 за кількість мішків збіжжя
- 109

з кожної записаної особи в [реєстрі] за полювання і косовицю береться такса за реєстрацію по три *гуруша*

Ці податки збираються за описаним чином, у період одного місяця після [збору] *джизііе*; складається *дефтер* і збирається; вдовиці сплачують половину

Прибуткові статті з села **Поповка** збирається з кожного домогосподарства

лише:

- 00 для очільника села немає
- 80 за полювання
- 40 за косовицю
- 40 місячні такси
- 30 за кількість мішків збіжжя
- 190

однак з грошей за полювання збирається такса за реєстрацію по три *гуруша*
ці податки також збираються за описаним чином після сплати *джизііе*; вдовиці сплачують половину

Десятина з вуликів і десятина зернового збіжжя; нехай її сплачують як і жителі Каушан; вони так само дають по одинадцять *гуруш* за запилення і засмічення кожного гарману

гуруш речі і майно спочилих цього села
4,5 описують і на десять *гуруш* беруть один *гуруш*
гуруш ці села сплачують по чотири з половиною
4,5 *гуруша* для очільника села на початку листопада
4,5
4,5 ці села разом з населенням **Прибережних сіл** один раз на три
4,5 місяці сплачують чотири з половиною *гуруша* за зернове збіжжя
18

Аркуш 3

З'ясовуються доходи від татарських сіл в околиці Каушан, які знаходяться на землях хассу Томбасар

село	село	село	село	село	село
Сейїдлер	Киркбагла	Аксакал	Аксуді	Акбаш	Куртлу

населення цих шести татарських сіл займається землеробством і сплачує десятини; платиться податок на вулики: одна *пара* з вуликів; окрім цього не сплачується нічого

З'ясовуються доходи від сіл, які знаходяться за Турлою (Дністром) в протилежних [від Каушан] областях, підвідомчі [войводі] Прибережних сіл

село Слабодзі	село Яске	село Хан-Кишласи
<u>лише</u>	<u>лише</u>	<u>лише</u>
50 за полювання	50 за полювання	100 за полювання
20 за косовицю	40 за косовицю	40 за косовицю
<u>20</u> місячні такси	<u>40</u> місячні такси	40 місячні такси
90	130	<u>35</u> за кількість мішків збіжжя
<u>30</u> за кількість мішків збіжжя	<u>35</u> за кількість мішків збіжжя	215
120	165	

з кожного домогосподарства;
з грошей за полювання і грошей
за косовицю береться такса
за реєстрацію по три *гуруша*

з кожного домогосподарства;
з грошей за полювання і грошей
за косовицю береться такса
за реєстрацію по три *гуруша*

з кожного домогосподарства;
з грошей за полювання і грошей
за косовицю береться такса
за реєстрацію по три *гуруша*

кожних три місяці
податок для береться по десять
очільника *гуруш* податок на
села зернове збіжжя
10 *гуруш* *гуруш*:
на рік 10
10
10
10
40

податок для очільника
села 10 *гуруш*
на рік

податок на зернове збіжжя
гуруш:
10
10
10
10
40

податок для очільника
села 10 *гуруш*
на рік

податок на зернове збіжжя
гуруш:
10
10
10
10
40

Такими є податки цих трьох сіл. Їхне *джизіє*, десятини, десятина з вуликів, податок на плодіві дерева і податок на спадок спочилих такі ж самі, як і в Прибережних селах; вони не приносять пічні дрова і не дають домашніх курей та інше, однак приносять тільки солому [як податок].

село **Казаклар**. Вони є вільними.
ці козаки є вільними і сплачують тільки
десятину, *джизіє* і податок з вуликів;
окрім цього, нічого іншого не сплачують

село **Джедід** село **Гріка-Казак**
по новизні свого заснування з цих двох сіл ніяких
інших податків не стягується

Аркуш 4

З'ясовуються і записуються найменування сіл, [підпорядкованих каймакаму] Томбасар

село Дороскай	село Пирліта	село Кошнітсе	село Похреб	село Лунга
село Томбасар	село Махалле	село Корджеве	село Кочейері	село Моловата
село Гоян	село Ілія	село Хокна	село Чорне	село Дубеві
			село Дойбан	

ці три села створені у наш час і податки
з них не збирали; наразі вже є можливим
збирати з них податки

В дійсному дефтері описуються прибутки з цих тринадцяти сіл, [підпорядкованих каймакаму] Томбасар

з кожного домогосподарства збирається байрак акчеси

Джизііе пояснюється як Чини податок.

лише:

50

збирається на початку листопада; вдовиці сплачують половину

<u>віл</u>	<u>віл</u>	<u>віл</u>
4	3	2
гуруш	гуруш	гуруш
7	5, 10	3,5

піша особа береться такса за реєстрацію по три гуруша; збирається у місяць мухаррем

реайа цих сіл в районі Томбасар реєструється домогосподарством по домогосподарству; відповідно до статку реайі описуються її воли і не подається сумарно по селу, а по кожній хаті (домогосподарству); якщо в одній хаті є десять невірників, вони сплачують один харадж; з неодружених парубків харадж не збирається, але скільки одружених чоловіків є в одній хаті, всі сплачують харадж; домогосподарства вдовиць, в яких немає чоловіків, також описуються і сплачують відповідно до свого статку

Вартість десятини, визначеної як Деціме

<u>віл</u>	<u>віл</u>
4	3
гуруш	гуруш
4	3

збирається під час гарману

<u>віл</u>	піша особа
2	1
гуруш	гуруш
2	1

Цигани в Томбасар

вища категорія	середня категорія	нижча категорія
<u>лише</u>	<u>лише</u>	<u>лише</u>
120	80	60

ці десятини, як і джизііе, вираховуються по головах волів, зокрема з чотирьох волів береться чотири гуруша, з трьох волів три гуруша, з двох волів два гуруша, з однієї пішої особи один гуруш; євреї не сплачують цю десятину; євреї платять харадж по два гуруша з хати

джизііе з циган збирається протягом місяця мухаррем і збирання відбувається з кожної людини

Десятина на тютюн

ще поки тютюн є на ниві, приблизно на десять окки записується одна окка; як вже є врожай, то його переводять в гуруші і його продають

Десятина на льон і коноплі

Десятина з виноградної лози доки виноград є на лозі, власнику записується за десятину одне відро; [коли буде зібране], на відро записується двадцять гуруш

Податок на вулики

з одного вулика береться два гуруша

Податок на свиней

з однієї свині береться два гуруша

Нехай знають, що кожна хата повинна дати одну підводу трави

від тієї ж половини, які косять траву і від іншої половини, які не косять, збирається по двадцять гуруш; добре є, коли береться грошима за все

За Великдень і Різдво кожне домогосподарство платить по шість акче

лише

6 акче за Різдво

6 акче за Великдень

12

За Рамазан-байрам платиться п'ятсот гуруш як святковий податок

гуруш

500

Ці села [належні до Томбасар], також, як і Прибережні села, засівають по двадцять-двадцять п'ять кіле [для своїх очільників]

цигани сплачують 10 акче за два [свята]

Решта дохідно-прибуткових статей збираються з людей, які знають правила і свою роботу. Ці прибуткові статті наступні: штрафи за злочини; за тварин, що втекли; мито з перевезення товарів, таких як сіль, риба, вино, горілка, льон, коноплі, сливи, залізо, пшениця, ячмінь, борошно, тютюн, оброблені шкіри, вовна та інше. З овець, яких переганяють з Польщі до Молдови, береться податок по вісімдесят гуруш зі ста голів, за витоптану землю.

З товарів, які везуть до Молдови, збирають по десять гуруш з возу за перевіз [через ріку] плотом

Аркуш 5

З'ясовуються і записуються найменування сіл, [підпорядковані каймакаму] Балти

село Балта	село Пасасел	село Липеске	село Гідерім	село Беріндепур	село Торчіла
село Нані	село Бурзул	село Гоціе	село Байтали	село Андрешевка	
село Перліга	село Голма				

З'ясовуються статті доходів і грошових надходжень прибутків з цих тринадцяти сіл, [підпорядкованих каймакаму] Балти

байрак акчесі з кожного домогосподарства
лише:

50
збирається 10 листопада

Джизііе пояснюється як *Чини* податок.

<u>віл</u> 4	<u>віл</u> 3	<u>віл</u> 2	піша особа 1
<i>гуруш</i> 7	<i>гуруш</i> 5, 10	<i>гуруш</i> 3,5	<i>гуруш</i> 2,5

їхні правила, як і ті, що в Томбасарських селах

Вартість десятини
визначеної як *Деціме*

<u>віл</u> 4	<u>віл</u> 3	<u>віл</u> 2	піша особа 1
<i>гуруш</i> 4	<i>гуруш</i> 3	<i>гуруш</i> 2	<i>гуруш</i> 1

Десятина на льон
і коноплі

їхні правила такі ж, як і ті, що в Томбасарських селах;
евреї сплачують по два *гуруша* з домогосподарства

Податок на вулики
з вулика по два *гуруша*

Податок на свиней
зі свині два *гуруша*

Кожна хата косить одну
підводу трави
ті, хто не косить, дають 20 *пара*

За Великдень і Різдво кожне домогосподарство
платить по шість акче

лише:
6 акче за Різдво
6 акче за Великдень
12 тут немає циган

За Рамазан-байрам платиться триста шістьдесят *гуруш*
як святковий податок

гуруш:
360
не треба вимагати п'ятсот [*гуруш*]

в районі Балти немає виноградників і тютюнових насаджень;
статті доходів і грошових надходжень є такими як зазначено

Решта дохідно-прибуткових статей збираються з людей, які знають правила і свою роботу: штраф за злочини, інциденти; за тварин, що втекли; мито з перевезення товарів, таких як риба, сіль, шкіри, тютюн, залізо, сливи, льон і коноплі, вино і горілка, вовна, оброблені шкіри, зернове збіжжя на возах. Збирається податок за витоптану вівцями землю.

Аркуш 6

Митниця Кирхоз (Криве Озеро), яка є на межі кордону береться мито з наступних товарів, які минають через цю митницю: зернове збіжжя, риба, сіль, льон і коноплі, необроблені шкіри, вовна, оброблені шкіри, полотно, вино, горілка, залізо та інше

Митниця Ставрово, яка знаходиться поміж Томбасар і Балтою на цій митниці береться мито з перевізних товарів, так само як з тих, що минають через [митницю] Кирхоз

Голта, за іншою назвою Орел; має п'ять-шість розорених хат; не мають майна; не збирається *харадж*

ця Голта знаходиться на річці Ак-су (Південний Буг); служить для перевезення через неї товарів плотом до Польщі; з перевезених товарів окремо береться мито

Село **Камагос** має п'ять-шість розорених хат; не береться *харадж*, не є у доброму стані

Від згадуваної Голти вісім годин вниз за течією, на річці Ак-су (Південний Буг) і влітку і восени існують два форпости, наречені **Гард**, вони побудовані спільно з московцями. Половина виловленої риби беруть ті, хто служить [в Гарді], а друга половина ділиться з московцями у наш час, наша частина з двох форпостів становила тисяча п'ятсот *гуруш*

З'ясовуються місцевості, визначені для [призначення управлінців]

Субаши в Каушан	Митник в Каушан	Войвода Прибережних сіл потрібно, щоб була мудра людина, яка розуміється на майні	Каймакам Томбасар	Каймакам Балти він збирає повністю всі прибутки з Томбасар і Балти; потрібні розумні особи, які розуміються на сільському майні
Митник на митницю Ставрово	Митник на митницю Кирхоз	Каймакам Голти так як ця Голта знаходиться на з'єднанні трьох кордонів, дуже є важливим, щоби [каймакам] був освіченою людиною, якщо навіть і не приносить доходів, це місце є для розумної людини		Митник на Сари-су (Кучурган), навпроти Прибережних сіл він є у якості охоронця митниці; це та митниця, в якій є прибуток триста- чотириста <i>гуруш</i>

Призначається один *емін-мурза* на митницю на з'єднання рік Кундук і Чага на рік отримує сто – сто п'ятдесят *гуруш*

З'ясовуються служби для митників і каймакамів, що підлягають призначенню

Каушанські <i>бешлеї</i> з околичного населення Каушан і Прибережжя населення сіл служать як <i>бешлеї</i> позмінно; коли вони виконують свою службу як <i>бешлеї</i> , вони не отримують зарплату, але і не сплачують <i>харадж</i>	[служба] <i>войводи</i> Прибережжя <i>бешлеї</i> Прибережжя несуть службу [войводі Прибережжя]; зарплати не мають	в Томбасар кількість осіб: 01 робітник 05 <i>бешлей</i> 01 писар з невірників 06 зарплати для вищезазначених платить <i>реайя</i> Томбасарських сіл
в Балті козаки кількістю: 10 [козаків] 01 робітник 01 писар 01 митник 13	зарплата для цих людей є по три-чотири <i>гуруша</i> місячно; [зарплата] береться з каси	в Голті кількістю: 5 козаків отримують з каси по три <i>гуруша</i> місячно
На митниці Кирхоз <i>бешлеї</i> кількістю 5 вони також служать за гроші, що беруться з плати за ярмо		в митниці Ставрово кількістю: 5 <i>бешлей</i> служать за гроші, що беруться з плати за ярмо

Аркуш 7

Правила збору податку на овець

На цій [Каушанській] стороні Турли (Дністра), з перерахованих овець, береться по одній *пара́* з вівці з отари береться одне ягня

ці податки збираються у день Св. Георгія

На протилежній стороні Турли (Дністра) в Очаківській землі, з перерахованих овець, береться по чотири *акче* з вівці з отари береться одне ягня

Польські і московські отари овець оподатковуються по вісім *гуруш*, а [отари овець] *реайя хассу* [Томбасар] по шість *гуруш* податком бурдючним цей бурдючний податок ліпше збирати разом з податком на овець у день Св. Георгія

З'ясовуються статті доходів і грошових надходжень прибутків з Буджаку

[Ногайсько-татарські] об'єднання Орак і Ор-Мехмед Оглу за кожен *месджіт* платять по п'ять *гуруш*

Татари, що знаходяться в межах округів-*каза* ', за кожен *месджіт* платять по вісім *гуруш*

Надходження від торговців, які проїжджають через Буджак; береться податок з возу цей параграф закону був написаний татарським муллою Абдуллахом; його правила потрібно записати і дотримуватись їх

джизіє з циган Буджаку; *гуруш*:
800

В *каза* ' Кілія береться по одній золотій монеті з одного воза з рибою

з возу привезеного вина з Ісакчі береться по дві золоті монети ці податки збирає *каймакам* об'єднання Ор Мехмет Оглу

вівці, яких випасають чи переганяють через Буджак, підлягають оподаткуванню по одній *пара́* за вигоптану землю

Призначення осіб до служб в Буджаку

каймакам об'єднання Ор Мехмет Оглу потрібна розумна людина

чиновник опису земель і який також має наглядати за *каза* ' Кілія також потрібна людина, яка має досягнення в своїй роботі

[збирач податку] *джизіє* з циган чи призначається людина, чи стає дохододжерелом

Dok. № 29. Tombasar hası ahalisinin sultana müracaatı**(1194 Za 11 / 08.XI.1780)**

BOA. Fon adı: "C.ML.". Dosya № 454. Gömlek № 18351.

- 1 devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretleri sağ olsun
- 2 bu kulları Bender ahalisi ve Tombasar hâssı mukata'ası mülhakâtından Kauşan ve Tombasar ve Balta ve Yalı kurâlarının ehl-i İslâm ve re'âyâ fukaraları olub işbu bin
- 3 yüz doksan dört senesi rûz-ı kasımından (11 Zilkade 1194 / 08.11.1780) itibar ile hâss-ı mezkûr voyvodalığı Seyd Ahmed Efendi kulları üzerinden ref' ve ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âlî Abdülbaki Ağa kullarına tevcîh
- 4 buyurulduğuna binâen ağa-yı mûmâ-ileyh kulları lede'l-vurûd rûz-ı kasımdan berü yedi ay zarfında mukata'a-ı mezbûrenin tahsîl olunan aidât ve rûsûmât ve masrûfâtının
- 5 hesâblarını ma'rifet-i şer'le rü'yet ve efendi-i mûmâ-ileyhin kullarından tamâmen kabz edüp efendi mûmâ-ileyhin Kauşan'dan hareketinden sonra tekrâr avâid ü rûsûm tahsiline şürû'
- 6 ve re'âyâ fukarâsını kendüsünden istihâm eyledikle ben mukata'ayı elli bin guruşa almışımdır sizden çıkarırım deyü cevâbla bir dürlü şefkat u merhamet etmeyüp cebren ve kahren
- 7 tekrâr tahsile mübâşeret ve re'âyâ fukarâsına tahammülünden efvân-ı zulm ü haseretinden re'âyâ fukarâsı tevâhuş ve teneffür edüp hengâm-ı zabtından beri iki yüz hâne mikdârı re'âyâ
- 8 Leh diyârına firâr ve bundan böyle yevmen fe-yevmen pârekende ve perişân olacakları zâhir ve nümâyân idigünden ma'ada ticâret tarîkiyle Leh ve Moskov câniblerinden mürûr ü ubûr
- 9 eden tüccâra cizye teklîfi ve sâir avâyid talebi ile habs ü tazyike mübâderetinden bizlerin dahi Leh ve Moskov diyârlarında bulunan tüccârımızı bu misillü ahz u habse tasaddîlerine
- 10 bâdî ve mûris-i nizâ' ve hatar olacak hâlât zuhûruna sebeb-i küllî olacağa arz-ı hâle cesâret olundu merâhim-i âlîlerinden mercûdur ki yedlerimizde olan arz u i'lâmât ve mahzara
- 11 nazar buyurulub hâl-i hayret-me'âlimize merhameten ağa-yı mûmâ-ileyh kullarının şerr ü mazarratı üzerlerimizden def' ü ref' buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerindedir

Bendegân-ı
 ahali-i Bender
 ve re'âyâ-ı
 Tombasar

Док. № 29. Звернення до султана жителів хассу Томбасар
(1194 Za 11 / 08.XI.1780)

BOA. Fon adı: "C.ML.". Dosya № 454. Gömlek № 18351.

До Його величності, нашого господаря, ушанованого, милостивого і добродійного султана – нехай буде здоровим!

Ми, Ваші покірні слуги, бідна *реайа* і мусульманські жителі Бендер, а також і населення сіл [в *каймакамликах*] Каушан, Томбасар, Балта і Прибережних сіл [нижнього Дністра], що відносяться до *мукаатаа хассу* Томбасар.

Від Дмитрового дня 1194 року (1194 Za 11 / 08.XI.1780) *войводство* згадуваного *хассу* було вилучено з управління покірного слуги Сейїд Ахмед ефенді і відповідно до Вашої заповіді перейшло до палацового *сер-беваб (капуджибаши)* Абдулбаки Ага.

Перед тим як прибув згадуваний Ага, ще за сім місяців до Дмитрового дня, у судовому порядку були ревізовані (розглянуті) статті доходів, рахунки платників податків і статті витрат згадуваної *мукаатаа*. Рахунки були переглянуті і повністю прийняті згадуваним паном [Сейїд Ахмедом].

Після його відбуття з Каушан згадуваний [Абдулбаки Ага] забажав знову зібрати ці податки, на що бідна *реайа* відповіла благанням змилюватися. У відповідь на це, стверджуючи: "Я взяв у відкуп це *мукаатаа* за п'ятдесят тисяч *гуруш* і відшкодную їх від вас", – і не проявляючи ніяким чином милості, примусово і незаконно знову розпочав збирати податки, таким чином, піддаючи бідну *реайю* великим утискам і домаганням, вони почали тікати. Відтоді як він отримав владу, двісті сімей *реайї* втекли до земель Польщі і стає зрозумілим, що через таке свавілля поступово всі розсіються.

Окрім того, до подорожуючих торговців з польських і московських земель повсякчас виникають домагання з вимогами сплати *джизїє* та інших податків, на що [вони відповідали]: "І ми також будемо вимагати стягування такого роду податків з ваших торговців, що знаходяться в польських і московських землях". Це може спричинити появу спадкових суперечок та інших неприємностей.

Осмілюючись представити наше клопотання перед Вашим височайшим благоволінням, благаємо розглянути наше донесення і колективне прохання, і при доброзичливому погляді на його зміст, молимо спасти нас від насилля згадуваного Вашого слуги.

Заповідь належить нашому господарю, ушанованому, високошляхетному і милостивому султану.

Підпис: покірні слуги,
населення Бендер
і *реайа* Томбасар

روسیه دولتی در علیه و هم مقیم فوق العاده اورته المیحسی و مرخصی قوالبرده بولحا قوف داعیدینک تقریریدر

آق صونیرینک بروجانبند اتحاد ناوا ایدن زبور و قراقدی و سائر بمقوله اشخاص اشقاوت پیشه لک اوتنه
 جانبدن واقع روسیه اراضیسنه بوندن اقدام مرور ایله فابریک بر روسیه رعایاسی تاجران منزلی و بعد افر روسیه لویه تابع
 یهودینک خانه سنی غصب و غارتلری و ادم قتل ایلملری خصوصلری تفصیلاً دولت علیه به عرض و افاده ایله اموال
 مخصوبه نیک استردادی و ذکر اولنان فضا حدی ابد نیک بولدر یلوب علناً جراری اجرا و اشقیاء مرقومه شروط
 و عهد مقتضایجه اول طرفدن ابعاد اولملری کراا بود داعیدینک التماس و بویا بد و امر عیدین صدور ایتمیشکن
 بو آنه لک اجرالینک بر اثری ظهور ایلمکندن بشقه اشبو کچن ماه اشطاطک در دخی کوفی اشقیاء مسفوره تکراراً
 نهر مزبورک اوتنه طرفته مرور و نو و نهر و مقوی نام قریه ده واقع بر یسوه قارینک اوینی باصوب بشیوز سکر و بولدی
 نقود و اشقیاء غارت ابد کلینی و اشقیاء مسفوره اکثریا نهر مزبورک بروجانبند واقع قامشلفه اختفا و
 ترشوط قعی تنها کور کجه قایق ایل مرور و بکوته غارات و خسارات ابد کلد کلینی اول سرحدک جنرالی لافندن
 بود داعیدینک تخریر و ذکر اولنان اموال مخصوبه نیک استردادینی و نهر مزبورک برو بقاسنده اولون اول مقوله
 اشقاوت پیشه لک طرد و ابعادینی التماس ابدیکنه بنا کون مقدم و کون بود دفعه غصب و غارت اولنان
 اموالک استردادی و ذکر اولنان قراق و اول مقوله سائر اشقیاءک شروط و عهد مقتضایجه اول حوالیدن
 ابعاد اولملری بود خودخی التماس اولنور سرحدرده بکوته خساراتک دفعی و امنیت و راحتک استحصالی
 ندر نه امور لوزمه دن اولدخی جناب دولته نیک معلومی اولغله بر آن اقدام اشبو التماساتک شرح سی نمایان
 اولدخی نامول خالصانه مزور

Dok. № 30. Aksu nehri üzerindeki kazaklar hakkında Rusya elçisi Bulgakov'un raporu
(1199 R ... / ... III.1785)

BOA. Fon adı: "C.HR". Dosya № 149. Gömlek № 7444.

- 1 *Rusya devletinin Der-aliyye'de mukîm fevkalâde orta ilçesi ve murahass kavalir de Bulhakov da'ilerinin takrîridir*
- 2 *Aksu nehrinin berü cânibinde ittihâz-ı me'va iden Zaporov Kazakları ve sâir bu makûle eşhâs-ı şekavet-pîşelerin öte*
- 3 *cânibinde vâki' Rusya arazisine bundan akdem mürûr ile Kabır nâm bir Rusya re'âyâsı tâcirin menziline ve ba'dehu ahar Rusyaluya tâbi'*
- 4 *yahûdînin hânesini gasb u gâretleri ve adam katl eylemeleri husûsları tafsîlen devlet-i aliyyeye arz ve ifâde ile emvâl-i*
- 5 *magsûbenin istirdâdı ve zikr olunan fezahatları edenlerin buldurulup alenen cezâları icrâ ve eşkiyâ-yı merkûme şurût*
- 6 *u uhûd muktezâsınca ol taraftan ib'âd olunmaları kirâren bu dâ'ilerinden iltimâs ve bu bâbda evâmîr-i adîde sudûr etmiş iken*
- 7 *bu ana dek icrâlarının bir eseri zuhûr eylemediğinden başka işbu geçen mâh-ı şubatın dördüncü günü eşkiyâ-yı mesfûre tekrâren*
- 8 *nehr-i mezbûrun öte tarafına mürûr ve Novopetrovskoy nâm karyede vâki' bir bive karının evini basub beş yüz sekiz rublalık*
- 9 *nukûd ve eşyâsını gâret eylediklerini ve eşkiyâ-yı mesfûre ekseriya nehr-i mezbûrun berü cânibinde vâki' Kamışlık'a ihtifâ*
- 10 *karşu tarafını tenhâ gördükçe kayıkları ile mürûr ve bu gûne gârât ve hasâreti ede geldiklerini ol serhaddın ceneralî tarafından*
- 11 *bu dâ'ilerine tahrîr ve zikr olunan emvâl-i magsûbenin istirdâdını ve nehr-i mezbûrun berü yıkasında olan ol makûle*
- 12 *şekâvet-pîşelerin tard u ib'âdını iltimâs eylediğine binâen gerek mukaddem ve gerek bu def'a gasb ve gâret olunan*
- 13 *emvâlin istirdâdı ve zikr olunan Kazak ve ol makûle sâir eşkiyânın şurût u uhûd muktezâsınca ol havâliden*
- 14 *ib'âd olunmaları bu def'a dahi iltimâs olunur serhaddlerde bu gûne hasârâtın def'i ve emniyet [ve] râhatın istihsâli*
- 15 *ne rûtbe-i umûr-ı lâzimededen olduğu cenâb-ı devletlerinin ma'lûmu olmağları bir ân akdem işbu iltimâsâtımızın semeresi nümâyân*
- 16 *olacağı me'mûl-ı hâlisânemizdir.*

Док. № 30. Донесення посла Росії Булгакова щодо козаків біля ріки Буг
(1199 R ... / ... III.1785)

BOA. Fon adı: "C.HR". Dosya № 149. Gömlek № 7444.

Письмове донесення від прохача (заявника) Булгакова – делегованого кавалера й надзвичайного посла Росії, який перебуває у Височайшій державі*, – є наступним:

У подібному викладі Височайшій державі* докладно представив такі обставини подій, що мали місце раніше в часі: запорозькі козаки та подібного роду розбійники, які мешкають на землях за рікою Ак-су (Південний Буг), пограбували будинок торговця на ім'я Кабр (Фабр), якій є підданим Росії, що проживає на російській території на протилежному березі ріки, а після цього ще й будинок єврея, підданого Росії, й вони ж вбили людину. У зв'язку з цим я, Ваш покірний слуга, багаторазово вимагав повернути нагробоване, провести розслідування й пошук виконавців цих злочинів і публічне покарання згаданих розбійників, як і вигнання їх з тих територій, відповідно до вимог умов мирних договорів**.

Незважаючи на те, що з цього приводу було видано численні розпорядження, до цього моменту вони не тільки не були виконані, але й не спостерігається ніякого результату від них. Щобільше минулого місяця, 4 лютого [1785 р.], згадувані розбійники знову перейшли на протилежну сторону вищезазначеної ріки. Вони ж напали на будинок однієї вдови з села Новопетровське і вчинили грабунок речей і суми [грошей] вартістю 508 рублів. Більша частина згадуваних розбійників переховувалися в очереті на цій зазначеній [очаківській] місцевості ріки, і коли бачили протилежну територію порожньою, перетинали там [ріку] човнами. Щодо цього роду вчинених злочинів мені було повідомлено від прикордонного генерала. Всупереч тому, що вимагалось повернути нагробоване майно і [здійснити] вигнання тих розбійників, які перебували на протилежному [російському] березі ріки, у цей раз знову [необхідно] наголосити на виконанні умов і вимог договірних угод**, за якими згадувані козаки і подібного роду розбійники мають бути вигнані з тих районів.

Доводжу до відома Височайшої держави*, що необхідно вжити дії для припинення злочинів такого роду на прикордонні та встановлення безпеки і спокою. Я щиро сподіваюся, що ці мої донесення набудуть наочного результату.

Гербова печатка роду Булгакових (Булгаків)

* "Височайша держава" чи "Висока Порта" – офіційна назва Османської держави у дипломатичному листуванні.

** Кючюк-Кайнарджийський мирний договір і Айналі-Кавакська конвенція.

**Dok. № 31. Hotin ve Tombasar kazalarında rakı (arak) yapılmasının yasaklanması hakkında Hotin muhafızı tarafından gönderilen mektup
(~ 1785–1787)**

BOA. Fon adı: "C.ZB.". Dosya № 11. Gömlek № 501.

- 1 Devletü inâyetlü re'fetlü merhametlü veliyyü'n-ni'am alîmü'l-kerem efendim sultânım hazretleri sağolsun
- 2 cenâb-ı Hudâyîçün mübârek ve meymenet-nümûn-ı vücûd-ı merâhim-meşhûnları âsîb-i gerdûndan masûn ve sâye-i rahm ve şefkatleri karn-ı bendegâneme ebed-i makrûn eyleye âmîn arz-ı hâl-i abd-i mesnedîleri budur ki Hotin
- 3 ve Tombasar kazâlarında hâsıl olan zahâ'irin ekserini re'âyâ ve erbâb-ı tam' makûlesi ta'fin ve müsîkirât cinsinden horilka ta'bir olunur bir nev' arak imâl ve taklîl-i zahâ'ire cesâret eyledikleri resîde-i
- 4 sem'-i hümayûn olmaktan nâşi i'mâl edenleri men' ve def' olunmak bâbında taraf-ı çâkeriye ve Hotin kâdısı efendi dâ'îlerine hitâben şeref-rîz-i sudûr olan fermân-ı cihân-mutâ'-ı hazret-i tâcdârî
- 5 bu def'a vurûd ve cümle müvâcehelerinde feth ü kira'at ve mazmûn-ı münîfi cümleye teshîm ve bundan sonra i'mâl olunmamak bâbında akdem gelenlere muhkem tenbîh ve te'kîd olundukta min ba'd i'mâl ve tervîc
- 6 eylememek şartıyla cümleleri müte'ahhid olduklarını müş'ir taraf-ı şer'-i enverden aldıkları bir kıt'a i'lâm-ı şer'iyeden keyfiyet muhât-ı ilm-i hıdîvâneleri olacağı beyânıyla arz-ı hâl-i zarâ'at-me'âl-i çakerî
- 7 tahrîr ve merfû'-ı hâk-i pâyi-kîmyâ-nazîrleri kılını inşallahu te'ala i'lâm-ı şer'iyeden ta'ahhüdleri manzûr-ı ayn-i inâyet-eserleri oldukta ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân ve lutf
- 8 u ihsân devletlü inâyetlü re'fetlü merhametlü veliyyü'n-ni'am alîmü'l-kerem efendim sultânım hazretlerininindir
- 9 bendegân Mehmed muhâfiz-ı Hotin

Док. № 31. Звернення мухафиза Хотина щодо заборони варіння горілки в каза Хотин і Томбасар
(~ 1785–1787)

BOA. Fon adı: “C.ZB.”. Dosya № 11. Gömlek № 501.

Його величність, мій ушанований, милостивий, співчутливий, милосердний, добродійний, високошляхетний господар мій нехай буде здоровий! В ім'я Бога Всевишнього нехай його щастя і благоденство будуть вічними, нехай він буде захищений від злої долі, і ми, покірні його слуги, нехай будемо в затінку його милосердя і співчуття! Амінь! Чолобитна покірного слуги в ногах Його [Величності] є наступною.

До султанських вух дійшло, що *реайа*-і деякі ненажерливі люди з каза' Хотин і з каза' Томбасар з більшої частини зібраного зернового збіжжя виробляють погано смердючу і сильно оп'янюючу ракію, яку називають “хорілка”. Таким чином, насмілюються зменшувати зернове збіжжя.

З цієї причини надійшов підкорюючий світ володарський *ферман*, адресований до мене, смиренного [мухафиза Хотина] і до *кадія* Хотина, з розпорядженням заборонити виробництво [горілки]. *Ферман* було відкрито, прочитано у присутності всіх і було роз'яснено його височайший зміст. Після пояснення цього було повторно виголошено для тих, хто пізніше прийшов. Всі вони погодились з умовами щодо заборони виробництва і розповсюдження [горілки]. Тоді їм було оголошено рішення шаріатського суду, яке буде представлено перед Великим *везірем*.

Дійсний *арзухал* був написаний і представлений мною смиренным для перевірки речовини інспектором, який відповідає за хімічний аналіз.

З цього приводу і у всіх інших випадках заповідь належить Його величності моему ушанованому, милостивому, співчутливому, милосердному, добродійному, високошляхетному, моему господарю султану.

Підпис: покірний слуга Мехмед, мухафиз Хотина

ВИСНОВКИ

Опрацювання османсько-турецьких джерел має свою специфіку і складність, що обмежує залучення цього пласту документів до досліджень з історії південних земель України. Водночас османсько-турецькі джерела займають одну з найвагоміших документально-інформативних ніш, які відображають найширший спектр всіх сторін життєдіяльності населення за трьохсотрічного османського панування у південно-західній частині Причорномор'я. Передусім відбивають дійсний, документально підтверджений стан соціально-економічного розвитку регіону і суспільно-адміністративних важелів управління, без напашарування зовнішнього, часто викривлено, погляду на ті чи інші події.

Представлені документи охоплюють період XVIII ст. і відкривають нові сторони історичних фактів у висвітленні адміністрування Очаківської землі, козацько-українського залюднення Буго-Дністровського межиріччя і функціонування Ханської України на османсько-українському порубіжжі. Винятком є перший документ, який розкриває ситуацію розмежування Очаківської землі і польських територій у середині XVI ст., стан якого зберігається і до XVIII ст.

Османсько-турецькі джерела подано хронологічно з урахуванням деяких документів без датування, приблизно вирахованого за подіями, описаними в тексті джерела. В аналітичних нарисах подається хронологія подій відповідно до датування залучених джерел. У викладі історичної частини аналітичних текстів поставлено акцент на висвітленні відповідного джерела з аналізом фактів, представлених в ньому.

Зокрема османсько-турецькі джерела надають більш реалістичне датування початку османського панування в Очакові і Буго-Дністровському межиріччі. Визначено структуру адміністративно-територіального поділу Очаківської землі з уточненням часу приєднання її частин до Аккерманського, Бендерського і Очаківського санджаків. Підтверджено джерелами церковного адміністрування Константинопольського патріархату над православним населенням регіону. У питаннях залюднення Очаківської землі представлено документальне підтвердження переселення українців з Поділля до османської Наддністрянщини і ногайців з Буджаку до басейну ріки Кучурган. Залучено картографічний матеріал щодо висвітлення мережі поселень Буго-Дністровського межиріччя. Господарсько-економічний розвиток зазначається у контексті розбудови транспортно-логістичних центрів Аджидере і Ходжабею.

Блок документів з козацького питання і перебування гетьмана Івана Мезепа в османських межах представлено найбільшим обсягом джерел. Особливо у широкому спектрі опубліковано джерела щодо забезпечення провіантом козаків в Бендері, щодо кількісних показників переходу козаків на османську сторону, щодо розміщення і подальшого перебування козацьких громад в Кардеш Ормани на Дніпрі. У порівняльному контексті до османсько-турецьких джерел подано опубліковані дані з питання розміщення козаків в Очаківській землі, зокрема переселення з Прибужжя до нижнього Дністра.

Одним з ключових джерельних блоків є представлені документи щодо створення і подальшого існування Ханської України – Мукатаа Томбасар на османсько-польському порубіжжі. Обґрунтовано політичні передумови виникнення Ханської України і перетворення її у господарсько-територіальний округ за безпосередньої участі Кримського ханства. Оприлюднено документи, пов'язані з початковим етапом формування Мукатаа Томбасар і призначенням до неї очільників. Найбільш інформативними джерелами даного блоку є податкові документи із зазначеними населеними пунктами, посадами очільників округів і формами господарювання в них, що збагатили історичні дослідження спільної османсько-української минувшини Очаківської землі.

SONUÇ

Osmanlı kaynaklarının incelenmesinde özellikle dil açısında ortaya çıkan zorluklardan ötürü Güney Ukrayna tarihine ışık saçacak belgeler özellikle Ukraynalı araştırmacılar tarafından yeterince istifade edilmemiş bulunmaktadır. Oysa üç yüz yıl kadar süren Osmanlı döneminde Kuzeybatı Karadeniz bölgesindeki yaşamın hemen her sahası en geniş şekliyle özellikle Osmanlı belgelerinde özgün bilgilerle açığa kavuşturulabilmektedir. Dolayısıyla bölgedeki gelişmeler ve onun beşerî ve idarî durumu ancak bu tür resmî belgelerle izah edilebilmektedir. Osmanlı kaynakları dışında kullanılması gereken belge ve kayıtlar, konuyla ilgili bütün malzemeler gibi tek taraflı değerlendirmeler ve açıklamalar içerebilmekte olmalarından ötürü, bunların hepsinin objektif bir değerlendirme süzgecinden geçirilmesi kaçınılmazdır.

Takdim ettiğimiz bu çalışmada öne çıkartılmış olan belgeler daha ziyade XVIII. yüzyıl dönemine açıklık getirmekte ve “Özi Kırısı” yönetimi, Ukraynalı Kazakların Kuzey Karadeniz bölgesinde Aksu-Turla nehirler arasında yerleştirilmesi ve “Hanlık Ukraynası”nın ortaya çıkması hakkında bilgiler verilmektedir. Takdim edilen ve değerlendirilen belgeler içinde XVI. yüzyıl ortası tarihli Osmanlıca bir belge belki erken tarihli olmak hasebiyle bir istisna teşkil etmektedir. Bu belgede anlatım XVI. yüzyıl olduğu halde verilerin XVIII. yüzyıldaki duruma da aynen işaret etmesi bakımından ilginçtir.

Kullanılan belgeler arasında tarihsiz olan iki belgenin tarihlendirilmesi muhtevadan hareketle yapılmış ve anlatımımıza bu şekilde doğru olarak yerleştirilmiştir. Osmanlı kaynaklarından hareketle varılan neticelerden biri muhakkak ki Aksu-Turla arasındaki bölgenin ve Özi/Oçakov’un Osmanlı dönemi başlangıcının çok daha erken tarihlere kadar indiği ve 1510-1512 yıllarına kadar geriye gittiğidir. Özi Kırısı toprakları Akkerman, Bender ve Özi sancaklarına yayılmış olarak bu sancaklara bağlanmış olmakla beraber bütünlüğü korunmuştur. Bölgenin tamamen Ortodoks Hristiyan olan halkı doğrudan İstanbul Rum Patrikliğine bağlı olarak kalmış ve böylece idare edilmiştir. Özi Kırısı’ndaki nüfus hareketleri meselesi belgelerin yardımıyla çözülmeye çalışılmış ve özellikle Turla ve Kuçurgan nehirleri arasındaki topraklara Nogaylar ve Ukraynalıların göç hareketleri ve yerleşmeleri tesbit edilerek gerekli açıklamalarda bulunma imkânı çıkmıştır. Aksu-Turla arasındaki bölgede bulunan yerleşimlerin (köy-kasaba) belirlenmesi ve lokalize edilmeleri mevcut Osmanlıca haritalar vasıtasıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı belgeleri bölgenin yoğun ekonomik gelişmesinin bir sonucu olarak Acıdere ve Hocabey limanlarının önemli lojistik merkezler olduğunu göstermiştir.

Kazaklarla ilgili mevcut vesikalar içinde Osmanlı belgeleri özellikle Hetman İvan Mazepa ve maiyetindeki kazaklar ve bunların iskânıyla ilgili önemli bilgiler arz etmektedir. Hetman İvan Mazepa'nın Bender'de kalması ve onun son dönemdeki yaşamına dair ele geçirilen bazı belgeler, sayıca az olmakla beraber fevkalade önemlidir. Bu meyanda Mazepa'nın kazaklarının miktarları, bunların yaşesi hakkında ve aynı zamanda bunların Bender'de ve Kardeş Ormanı'nda yerleşmesi hakkında muhtelif bilgilere erişmek mümkün olmuştur. Osmanlıca olmayan kaynakların da devreye sokulmasıyla Aksu ve Turla nehirleri ve bu nehirlerin kolları arasında kalan topraklarda yaşayan kazaklar hakkında, bunların yaşamları ve Osmanlı-Rus ilişkileri üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Çalışmamızda öne çıkan meselelerden biri Osmanlı-Leh sınırında Hanlık Ukraynası veya Tombasar Mukataası'nın kurulması ve bunun daha sonraki yönetim şekli hakkında ortaya çıkan veriler ve bilgiler olmuştur. Bunların başında Hanlık Ukraynası'nın kuruluş sebepleri, kuruluş aşamasında Kırım Hanlığının bunun üzerindeki rolü ve Hanlık Ukraynası voyvodaları hakkında çıkartılan bilgiler gelmektedir. Hanlık Ukraynası tanımlamasının zamanla yerini Tombasar Mukataası'na bırakması sorunsalının çözümüne çalışılmış ve bu değişimin bölgenin siyasî anlamdaki vurgusunun ekonomik ağırlığa dönüşmesiyle ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim "*mukataa*" tanımlaması da gelişmenin bu istikametine işaret etmektedir. Hanlık Ukrayna'sı hakkında en bilgilendirici kaynaklar Osmanlı vergi defterileridir. Vergi defterlerinden hareketle özellikle bölgedeki yer isimleri, önde gelen şahsiyetleri ve mukataanın ekonomik kullanma şekli açıklığa kavuşturulabilmektedir.

Hülasa Osmanlı-Ukrayna ortak tarihimizde Özi Kırı hakkında Osmanlı belgeleri yeni ufuklar açmakta ve tarihçilere yeni bakış açıları sunmaktadır.

Термінологічний словник

- اشکنجی [eşkinçi] ешкінджи – особа, зобов’язана під час війни з’явитися до збору війська.
- اغا [aga] Ага – впливова особа; почесний пан; перший міністр; військовий очільник (командир); комендант; високоповажний сановник; очільник войводаліку; старший брат.
- اچقه [akçe] акче – у XVII–XVIII ст. найдрібніша монета в Османській імперії. Три акче складала 1 парá, а 40 парá – 1 гуруш.
- التزام [iltizam] ільтізам – зобов’язання; надання у відкуп (збирання деяких прибутків держави).
- امین [emin] емін – буквально “надійний”, “вірний”, “довірений” чиновник чи “довірена” особа; очільник, начальник; наділений важелями управління і збору доходів з деяких прибуткових об’єктів; здійснює нагляд на державних будівництвах та ін.
- انبار [anbar] анбар – складське приміщення.
- اوقه [okka] окка – міра ваги, дорівнювала 400 дірхема (драма) чи приблизно 1283 грамам.
- اولاق [ulak] улак – гонець, особа надіслана з особливим розпорядженням.
- ایالت [eyalet] еялет – провінція, з 1595 р. до 1825 р. найбільша адміністративно-територіальна одиниця адміністративного поділу Османської держави.
- باد هیوا [bâd-i hevâ] баді-хава – податки, які стягуються по праву адміністративного і судового імунітету на користь власників землі; група інцидентно зібраних податків, не пов’язаних із сільськогосподарським виробництвом; накладання штрафів.
- باش چاوش [baş-çavuş] баш-чавуш – головний офіцер; старшина; очільник військових середньої ланки.
- باش محاسبه جی [baş muhasebeci] баш-мухасебеджі – очільник головного казначейства.
- برات [berat] берат – султанський декрет; диплом.
- بغدان [Boğdan] Богдан – у XIV–XIX ст. князівство Молдова.
- بغدان ویوده سی [Boğdan voyvodası] войвода Богдану (Молдови).
- بغدان ویوده لغی [Boğdan voyvodahğı] войводство Богдан (князівство Молдова).
- بکلبکی [beylerbeyi] бейлербей – очільник провінції.
- بکلبکلیق [beylerbeylik] бейлербейлік – провінція; до 1595 р. означення найбільшої одиниці адміністративного поділу Османської держави; з 1595 р. зазначається як “еялет”.
- بلوکباشی [bölük-başı] бьолукбаши – очільник військового підрозділу.
- بوستانجیباشی [bostancıbaşı] бостанджибаші – начальник корпусу придворної гвардії зовнішньої охорони палацу, що виконували поліцейсько-адміністративні функції.

- بيت المال [beytü 'l-mâl] бейтюлмал – державна частина ханської ренти за господарське використання султанського хассу. Надходження, що збираються з господарсько неосвоєного майна чи з конфіскації майна осіб, що потрапили у немилість.
- بيراق اچمه سى [bayrak akçesi] байрак акчеси – податок, що збирається на користь очільника сільської громади, козацького поселення чи очільника населеного пункту, під штандартом якого знаходиться поселення військовозобов'язаних.
- پاره [para] пара – гроші; монета, що дорівнює 1/40 гуруша чи три акче.
- پشكش [pişkeş] пішкеш – буквально “подарунок від нижчого вищому”; державна такса за поновлення документа чи підтвердження легітимності.
- تذکره [tezkere] тезкере – документ, свідоцтво, довідка; письмове розпорядження канцелярії великого везіря.
- تصديق [tasaddük] тасаддук – плата за реєстрацію, легалізацію.
- تلخيص [telhis] телхіс – короткий виклад, резюме; письмова доповідь великого везіря перед султаном.
- تيمار [tîmar] тімар – умовне ленне володіння з річним прибутком до 19 999 акче. Тімар зазвичай вмщував одне чи декілька сіл, чиї жителі були зобов'язані сплачувати десятину та інші податки володарю тімару – тімаріоту, спахії.
- جبه جى [cebeci] джебеджі – зброяр.
- جزیه [cizye] джизіє – поголовний податок, що сплачується немусульманами. Інша назва – “харадж”.
- جزیه دار [cizyedar] джизієдар – збирач податку джизіє.
- چفتايك [çiftlik] чіфтлік – одноосібне сільське господарство за межами населеного пункту; хутір.
- چنش [çinş] чинш – поголовний податок, запозичений з польського оподаткування і пристосований до податку джизіє.
- حجت [hüccet] хюджет – доказ, довід, аргумент; документ-рішення шариатського суду; рішення, написане на звороті султанського ферману.
- حکم [hüküm] хюкюм – влада, володарювання, панування; документ-рішення; заповідь; розпорядження; припис.
- حکم شريف [hüküm-i şerîf] хюкмі шеріф – священна заповідь.
- خاص [hass] хасс – буквально “особистий”, “володарський”, “спеціальний”; ленне володіння з річним прибутком від 100 000 акче і більше. Як правило, султанські, везирські, бейлербейські чи санджакбейські володіння. Найліпші і найбільші за розмірами земельні володіння, як і найприбутковіші об'єкти господарювання, були султанським хассом.
- خانه [hane] хане – дім, житло, домогосподарство; категорія розподілення обов'язкових та інших податків.

- خطیب [hatib] хатіб – проповідник при мечеті; красномовний оратор, виголошувач п'ятничної молитви, під час якої згадується ім'я халіфа і возноситься молитва за нього.
- خراج [harac] харадж – поземельний податок, який немусульмани – піддані мусульманської держави, повинні платити за право жити і обробляти землю в цій державі. Пізніше цей податок був перенесений на поголовний податок – джизйє.
- دچمه [deçime] дечіме – церковна десятина “decime”, запозичена з польського оподаткування і пристосована до османської десятичини.
- درهم [dirhem] дірхем – походить від слова “драм” у множині, що є мірою ваги, яка дорівнювала 1/400 окка чи 3,12–3,20 грама; драхма – срібна монета, дорівнює 4–5 гуруш.
- دفتر [defter] дефтер – реєстр, список, кадастр, реєстр володінь, фінансовий звіт, списки населення.
- دفتردار [defterdar] дефтердар – упорядник реєстру, кадастру; описувач зібраних податків; заступник збирача податків.
- دفترخانه [defterhane] дефтерхане – загальна назва фінансово-казначейського відомства.
- دونباز [donbaz] донбаз – вид плоскодонного засобу перевезення по воді баржевого типу.
- دیوان [divan] діван – верховна рада; суд; суддівство.
- دیوان همایون [divan-i hümayun] дівані хюмайун – найвища султанська рада.
- دزدار [dizdar] діздар – комендант фортеці.
- ذمی [zimmi] зіммі – немусульманин, немусульманський платник податків в мусульманській державі
- رسم اوتلاق [resm-i otlak] ресмі-отлак – податок на пашу, збираний зі сторонніх осіб за випас худоби на даній території.
- رعایا [re 'âyâ] реайа – підвладне населення; немусульманське населення; піддані Османської держави.
- زاویه [zaviye] завйє – мусульманський монастир, обитель.
- زعام [zaim] заїм – володар зіамету .
- زعامت [ziyamet] зіамет – ленне володіння від 20 000 до 99 999 акче річного прибутку.
- زیتیه [zeytiye] зейтіє – такса за використання олії.
- سپاهی [spahi] спахі – кавалерист султанської кінноти; військовий верховий; володар лєну.
- سجل [sicill] сіджіль – вписування; реєстр, щоденник; реєстр уписувань судового засідання
- سر عسکر سلطان [ser- 'asker sultan] сераскер султан – титул очільників ногайських орд, підконтрольних Кримському ханству.
- سربواب [ser-bevvab] сербеваб – теж саме, що і капуджибаши.

- سنجاق [sancak] санджак – буквально прапор, штандарт; територія, з якої збираються військові даного штандарту; військово-адміністративна одиниця (область, округ) провінційного устрою Османської держави.
- سنجاق بکی [sancakbey] санджакбей – очільник військово-адміністративної одиниці санджак, якій поєднував військові і цивільні важелі управління зазначеної області, округу.
- سوباشی [subaşı] субаши – поліцейський начальник, охоронник спокою в ленному володінні; найнижчий командирський чин в спахійському війську; наглядач над спахіями-тімариютами в нахії чи вілайеті. Узагальнено – довірена особа тімаріюта чи заїма з поліцейсько-наглядовими функціями і наданими зобов'язаннями збору податків.
- صدر اعظام [sadr-ı a'zam] садразам – великий везір.
- ضابط [zabit] забит – управитель, начальник, комендант.
- ضرر قصابیه [zarar-ı kassabiye] зарар-и кассабіє – такса за нанесення шкоди при заколюванні худоби.
- عرضحال [arz-ı hâl] арзихал (арзухал) – прохання, клопотання, документ з викладенням прохання, петиція, заява.
- غروش [guruş] гуруш – срібна монета, дорівнювала у різні часи від 40 до 125 акче. На XVII–XVIII ст. гуруш складав 120–125 акче.
- اسدی غروش [esedi guruş] – левський гуруш дорівнював 68 акче.
- فرمان [ferman] ферман – заповідь, наказ височайшого рангу, височайша заповідь.
- قاضی [kadi] кадій – суддя.
- قاضیلق [kadılık] кадилик – кадійство; посада кадія-судді; район чи округ підпорядкування чинному кадію-судді.
- قائم مقام [ka'im-makam] каймакам – намісник, замісник; околичний управитель; очільник адміністративно-податкового району чи округу в Кримському ханстві; представник войводи на місцях.
- قائم مقاملق [ka'im-makamlık] каймакамлик – адміністративно-податковий район чи округ в Кримському ханстві.
- قپوجی باشی [kapıcı-başı] капуджибаші – начальник палацових стражників, очільник гарнізону охорони палацу.
- قپوقوللری [kapı-kulları] капукуллар – палацові службовці.
- قپوکتخدا [kapı-kedhuda] капукетхуда – буквально “представник Порти”; заступник-представник провінційних очільників при Порті, через кого зв'язувались з нею; титул представників волоських і молдовських войвод при Порті.
- قسام [kassam] кассам – розділюючий, розподільник; виконавчий суддя, який розподіляє спадок поміж спадкоємцями.
- قیشلاق [kışlak] кишлак – зимівник, місце зимового пасовиська, сезонне зимове поселення.
- قضاء [kaza'] каза' – судово-адміністративний район під керівництвом судді-кадія.

- کتخدا [kethuda] кетхуда – буквально “старійшина, начальник, управитель”. Старійшина над військовими чинами чи просто старійшина міста, селища.
- کیسه [kise] кісе – кесія, грошова міра, що дорівнювала 500 гурушам.
- کیله [kile] кіле – міра ємкості для вимірювання зернової продукції.
- استانبول کیله سی [İstanbul kilesi] Стамбульське кіле – дорівнювало 18–20 окка, в залежності від типу зерна, що варіювалось біля 25 кг.
- لواء [liva] ліва – теж саме, що і санджак; округ, область.
- مالکانه [malikane] малікяне – “пожиттєве” право користування.
- مباشر [mübaşir] мубашир – довірена особа; посланець зі спеціальним дорученням; комісар, агент.
- متسلم [mütesellim] мютеселім – збирач податків з ленного володіння; заступник санджакбея в центральному місті санджаку при відсутності санджакбея; теж саме, що і каймакам.
- متولی [mütevelli] мютевелі – заступник, управляючий вакифу.
- محافظ [muhafiz] мухафиз – офіцер, комендант міста-фортеці.
- محضر [muhzir] мухзір – виголошувач в судді; службовець суду.
- مدرس [müderris] мюдерріс – мусульманський богослов; вчитель в духовному училищі; особа вченого стану.
- مدرسه [medrese] медресе – духовне училище.
- مسجد [mescid] месджід – молитовний будинок; мусульманська громада населеного пункту.
- مقاطعه [mukata'a] мукатаа – фіскальний район чи об'єкт, наданий у відкуп, з якого збирається державний прибуток.
- منزل [menzil] мензіл – помешкання, житло; місце перебування; поштова станція. Система шляхових станцій (мензілів) мала розгалуження по всій Османській державі, обслуговувала передусім вищих державних сановників і кур'єрів.
- ملکیه [mülkiye] мюлкіє – адміністрація, цивільне управління; адміністративний.
- ملوکانه [malikâne] малікане – володарський, султанський, царський; система, при якій державні прибуткові об'єкти віддавалися у пожиттєву оренду відкупщикам.
- موقوفات [mevkufat] мевкуфат – служба в Дефтерхане, яка керувала прибутками зі звільнених тімарів, вакифів і з надзвичайних податків.
- موکل [müvekkil] мювеккіл – особа, яка надає довіреність; довіряюча особа.
- مولانا [mevlânâ] мевляна – букв. “наш пан”, титул мусульманського богослова, просвітник.
- میر لواء [mir-liva] мірліва – теж саме, що і санджакбей.
- میر میران [mir-miran] мір-міран – інша назва бейлербея, очільника еялету, до якого включено декілька санджаків.

- میری رسوم [mir-i rüsum] мірі рюсум – державний податок.
- ناحية [nahiye] нахіє – община, сільська громада; адміністративна одиниця менша за каза’.
- نائب [na’ib] наіб – заступник чи помічник кадія-судді; вікарій; суддя в невеликому містечку.
- ناظر [nazır] назир – буквально “наглядач”, керівник, управитель; адміністративно-фіскальна посада; очільник міста чи району, з функціями контролю виконання законів і збирання податків, де було багато вакифів чи державних прибуткових об’єктів.
- واروش [varoş] варош – цивільне передмістя, розміщене навколо фортеці, як християнське, так і мусульманське.
- والی [vali] валі – очільник провінції, області, губернатор; управитель.
- وزیر [vezir] везір – най-вища посада в ієрархії сановників османської управлінської структури. Має право позначати свою присутність трьома бунчуками, що призвело до означення його як “трибунчужний” паша. Найчастіше пов’язується з посадою радника султана – “великий везір”, але дається також іншим сановникам, якто управителям-очільникам провінцій.
- وقف [vakf] вакф – релігійна фундація; дарування на богоугодну справу; майно, прибутки з якого направлялися на благодійні цілі.
- وقیه [vukiyye] вукиййє
قیه [kiye] кийє } теж саме що і “окка”.
- ولایت [vilayet] вілайєт (вілаєт) – область, край; історично-географічна область. З 1825 р. – провінція, як найбільша одиниця адміністративно-територіального поділу Османської держави.
- ویوده [voyvoda] войвода – керівник, очільник; управитель автономної області чи мукатаа; князь; фінансовий виконавець; посадова особа, яка управляла султанським хассом і збирала податки і прибутки з хассу і мукатаа від імені султана чи найвищих сановників. Отримував фінансові, адміністративні й поліцейські функції на визначеній території, очолював місцеву адміністрацію. Титул войводи мали очільники Волощини і Молдови.
- ویوده لق [voyvodalık] войводалік – войводство; князівство; об’єднання поземельних податково-господарських округів.
- هجره [hicre] хіджра – мусульманське літочислення (початок бере від 16 липня 622 року).
- یماق (یاماق) [yamak] йамак – ямак; помічник; підсобний робітник на будівельних і фортифікаційних роботах.
- یرلیغ [yarlıg] ярліг (ярлик) – заповідь, наказ, декрет; вживалось передусім в діловодстві Кримського ханства.
- یوک [yük] йук – міра кількості грошей – 1 йук складав 100000 акче, пізніше 100000 гуруш.
- یکچیری [yeniçeri] яничар – військовий, як правило, з колишніх християн, з фіксованою платою за службу.

Позначення місяців за мусульманським літочисленням

M.	محرم <i>Muharrem</i>	Мухаррем – перший місяць мусульманського календаря. Означає “заборонений”, “заборонний”. Протягом цього місяця заборонялось проводити військові дії, походи, оголошувати війну. Має 30 днів.
S.	صفر <i>Safer</i>	Са́ фер– другий місяць мусульманського календаря; буквально “жовтий”. За одною з версій походить від назви жовтого листа осінніх місяців. Має 29 днів.
Ra.	ربيع الأول <i>Rebiyülevvel</i>	Рєбі’у ль-Еввель – третій місяць мусульманського календаря. Означав “перший осінній місяць”. Має 30 днів.
R.	ربيع الآخر <i>Rebiyülâhur</i>	Рєбі’у ль-Ахир – четвертий місяць мусульманського календаря. Означав “другий осінній місяць”. Має 29 днів.
Ca.	جمادى الأولى <i>Cemaziyülevvel</i>	Джемазі’у ль-Еввель – п’ятий місяць мусульманського календаря. Означає буквально “застигати”, “замерзати”. Зимовий місяць. Має 30 днів.
C.	جمادى الآخرة <i>Cemaziyülâhur</i>	Джемазі’у ль-Ахир – шостий місяць мусульманського календаря. Означає буквально “останній зимовий місяць”. Має 29 днів.
B.	رجب <i>Recep</i>	Рєджеб – сьомий місяць мусульманського календаря. Означає буквально “місяць утримання від походів” чи “бійтесь” війни. Має 30 днів.
Ş.	شعبان <i>Şaban</i>	Шаабан – восьмий місяць мусульманського календаря. Місяць для початку війни чи відправки до походу. Має 29 днів.
N.	رمضان <i>Ramazan</i>	Рамазан – дев’ятий місяць мусульманського календаря. “Спекотний місяць”. Має 30 днів.
L.	شوّال <i>Şevval</i>	Шєвваль – десятий місяць мусульманського календаря. Місяць кочування, переїзду, зміни місця перебування. Має 29 днів.
Za.	ذو القعدة <i>Zilkade</i>	Зіль-ка’де – одинадцятий місяць мусульманського календаря. Місяць “сидіння” на постійному місці, встановлення постійного місця перебування. Має 30 днів.
Z.	ذو الحجة <i>Zilhicce</i>	Зіль-хідже – дванадцятий місяць мусульманського календаря. Місяць “паломництва”. Має 29–30 днів.

Наукове видання

СЕРЕДА Олександр Григорович

**ОСМАНСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СТЕПОВЕ ПОРУБІЖЖЯ
в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.**

Монографія

Українською та турецькою мовами

Верстка і дизайн Р. Повшанюк
Завідувачка редакції Т. М. Забанова
Редактор Н. Я. Рихтік
Коректор І. В. Шепельська

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 34,88. Тираж 300 прим. Зам. № 56 (174).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17
astro_print@ukr.net

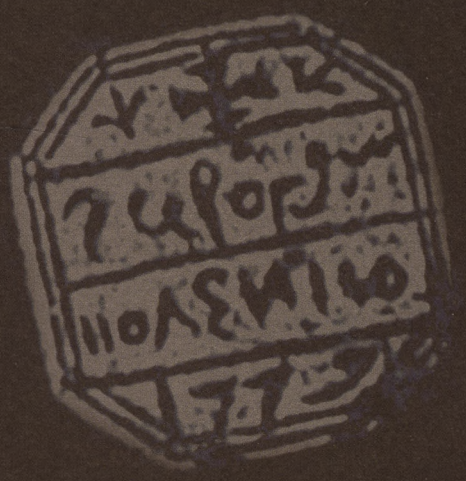
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

بند انجمن ما و ایدن ز پور و قراقری و ساز بومقوله اشخاص مشاوه
بسیار بودند قدم مرور ایلم فابرنام بر رویه رعایای ناهن منزلتی و بی
غارتگری و ادم قتل ایلماری خصوصاً تفصیلاً دولت علیه به عرض
ذکر اولانان فضا حدی ایدن بولرین بولرین علناً جراری اجرا و اشقیاء
ن ابعاد اولنماری کار بود ایدن التماس و بویایدن او امر عدیده صد
پور ایدن بکندن بشقه اشوب کچن ماه اشاطک در دخی کوی اشقیاء
و وینتر و مقوی نام فریده واقعه بر بیوه قارینک اوینی باصوب بشیور
و اشقیاء مسفوره اکثر یا شهر مزبور بر وجهاننده واقع قامشلفه
ایلم مرور و بوکونه غارات و خسارات ایدن کلد کبری اول سرحد جنر
ال مخصوبه نیک استر دایمی و شهر مزبور بر و بقاسنده اولون اول
التماس ایدن بکندن بنا کردن مقدم و کردن بود فخر غضب و غارت اول
اق و اول مقوله ساز اشقیاءت شروط و عهد مقتضایجه اول حوا
ور سرحد رده بوکونه خسارات دفعی و امنیت و راحت است
و تدریک معلومی اولمغله بر آن افتد

و موهبته بزرگ بود
چنانچه واقع رو به اراک
بودند خان سنی غلبه

مضمون آن استرداد
و عهد مقتضای آنجا اول طرف
بوانه در اجراء آن بر اثری
نهر مزبور آنه طرفه مرور و
نقود و امثالی غارت ابد کلیدی
خوش طرفی تنها کورد کجه قایقه
بود اعیان به نخر و ذکر اولنان امر
مقاوت پیشه آن طرف و ابعاد
اموال آن استرداد و ذکر اولنان
ابعاد اولناری بود خود فی التماس اول
نه رتبه امور لوزمه دق اولدیغی جناب
اولدیغی ماسول خالصانه مزور

اشبى درون خزلده له سرحدارى بالته شهر نك تاسينا وده صوبينه دك موجود، فيده اولان همان و زاپوروتو قاقويناك چلوا قاقوى

